

Barraquisme la ciutat (im)possible

**Els barris de Can Valero, el Carmel
i la Perona a la Barcelona del segle xx**

Xavi Camino

Òscar Casasayas

Pilar Díaz

Maximiliano Díaz

Cristina Larrea

Flora Muñoz

Mercè Tatjer

Barraquisme, la ciutat (im)possible

*Els barris de Can Valero, el Carmel i la Perona
a la Barcelona del segle xx*

Barraquisme, la ciutat (im)possible

*Els barris de Can Valero, el Carmel i la Perona
a la Barcelona del segle XX*

Xavi Camino Vallhonrat, Òscar Casasayas Garbí
Pilar Díaz Giner, Maximiliano Díaz Molinaro
Cristina Larrea Killinger, Flora Muñoz Romero
Mercè Tatjer Mir

BIBLIOTECA DE CATALUNYA - DADES CIP

Barraquisme, la ciutat (im)possible :

els barris de Can Valero, el Carmel i la Perona a la Barcelona del segle XX. –

(Temes d'etnologia de Catalunya ; 21)

Bibliografia

ISBN 9788439386773

I. Camino Vallhonrat, Xavi

II. Catalunya. Departament de Cultura

III. Grup d'Estudis Pas a Pas

IV. Col·lecció: Temes d'etnologia de Catalunya ; 21

1. Barraquisme – Catalunya – Barcelona – Història – S. XX

2. Can Valero (Barcelona, Catalunya) – Història – S. XX

3. Carmel (Barcelona, Catalunya) – Història – S. XX

4. Perona (Barcelona, Catalunya) – Història – S. XX

711.585(460.23 Ba Barcelona)“19”

94(460.23 Ba Barcelona)“19”

Aquesta obra es distribueix mitjançant una llicència de *Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional (CC BY-NC-ND 4.0)* de Creative Commons. Es permet la seva reproducció, distribució i comunicació pública sempre que se'n citi la font. No es permet fer-ne ús comercial ni generar obres derivades. Per veure els termes complets de la llicència, visiteu: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.ca>

© 2011: Xavi Camino Vallhonrat, Òscar Casasayas Garbí, Pilar Díaz Giner, Maximiliano Díaz Molinaro, Cristina Larrea Killinger, Flora Muñoz Romero, Mercè Tatjer Mir

© d'aquesta edició: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura. Direcció General de Cultura Popular, Associacionisme i Acció Culturals

Disseny: Azúa / Ancochea

Fotografia de la coberta: Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona

Primera edició: setembre de 2011

Primera reimpressió: juny de 2016

ISBN: 9788439386773

Dipòsit legal: B-14.521-2016

SUMARI

PRÒLEG A L'EDICIÓ DE 2016 / 7

PRESENTACIÓ / 13

METODOLOGIA I PROCÉS DE RECERCA / 17

La recerca documental

La recerca de camp

Localització dels antics nuclis de barraques i dels barris on viuen actualment els entrevistats

Tècniques del treball de camp

Etapas del treball de camp

Anàlisi de les dades documentals i etnogràfiques

Devolució dels resultats: difusió de la recerca

PRIMERA PART

EL BARRAQUISME A BARCELONA AL SEGLE XX / 33

Les barraques de Barcelona abans del barraquisme

La formació dels primers nuclis de barraques al primer terç del segle XX

El barraquisme entre el 1939 i el 1957: els anys de control i repressió

La visualització social del barraquisme (1957-1966)

Canvis en la intervenció municipal en la solució del barraquisme (1961-1985)

Els finals del barraquisme

VIDA I QUOTIDIANITAT ALS BARRIS DE BARRAQUES / 81

Orígens i causes

Arribada al nucli

Control i repressió

La barraca

Infraestructures

Escola

Feina

SEGONA PART

EL DESENVOLUPAMENT DE L'ACCIÓ SOCIAL

AL BARRI DE CAN VALERO / 123

Aproximació històrica als barris de barraques de Montjuïc

La formació de l'acció social a Can Valero

Les noves accions de participació comunitària

El procés de reallotjament

LES BARRAQUES DEL CARMEL:

LA LLARGA LLUITA PER ROMANDRE AL BARRI / 181

El Carmel i els barris de barraques

El barri és nostre. *L'Asociación de Vecinos del Carmelo*

i la *Vocalía de barracas*

La preservació de l'espai comú: els reallotjaments

LA PERONA. CONSEQÜÈNCIES DE LA SEGREGACIÓ SOCIAL / 235

De la ronda de Sant Martí a la configuració del barri de la Perona

De la convivència a la competència social. El conflicte veïnal a la Perona

Els reallotjaments de la Perona. Afrontar un vell problema social

CONCLUSIONS / 285

ARXIU CONSULTATS / 291

BIBLIOGRAFIA / 293

Pròleg a l'edició de 2016

Quan vam iniciar aquesta recerca l'any 2004 no pensàvem només a recuperar una de les tantes històries silenciades d'aquesta ciutat, sinó que també volíem donar veu a les paraules i els pensaments de les persones que van viure als barris de barraques. La Història —i el seu relat— no té cap sentit sense el testimoni de *la gent sense història*.

Ha passat més d'una dècada d'ençà d'aquells inicis i podem afirmar que aquest objectiu s'ha acomplert. Els barris de barraques de Barcelona tenen un lloc en la història oficial de la ciutat i han pres protagonisme en el discurs sobre com s'ha construït la Barcelona del segle xx. La monografia que teniu a les vostres mans pren el relleu, i les aportacions de la feina de periodistes, treballadores socials, sociòlegs i altres professionals que, juntament amb el valuós relat dels barraquistes, la conformen. Una primera reflexió d'aquesta publicació va quedar recollida a l'exposició «Barraques. La ciutat informal»¹ que es va fer al Museu d'Història de Barcelona (MUHBA) l'any 2008. La bona acollida i l'interès que va despertar aquesta exposició van generar tot un seguit de noves aproximacions. Així, el programa de televisió *Sense Ficció* de TV3 va produir el documental *Barraques. La ciutat oblidada*² amb bona part dels testimonis que participen en aquesta monografia. S'han publicat, també, un gran nombre d'articles a la premsa i noves publicacions que han aportat nova llum a l'entorn de l'objecte d'estudi.³ Per la seva banda, el

¹ Pàgina web de l'exposició: <http://www.barraques.cat/swf/> [consulta: 2 de desembre de 2015].

Catàleg de l'exposició: Tatjer, M.; Larrea, C. (editores) (2010) *Barraques: la Barcelona informal del segle xx*. Barcelona: MUHBA, Museu d'Història de Barcelona : Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura.

² Carnicer, A.; Grimal, S. (dir.); Tous, M. (documentació) (2009) *Barraques. La ciutat oblidada* [Enregistrament de vídeo] Barcelona : Televisió de Catalunya.

³ Camino Vallhonrat, X. [et al.] (2010) «Il fenomeno delle baraccopoli nella città di Barcellona». A: Vincenza Nufrio, A. (dir.) *Le frontiere infra-architettoniche. Barcellona, l'Avana, Hong Kong*. Milano: No Mad – Yuzu Lab.

Lucerón, E. *La Perona* (2010) Barcelona: Produccions Editorials de la Imatge.

Andrés, L. de (2011) *Barraques: la lluita dels invisibles*. Badalona: Ara Llibres.

Clara, J.; Bagué, G. [coord.] (2014) «Immigració i barraquisme. *Girones: la ciutat i la seva gent*. 2, 2014, p. 42-77. ISSN 2339-9023. Conté un dossier sobre el barraquisme a la ciutat de Girona.

Manresa, K. (2015) *Les Barraques de Santa Engràcia*. ([Barcelona]: The Folio Club).

MUHBA va editar la guia urbana *Barraques/BCN*⁴ i, més recentment, el passat mes de març de 2015 va inaugurar l'exposició «Barcelona al límit. De la guerra de l'aire a habitar en barraques», al Turó de la Rovira. En aquesta exposició queda recollida, juntament amb la trajectòria de la ciutat sota les bombes durant la Guerra Civil, una síntesi de la història del barraquisme a Barcelona que presentàvem a l'exposició del 2008. A més, hem recopilat nous materials sobre el procés a altres ciutats com l'Hospitalet de Llobregat, Badalona, Sabadell o Girona, i s'hi han incorporat nous materials amb un audiovisual sobre el fenomen a escala internacional que es pot visualitzar a l'exposició.

No menys important és el sorgiment de la Comissió Ciutadana per a la Recuperació de la Memòria dels Barris de Barraques de Barcelona l'any 2010. La tasca desenvolupada per la Comissió ha propiciat la col·locació de plaques commemoratives als emplaçaments on es trobaven els barris més emblemàtics: Somorrostro, el Camp de la Bóta, Trascementerio (“rere cementiri”), Diagonal – Santa Gemma, Poble-sec, Nou Barris – Santa Engràcia, Can Tunis, Montjuïc i el Carmel – Ramon Casellas.⁵ Amb aquesta iniciativa s'hi han compromès els tres darrers alcaldes de la ciutat —Jordi Hereu, Xavier Trias i Ada Colau— per tal de restablir i incorporar aquest capítol a la història de Barcelona.

El conjunt d'aquests esdeveniments que s'han succeït en aquests darrers anys ens plantegen també interrogants diversos. En primer lloc, què ha operat aquest canvi generalitzat en la visió o percepció dels barris de barraques de Barcelona? I, seguidament, què ha comportat aquesta relectura de la història de la ciutat?

Ha quedat clar que s'ha produït un reconeixement a la trajectòria d'aquestes persones, no només com a força de treball implicada en la construcció de la ciutat, sinó també com a ciutadans que van lluitar per la millora de les condicions de vida i per intervenir en els processos de realotjament. En aquest sentit, es posa

⁴ Carnicer, A. [et al.] (2011) *Barraques: BCN: guia d'història urbana*. Barcelona: Museu d'Història de Barcelona : Ajuntament de Barcelona. També es pot consultar a internet. http://cbab.bcn.cat/uhtbin/cgiisirs/x/0/0/57/520/13009?user_id=CATALA [consulta: 2 de desembre de 2015]

⁵ Comissió formada per Mercè Tatjer, Alonso Carnicer, Sara Grimal, Jordi Giró, Custodia Moreno, Oriol Granados, Rafel Usero, Francesc Banús i José Molina, amb l'assessorament de Jaume Fabre, Josep Maria Monferrer, Jordi Fossas, Xavier Pegenaute, Manel Andreu i la col·laboració del Grup d'Estudis Pas a Pas. La tasca que du a terme la Comissió es pot seguir a <https://es-es.facebook.com/MemoriaDelsBarrisDeBarraques/> Recull de fotografies dels actes commemoratius a la pàgina web de Memoria Barraques Barcelona de Flickr: <https://www.flickr.com/photos/130619992@N08/albums/with/72157660414825935> [consulta: 12 de desembre de 2015]

de relleu i es fa palès el paper d'una ciutadania activa que va donar embranzida als moviments associatius de finals de la dècada dels seixanta.

No obstant això, aquesta relectura del passat comporta, en ocasions, lectures esbiaixades. Parlem d'idealitzacions del passat, on s'intenta negar rastres de conflicte com els que van tenir lloc a la Perona amb les tensions viscudes entre païos i gitanos, o bé el rebuig de comunitats de veïns per donar cabuda a pisos de real·lotjament destinats a barraquistes. Es parla, també, de llaços de solidaritat entre els mateixos barraquistes, que certament n'hi va haver, però dins de la comunitat també s'ocasionaren conflictes a causa de les precàries condicions de vida, o bé per la competència social o la marginalitat a la qual es veien abocats determinats segments de la població barraquista. Aquests aspectes han estat tractats en aquesta monografia i creiem convenient no obviar-los per tal d'obtenir una visió més imparcial.

Altrament, la recuperació d'aquesta història ha situat el barraquisme en el centre del problema de l'habitatge i l'infrahabitatge, amagant o eclipsant altres realitats que hi eren contemporànies com són els pisos de rellogats o els llits calents.

En el context de crisi actual constatem que a Barcelona encara perviuen formes clàssiques d'infrahabitatge com les mencionades anteriorment, i altres de noves com són els assentaments en naus industrials abandonades o en espais no edificats, lligades a greus situacions d'exclusió social.⁶ Precisament, les condicions de vida de les persones que viuen en assentaments i el seu increment arran de la crisi van ser el motiu pel qual diversos col·lectius i entitats socials van crear la Xarxa de Suport als Assentaments l'any 2010. Més tard, la mobilització i la pressió que va exercir la Xarxa va propiciar una mesura de govern de l'Ajuntament de Barcelona per a la creació de l'Oficina del Pla d'Assentaments Irregulars (OPAI) el passat 2013. L'Oficina s'encarrega, d'ençà de la seva creació, de l'atenció social de les persones que viuen en assentaments i altres tipus d'infrahabitatges.

En aquesta monografia sostenim que les principals causes del barraquisme del segle passat foren, per una banda, la manca de polítiques institucionals que fomentessin la construcció d'habitatge a preu assequible i, de l'altra, un mercat d'habitatge insuficient per encarar el fort augment de població que va viure la ciutat

⁶ L'informe de XAPSLL – Xarxa d'Atenció a Persones sense Llar (Ajuntament de Barcelona) del darrer trimestre de 2015 aporta la xifra de 2.799 persones sense llar, entre les quals hi ha 693 persones que dormen al carrer, 434 que ho fan en assentaments i 1.672 que es troben temporalment allotjades en recursos assistencials. *El País*, 14 de desembre de 2015, http://cat.elpais.com/cat/2015/12/14/catalunya/1450093207_363331.html [consulta: 27 de desembre de 2015]

de finals del segle XIX fins ben entrada la dècada dels anys seixanta del segle XX. Paradoxalment, en l'actualitat, després de la bombolla immobiliària i vista l'experiència de moviments socials com la Plataforma d'Afectats per la Hipoteca (PAH), resulta evident que hi ha un parc d'habitatge important sense ocupar. I encara més, es detecta una manca de polítiques per part de l'Administració que impedeixin els desnonaments i promocionin l'habitatge social adequat a les necessitats de la ciutadania. És evident que les ciutats del segle XXI —fins i tot les del primer món— no han resolt la qüestió de l'habitatge assequible i queda, encara, molta feina per resoldre.

Grup d'Estudis Pas a Pas

Barcelona, gener de 2016

[...]

es inútil decidir si ha de clasificarse a Zenobia entre las ciudades felices o entre las infelices. No tiene sentido dividir las ciudades en estas dos clases, sino en otras dos: las que a través de los años y las mutaciones siguen dando forma a los deseos y aquellas en las que los deseos, o logran borrar la ciudad, o son borrados por ella.

Las ciudades invisibles

ITALO CALVINO

Presentació

La història social sobre el fenomen del barraquisme a Barcelona al llarg del segle xx representa un llegat imprescindible per entendre el procés de construcció de la ciutat. No obstant això, la recent desaparició, a principis dels anys noranta, d'importants nuclis de barraques i l'oblit dels seus noms i de la memòria dels seus testimonis evidencien que la seva petjada s'ha menystingut a l'hora d'explicar la història oficial de la ciutat.

Després d'un període d'oblit institucional i mediàtic, a banda d'algunes publicacions del mateix Huertas Claveria i alguna exposició de caràcter local com ara la que va tenir lloc l'any 1999 al Centre Cívic del Besòs sobre la Perona, l'any 2003 fou un punt d'inflexió, en què es va iniciar la recuperació de la memòria del barraquisme mitjançant dos esdeveniments gairebé paral·lels: el Fòrum Barraca Barcelona, que organitzà el Foment de les Arts Decoratives,¹ i l'exposició sobre el Somorrostro al Museu d'Història de Catalunya. Aquests esdeveniments van contribuir a donar les primeres passes per encetar el debat entorn de la problemàtica de l'infrahabitatge i sobre el significat i l'aportació del barraquisme al creixement de la ciutat.

Tanmateix, tot el conjunt de documentació que informava sobre l'evolució del fenomen era dispers i fragmentari i continuava a l'espera de ser recopilat, organitzat i analitzat des d'una perspectiva històrica, amb prou distanciament i rigor per debatre'n les raons de l'existència i permanència, així com de la desaparició. De la mateixa manera, calia recuperar el testimoni de totes aquelles persones que n'havien format part per tal de poder aprofundir en l'estudi etnogràfic del fenomen i donar lloc a la història social en el relat oficial sobre la ciutat.

Per aquesta raó, a final del 2004 es va constituir un equip de recerca i anàlisi format per historiadors, antropòlegs i geògrafs de la Universitat de Barcelona

¹ L'objectiu principal d'aquestes jornades consistia a denunciar públicament la diversitat de situacions d'infrahabitatge que la ciutat experimentava arran d'una política d'habitatge incapaç de fer front a les dinàmiques especulatives del mercat immobiliari. Tanmateix, es pretenia convidar a la reflexió i el debat de possibles solucions.

per tal d'iniciar una recerca sobre el fenomen del barraquisme a la ciutat de Barcelona al llarg del segle xx. L'equip va gaudir, entre el 2004 i el 2008, de la subvenció de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya (IPEC), del Departament de Cultura de la Generalitat, i del suport de l'Institut Català d'Antropologia.

Així, l'equip de recerca es va proposar els objectius següents:

- Localitzar, classificar i inventariar tot tipus de documentació referent al fenomen del barraquisme a la ciutat de Barcelona.
- Crear un fons oral que recollís el testimoni dels barraquistes.
- Analitzar el fenomen del barraquisme a la ciutat al llarg del segle xx.
- Reconstruir la història social de tres nuclis de barraques: la Perona, Can Valero i el Carmel.

El desenvolupament de la recerca inicià el seu camí sobre un terreny adobat que esperava el seu moment de germinació, de manera que els progressos de l'equip sobre el camp d'estudi han anat acompanyats d'un reconeixement públic gradual a la necessitat de ressituar el fenomen del barraquisme com a part indescribable de la història de la ciutat al llarg de tot el segle xx. El seu reconeixement ha dignificat també l'experiència dels seus protagonistes, els barraquistes, atorgant-los així el seu lloc i veu en la construcció de la història de la ciutat.

El 2007, el Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona s'interessà per la recerca que s'estava duent a terme i encarregà a l'equip de recerca Pas a Pas el comisariat d'una exposició sobre el barraquisme. El punt àlgid del reconeixement públic del fenomen arribà amb la inauguració de l'exposició «Barraques. La ciutat informal» al juliol del 2008, quan la història de *la gent sense història* s'exposava des d'un òrgan institucional de la ciutat, a la seu de la Casa Padellàs, del conjunt monumental de la plaça del Rei.

Els resultats de la recerca conformen la monografia que presentem a continuació. D'altra banda, les eines utilitzades durant el treball de camp i les entrevistes realitzades, així com la sistematització de la documentació, localitzada, organitzada i analitzada, es pot consultar al fons documental de l'IPEC.

Aquesta monografia no hagués estat possible sense l'estimable col·laboració de totes les persones que van viure als barris de barraques i que han fet possible aquest estudi, del qual són els veritables protagonistes:

Adela González, Adolfinia Romero Huertas, Àngels, Antonio Franco Serrano, Antonio Gómez Romero, Antonio Vázquez, Argentina Fernández López i José Galabarte Tortejada, Aurelio Ruiz Pérez, Bartolomé Sanz Martínez, Braulio Abad, Cari, Carmen González i José Amaya, Carmen i Lolo, Carmen (Chicas de Oro), Chote, Cruz Bravo Pulido, Custodia Moreno, Dolores, Dora Rodríguez, Esperanza García Hernández, Fani i Facundo, Fèlix Ibáñez Puértolas, Fernando Andrade, Fernando González Santiago, Florencia Serrano, Francesc Banús, Francisco Gallego, Francisco Rojas, Francisco Vallejo i Josefina Rodríguez, Gerónimo García, Joan Mataró, Jordi Banús i Fina Herrero, José Gil, José Santos, José Vivo, Immaculada Robles i mare d'Immaculada, Josefa García, Juan Bote, Justo Torronteras, Leo, M.ª Carmen Martínez i mare, Manuel Martínez, Manuela Clavijo Maldonado, Maravillas González Morote, Mari Carmen Manchado, María Abad, María Trill Abelló, Mariano Santafosta Mora, Mariona Anglada, Marisa Cerrato, Matilde Abillà Sala, Melchor Crespo, M. Rosa Bolet, Paco González Díaz, Patricio, Paula Fernández, Pepe Fernández, Rafael Martín Ruiz, Rafael Usero Sánchez, Raimundo Moreno, Remedios (Chicas de Oro), Remedios Sánchez Rubio, Santiago Re, Soledad González, Teresa Juárez Yáñez, Trinidad Juárez Yáñez, Vicente Campos i Virtudes Arroyo Santiago.

Així mateix, donem les gràcies a tots els professionals, tècnics, investigadors, periodistes i tots aquells que d'una manera o altra van ser participants de la història del barraquisme i que ens han donat suport i ajudat en el procés de recerca:

Ángel Marzo, Agustí Rispa, Alejandro Bosque Laguna, Anna Alabart i Vilà, Anna Menéndez, Carlos, Òscar i Conchita (IES Barri Besòs), Carme Garriga, Carme Pasalamar Pons, Carme Trilla, Carme Vivés, Emili García, Esther Martín, Eva Cerveto, Ferran Cardenal, Francesc Foraster, Francesc Reina, Genís Sinca, Glòria Nogueras Colomina, Isabel Montraveta, Jaume Camallonga, Jaume Fabre, Javier Muñoz, Joan Bada, Joaquim Romaguera (BTV), Jordi Mir, José Luís Oyón, Josep M. Huertas Claveria, Josep M. Rabella, Josep Martí Gómez, Josep Torner, Lluís Bou, Marc Andreu, Maria Pia Barenys, Marta Font, Mònica Peso, Montserrat Colomer, Montserrat Ortiz, Pere Segura, Pilar Cusí, Pilar Pila, Rosa Domènech, Rosa Florensa, Teresa San Román i Virginia Angulo.

Gràcies també als arxivers i professionals que ens han ajudat durant tant de temps i ens han permès accedir a la documentació, així com a totes aquelles persones que ens han cedit material:

Antoni Gelabert i Núria Burguillos Medina (AMDS-M), Estanislau Roca, Esteve Lucerón, Francesca Cano, Lúdia Muñoz i Gabi (ADIGSA), Glòria Corrons, Guillem Huertas, Ignasi Marroyo i Pilar Marroyo, Jordi Bayona i Url, Jordi Foses (AHPN), Julio Baños Soria (CDHM-M), Núria Bosom i Lluís Moreno (AMDSM), Lorenzo Soler de los Mártires, M. Assumpta Rodón i Valls (AHDB), Marcial Echenique, Maria Mena i Silvia Domènech (AF-AHCB), Maria Roncero i Katti (PMH), Mercè Gras (ACDCB), Montserrat Beltran i Eugènia Lalanza (AMAB), mossèn Josep Martí Bonet (ADB), Núria Campanyà i Teresa Casanovas (Cáritas Diocesana), Pare Florensa i Miriam (Arxiu Provincial de l'Escola Pia), Pepa Alguacil, Pere Guaita Jiménez (ASAB), Pere Monés, Rodolfo Mitjans (FOCSA), Rosa Cruella i Conxita Petit (ANC), Rosa Saz i Mariona Bruzzo (AFC), Silvia Dahl i Imma González (CDM-MM), Xavier Brunet i Carme Cantos (Biblioteca UPF).

Sense oblidar la col·laboració de les entitats i associacions de veïns que ens han ajudat a localitzar els protagonistes d'aquesta història, i tots els qui han fet possible aquesta publicació:

Andrés Naya, Elia Herranz i José Molina (FAVB), Àlex i Jesse (Ateneu Nou Barris), Associació de Veïns Camps Blancs, Associació de Veïns de Can Baró, Associació de Veïns del Carmel, Associació de Veïns Sant Cosme, Associació de Veïns Sud-Oest del Besòs, Associació Las Adrianas, Casal de Gent Gran de La Mina, Casal de Gent Gran de Sant Cosme, Casal de Gent Gran de Pomar, Església Evangèlica de Filadèlfia la Mina, Institut Català d'Antropologia, Local Social de Raimon Casellas, Mariana (Carmel Amunt), Marta Canuda (Centre Cívic del Carmel), Marta Romera (Biblioteca Juan Marsé), Pep Martínez (Consorti de la Mina), Rafel Folch, Roger Costa, Assumpta Esquís, i Manel Català (IPEC).

I un agraïment entranyable a les nostres famílies i amics, a llur paciència i a llur suport incondicional.

Metodologia i procés de recerca

Xavi Camino, Òscar Casasayas, Pilar Díaz, Max Díaz,
Cristina Larrea, Flora Muñoz i Mercè Tatjer

El fet de reconstruir el procés històric de la vida als nuclis de barraques que hi havia abans de la Barcelona Olímpica significa aproximar-se avui en dia a un fenomen desaparegut, però del qual encara hi ha testimonis que poden aportar informació rellevant sobre el desenvolupament de la urbanització en aquesta ciutat. Les eines etnogràfiques i històriques es complementen positivament en l'anàlisi social, política i econòmica del barraquisme i del procés de marginalització d'una part important de la població durant el segle xx. La feina conjunta d'aquestes dues disciplines de les ciències socials ha facilitat el procés de treball de camp i l'ha enriquit amb l'aportació per part de cadascuna dels aspectes necessaris perquè el procés fos tan complet com fos possible. Com a experiència ha estat molt enriquidora, i mirant retrospectivament, ha estat del tot necessària.

Contextualitzar aquestes fonts orals en el marc d'una recerca etnogràfica ha contribuït a enfortir l'anàlisi de les dades que aquí es presenten. L'apropament real a una experiència vital necessita el coneixement d'un context social i, per tant, calia el desplaçament dels investigadors al lloc on els testimonis viuen i van viure per tenir una més bona comprensió del fenomen. Pròpia de la tasca etnogràfica, la prospecció va ser la fase inicial de la recerca, que va caracteritzar-se per les visites, les converses informals i les passejades pels antics nuclis de barraques i pels barris on es van traslladar posteriorment a viure els barraquistes. La prospecció i participació en diverses institucions socials, com ara centres cívics, associacions, places públiques, esglésies, etc., va ser una experiència compartida per historiadors i antropòlegs. Aquesta prospecció va ser fonamental per conèixer nous informants que, en forma de «bola de neu», facilitaven nous contactes.

Aquest treball de camp no hagués estat possible sense una recerca prèvia de les fonts documentals en diferents arxius, la seva sistematització i la seva anàli-

si. La història oral és un mètode de recerca complex, atès que parteix del recull d'un testimoniatge vivencial que cal contextualitzar històricament i socialment. Destriar els fets socials de les experiències vitals és un procés lent i acurat que requereix un treball bibliogràfic sistemàtic a partir del qual poder contrastar els discursos orals. L'activitat interdisciplinària és fonamental per desenvolupar la història oral. Aceves (1996) va considerar que el mètode de la història oral era l'eix que feia convergir la història, les ciències socials i les ciències del comportament, en un sentit més general, i la història i l'antropologia, en particular. Alcina Franch (1994: 142) també compartia la mateixa opinió:

[...] la historia oral viene a utilizar el mismo procedimiento que la etnografía, para la que los informantes son la fuente principal de documentación y sobre la que el etnólogo trabajará posteriormente, ya sea directamente sobre los materiales sonoros, ya sea sobre las transcripciones de las cintas de campo.

La reconstrucció historiogràfica basada en la combinació de fonts documentals i orals per dur a terme la interpretació històrica d'uns esdeveniments tenint en compte la manera com els entrevistats els van viure, sentir i observar ha impulsat la recopilació d'històries orals:

Como el interés está en los sectores sociales subalternos y, en primera instancia, se desconfía de las fuentes oficiales, se proponen algunas tareas necesarias e inmediatas: trabajar críticamente las fuentes no generadas por y en el ámbito de los sectores subalternos (reinterpretándolas y analizándolas desde el punto de vista de su construcción, tratamiento y empleo); crear y promover la producción o rescate de fuentes, nuevas o no, contempladas anteriormente; por último, difundir el conocimiento y la comprensión de la historia propia de los grupos sociales subalternos para su eventual utilización, en sus contextos y términos políticos y culturales. (Aceves, 1996: 17)

Aquesta pràctica no invalida l'axioma sociològic recollit per P. Thompson (1993: 65-66) dels sociòlegs teòrics més destacats, com ara Marx, Comte, Weber i Durkheim, sobre la naturalesa històrica del present perquè:

[...] se quiera o no, la dimensión temporal se reintroduce en la investigación sociológica por la propia naturaleza empírica de la historia de vida: el ciclo vital, la movilidad social o el par «tradición/cambio» no pueden ser apartados y parados artificialmente como relojes, sino que deben ser analizados tal como son, en continuo crecimiento y retroceso —al menos durante el período de una generación.

En el seu llibre *The Edwardians*, P. Thompson va desenvolupar un bon exemple de l'ús de la història oral a partir de la reconstrucció d'un passat proper basat en testimonis personals. És a partir de la comprensió de la totalitat d'una vida que és possible que l'historiador analitzi els aspectes socials que transcendeixen la biografia mateixa i remetent a la història social (Larrea, 2001).

Aceves (1996: 219-220) destaca quatre estils diferents de concebre i practicar la història oral: 1, l'arxivista i documentalista; 2, el difusor populista; 3, el reduccionista, i 4, el complex i integracionista. El primer es caracteritza per recopilar i acumular testimonis orals de fenòmens recents que puguin tenir una utilitat històrica futura. El segon consisteix en una alternativa a la història oficial, a partir del salvament de testimonis orals de sectors socials subalterns; aquest estil està interessat a donar a conèixer el testimoni oral tal com és, sense avançar en la producció teòrica de la investigació històrica. El tercer es caracteritza per utilitzar l'evidència oral com a complementària de postulats teòrics establerts; en aquest sentit, s'utilitzen els testimonis orals de manera restrictiva i ocasional en ser considerades fonts de validesa dubtosa. El quart estil consisteix a donar un paper rellevant a la font oral; es complementen els testimonis orals amb documents i es circumscriuen a una perspectiva teoricometodològica de l'anàlisi històrica.

En el nostre estudi escollim el darrer estil de practicar la història oral. L'historiador pren de l'antropòleg aquella mirada més humana i encuriosida, o més ben dit, més pròxima a la persona i al grup que protagonitza la història: és una mirada atenta sobre les persones i les relacions entre elles. De la mateixa manera, l'antropòleg pren de l'historiador el coneixement de la història en general i el fet de saber interrelacionar els esdeveniments politicoeconòmics al llarg del temps, cosa que permet contextualitzar de manera més precisa allò que s'estudia: és una mirada atenta sobre els fets i la seva consecució.

La història social ha estat més prudent en l'ús de les fonts orals que l'antropologia social pel fet que tradicionalment les fonts documentals tenen per

a la història una validesa científica més gran que les fonts orals. A més, la història ha tingut menys experiència metodològica en la recopilació de relats orals i ha desconfiat sempre del presentisme inherent en els discursos orals. Si en un principi la desconfiança era metodològica, també en va ser epistemològica, atesa la poca importància que s'havia donat als subjectes socials com a objecte de reconstrucció històrica. Seguint la crítica de Stewart, Plummer (1989: 30) assenyala que:

[...] a pesar de su desarrollo, la historia oral es considerada por muchos historiadores como marginal, poco digna de crédito y trivial: marginal porque está siempre limitada al terreno específicamente «moderno» y a las personas accesibles; poco digna de crédito porque las historias de viejos tienden a hablar más del presente que del pasado, y trivial porque acumula indiscriminadamente montañas de datos que «nunca serán de utilidad para nadie».

Eric Hobsbawm, en relació amb algunes opinions de Lawrence Stone sobre l'evolució de la disciplina històrica durant la segona meitat del segle xx, escrivia el que segueix a la revista *On History* (Plummer, 1989):

[...] ¿Cómo deben presentarse estas complejidades? [...] Esto, como reconoce Stone, es la raíz de la admiración que en algunos historiadores despiertan obras como la «atenta lectura» que hace Clifford Geertz de una pelea de gallos en Bali. No entraña ninguna necesidad de escoger entre la monocausalidad y la multicausalidad, y desde luego, ningún conflicto entre un modelo en el cual algunos factores determinantes históricos se consideren más poderosos que otros y el reconocimiento de interconexiones, tanto verticales como horizontales. Una «situación» puede ser un buen punto de partida, como en el estudio que lleva a cabo Ginzburg de la ideología popular basándose en el caso de un solo ateo de pueblo en el siglo xvi o un solo grupo de campesinos friulanos acusados de brujería [...]

Optar por ver el mundo a través de un microscopio en lugar de un telescopio no es ninguna novedad. Mientras aceptemos el hecho de que estamos estudiando el mismo cosmos, la elección entre microcosmo y macrocosmo consiste en seleccionar la técnica apropiada. Es significativo que en la actualidad sean más los historiadores que encuentren útil el microscopio, pero esto no significa forzosamente que recha-

cen los telescopios por considerarlos anticuados. Hasta los historiadores de la mentalité, ese término vago que tiene significados diversos que Stone, tal vez acertadamente, no trata de aclarar, no evitan de manera exclusiva ni predominante la visión amplia. Al menos han aprendido esta lección de los antropólogos [...] Está claro que algunos historiadores han pasado de las «circunstancias» a los «hombres» (incluidas las mujeres), o han descubierto que un sencillo modelo de base-superestructura y la historia económica no son suficientes o —dado que el resultado de tales planteamientos ha sido muy valioso— ya no son suficientes.

Pensem que l'opció metodològica de mirar històricament per un «microscopi», en què el punt de partida per a l'anàlisi és la història personal d'un esdeveniment, no és incompatible amb una mirada més extensa com la que ens proporciona el «telescopi». La combinació de tècniques més horitzontals i verticals per explicar un mateix fenomen ens facilita una visió interpretativa més complexa de la realitat. En el nostre estudi optem per relacionar i creuar diversos nivells d'informació facilitada per les diverses lectures atentes de la documentació referent a cada nucli i l'anàlisi acurada de la bibliografia sobre la història social de Barcelona, així com l'aprofundiment sobre els fets i vivències facilitats per la història oral.

La geografia ens ajuda a entendre el procés de construcció social de l'espai que els barraquistes i tècnics van fer quan van conviure i treballar a les barraques. La percepció del paisatge de les barraques ha canviat en el temps. La memòria dels nostres informants ens ha donat una nova dimensió d'aquests canvis en el temps i l'espai. Contrastar els plànols amb els mapes que les persones fan del lloc on recorden que van viure és una experiència significativa que, com la fotografia o l'audiovisual, no serveix només com a recurs mnemotènic sinó també com a model d'interpretació històrica de la realitat viscuda. En aquest cas, el paisatge és una representació central del fenomen del barraquisme perquè juga un paper essencial en la comprensió institucional i social de la història de la ciutat. Pel fet que les barraques van ocupar un espai vital de molts treballadors nouvinguts que només van poder optar a viure als marges de la ciutat, el paisatge de les barraques és el marc de les seves vivències i d'una part de la seva biografia. A més, l'espai de les barraques també va ser una preocupació central de les polítiques urbanístiques al llarg del segle xx, pel que fa al seu control i eradicació.

La recerca documental

Per tal de conèixer i reconstruir la història del barraquisme a la ciutat vam iniciar una recerca arxivística a fi de poder consultar qualsevol document que ens parlés del fenomen. Aquesta feina ens va permetre anar teixint un recorregut per molts dels arxius públics i privats de la ciutat. La cerca de documents en arxius va ser intensa i dilatada en el temps. Aquesta tasca va ser la primera activitat de recerca que ens va permetre configurar un panorama general sobre el fenomen del barraquisme. La manca d'unitat documental va fer que la cerca es transformés amb el temps en una feina intensa i feixuga. La dispersió de documents en diversos arxius i biblioteques, la manca d'unitat documental i l'estat de conservació van ser tres factors fonamentals amb els quals ens vam enfrontar en aquesta etapa. Malgrat haver consultat molts arxius i biblioteques, no vam aconseguir el mateix volum de documents i la diversitat esperats en tots ells. Alguns van proporcionar-nos més documentació de l'esperada i en d'altres no vam obtenir pràcticament res. Tot i així, vam aconseguir una varietat força significativa de documents que vam classificar en una base de dades² i que va permetre'ns plantejar les primeres hipòtesis de treball.

Primer vam fer un inventari dels diferents arxius que contenen documentació sobre el barraquisme a Barcelona des de final del segle XIX fins a l'actualitat, és a dir, que abastaven la totalitat del fenomen. La prioritat va ser la selecció d'arxius i biblioteques amb informació més abundant i, en especial, més rellevant. També vam centrar-nos a consultar els arxius dels districtes de Sant Martí, Sants-Montjuïc i Horta-Guinardó per ser les zones escollides que havien acollit els nuclis de barraques objecte d'aquest estudi: la Perona, Can Valero i el Carmel, respectivament. Alhora es van consultar arxius parroquials que ens permetessin apropar-nos als vestigis de l'acció social que s'hi va dur a terme. De la mateixa manera es van consultar arxius i documentació privada, de caràcter inèdit, que persones vinculades al barraquisme han estat guardant durant aquests anys.³

La recerca de les fonts documentals ens va permetre tenir una visió de conjunt del barraquisme. Tractant-se d'un fenomen tan ampli en el temps i tan extens en l'espai era necessari disposar d'un coneixement previ de la seva histò-

² La base de dades, en suport informàtic del programa Access, es pot consultar a la seu de l'IPEC.

³ La relació d'arxius i biblioteques consultades durant la recerca està disponible al fons de l'IPEC.

ria. Aquesta recerca documental i la seva anàlisi ens va permetre obtenir una visió de caràcter global i, alhora, conèixer les dinàmiques d'evolució dels grans barris de barraques i copsar quin havia estat el procés de desenvolupament del barraquisme en relació amb el procés del conjunt de la ciutat.

La recerca de camp

La recerca de camp té com a objectiu principal el recull de testimonis orals de persones que van viure a les barraques i persones que van estar vinculades al barraquisme per tal de poder completar l'anàlisi de la informació aportada per la recerca documental. Estem parlant d'homes i dones que van conèixer als nuclis de barraques i de tècnics de l'ajuntament, mestres, metges, religiosos, investigadors socials, treballadores socials, fotògrafs, periodistes, policies i veïns propers als nuclis de barraques que, per motius laborals, religiosos o voluntaris, van estar-hi vinculats. El testimoni de totes aquestes persones, bé sigui per la seva vivència directa a les barraques o bé per la seva activitat en l'organització, control, ajut i eradicació del nucli, forma un llegat imprescindible per comprendre un fragment de la història oblidada de la nostra ciutat. Així doncs, vam considerar que resultava imprescindible recollir diverses perspectives per tal de contrastar diferents maneres d'entendre un mateix fenomen social. Alhora calia també establir un diàleg entre la informació extreta de les entrevistes i l'aportada per les fonts documentals.

Pretenem mostrar a partir d'aquests testimonis i documents la singularitat del barraquisme com un fet únic en el marc d'una part oblidada de la història de Barcelona. Per tal d'aprofundir en la vida social als barris de barraques vam optar per acotar el terreny d'anàlisi seleccionant-ne uns nuclis. Vam decidir reconstruir la vivència de tres nuclis ben diferenciats històricament i geogràficament: les barraques del Carmel, el nucli de la Perona, ubicat a la ronda de Sant Martí, i Can Valero, a la muntanya de Montjuïc. Tots tres nuclis tenien una història ben diferenciada definida pel procés d'ocupació, l'evolució i l'eradicació en el context social, polític i econòmic del fenomen que volíem estudiar, com podrem comprovar en els capítols posteriors.

Localització dels antics nuclis de barraques i dels barris on viuen actualment els entrevistats

Els nuclis de barraques desapareguts que es van estudiar van ser els de la Perona, Can Valero i el Carmel. Aquests nuclis ocupen actualment els districtes de Sant Martí, Sants-Montjuïc i Horta-Guinardó, respectivament.

El barri de **la Perona** estava ubicat a la ronda de Sant Martí, paral·lel al traçat de les vies del tren, en el tram comprès entre en pont d'Espronceda i la riera d'Horta. L'origen del nucli se situava a la banda del pont d'Espronceda i s'estenia en una primera fase fins al pont del Treball, i posteriorment fins a la riera d'Horta. Les barraques es trobaven en un primer moment a la banda del mur que separava el carrer de les vies del tren, però en créixer la població acabarà ocupant l'espai que hi havia a l'altra banda del carrer.

Per les particularitats del procés de real·lotjament, moltes de les famílies van ser reubicades de manera dispersa en diversos barris de Barcelona i municipis veïns; és per això que hem localitzat testimonis de la Perona a Baró de Viver, a la Verneda, Besòs, la Mina, Pomar (Badalona), Santa Rosa (Santa Coloma de Gramenet), Raval (Santa Coloma de Gramenet), Roquetes, Poblenou i la Trinitat Vella. La dispersió de les famílies va dificultar en una primera fase l'accés als testimonis.

La configuració de les fronteres de **Can Valero**⁴ la vam fer fonamentalment a partir de les informacions facilitades pels testimonis. Com que no es tractava d'un barri administratiu, els seus límits no quedaven gaire clars. Montjuïc era en realitat un conjunt de nuclis de barraques sense una delimitació física precisa. Tot i així, els seus habitants havien desenvolupat un fort sentiment de pertinença que els identificava amb un barri o un altre. En el cas de Can Valero, el nom del barri l'aportà un berenador popular que hi va haver en un dels accessos al conjunt de barraques de la muntanya de Montjuïc.

Els principals barris de destí per als habitants de Montjuïc van ser el Pomar, a Badalona; Cinco Rosas (Camps Blancs), a Sant Boi del Llobregat, i Sant Cosme, al Prat de Llobregat. Calia, doncs, començar la prospecció per aquests tres bar-

⁴ El treball de camp en un principi es va centrar en l'àrea de Can Valero, per ser un dels nuclis més antics i més coneguts popularment. Amb el temps es van incloure en la recerca els habitants de les Banderes i el Pagès. Per tant, podem aclarir que quan en el llibre es parli de Can Valero, cal entendre que s'inclouen en el mateix terme l'assentament de les Banderes i el Pagès.

ris. De les prospeccions realitzades, el barri de Sant Cosme ha estat el que més població ha rebut del nucli de Can Valero. En els altres barris prospectats, Pomar i Cinco Rosas, van ser real·lotjats majoritàriament habitants d'altres assentaments de la muntanya de Montjuïc.

Les barraques del **Carmel** no formaven un grup unitari. Hi havia cinc grups diferenciats i alguns petits reductes en alguns carrers del Carmel, on a vegades hom trobava una fràgil frontera entre barraca i autoconstrucció. Els cinc grups eren: Francesc Alegre (al qual afegim el grup de barraques del Guinardó), Raimon Casellas (*El Santo*), Marià Labèrnia (*Los Cañones*), les barraques de l'Hospital de Sant Pau i les barraques dels carrers Marsans i Rof i Font-rúbia. Vam estudiar els tres primers grups —Francesc Alegre, Raimon Casellas i Marià Labèrnia— perquè constituïen una unitat entorn de la lluita veïnal i per la seva localització geogràfica. Els tres nuclis se situaven entorn del turó de la Rovira: *Los Cañones*, al cim mateix del turó; Francesc Alegre, al sud-sud-est del turó, al final del carrer Francesc Alegre, i les barraques d'*El Santo*, al sud-sud-oest, per sota del «revolt de la pera», a la carretera del Carmel.

Els barris on van ser real·lotjats els barraquistes del Carmel són diversos: el polígon de Canyelles, el polígon de la Mina, la promoció de pisos de Raimon Casellas —al barri del Carmel mateix— i, finalment, la promoció de Can Carreras. És en aquests destins on hem localitzat la majoria dels nostres informants. Cal dir, però, com en el cas de la Perona i Can Valero, que els processos de real·lotjament són dilatats en el temps. Això comporta que al llarg de l'existència dels nuclis de barraques del Carmel també hi hagués real·lotjaments puntuals, o bé que els barraquistes mateixos marxessin del nucli per voluntat pròpia. En el primer cas, hem localitzat un informant al barri de Sant Cosme, i en el segon, diversos testimonis que van optar per comprar o llogar pisos al barri del Carmel mateix els quals han estat entrevistats al mateix barri.

Tècniques del treball de camp

La recerca de camp estava basada fonamentalment en l'obtenció d'informació oral a partir de l'experiència viscuda pels testimonis. Per aquesta raó, l'eina principal va ser l'entrevista en profunditat de tipus semiobert. Es van elaborar dues guies per diferenciar la que s'aplicava als barraquistes de la que s'utilitzava per entrevistar persones vinculades d'una manera o altra al feno-

men, però va ser flexible i es va adaptar a la singularitat de les seves experiències. Aquesta flexibilitat en l'ús de l'entrevista en profunditat va permetre un canal de comunicació millor entre nosaltres i els barraquistes o especialistes en totes les ocasions en què vam entrevistar-los. Pensem que la flexibilitat tècnica va permetre obtenir declaracions més profundes, donades per una complicitat més gran entre investigador i informant. Com que en diverses ocasions es van realitzar diverses entrevistes a un mateix informant per aprofundir en algun tema concret, la relació es va anar fent més estreta. Les entrevistes solien ser individuals, però en alguns casos van participar-hi dues persones.

L'altra tècnica d'investigació que es va emprar en aquest estudi va ser la del grup focal. Aquesta eina es va aplicar a grups de gent gran que freqüentaven centres cívics i que sabíem, gràcies a algun referent del centre, que havien viscut en alguns dels nuclis investigats. Els grups focals van centrar el discurs en una experiència col·lectiva compartida pels informants que van participar-hi i van facilitar als investigadors conèixer persones que havien viscut a les barraques. Menys utilitzada que l'entrevista en profunditat, els grups focals van permetre identificar nous informants, amb alguns dels quals es va quedar posteriorment per fer una entrevista en profunditat. A més de facilitar informació, el grup focal va ser un canal que ens va ajudar a localitzar informants dels nuclis. Per la dispersió ocasionada en els processos de reallotjament dels nuclis, el fet de localitzar informants se'ns va convertir en una feina molt feixuga. Al llarg de la recerca vam haver de provar diverses estratègies de localització, tal com destacarem més endavant.

Les tècniques orals com ara els grups focals i les entrevistes en profunditat estaven integrades dintre del mètode etnogràfic aplicat en un context urbà. L'experiència etnogràfica a Barcelona, basada en l'observació d'un fenomen desaparegut com el barraquisme, partia bàsicament de la necessitat dels investigadors de reconstruir un procés etnohistòric a partir la recerca documental i la història oral. Però per tal d'arribar a identificar i conèixer aquestes persones es va haver de saber quina era prèviament la història del barraquisme, en general, i la dels nuclis, en particular, per mitjà de l'anàlisi bibliogràfica i documental i de l'entrevista a arxivers, experts i personatges públics, recerca que, com ja hem explicat, va ocupar la primera etapa del nostre estudi. Converses amb treballadores socials, educadors, religioses i tècnics van proporcionar-nos contactes amb barraquistes i especialistes a partir dels quals es va construir una xarxa

d'informants densa. Tot aquest procés previ a la formalització d'entrevistes i grups focals va ser recollit en diaris de camp, material ric i valuós que ha permès poder contrastar les fonts documentals i orals.

En menor grau, i no per això menys important, el material fotogràfic i documental privat proporcionat pels informants va tenir una funció mnemotècnica significativa. Part d'aquest valuós material va permetre'ns il·lustrar i comprendre millor la rellevància del tema abordat i, posteriorment, va contribuir en el procés de divulgació de la recerca.

Una altra de les estratègies útils per conèixer amb detall la realitat dels barris estudiats ha estat els recorreguts guiats per l'espai que antigament ocupaven els nuclis. Aquestes passejades amb referents dels barris han representat un element fonamental per a l'exploració del barri on va existir un nucli de barraques o per localitzar edificis i habitatges on actualment viuen antics barraquistes. En la majoria dels casos la iniciativa d'apropar-nos a l'espai va sorgir dels tècnics i barraquistes mateixos, bé perquè volien aconseguir submergir-nos en una realitat per nosaltres desconeguda o bé perquè desitjaven que la caminada permetés evocar la seva experiència.

A continuació recollim dades quantitatives sobre el nombre d'entrevistes realitzades per cada nucli estudiat.⁵

En relació al nucli de **la Perona** es van realitzar 19 entrevistes en profunditat a barraquistes, deu homes i nou dones, així com a deu persones vinculades, sis homes i quatre dones. Entre les persones vinculades hi havia un fotògraf, un guàrdia civil, tres veïns del barri de la Verneda, un professor, una monitora de casal, una antropòloga, un tècnic de l'Ajuntament i un membre de l'Associació de Veïns de la Verneda Alta. Després es van organitzar quatre grups focals: un grup de barraquistes gitanos, un grup de dones gitanes, un grup de persones que va viure al Somorrostro i el grup de Las Adrianas, un col·lectiu de dones de la Mina. Les edats dels entrevistats oscil·len entre quaranta i 75 anys.

De les persones que van viure a **Can Valero** es van realitzar entrevistes en profunditat a 26 persones, 14 homes i 12 dones. En el grup de persones vinculades al nucli incloem només tres homes i dues dones. Entre les persones vinculades hi havia dos catequistes, un capellà i dues treballadores socials. Les edats dels entrevistats van dels 55 als 85 anys aproximadament.

⁵ Les entrevistes en format àudio i/o transcrites poden ser consultades al fons de l'IPEC.

Quant al nucli del **Carmel** es va entrevistar a 19 persones, vuit homes i onze dones, que van viure a les barraques del Carmel, així com a 14 persones vinculades, homes i dones. Entre aquestes persones hi havia un periodista, un inspector del Patronat, un exdirector d'escola, una comissionada de l'Alcaldia, un historiador, una professora i vuit representants d'institucions culturals i socials. Després es van realitzar dos grups focals a barraquistes. Les edats oscil·len entre quaranta i setanta anys.

Entre les 11 persones entrevistades que ens van facilitar informació sobre la història de les barraques hi havia dues treballadores socials, dos periodistes, dos investigadors, tres tècnics, un religiós i un arquitecte.

Per tal de preservar l'anonimat de les persones entrevistades, tant a les entrevistes lliurades al registre de l'IPEC com a la present monografia s'han utilitzat noms ficticis.

Etapas del treball de camp

La primera fase del treball de camp es va centrar en la identificació i localització d'espais que podien representar punts neuràlgics en els barris de prospecció. Vam contactar amb centres cívics, associacions i altres organitzacions locals que ens van permetre accedir als primers informants. Parlem de la fase inicial de la prospecció i del punt de partida en l'elaboració de les xarxes d'institucions i informants. Aquesta primera etapa va durar des del setembre del 2006 fins al març del 2007, tot i que puntualment es reprenien les tasques de prospecció quan la informació recopilada ens encaminava cap a nous espais de localització d'informants. Durant aquesta primera etapa es van fer entrevistes a arxivers, tècnics i periodistes i també es van visitar associacions, centres cívics i centres de serveis socials per tal d'establir contactes personals amb tècnics referents dels barris. La segona etapa, entre el març i el novembre del 2007, es va centrar en la consolidació de camp, bàsicament ampliant el ventall d'informants mitjançant el contacte amb noves organitzacions dels barris, com ara algunes parròquies i escoles, i mitjançant el sistema de «bola de neu» entre barraquistes i tècnics. També en aquesta etapa vam difondre la recerca per mitjà d'un article publicat a la revista *Carrer* de la FAVB i a partir de l'elaboració de targetes amb informació bàsica sobre el grup i la recerca. L'objectiu era localitzar informants que volguessin participar en la recerca explicant-nos la seva experiència.

Per últim, la tercera etapa, entre novembre del 2007 i abril del 2008, va constituir un període d'aprofundiment del treball de camp; vam ampliar les zones de prospecció i vam fer noves entrevistes als mateixos informants per tal d'aprofundir en aspectes rellevants de les seves experiències.

Per les tres etapes descrites es van establir uns criteris generals i compartits a l'hora d'abordar el treball de camp als tres nuclis, però les particularitats de cadascun dels tres van exigir unes estratègies i processos diferents.

En el cas de **la Perona** cal destacar les dificultats d'accés als informants a causa de la dispersió provocada per les tècniques de real·lotjament aplicades. D'una banda, la tècnica del degoteig, que consisteix a reubicar les famílies en pisos adquirits al mercat secundari, i d'altra banda, el pagament d'indemnitzacions a canvi de l'abandonament de la barraca. Amb totes dues tècniques les famílies quedaven disperses per diferents indrets de la ciutat o municipis propers, on el preu del sòl era més baix. Per aquests motius, la tasca de prospecció i localització de les primeres famílies barraquistes de la Perona va ser llarga i feixuga. Un cop localitzades les primeres famílies, la resta van anar sorgint mitjançant l'aplicació de la tècnica de «bola de neu». Una altra de les característiques d'aquest barri que ha condicionat les tasques de recerca és que hi havia dues realitats socials diferents (paios i gitans), que si bé dins del barri podien arribar a conviure, un cop fora del barri van deixar d'interactuar, i per tant la tècnica de la «bola de neu» no servia per accedir d'una realitat a l'altra. Tot i les dificultats que va representar el treball de camp vam acabar accedint a diversos col·lectius amb perfils diferents que ens han permès copsar un panorama complex sobre la realitat del barri de la Perona.

En l'estudi del nucli de **Can Valero**, l'accés als informants es va produir d'una manera gradual. La prospecció en els diferents barris de real·lotjament per a la muntanya va anar adreçant el treball de camp cap al barri de Sant Cosme, al Prat de Llobregat, per ser el principal receptor de barraquistes de Can Valero. Les entitats socials del barri estaven molt arrelades i va ser possible trobar testimonis per mitjà d'elles. La nostra presència continuada al barri i el suport que vam oferir a les diferents entitats ens va permetre una possibilitat d'accés més activa cap als testimonis. Un cop engegat el treball de camp i les entrevistes, la continuïtat del treball de camp en la segona etapa va venir donada pel sistema de «bola de neu», i va oferir uns bons resultats i la possibilitat de copsar diferents experiències de la vida al barri de barraques de Can Valero.

En la investigació del barri del **Carmel** el treball de camp va ser una tasca

complexa perquè abastàvem tres nuclis dins el mateix barri, tres nuclis amb molts denominadors comuns, però també amb diverses particularitats. En primer lloc, podríem dir, a partir de les entrevistes realitzades, que entre els tres nuclis hi havia distincions de «classe»: Raimon Casellas era el nucli amb gent més integrada a la ciutat i, en canvi, *Los Cañones* i Francesc Alegre corresponien a bosses de població més marginada en termes generals. En segon lloc, en moltes ocasions ens havíem trobat moltes reticències per part dels barraquistes a parlar de la seva experiència de vida a les barraques. En alguns casos, sobretot entre les famílies dels darrers reallotjaments (Can Carreras), trobàvem una certa recança envers l'acció de l'Associació de Veïns del Carmel perquè havien tingut la sensació de ser reubicats sense haver pogut opinar sobre el procés que es va dur a terme. En paraules d'alguns testimonis que es referien als reallotjats de Can Carreras, aquests eren el lumpen de les barraques. En tercer lloc, també vam trobar algunes dificultats perquè molta gent pensava que érem treballadors de l'Ajuntament. Tal com ens va explicar un dels entrevistats de Can Carreras, «la gente está muy resabiada con el Ayuntamiento». Molts dels veïns tenen la sensació que l'Ajuntament els va prendre el pèl en la fase final de reallotjament per l'encariment final del preu de l'habitatge. En termes generals, tot i les dificultats esmentades amb anterioritat, els resultats obtinguts van ser força variats. D'una banda, per la diversitat d'informants (procedència, escala social, estratègies de supervivència...) i, d'altra banda, per la seva voluntat d'explicar les seves vivències i el seu desig per tal que aquesta història quedi enregistrada en la memòria de la ciutat de Barcelona.

Anàlisi de les dades documentals i etnogràfiques

L'equip va decidir utilitzar dos programes informàtics per procedir a l'anàlisi de les dades: una base de dades d'Access per fitxar i buidar els continguts dels documents consultats i una base de dades per analitzar les entrevistes digitals, els resums d'entrevistes, les transcripcions, les notes de camp i els resums de lectures de bibliografia secundària. El disseny de la fitxa per construir la base de dades documentals va ser configurat per l'equip i posat a prova abans de buidar els documents dels arxius i biblioteques. En canvi, el disseny de les categories per a l'anàlisi de les entrevistes va ser construït a partir de la guia d'entrevistes i utilitzat informàticament un cop acabades les transcripcions.

El volum de dades ha estat gran i divers. El fet de comptar fonamentalment amb dues classes diferents de dades qualitatives —documentals i orals— ens ha permès obtenir una varietat i una riquesa d'informació més grans per reconstruir la història del barraquisme. Poder comparar entre si les dades i contextualitzar-les en el temps i l'espai ha obert un camí interpretatiu en què la història i l'antropologia conflueixen per explicar nous problemes de recerca com el que hem plantejat en aquest estudi.

Devolució dels resultats: difusió de la recerca

La difusió de la nostra recerca ha suscitat interès entre molts ciutadans. Hi ha els que s'han interessat pel barraquisme per ser un tema oblidat de la nostra història local i d'altres que han sentit el barraquisme com una part intrínseca de la seva experiència vital, per haver viscut dintre o a prop de nuclis de barraques. Els motius poden ser diversos, però la veritat és que hem aconseguit despertar una sensibilitat i interès social per aquesta part oblidada de la història. Diverses conferències i publicacions⁶ van constituir un espai de divulgació de la recerca i els principals resultats obtinguts. A més d'aquestes activitats de difusió en l'espai acadèmic i institucional, se'ns va encarregar el comissariat de l'exposició «Barraques. La ciutat informal» al Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona, que es va inaugurar el mes de juliol del 2008 i es va prorrogar fins a l'abril del 2009. En el marc de l'exposició va tenir lloc un cicle de conferències i taules rodones que van permetre aprofundir en el coneixement del fenomen i obrir nous canals de difusió a través dels diferents mitjans de comunicació.

⁶ Incloem una llista de les publicacions a la bibliografia general.

PRIMERA PART

El barraquisme a Barcelona al segle xx

Mercè Tatjer Mir

La barraca, la forma més extrema i precària de les diverses tipologies d'infrahabitatge (amuntegament, relloguer, habitatges als terrats, autoconstrucció, llits calents, dispeses, albergs públics), fou una constant a la Barcelona de gran part del segle xx.⁷ Al llarg d'aquest segle la ciutat experimenta un fort creixement demogràfic —en gran manera degut a la immigració— en passar de 500.000 habitants el 1900 a 1 milió el 1930 i superar els 1.700.000 el 1975. Aquest creixement dona lloc a una important demanda d'habitatge que no anirà, en la majoria de períodes, acompanyat d'una política de construcció d'habitatges a bon preu que assegurí als barcelonins i als nou vinguts allotjaments dignes. La barraca serà, doncs, una part petita d'aquest conglomerat d'habitatge precari, que tot i tenir precedents anteriors (3.859 barraques censa-

⁷ Sense entrar en les discussions sobre la definició de barraca, volem assenyalar que aquesta forma d'infrahabitatge va suscitar un ampli debat als anys seixanta i setanta en la bibliografia geogràfica i urbanística europea. Termes com *bidonville* apareixen a França a partir del 1957, i les referències i estudis sobre les diferents formes d'habitatge informal (*chabolas*, *coreas*, autoconstrucció, ocupació il·legal, construccions clandestines, urbanització marginal...) donaran lloc a nombroses publicacions. La dècada del 1970 els geògrafs i sociòlegs francesos introduiran el concepte d'hàbitat subintegrat (SMUH, 1971) aplicat a tot tipus d'habitatge deficitari (en referència al barraquisme, l'autoconstrucció i l'habitatge degradat d'antigues ciutats jardí o dels cascs antics), que serà emprat també a Espanya, en treballs com ara l'obra col·lectiva *La Gran Barcelona* (1972, pàg. 62), i també a Portugal (Barata, 1977). Tot i que el geògraf francès B. Granotier va publicar el 1987 un llibre amb el títol *La Planète des bidonvilles*, no fa gaire que el debat s'ha suscitat novament a França (Gastat, 2004), i arran de la publicació del darrer Informe de les Nacions Unides i del llibre de Mike Davis (*The planet of slums*, 2007) que, reprenent en anglès el títol del treball de Granotier, planteja en l'àmbit mundial el greu problema d'habitatge que afecta moltes ciutats del tercer món però també, de manera puntual i sovint oculta, ciutats europees o de països més rics. Volem destacar particularment el cas d'algunes ciutats del Brasil (Souza; Barbosa, 2005), on els barris de faveles adquireixen una gran extensió i on, darrerament, a més de fer-se nombrosos estudis, comencen a plantejar-se algunes vies de solució (Cf. Maricato, 2001; Da Costa Ataíde, 2007, i Prefectura de Saõ Paulo, 2008).

des la dècada del 1920, i unes 6.400 poc abans de l'Exposició del 1929), arribarà durant els anys de la gran immigració de les dècades centrals del segle xx al seu nivell més alt. Segons dades oficials, el 1961 hi havia 10.979 barraques, on vivien més de 60.000 persones; és en aquest moment quan d'una manera més pròpia es pot parlar de barraquisme com a fenomen d'una ciutat informal, que aleshores es féu molt visible en el paisatge i en la realitat social i urbana de Barcelona.

A Barcelona, la barraca es convertí durant casi tot el segle xx en una de les formes més visibles de l'infrahabitatge.⁸ Era una construcció, generalment sobre terreny aliè (públic o privat), bastida amb deixalles o materials d'obra, de superfície reduïda, sense els mínims serveis d'aigua, llum o serveis sanitaris, situada en zones sovint inaccessibles o en vials, sotmesa moltes vegades a l'especulació dels propietaris o d'altres barraquistes amb traspassos i lloguers abusius, acompanyats de la por de l'enderroc pels plans d'eradicació del barraquisme. Les barraques donaven lloc, amb freqüència, a una rotació important dels residents i acabaven gairebé sempre per estigmatitzar els seus habitants. Tanmateix, el veïnat de les barraques mostraren els anys de la transició democràtica una gran capacitat de lluita i reivindicació per millorar les seves condicions de vida i per aconseguir l'eradicació del barraquisme, i en integrar-se en els nous barris constituïren sovint la punta de llança de moviments associatius de caràcter veïnal i polític.

No resulta estrany, doncs, que al llarg dels cinquanta anys centrals del segle xx s'hagués aplegat sobre les barraques barcelonines una àmplia recopilació cartogràfica (plànols de la ciutat 1:500 i 1:2000 de Vicenç Martorell) i documental recollida en censos i padrons generals, així com en avaluacions i recomptes municipals específics conservats en diferents arxius. Al costat d'això hi ha nombrosos documents gràfics de gran qualitat (fotografies, reportatges i pel·lícules) realitzats per reconeguts fotògrafs, i una abundant bibliografia obra de professionals (metges, arquitectes, economistes, sociòlegs). Però foren molt especialment, el darrer terç del segle xx, els treballs de periodistes com J. Castells, Figueruelo, F. Candel, J. Fabre, i, en especial, Josep M. Huertas Claveria, recolzats en obres

⁸ En el cas de Barcelona només tenim en compte les barraques, tot i que al costat seu hi hagué altres formes d'habitatge informal, com ara les urbanitzacions marginals (sovint entre el barraquisme i l'autoconstrucció), que foren estudiades pel grup d'arquitectes del Laboratori d'Urbanisme de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona (Muntañola, 1971; Solà-Morales i Busquets, 1976; Busquets, 1974) i per diverses monografies locals.

literàries, i amb nombrosos testimonis orals, memòries i records, els que ens han deixat el millor testimoni. En definitiva, milers d'històries de barraques, unes escrites i d'altres per escriure.

El text present mostra el context històric del barraquisme de Barcelona al segle xx: els seus orígens i la seva evolució. Es tracta, per tant, d'un marc general amb una perspectiva històrica en el qual s'insereixen els tres estudis de casos sobre Montjuïc, la Perona i el Carmel publicats en aquest mateix llibre.

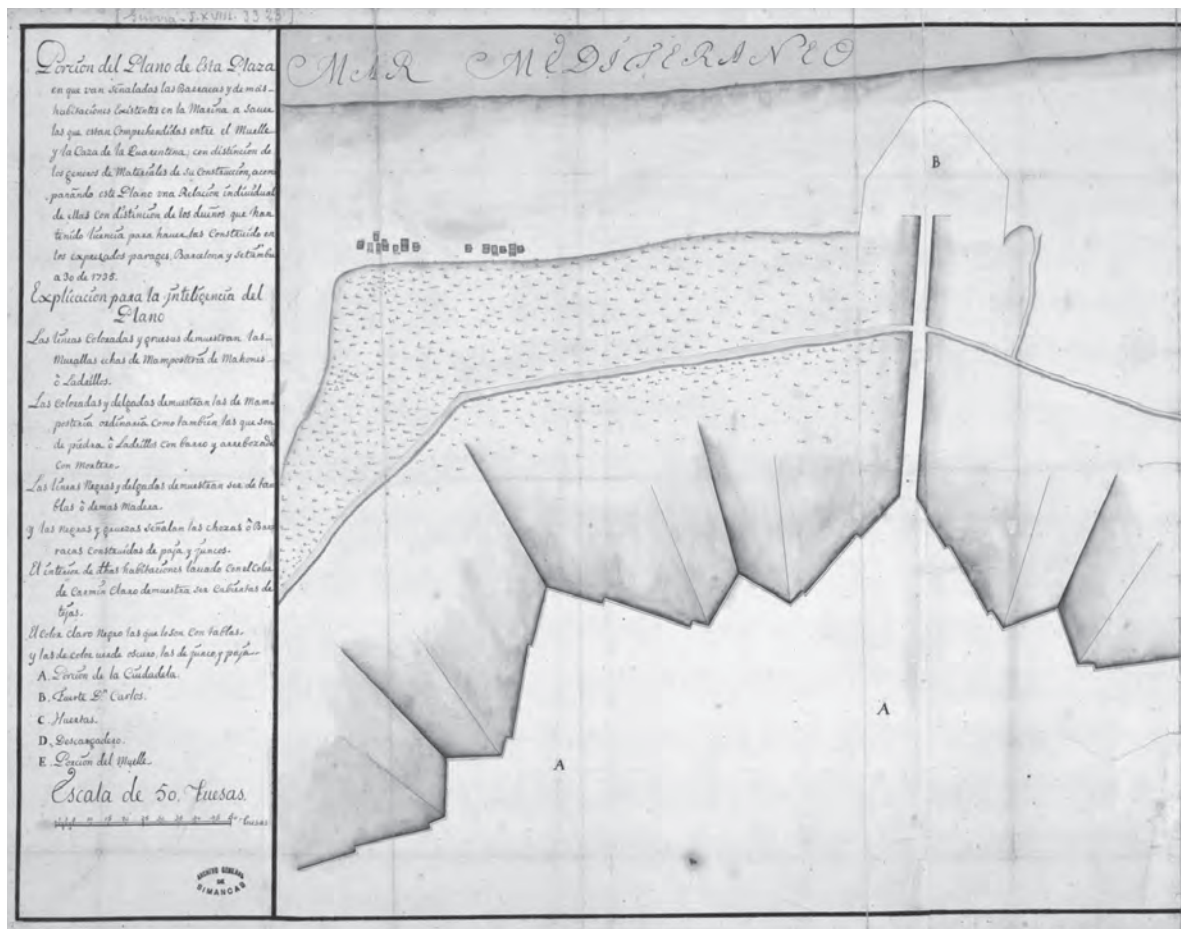
Les barraques de Barcelona abans del barraquisme

La barraca com a tipologia constructiva té una llarga tradició en diversos àmbits geogràfics i en diversos moments històrics. En el món mediterrani, i en especial als territoris de la costa peninsular espanyola, ens apareix estretament vinculada amb les activitats rurals, de la qual són exemples les barraques o cabanes de vinya o d'olivera, les barraques de pescadors i, molt particularment, la barraca del delta de l'Ebre (els *encanyissats*) i la d'horta a València i Múrcia.

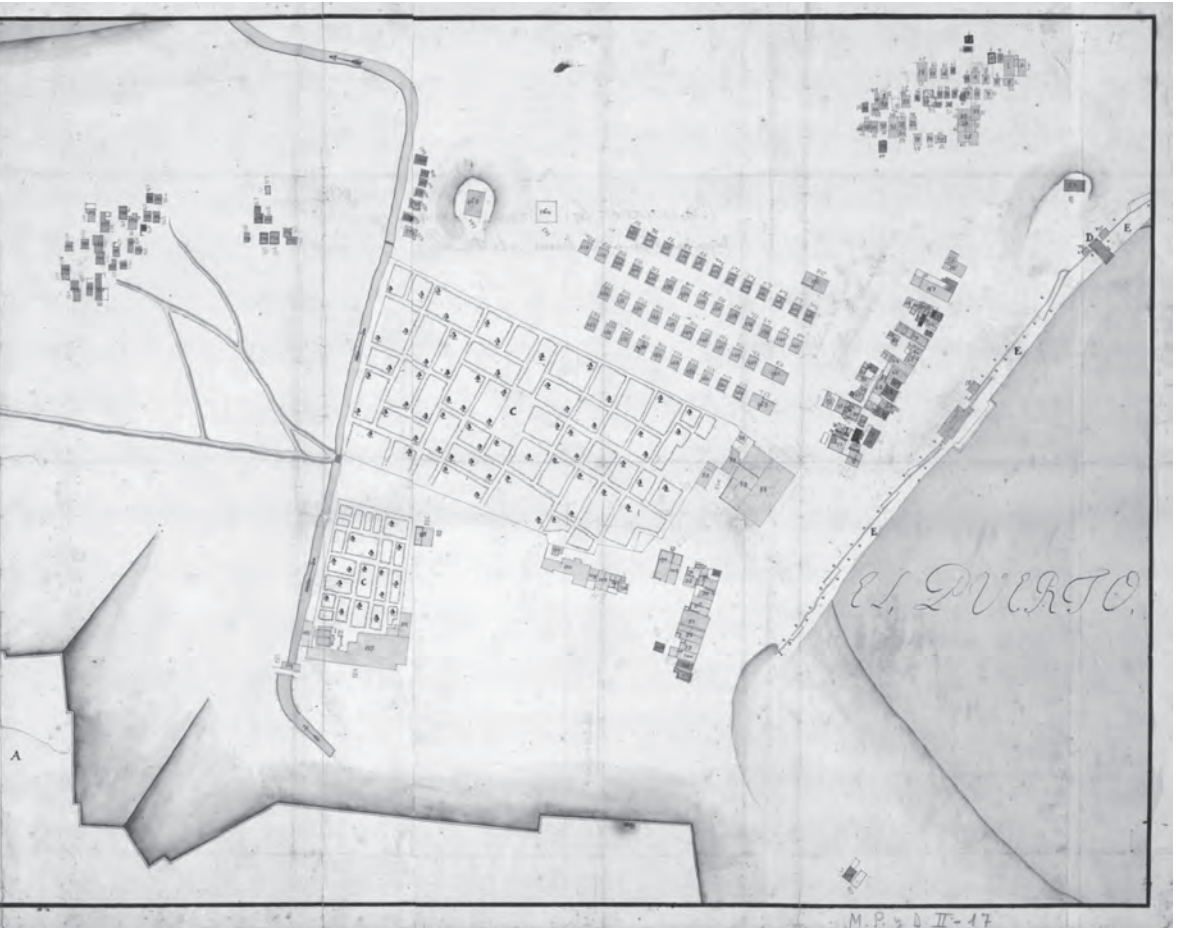
A la ciutat de Barcelona, deixant de banda construccions tradicionals fora muralla de l'època medieval com eren les barraques de la Ribera i les de pescadors (Batlle; Vinyoles, 2002: 112 i 127), es tenen notícies i cartografia precisa de l'existència de barraques d'ençà el segle xviii i al llarg del segle xix en àrees fora muralles. Els informes i la planimetria elaborada pel Cos d'Enginyers Militars a mitjan segle xix ens en donen constància, i excel·lents dibuixos com els de Lluís Rigalt són bones imatges d'aquestes construccions, que a final del vuit-cents també seran representades per pintors com ara Isidre Nonell.

Al segle xviii, arran de l'enderroc del barri de la Ribera (1718) i la construcció de la Ciutadella, les barraques bastides amb material precari o de deixalla conformaren ben aviat nuclis arran de mar al costat de la fortalesa militar mateixa; unes, vinculades a la manca d'allotjament per a famílies de gent de mar, mentre que en d'altres casos estaven relacionades amb activitats que necessitaven aigua (corders de viola) o amb activitats marítimes i usos portuaris, com foren els nuclis de mariners i pescadors propers al port i a la desembocadura del Rec Comtal, anteriors a la construcció de la Barceloneta.

Les tasques agrícoles als horts de les Hortes de Sant Bertran i de la Porta Nova donaven lloc a la construcció de barraques d'eines i estris del camp que s'aixecaven al costat de la sínia o el safareig; per la seva banda, les activitats de

caràcter preindustrial com eren els prats d'indianes, les pedreres, o les rajoleries obligaven a aixecar petites construccions que esquitxaven les terres de fora muralla del que avui es l'Eixample i les dels municipis limítrofes des de la Marina de Sants (Prat Vermell...), Les Corts (Prat d'en Rull) o Sant Martí (Taulat, Llacuna). Igualment, els incipients usos industrials (productes químics, tints, mixtos), que la ciutat rebutjava per la seva perillositat, generaren la construcció de petits conjunts de senzilles casetes per jornalers al costat de les primeres instal·lacions fabrils que se situaven, també, fora muralla en el límit de la Zona Polèmica tant a les Hortes de Sant Bertran i al peu de Montjuïc com al terme de Sant Martí (Camp de l'Arpa, Clot), Gràcia i Hostafrancs. Fins i tot la toponímia de mitjan segle XIX arribà a recollir amb el nom de Barraquetes alguns

Barcelona. Barrio de la Barceloneta. Porción del plano de esta plaza en que van señaladas las barracas y demás habitaciones existentes en la Marina, a saber, las que están comprendidas entre el muelle y la caza (sic) de la Quarentena. Barcelona, 30 de septiembre de 1735. Font: España. Ministerio de Cultura. Archivo General de Simancas. MPD, 02, 017.

d'aquests conjunts com eren els d'Hostafrancs o els propers a la portes de sortida de la ciutat com les de Sant Antoni, en el que avui és l'avinguda Mistral, o les del Pont dels Àngels, a la zona del Fort Pienc.

A final segle XIX sorgeixen arran de mar nous nuclis relacionats amb activitats pesqueres, com ara Pequín (amb pescadors xinesos procedents de Filipines), Somorrostro i Can Tunis, o per aixoplugar la mà d'obra vinguda de l'interior de Catalunya per treballar en les obres de l'Exposició del 1888 i en la construcció de l'Eixample.

Al costat d'aquests primers nuclis de barraques, bona part de les classes populars barcelonines ocupaven els barris industrials del recinte emmurallat (Raval, Sant Pere i Santa Caterina), que a poc a poc perderen els espais lliures dels horts i dels interiors d'illa en un procés d'ocupació fabril i constructiu que densificà la ciutat i féu disminuir l'espai habitable en dur-se a terme, en paral·lel, l'aixecament de noves plantes als edificis ja construïts i la compartimentació de les cases artesanes. La situació, que començava a ser greu a final del segle XVIII, segons es desprèn dels estudis de M. López i de R. Grau, no s'havia de resoldre amb l'arribada del nou segle, que convertí la ciutat emmurallada en una gran ciutat industrial. Els recintes conventuals desamortitzats arran del 1835 foren ocupats per fàbriques o equipaments públics i per habitatges de classes populars i mitjanes.

Només la construcció del barri de la Barceloneta, iniciada el 1753, representa un gruix d'habitatges nous (329 cases el 1759) que havia de continuar augmentant per subdivisió i creixement en alçada a inici del segle XIX (arran del 1838, amb l'autorització d'aixecar fins a tres i quatre plantes més a les cases inicials de planta baixa i pis); aquest nou barri permeté aixoplugar gent de mar (pescadors, mariners i treballadors del port) i aviat, també, obrers de les primeres fonerries (Tatjer, 1973).

Mentrestant, els terrenys fora muralles corresponents a l'actual Eixample restaren sense edificar a una distància de 1.500 vares, per raó de la zona de tir de la Ciutadella, i als límits de la zona polèmica s'urbanitzaren des d'inici del XIX els primers nuclis amb casetes per a menestrals i obrers. Són les parcel·lacions de Gràcia, del Clot o d'Hostafrancs mateix.

La política pública respecte del problema de l'habitatge fou inexistent, tot i que es decretaren algunes disposicions per tal de resoldre'l, com ara la Reial ordre del 1853. En compliment d'aquesta ordre es feren per part de l'Ajuntament algunes propostes, com la de cases per a obrers, que donaren lloc a debats, però a escassos resultats, llevat d'actuacions benèfiques puntuals com la de la Societat Econòmica d'Amics del País (Tatjer, 2008).

No resulta estrany, doncs, que a mitjan segle XIX I. Cerdà pogués descriure en un to descoratjat l'amuntegament de la ciutat emmurallada, que presentava una situació molt similar a d'altres ciutats industrials europees (Engels, 1974). A final del mateix segle, tot i l'aprovació del Pla d'Eixample i els inicis de la urbanització del territori fora muralles, l'enginyer Pere Garcia Faria assegurava que la

situació poc havia canviat, per la insuficiència i escassa qualitat de les noves construccions que, malgrat les propostes d'I. Cerdà, repetien els mateixos mals que patien les de la ciutat emmurallada (Garcia Faria, 1890).

La formació dels primers nuclis de barraques al primer terç del segle xx

El primer terç del segle xx es consoliden els primers grans grups de barraques (unes sis mil barraques, amb cent mil barraquistes, cap al 1930). El fort increment demogràfic que a partir del 1914 generen les successives allaus migratòries, atretes pel desenvolupament industrial (electrificació i diversificació productiva), les obres públiques (metro, tramvies) i les intervencions urbanístiques, tant les obres de Reforma Interior, amb l'obertura de la Via Laietana (1908-1924), com l'endegament de l'Exposició Internacional del 1929 i d'altres actuacions urbanístiques com ara les expropiacions per endegar el Port Franc, aguditzaren la ja tradicional manca d'habitatge a bon preu. Per tant, els diferents nuclis de barraques de Barcelona serviran d'allotjament de la població de baixos recursos tant autòctona com nouvinguda.

No resulta estrany, doncs, que el barraquisme de Barcelona rebés en aquells anys una diversitat de qualificacions sempre de caràcter negatiu tant per part de les classes benestants, que les associaven sovint a la immigració i a la delinqüència o a la degeneració física i social, com pels professionals (metges, arquitectes) i polítics que des de posicions progressistes les volien suprimir tot cercant solucions justes socialment i innovadores arquitectònicament. Les barraques foren qualificades ben aviat de «caus de misèria» (Marià Plaja, 1906), i s'anomenà els nuclis barraquistes les «Hurdes barcelonines» (Vallès i Pujals, 1912), tot comparant-les amb les comarques extremenyas, o també *aduares* (Pons i Martino, 1929). Hi hagué qui parlà de «mal endèmic», i un metge, en les pàgines del setmanari *Justícia Social*, batejà Barcelona amb el malnom de «Barracòpolis» (Mira, 1923-1924).

La situació esdevingué tan greu que les barraques es convertiren els anys trenta en un problema sanitari i polític objecte de controvèrsies i debats, especialment entre els metges higienistes i els arquitectes vinculats a les idees de ciutat jardí (*Civitas*, 1922: 15) i, a la llarga, també entre els diferents partits polítics, que es creuaven desqualificacions (Aiguader, 1932).

L'Ajuntament de Barcelona ben aviat començà a comptabilitzar les barraques. D'aquesta manera, en publicacions municipals com l'*Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona* es proporcionen xifres que a poc a poc van creixent, en especial amb l'arribada de nouvinguts la dècada del 1920.

La recopilació més precisa de l'estat dels nuclis de barraques fou la que el 1922 presentaren el metge F. Pons Freixa i l'arquitecte J. M. Martino com a ponència al Congreso Nacional de Higiene de la Habitación, que es féu a Barcelona, i que posteriorment fou publicada en forma de llibre (Pons; Martino, 1929). Nosaltres hem plasmat al plànol del 1929 les dades d'aquesta publicació, que mostren la geografia del primer barraquisme barceloní, i que permeten conèixer en detall el nombre, característiques i localització dels 89 nuclis de barraques de Barcelona.⁹

Aquests 89 nuclis aplegaven un total de 3.859 barraques, en què vivien 15.552 persones, entre les quals hi havia grups de castellans, valencians, murcians i andalusos, però també de catalans.

El nucli més important era el de Montjuïc, amb més d'un miler de barraques (1.336); el seguia el situat a la confluència de Sants-les Corts amb l'extrem oest de l'Eixample, on n'hi havia unes 600 (595), que ocupaven els interiors d'illa al costat de fàbriques, horts i algunes cases de veïns. Per la costa s'estenia un seguit d'agrupacions des de la Barceloneta fins al Besòs que en sumaven prop de 600 (exactament, 573).

A l'Eixample de Sant Antoni hi havia un total de 207 barraques i poc més de mil persones, que ocupaven els carrers (Paral·lel i avinguda Mistral) que es preveia obrir arran de l'Exposició; s'agrupaven en forma de vuit patis al voltant dels quals s'ordenaven les barraques.

La resta de nuclis, de dimensions més reduïdes o de caràcter puntual, s'estenien pel Poblenou, Sant Andreu i per l'Eixample proper a la Sagrada Família fins a enllaçar amb els turons. Tanmateix, com s'ha assenyalat en diversos treballs sobre aquest període (Tatjer, 2010; Oyón i Iglesias, 2007 i 2009), el barraquisme només era una petita part del problema d'habitatge de la ciutat. Rellogats, cohabitació de dues o tres famílies (pare, fills i cunyats en una mateixa casa), habitatges al terrat i als passadissos (Tatjer, 2003) a Sants, les Corts i a

⁹ Aquest plànol formava part dels materials aplegats a l'Exposició que amb el títol «Barraques. La ciutat informal» es dugué a terme al Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona entre el 18 de juliol del 2008 i el 26 d'abril del 2009.

Carrer Major del barri de barraques de la Magòria, davant la Gran Via. Barcelona, anys vint. Josep Maria Sagarra i Plana. Font: Arxiu Nacional de Catalunya. Fons de Josep Maria Sagarra i Plana.

la perifèria de l'Eixample o a Sant Martí, així com una incipient autoconstrucció de casetes unifamiliars a la part alta de Sant Andreu constituïen el gruix de les solucions al problema d'habitatge de les classes populars, precisament en un període de *boom* de la construcció d'allotjaments per a classes mitjanes i altes. Només alguns d'aquests nuclis de barraques, que a vegades es barrejaven amb casetes d'obra d'autoconstrucció, començaren a disposar de serveis assistencials de caràcter religiós o escolar vinculats a parròquies; així, a més de les informacions que proporcionen alguns autors sobre Pequín (Marià Pujals, 1906), la dècada del 1910 tenim notícia d'una escola parroquial a la barriada del Somorrostro i d'una escola per a noies amb el nom de Sagrada Família al nucli marítim de Pequín, que depenia de Santa Maria, al Poblenou (*Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona, 1918-1920*: 313 i 317).

Igualment, es desenvolupava una tasca d'assistència privada que feia arribar, mitjançant *La Vanguardia*, donatius de particulars —generalment anònims— a

Plànol parcel·lari, 1929 (Detall). Servei del Plànol de la Ciutat. Ajuntament de Barcelona. Elaborat per Mercè Tatjer. Font: Pons i Freixa, Francisco; Martino, José María. «Los Aduares de Barcelona, estudio de su constitución, extensión y características», ponència de 1922. Barcelona: Impremta La Ibérica, 1929. Escala 1:10000. Mida original 98 x 160 cm.

famílies necessitades, una bona part de les quals eren barraquistes, tot i que en la seva majoria eren rellogats o vivien en habitatges al terrat, en baixos i porteries. Les pàgines de *La Vanguardia* publicaven periòdicament de manera detallada les quantitats lliurades a cada beneficiari (*La Vanguardia*, 1924).

El resultat d'aquesta manca d'habitatges nous a bon preu fou l'amuntegament als barris més populars de la Ciutat Vella, on s'ubicaran bona part dels nous arribats a la ciutat en xifres molt superiors a les assenyalades per I. Cerdà a mitjan segle XIX. Es produí aleshores un canvi social important, fins i tot en els barris aleshores més benestants de la part més central, que avui coneixem com Barri Gòtic (Tatjer, 1989 i 2008).

En aquest període la sensibilitat dels organismes públics fou prou important per donar lloc a propostes de caràcter social tant públiques com semipúbliques. La fundació del Museu Social (1908), la Llei de cases barates, del 1911, i la creació el 1914 de l'Institut de la Habitación Popular —d'existència efímera atès que va desaparèixer el 1918 (Roca, 1979: 44)— són els únics marcs de referència que s'establiren per desenvolupar la reduïda política d'habitatge social d'aquells anys.

A redós d'aquesta Llei de cases barates sorgiran les iniciatives cooperativistes a partir d'entitats ja existents o creades en forma de petites entitats d'estalvi, crèdit i construcció. En total construiran prop d'uns 2.000 habitatges que seran ocupats, generalment, per obrers qualificats i empleats; la majoria d'aquests habitatges, tret d'un o dos casos, seguiran els pressupostos de la casa unifamiliar exempta o adossada, en règim de propietat (Tatjer, 1998). Entre aquestes entitats destaquen la Cooperativa de Periodistes, la d'empleats del municipi i la província, la d'empleats dels tramvies i el conjunt de la cooperativa del carrer del Comte de Güell, de les Corts, i la del CADCI (Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria).

Cal referir-se en aquest període a la tasca d'algunes entitats d'estalvi (Tatjer, 2002: 251-260). La Caixa de Barcelona fou capdavantera, atès que en iniciar la construcció de cases a bon preu, poc abans de la Llei de cases barates, arriba a bastir a Barcelona tres grups de cases barates (dos a Sant Andreu i un al Clot) amb un total de 400 habitatges. Per contra, la Caixa de Pensions, tot i haver projectat un conjunt de setanta habitatges pròxim a la idea de ciutat jardí, no aixecarà cap edificació de caire social i es dedicarà bàsicament al finançament d'alguns projectes de cooperatives.

Barraques situades als voltants del carrer Marina. Barcelona, anys trenta. Josep Maria Sagarra i Plana. Font: Arxiu Nacional de Catalunya. Fons de Josep Maria Sagarra i Plana.

Malauradament, els resultats foren limitats, tot i l'interès d'algunes d'aquestes experiències, com ara les cooperatives. L'Ajuntament, un cop desaparegut l'Instituto Popular de la Habitación, practicarà una política d'eradicacions només amb caràcter d'urgència davant la imminència de l'Exposició i la necessitat de donar als visitants una bona imatge de la ciutat. El mes de setembre del 1924 es publicarà un ban i s'iniciarà una política d'enderroc de barraques en els llocs més visibles: les noves avingudes que conduïen a l'Exposició, com el Paral·lel i l'avinguda Mistral (Tatjer, 2010), o propers a les estacions de tren terminals, com ara la del Nord.

El ban esmentat assenyalava que mentre s'estudiaven les mesures per donar solució al problema del barraquisme es multaria amb 250 pessetes els propietaris de terrenys que hi construïssin o hi deixessin construir barraques, i es decretava l'enderroc de totes les construïdes sense permís; per a aquesta funció es creaven brigades d'enderroc que després de les denúncies dels zeladors procedien a la destrucció de les barraques.

D'altra banda, l'Ajuntament haurà que recórrer a reallotjaments provisionals en casos d'inundacions, com la que hi hagué al Somorrostro l'any 1926, que obligà a acollir els ocupants a la propera fàbrica Escofet o a traslladar-los a vells vagons de tren (*La Vanguardia*, 1926). Mentrestant, no es crearà cap altre organisme d'actuació en matèria d'habitatge social, sinó davant la situació d'urgència de reubicar els barraquistes que ocupaven la part de la muntanya de Montjuïc on s'havia de celebrar l'Exposició Internacional. Amb aquesta funció el 1924 s'organitzà el Patronato Municipal de la Habitación, que bastí quatre grups de cases barates, amb un total de 2.192 habitatges (Castro de la Peña, 1974; Domingo i Sagarra, 1999: 10-62).

Aquestes construccions d'iniciativa pública que es bastiren per resoldre el problema del barraquisme foren objecte, tanmateix, d'una valoració negativa, atès que la precarietat constructiva dels esmentats grups de cases barates municipals que acolliren alguns barraquistes desplaçats per l'Exposició del 1929 foren considerades com «barraques de ciment armat» (Aiguader, 1932) o de «solució improvisada» (Torres, 1936: 82).

En els anys de la República i la guerra civil es desenvoluparen algunes mesures per tal de millorar la situació dels barraquistes i es planteja per mitjà del Comissariat de la Casa Obrera la construcció de cases a bon preu per a les classes populars, de la qual fou un exemple la Casa Bloc. Durant la guerra civil s'establiren mesures com ara la moratòria del pagament del lloguer i l'ocupació de pisos buits, i l'11 de juny del 1937, la municipalització de la propietat urbana, mesures que havien de servir per resoldre el problema de l'habitatge en general i del barraquisme en particular, i que per la situació bèl·lica tingueren una aplicació limitada.

El barraquisme entre el 1939 i el 1957: els anys de control i repressió

Després de la guerra civil els bombardeigs havien deixat molts barcelonins sense llar, en especial en barris com la Barceloneta; a més a més, aviat s'inicià novament la immigració cap a Barcelona, encara que lenta, però de manera continuada. Aquesta situació produí un eixamplament dels nuclis de barraques de la platja i l'aparició d'altres de nous. Revistes com *Destino* no deixaven de donar notícies a les seves pàgines setmanals sobre els nuclis de barraquisme que anaven apareixen o incrementant-se (*Destino*, gener-febrer del 1949). Un era el

Barraques entre les vies del tren (actual avinguda Roma) i el carrer Entença, a tocar de la presó Model. Barcelona, anys vint. Josep Maria Sagarra i Plana. Font: Arxiu Nacional de Catalunya. Fons de Josep Maria Sagarra i Plana.

conegut com la Montañeta, situat al final del Passeig Nacional (avui, Joan de Borbó) sobre les restes de l'antiga bateria, on hi havia 120 barraques ocupades per un veïnat procedent majoritàriament de Linares, i un altre, el que sorgia a la Diagonal a redós de la Rosaleda (*Destino*, 1949), una de les sales de festa que els anys de la postguerra s'havien instal·lat en aquella avinguda poc mes enllà de la plaça que aleshores s'anomenava Calvo Sotelo (avui, Francesc Macià).

Tanmateix, el barraquisme horitzontal era, com havia passat abans de la guerra civil, només una petita part del problema de l'habitatge, que comprenia també el barraquisme als terrats dels edificis, el relloguer, la cohabitació, les pensions i els llits calents.

El 1945, l'Ajuntament ubicava en un plànol de la ciutat el cens dels 138 nuclis de barraques (unes quantes d'elles, coves), que en la majoria dels casos repetien els assentaments barraquistes del primer terç de segle. Quatre d'aquests ocupaven la platja en terrenys del Ministeri de Marina, a la muntanya de

Montjuïc es mantenien un bon nombre de nuclis (Can Valero...) i entre Sants i les Corts hom trobava, també, els nuclis d'abans de la guerra, que ara es perllongaven cap a l'Hospitalet, a la zona propera a la Riera Blanca.

Havien desaparegut els de l'Eixample de Sant Antoni, en estar oberts i urbanitzats els trams finals del Paral·lel i l'avinguda Mistral (Tatjer, 2010), però es mantenien els de l'Esquerra de l'Eixample. En paral·lel n'aparegueren de nous als turons del Carmel i del Coll, i també als llocs que aleshores ja es consideraven zones centríques i residencials, com ara la part oest de la Diagonal compresa entre l'avinguda de Pedralbes i l'actual plaça Francesc Macià. Se'n dispersaven petits nuclis per Collserola, per la part alta del carrer Balmes i per molts solars intersticials d'arreu de la ciutat (sobre l'hospital de Sant Pau, la plaça de les Glòries, el carrer Pere IV, a tocar del Parc de la Ciutadella...).¹⁰

Per la seva banda, el 1949, l'Ajuntament mateix avaluava i sintetitzava la situació del barraquisme de la manera següent:

Al hacerse cargo este Servicio del problema existían en Barcelona sesenta grupos de refugios y cuevas con un total de 780 habitáculos, un censo de 800 familias y 4.500 personas. Asimismo se encontraban diseminados en franca proliferación en muchos lugares de la periferia de la ciudad otros 387 grupos de barracas pequeños, medianos y grandes con un total de 15.000 chabolas que estaban habitadas por 18.000 familias y unas 60.000 personas de ambos sexos y de humilde condición.

També s'assenyalava que

Incluso existían habitáculos en chasis de camiones en la montaña de Montjuich y en vagones destartados de las vías muertas de la Estación del Norte.

Els barraquistes, en la seva majoria immigrants arribats a la ciutat per causes força diverses, però també molts d'ells autòctons, eren gent treballadora, generalment obrers de la indústria i dels serveis (Díaz, 2010). No és estrany, doncs, que publicacions clandestines obreres i polítiques d'aquells anys possessin en

¹⁰ S'ha elaborat una anàlisi detallada d'alguns nuclis de barraques a partir dels censos del 1940 i 1950 per Oyón, J. L., i Iglesias, B. *Les barraques en la construcció de la ciutat, 1930-1950*, al catàleg de l'exposició «Barraques. La ciutat informal». Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona, 2010.

relleu que una bona part dels obrers de la ciutat vivien en situació de precarietat en barraques i fins i tot en coves (*Lluita*, 1949).

Tanmateix, l'opinió pública vinculava, sovint, el barraquisme amb l'arribada d'immigrants sense treball i sense casa, tal com manifestava un editorial que amb l'explícit títol de «Que se cierre la inmigración» (*Diario de Barcelona*, 23 octubre 1949), comptabilitzava en 40.000 el nombre de barraquistes. Aquesta actitud, que no és estranya en una ciutat molt marcada per la repressió i el control polític de la població i dels mitjans de comunicació, a més del racionament de les subsistències, portà les autoritats a iniciar la regulació i repressió dels nuclis de barraques.

L'Ajuntament, després de la presentació d'una anàlisi del problema a càrrec del regidor Carlos Trias Beltrán, responsable d'Habitatge (Trias, 1949), publicà el mes de març del 1949 un ban. Aquest ban exposà per primera vegada públicament el problema d'allotjament que juntament amb el relloguer afectava un gran nombre de barcelonins i n'enumerà les causes, entre les quals es destacava el paper d'alguns propietaris, que especulaven amb els terrenys i solars i els llogaven per bastir barraques. Per tal d'evitar aquest problema, l'Ajuntament, a més de la prohibició de noves construccions, establia també multes. Al mateix temps, organitzà un servei de repressió i control del barraquisme, que tenia la finalitat de censar les barraques mitjançant la col·locació d'una placa metàl·lica numerada per tal d'evitar-ne l'aparició de noves.

Aquesta intervenció de caràcter força repressiu donà lloc a l'enderroc d'un bon nombre de barraques construïdes il·legalment al marge de les censades. El regidor i delegat d'Abastos, Emili Compte i Pi,¹¹ donava constància d'aquesta activitat el 2 d'agost del 1949 en una notícia publicada a *La Vanguardia*, en què afirmava que s'havien enderrocat 1.600 barraques i es felicitava de la participació ciutadana en facilitar dades sobre la ubicació de les barraques mitjançant els *talonarios de partes* posats a disposició del públic al Negociat d'Obres Particulars de l'Ajuntament (*La Vanguardia*, 1949).

Mesos després, el governador civil Eduardo Baeza Alegría semblà prendre la iniciativa, i a principi de febrer del 1950 reuní diferents entitats i institucions per tal de proposar mesures per resoldre el problema mitjançant la creació d'una Junta de Coordinación Pro-Vivienda Popular. Entre els convocats figuraven

¹¹ Emili Compte i Pi fou també durant uns anys membre del Consell del Patronat de l'Habitatge.

Emplazamiento Barracas y cuevas

BARCELONA

P....	82	grupos,	en terrenos propios
A....	18	"	" " " "
V....	4	"	" " " "
E....	9	"	" " " "
M....	4	"	" " " "
P-V...	15	"	" " " "
A-V...	6	"	" " " "
+		"	" " zona pe...
		<hr/>	
		138	grupos

BARCELONA

Edificios particulares
Ayuntamiento
Estado
Comandancia de Marina
particular y vial
Ayuntamiento y vial
Ligeros

Signos convencionales
 barracas
 " y cuevas
 cuevas

«Emplazamiento de barracas y cuevas». Ajuntament de Barcelona. Servicio del Plano de la Ciudad. Barcelona, 1945. Mida original 52 x 69 cm.
 Font: Ajuntament de Barcelona . Arxiu Municipal Administratiu.

aquelles institucions que desenvolupaven polítiques socials d'habitatge, com ara les caixes d'estalvi, que aleshores estaven construint grups per a classes mitjanes en diferents indrets de la ciutat (Tatjer, 1998: 61-71). El governador proposà estudiar projectes, i el regidor Compte i Pi li exposà de nou els avenços en els enderroc, que ja havien afectat 3.500 barraques, i el trasllat d'una manera ràpida dels seus ocupants.

D'aquestes reunions amb el governador sorgiren diferents tipus d'iniciatives, que finalment s'adreçaren a les classes mitjanes de funcionaris municipals o de diferents cossos de l'Estat (Correus i Telègrafs), empleats i obrers qualificats o d'entitats com el Foment de les Arts Decoratives (grup El Maduixer) sota l'epígraf de «clase media y trabajadora», en les quals intervingué el Patronat (IMV, 1950: 11-12).

Poc després es produïren les primeres eradicacions relacionades amb obres públiques arran de la celebració del Congrés Eucarístic (1952). Amb motiu d'aquest esdeveniment es volia donar una nova imatge de la ciutat reurbanitzant-ne i remodelant-ne alguns indrets, cosa que obligà al desallotjament dels nuclis de barraques i de barraquistes de la Diagonal (situats, tal com abans hem dit, a l'alçada de l'actual plaça de Pius XII i de Maria Cristina), on s'havien d'ubicar els principals actes religiosos. Els barraquistes foren enviats a les Cases del Governador i ocuparen 130 habitatges de Can Clos, realitzades amb una rapidesa infreqüent: 28 dies (Checa, 1999: 352).

Arran del Congrés Eucarístic es desenvolupa un interès ciutadà més gran per plantejar solucions al problema de l'habitatge per part de grups d'empresaris catòlics, corporacions, entitats i particulars. Una bona mostra n'és la creació del Patronato del Congreso Eucarístico (Checa, 2008) i el concurs de projectes i propostes econòmiques per resoldre el problema de l'habitatge convocat pel Col·legi d'Arquitectes de Catalunya i Balears (*Cuadernos de Arquitectura*, 1952-1953: 1).

Tot i així, aquestes propostes, o bé restaren en les bones intencions, o bé, com en el cas dels habitatges del Congrés Eucarístic, s'adreçaren a capes mitjanes. El concurs organitzat pels arquitectes serví per reflexionar i debatre sobre el problema de l'habitatge des d'una perspectiva arquitectònica (plantejant diverses alternatives: polígons, blocs, cases prefabricades, habitatges mínims, habitatges desmuntables), econòmica (fórmules de finançament) i urbanística (ubicació dels nous habitatges), i per presentar exemples centreeuropeus i nòrdics aplicats

Treballadors del Servicio de Control y Represión del Barraquismo desallotgen, enderroquen i cremen un assentament de barraques. Barcelona, 1953. Font: Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Solidaridad Nacional y la Prensa (Prensa del Movimiento).

a ciutats de Suècia, Suïssa o Dinamarca, però no sembla que tingués cap aplicació directa.

Tanmateix, mentrestant, s'intentava controlar el barraquisme per diversos mitjans. Així, una circular del governador F. Acedo Colunga insistia novament en el control del barraquisme i obligava els empresaris a denunciar els seus treballadors que visquessin en barraques (*Boletín Oficial de la Provincia*, 1952).

Paral·lelament, els anys següents prosseguiren les demolicions d'urgència. El 1953 s'enderrocaren les barraques de les Glòries i es traslladaren els barraquistes al barri de Verdum, i s'eradicaren 153 barraques properes a l'hospital de Sant Pau. El mateix any, els barraquistes afectats per catàstrofes climatològiques, com eren les inundacions que patia periòdicament el Somorrostro, foren aixoplugats a l'abandonada caserna d'infanteria de la Barceloneta, i d'allà els més afortunats

passaren després als precaris habitatges d'emergència de Can Clos i del Polvorí, a Montjuïc.

Fins a inicis de la dècada del 1950 molts dels nuclis barraquistes, per la seva consideració d'il·legalitat, de «xacra social» i d'estigmatització, restaven al marge de qualsevol acció d'equipament i infraestructura per part de l'Ajuntament. Generalment, no disposaven de cap mena de servei (aigua, electricitat, clavegueram) o d'equipament escolar o sanitari; l'abastament d'aigua es duia a terme a les fonts més o menys properes i els nens assistien a les escoles dels barris de la rodalia, sovint allunyades de casa seva, o a escoles situades en instal·lacions molt precàries, llevat d'algun cas, com un centre cívic i l'escola municipal Carmen Tronchoni —en record d'una falangista afusellada a Barcelona durant la guerra civil— per a barraquistes al sector del Tres Pins de Montjuïc, inaugurada el 26 de gener del 1956 (Fabre; Huertas, 1989: 351 i 395, i Huertas, 2006: 189-190).

Tanmateix, entre els barraquistes hi havia importants vincles de solidaritat i veïnatge tant pel que fa a la construcció de la barraca —aixecada moltes vegades durant la nit per tal d'evitar-ne l'enderroc— com pel que fa a molts aspectes de la vida quotidiana (Díaz, 2010). La majoria d'aquests nuclis de barraques esdevingueren veritables comunitats en les quals la celebració d'esdeveniments familiars i de les tradicionals festes del barri eren habituals (Huertas, 2006: 202-203).

La visualització social del barraquisme (1957-1966)

Durant les dècades centrals del segle xx la immigració cap a Barcelona pren una gran embranzida (saldos migratoris nets d'entre 10.000 i 20.000 persones l'any) en relació amb les noves polítiques de desenvolupament industrial i de la necessitat de mà d'obra, cosa que converteix la ciutat i la seva rodalia en una de les principals àrees receptores dels emigrants, que marxaven de moltes regions espanyoles. La manca d'habitatge a bon preu heretada del període anterior donarà lloc a l'increment de les barraques, un fenomen més de les formes tradicionals d'infrahabitatge de la ciutat.

En aquest període és quan realment es comença a parlar de barraquisme, terme que posa en relleu que les accions repressives desenvolupades pels organismes públics tant d'eradicació com de real·lotjament poc havien canviat el panorama.

Visita de l'alcalde Porcioles al Somorrostro després de les inundacions. Pérez de Rozas. Barcelona, novembre de 1962. Font: Arxiu Fotogràfic de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

L'any 1956, segons el regidor Salvador Trullols, hi havia a Barcelona 7.951 barraques, ocupades per 8.758 famílies, amb un total de 37.593 persones. Tanmateix, les xifres sobre el barraquisme d'aquest període resulten en part contradictòries, ja que en alguna publicació del Patronat de l'Habitatge es parla de 14.000 barraques l'any 1956 (*Vivienda*, 1964, núm. 41: 59). Probablement la contradicció depèn de la inclusió com a barraques d'una part de l'autoconstrucció, que molt sovint des del punt de vista constructiu poc es diferenciava de les barraques o, per contra, de la consideració estricta només de les barraques censades, és a dir, amb placa identificadora.

A l'àrea de Barcelona el barraquisme s'estengué pels municipis propers, com ara l'Hospitalet, Esplugues (Can Vidalet) o Badalona, o per altres importants municipis industrials de la província, dels quals Mataró, o especialment Sabadell, amb els barris de Ca N'Orlach, la Clota i Torrent del Capellà (Bengoechea; Desola, 2008: 15) foren casos molt coneguts, tot i que també n'hi hagué en nuclis industrials més petits, com Igualada.

El barraquisme no era en aquells moments una situació exclusiva de la ciutat de Barcelona i de la seva rodalia, sinó que es podia trobar de manera força generalitzada a les ciutats europees dels anys posteriors a la Segona Guerra Mundial, en què les destruccions d'habitatges, primer, i la immigració i els anys de fort creixement econòmic, després, augmentaren la demanda d'habitatges a bon breu, que encara havia de tardar temps a ser satisfeta, malgrat les més àmplies polítiques d'habitatge social d'alguns d'aquests països.

A la resta d'Espanya cal esmentar les *chabolas* de la perifèria de Madrid, que arribaren a la xifra de 50.000 el 1960, i tingueren noms de forta ressonància, gairebé mítica, com les del Pozo del Tío Raimundo, amb l'obra del jesuïta pare Llanos. Tampoc Sevilla (El Vacie), València o Bilbao, amb unes 40.000 barraques el 1959 (González Portilla, ed., 2009: 16-119), no restaren al marge d'aquest problema.

En l'àmbit europeu cal esmentar els casos francès i italià. Les perifèries de les principals ciutats franceses s'ompliren de barris de *bidonvilles*¹² després de la Segona Guerra Mundial, barraques que eren ocupades, principalment, per emigrants espanyols i portuguesos arribats per treballar a les indústries en creixement; París-Saint Denis i Nanterre tingueren entre 1954 i 1974 grans barris de barraques, igual que Marsella o Lió per les mateixes dates. A Roma, encara el 1969 hom parlava d'11 barris de barraques, amb 70.000 persones, que vorejaven la ciutat, xifres que eren superades per Torí, amb més de 100.000 persones vivint en barraques.

Encara que de manera més tardana, a la Lisboa d'inicis de la dècada del 1970 hi havia barris de barraques que s'incrementaren amb l'arribada d'immigrants procedents de les antigues colònies (Barata, 1977).

En el període que ara estudiem, Barcelona comença a sortir dels anys de la postguerra i de l'autarquia. Amb el nomenament de Josep M. de Porcioles com a alcalde de Barcelona el mes de març del 1957 s'iniciaren una sèrie d'agosarats projectes urbanístics que havien de canviar la fesomia de la ciutat. Molts nuclis de barraques estaven, precisament, en espais on es preveia realitzar grans operacions immobiliàries o l'ampliació o construcció d'infraestructures. La urgent

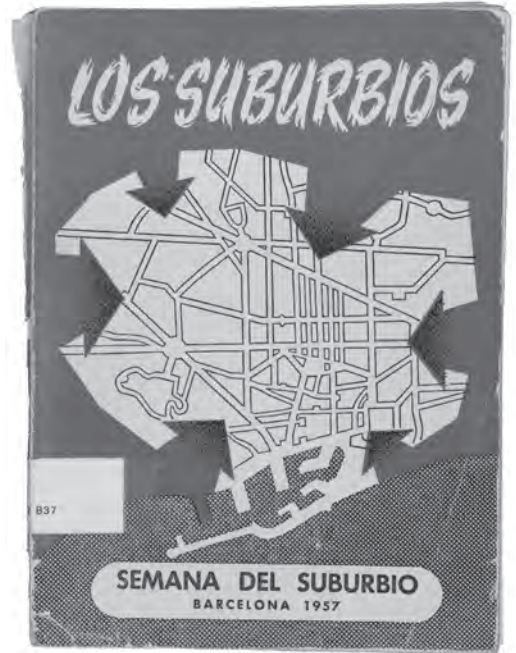
¹² *Bidonville*, equivalent a *barraca* a Catalunya i a *chabola* a la resta d'Espanya, fou un terme emprat per primera vegada per autors francesos per denominar un tipus de construccions precàries existents al Marroc, que després serví per denominar les construccions perifèriques de les ciutats franceses (Cf. nota 1).

eradicació per motius urbanístics havia de tornar a ser quelcom freqüent.

La construcció del Passeig Marítim (1956-1972), així com diverses situacions d'emergència com foren inundacions (1963) o esllavissaments, obligaren a traslladar de manera ràpida els barraquistes del Somorrostro a espais provisionals o a d'altres nuclis de barraques. Igualment, l'obertura de l'avinguda García Morato —actual avinguda de les Drassanes— a partir del 1959 deixà rellogats i població de pocs recursos sense habitatge, que de manera urgent i dita provisional foren traslladats a l'Estadi de Montjuïc, on restaren força anys —si més no, en alguns casos, fins a l'any 1967. Tot i que el Patronat mateix canvià de nom el 1956 per anomenar-se

Patronato Municipal de la Vivienda en lloc d'Instituto Municipal de la Vivienda, la nova denominació poc significà pel que feia a atribucions ni a nous plantejaments en la manera de tractar el barraquisme. El problema seguia tan vigent que a poc a poc adquirí una forta visualització social en uns mitjans de comunicació determinats.

La celebració de la Semana del Suburbio (del 25 de febrer al 2 de març del 1957), promoguda per organitzacions catòliques i molt especialment pel bisbe Gregorio Modrego, juntament amb la publicació al diari del Movimiento *Solidaridad Nacional* de l'article titulat «Elogio de la barraca» (O. Bohigas, 1957), són exemples d'aquesta visualització del problema en l'àmbit social i ciutadà. Com a resultat de la Semana del Suburbio s'edità un llibre coordinat pel sacerdot R. Duocastella —secretari de les jornades— que aplegava les diverses conferències i reunions que s'havien dut a terme amb la participació de diferents especialistes (el sociòleg Jaume Nualart, l'arquitecte i gerent d'urbanisme de l'Ajuntament, Vicenç Martorell, i el president de la Caixa de Pensions, Aureli Joaniquet), a més de religiosos, membres de l'Acció Catòlica i assistents socials, i,

Los Suburbios. Semana del Suburbio. Rogelio Duocastella (comp.). Barcelona, 1957.

fins i tot, dues cases regionals (Duocastella, 1957). Aquesta publicació avaluava el barraquisme en 10.352 barraques i el situava en una perspectiva pastoral, ja que l'objectiu era més la conscienciació sobre el barraquisme en la perspectiva dels problemes morals del creixement urbà que la cerca de solucions concretes.

D'altra banda, l'article «Elogio de la barraca», del jove arquitecte O. Bohigas, després d'una evocació de les qualitats convivencials dels nuclis de barraques, criticava els reallotjaments en les noves formes d'habitatge popular dels primers conjunts i polígons bastits amb urgència sense cap mena d'equipament al mig dels anys de l'especulació i de la manca de democràcia, que després foren qualificats de «barraquisme vertical» a causa de les insuficiències arquitectòniques i urbanístiques que patien. L'arquitecte Bohigas feia aleshores un al·legat en defensa dels valors socials i de convivència de «las alegres barracas», i assenyala la necessitat de millorar les noves construccions d'habitatge massiu en la línia desenvolupada la dècada de 1930 pels membres del GATCPAC, els quals esmentava explícitament.¹³

Aleshores era evident el fracàs de les polítiques públiques d'habitatge social dels anys cinquanta i seixanta, en molts casos pel seu caràcter d'urgència degut a inundacions o la necessitat d'executar en poc temps operacions urbanístiques (Passeig Marítim, maniobres navals, parc d'atraccions); llavors s'aixecaven grups d'escassa qualitat (Can Clos, el Polvorí, la Verneda Vella, la Trinitat Nova...) o estatges provisionals. D'altra banda, també resultaven insuficients les iniciatives des del tercer sector (cooperatives¹⁴ o institucions sense ànim de lucre), que tenien un escàs suport públic i s'adreçaven més aviat a les capes mitjanes i als obrers qualificats; per tant, es perpetuà el barraquisme i es consolidaren els nombrosos barris d'autoconstrucció i de *coreas* (Busquets, 1974) durant uns quants anys més.

¹³ Amb el mateix títol, O. Bohigas inserí en el seu llibre *Barcelona entre el Pla Cerdà i el barraquisme*, Barcelona, 1963, pàg. 149-155, un text amb data del 1957 que presenta algunes variacions respecte del publicat a *Solidaridad Nacional*. Sobre com O. Bohigas, uns anys després, va oblidar aquesta posició quan va participar en la redacció del Pla d'Ordenació de Montjuïc del 1964, que projectava enderrocar tots els nuclis de barraques, vegeu TATJER, 2009.

¹⁴ Sobre les iniciatives de cooperatives socials d'aquests anys sorgides sovint a redós de parròquies o d'entitats cooperatives (Cooperativa Graciense de Viviendas, Sagrat Cor, La Puntual, Pau i Justícia, entre d'altres), vegeu CHECA, 1999; Vila, 2002. Algunes d'aquestes cooperatives aconseguiren disposar de terrenys al nou barri de Montbau, urbanitzat pel Patronat (Cf. *Patronato Municipal de la Vivienda 1957-1960*, pàg. 8).

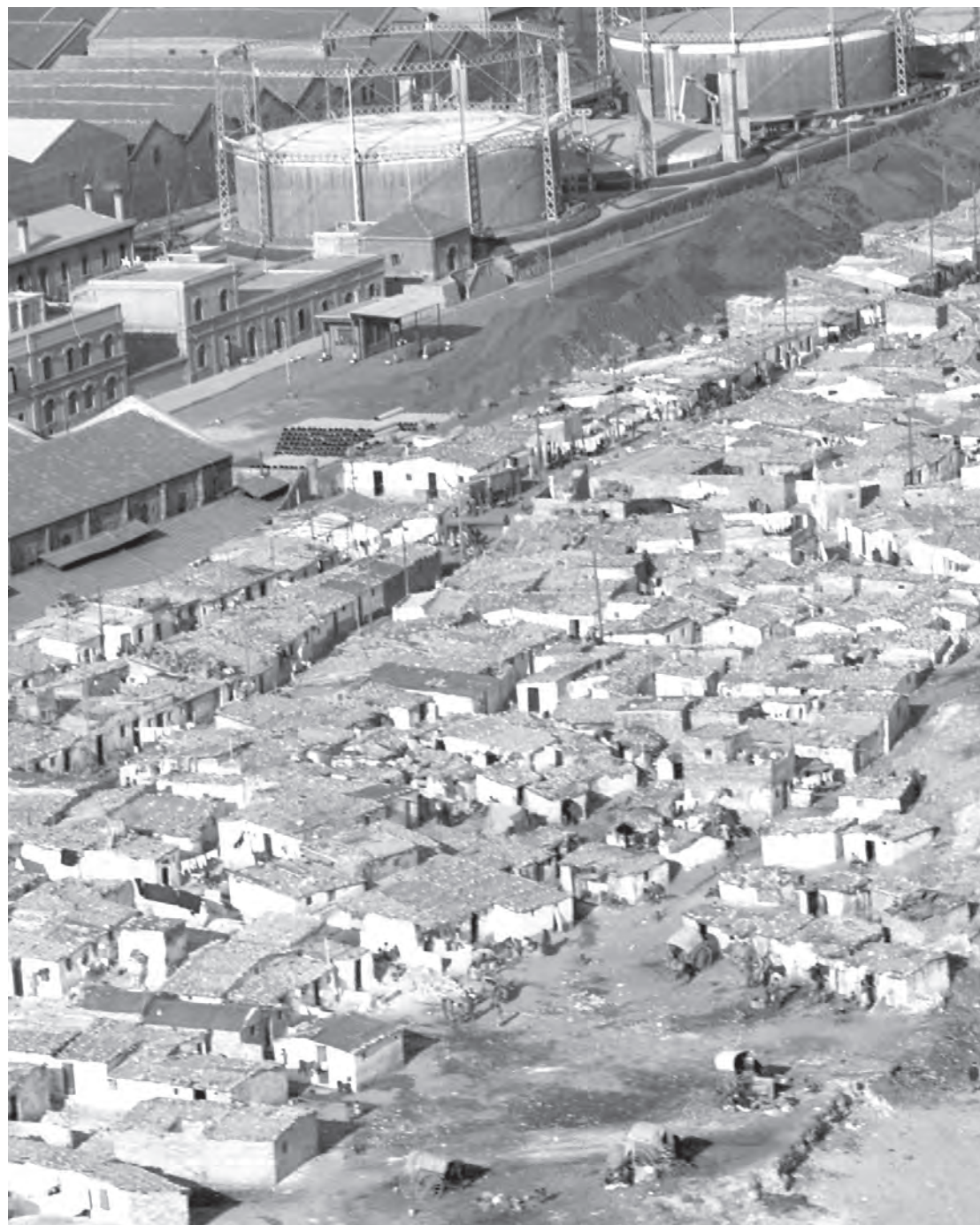
D'aquesta manera començà un dels períodes més tristos del fenomen del barraquisme, tant per la precarietat dels nuclis de barraques en continu creixement i amb fenòmens d'especulació (relloguer, venda, traspassos de barraques), com per la reubicació urgent de barraquistes en antics espais de l'Exposició del 1929, com ara l'Estadi, el Palau de les Missions Estrangeres o el pavelló de Bèlgica, o per les eradicacions forçades i trasllats d'uns nuclis de barraques a d'altres.

Durant la primeria dels seixanta havia de continuar la política d'eradicacions. El 1961 es crea el Servicio de Intervención del Barraquismo i es nomena com a responsable el regidor Julio Muñoz Campo. Aquell any s'anunciava que s'havien enderrocat 142 barraques al Somorrostro, 28 al carrer Brasil i 17 a la Barceloneta, i que en restaven 7.425.

D'aquesta història negra del barraquisme de Barcelona, les imatges i els articles apareguts en alguns mitjans de comunicació del moment en foren testimoni. Cronistes de la ciutat com per exemple Sempronio, el 1960, descrivien la situació de nuclis de barraques com Montjuïc (barriada de Can Farreres) i valoraven l'acció social de joves cristians (Sempronio, 1960: 249-251).

Tanmateix, aquesta acció no fou un fet aïllat; ben al contrari, al llarg del dur període del barraquisme de Barcelona es desenvoluparan diverses iniciatives assistencials religioses i socials per atendre les necessitats dels veïns de les barraques. S'ha de dir que en la seva majoria, i durant força temps, sorgiren des de les institucions de l'església catòlica. Les parròquies properes als nuclis de barraques, les congregacions marianes d'arreu de la ciutat, com ara la creada pel sacerdot Alejandro Díaz Macho, missioner del Sagrat Cor i professor de la Universitat de Barcelona; la del jesuïta pare Rodríguez a Montjuïc, o la del pare Mauricio Rufino Herrero a l'Estadi, juntament amb l'Acció Catòlica Universitària, en són bons exemples, tot i que encara molt marcats per una visió assistencial i de catequesi amb finalitats més aviat recristianitzadores i evangelitzadores. Un bon reflex ciutadà d'aquest tipus d'intervenció religiosa fou la publicació l'any 1964 a les pàgines de *La Vanguardia* d'un plànol de la ciutat que portava per títol «Geografia del dolor», amb què els pares missionistes volien sensibilitzar els lectors sobre el problema del barraquisme i la necessitat de donatius per tal de continuar la tasca caritativa que estaven desenvolupant.

Congregacions religioses masculines com les Escoles Pies o els Caputxins de Sarrià iniciaren, també, tasques assistencials de més envergadura que l'estricta caritat cristiana. En concret, les Escoles Pies, des d'inicis de la dècada del 1940,

Barri del Somorrostro (detall). Barcelona, anys seixanta. Font: Arxiu Nacional de Catalunya. Fons TAF Helicòpters, SA.

havien establert catequesi, *ropero*, escolarització i colònies de vacances al nucli de Pequín i al proper barri d'autoconstrucció de la Catalana amb el suport de la parròquia de Sant Fèlix Africà, i els salesians obriren un dispensari al Somorrostro el gener del 1954 (Fabre; Huertas, 1989: 393).

Aquestes intervencions socials aviat foren seguides per altres ordes religiosos dedicats a l'ensenyament, així com per grups d'universitaris, i s'hi afegiren alguns professionals, en especial metges i infermeres particulars; aquest fou el cas del reconegut doctor Pere Calafell —col·laborador de la primera Escola d'Assistentes Socials de la postguerra—, que establí pel seu compte al Somorrostro un consultori mèdic setmanal gratuït per atendre els infants (Ramis, 2008: 49-50).

Arran del Concili II del Vaticà, aquest tipus d'intervenció anirà canviant d'orientació cap a una tasca de promoció social i desenvolupament comunitari, en què la creació de comunitats cristianes de base, la participació de professionals compromesos (metges, mestres) i grups d'obrers mes polititzats, al costat d'entitats obreres cristianes com la JOC (Joventut Obrera Catòlica) o l'HOAC (Hermandad Obrera de Acción Católica), tindran un paper molt destacat, juntament amb els capellans obrers i les primeres professionals dels serveis socials sorgides de l'Escola d'Assistentes Socials de Cáritas, de nova creació.

Pocs anys després, aquestes veus més paternalistes es convertiren en denúncia social de la mà de la nova generació de periodistes i enmig d'una forta transformació especulativa de la ciutat dels anys del *desarrollismo*, promoguda per l'alcalde Josep M. Porcioles.

El mes de novembre del 1966, un jove periodista de 27 anys, Josep M. Huertas Claveria, publicava a les pàgines del setmanari *Destino* un article amb el títol «El estadio, el pabellón y el palacio», en el qual descrivia i fotografiava les condicions de vida gairebé infrahumanes de les dues-centes famílies barraquistes del Somorrostro acollides des del 1963 a l'Estadi de Montjuïc i al Palau de les Missions, així com d'altres 200 famílies instal·lades al pavelló de Bèlgica (Huertas Claveria, 1966).

A aquest article el seguiren dos més publicats a la mateixa revista pel periodista Luis Bettonica. S'hi reflectia una altra vegada —també amb imatges— la situació extrema dels barraquistes traslladats a l'Estadi, que igual que el pavelló i el Palau s'havia compartimentat en minúsculs habitacles sense serveis ni ventilació. El mateix article posava en relleu l'acció social d'escolarització i assistèn-

Palau de les Missions. Barcelona, 1929. Font: Arxiu Fotogràfic de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

cia desenvolupada pel capellà pare Mauricio Rufino Herrero, conegut com pare Mauri (Bettonica, 1966).

Destino no fou l'única publicació periòdica que se'n féu ressò, sinó que a *Serra d'Or* l'arquitecte Marcial Echenique publicà el 1966 un article sobre les barraques de Montjuïc (Echenique, 1966) que no era altra cosa que un resum de la seva tesi doctoral, que havia presentat a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona amb la direcció de l'arquitecte Josep M. Subías.¹⁵ Curiosament, aquesta recerca descrivia la situació d'un nucli de barraques, el de Montjuïc, sobre el qual aleshores es plantejava per iniciativa privada una nova ordenació (Pla Especial d'Ordenació de la Zona Sud-Oest de Montjuïc) que, juntament amb el Pla de la Ribera (1965), pretenia transformar el litoral barceloní i la muntanya de Montjuïc en una àrea d'oci i de construccions residencials d'alt nivell, aprofitant les vistes i la proximitat al mar, sense avaluar-ne ni resoldre els efectes negatius d'aquesta intervenció sobre els veïns i l'activitat econòmica i, molt especialment, fent desaparèixer, sense cap proposta alternativa seriosa, els nuclis barraquistes i l'àmplia zona industrial existents en tots dos indrets (Tatjer, 1973 i 2010).

D'altres publicacions periòdiques de la ciutat (*Promos, Signo*) o de caràcter acadèmic (*Estudios Geogràfics*) tractaren, precisament en aquestes mateixos

Polígon del sud-oest del Besòs, construït entre el 1960 i el 1965 pel Patronato Municipal de la Vivienda. En un primer terme, el barri de barraques del Camp de la Bota. Paradoxalment, els barraquistes d'aquest barri no van ser reallotjats en el polígon que es construï a la vora. Font: Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona.

anys, el problema de la immigració, de l'habitatge i del barraquisme i els seus habitants de la mà de geògrafs, economistes, arquitectes, antropòlegs i sociòlegs. Coincidint amb aquests treballs se celebrà, per iniciativa del Patronat de l'Habitatge, les «Conversaciones sobre inmigración interior» (12-19 d'octubre del 1965), en què una àmplia nòmina d'especialistes catalans i de la resta d'Espanya tractaren d'aquest fenomen demogràfic i social d'una importància cabdal en el creixement urbà de Barcelona i de moltes ciutats.¹⁶

Canvis en la intervenció municipal en la solució del barraquisme (1961-1985)

En relació amb aquesta nova sensibilitat social, que lentament passava del paternalisme a plantejaments de promoció social i de cerca d'alternatives considerant el barraquisme com a part de la ciutat, i en uns anys en què, malgrat la dictadura, començaven a tenir lloc àmplies mobilitzacions polítiques, cap a final de la dècada del 1960 es produiran alguns canvis en el tractament del barraquisme per part de l'Ajuntament de Barcelona. La pressió i denúncia d'una bona part de l'opinió pública i les reivindicacions dels barraquistes com a resultat de la seva autoorganització, aprofitant les mínimes oportunitats que oferien centres socials i comunitaris, feien cada cop més punyent el contrast entre els agosarats projectes urbanístics del porciolisme i la deficient situació en què es trobaven els nuclis barraquistes.

Aleshores, i en el marc de la Carta Municipal, aprovada el 1960, i del Plan Nacional de la Vivienda del 1961, que es plantejava entre d'altres mesures la solució del problema del barraquisme, es produí la reorganització del Patronat Municipal de l'Habitatge, que passarà a ser dirigit per Josep M. Martínez Mari. Al mateix temps, Jaume Mensa Domingo¹⁷ fou nomenat comissari d'Acció

¹⁵ Desconeixem l'origen de les dades que proporciona M. Echenique en la seva tesi, encara que tot ens fa pensar en la utilització de l'enquesta realitzada entre els barraquistes de Maricel pel Patronat arran del procés d'eradicació d'aquest nucli per bastir el Parc d'Atraccions (Cf. *Vivienda*, núm. 9, 1r trimestre del 1964).

¹⁶ Fa poc temps alguns autors s'han referit a aquestes «Conversaciones» (Cf. Mir Garcia, 2003).

¹⁷ Jaume Mensa Domingo, persona vinculada a diversos càrrecs del Movimiento Nacional —havia estat escollit candidat a conseller provincial del Movimiento l'abril del 1961 (*La Vanguardia*, 14 d'abril del 1961)— fou comissari d'Acció Social des del 1951 fins a finals de la dècada del 1970; la seva actuació fou, si més no, controvertida (Cf. Diversos autors, *La Barcelona de Porcioles*, pàg. 179).

Social, nova denominació de l'antic Servei de Repressió del Barraquisme. Es dotà al Patronat de més atribucions i s'establí, aleshores, un pla quinquennal d'absorció del barraquisme, àmpliament difós pels mitjans de comunicació (*El Correo Catalán*, 31 de setembre del 1961).

A partir d'aquest moment es passà de l'acció repressiva o una de més paternalista i de les actuacions d'urgència social a intentar programar des d'una vessant higienitzadora, com a única solució, la desaparició dels nuclis de barraques considerats irrecuperables des del punt de vista urbanístic. En conseqüència, se'n transvasarà el veïnat cap als moderns grans polígons d'habitatge aixecats en gran manera segons els paràmetres de l'urbanisme funcionalista en el marc del desenvolupament d'un incipient liberalisme econòmic, que començava a donar un important protagonisme a la iniciativa privada en matèria d'urbanisme per a uns projectes urbans determinats. Tot i així, i malgrat l'impuls donat a conjunts com Montbau o el barri del Besòs, només una petita part dels barraquistes hi foren reallotjats, ja que molts ho eren en solucions d'urgència o en barris de caràcter transitori.

L'any 1962, el Patronat començarà a editar la revista *Vivienda*, que serà el seu òrgan de difusió i d'informació fins a l'arribada de la democràcia. A les seves pàgines es dona prioritat a la qüestió del barraquisme i presenten sovint articles sobre els diferents nuclis, dels quals s'assenyala la precària situació urbanística, però, alhora, la integració del veïnat en el mercat laboral formal i a la vida de la ciutat. Periòdicament s'avaluava el nombre de barraques i es destacaven els avenços en l'eradicació del barraquisme. La necessitat d'una formació més bona dels equips humans que desenvolupaven la intervenció social fou també una de les preocupacions que traspuaven les pàgines de la revista, i des del Patronat es proposà la formació especialitzada de les assistents socials (Boix Selva, 1962). D'altra banda, el Patronat començà a relacionar-se amb organismes similars d'altres països europeus, tal com mostren els articles sobre finançament, serveis socials i propostes cooperatives que s'hi duïen a terme que foren publicats a *Vivienda* entre el 1962 i el 1965.

Aleshores s'adoptaren polítiques segmentades en funció de la consideració social dels diferents tipus de barraquistes, basades en el que s'anomenaven barris transitoris, com fou una part de la Trinitat Nova, considerada «como barrio de especial educación y adiestramiento de familias-problema para en una etapa posterior y después de un tiempo preciso trasladarlas a barrios normales» (Patronato Municipal de la Vivienda, 1957-60: 28).

Can Tunis (detall). Barcelona, anys seixanta. Font: Arxiu Nacional de Catalunya. Fons TAF Helicòpters, SA.

L'Ajuntament adoptà, en alguns casos, unes tímides mesures de condicionament d'alguns barris de barraques mentre no se'n decidia la futura eradicació; a Can Tunis s'instal·laren fonts públiques, safareigs i serveis (vàters i dutxes comunitàries), mentre que en altres indrets es construïen habitatges provisionals prefabricats o barracons de fusta, com foren els del Camp de la Bota.

A poc a poc s'inicià la preocupació per escolaritzar els nens d'aquests barris, més enllà de les activitats desenvolupades per les institucions eclesials; la solució adoptada fou el trasllat diari dels infants al centres escolars públics situats als barris de la rodalia de cada nucli.

Igualment, en aquests anys es plantejaven projectes com per exemple la construcció d'habitatges amb prestació, de la qual cosa fou un exemple la barriada de Can Clos, a Montjuïc (*Vivienda*, 1962).

Paral·lelament, a mesura que milloraven les condicions de vida generals de la ciutat, molts barraquistes aconseguiran equipar la seva llar amb més mobiliari i algun electrodomèstic (sobretot ràdio, però també televisió, rentadora...), tot i la manca de subministrament elèctric i de clavegueram.

En alguns nuclis de barraques s'assoleixen alts nivells d'autoorganització, amb la creació d'associacions, primer de caps de família i després de veïns, i la publicació de revistes i butlletins (*La Voz de la Montaña, Ideal*). A partir d'aquestes, en col·laboració amb les treballadores socials s'arribaran a formular propostes alternatives a la simple eradicació i trasllat del barraquistes a nous polígons perifèrics. Al barri de Can Tunis es crea una Hermandad de Ahorros que projectarà, el 1965, de la mà dels arquitectes Jaume Puigdengoles i E. Paradell,¹⁸ un conjunt d'habitatges en règim cooperatiu situat al mateix indret on s'havien de reubicar les famílies que vivien a les barraques i que estaven afectades pel traçat del cinturó del litoral; a Sant Genís dels Agudells, la cooperativa els Castors en fou un altre exemple.

Malauradament, la major part d'aquestes iniciatives veïnals acabaran fracassant; la proposta de la Hermandad de Ahorros Can Tunis, davant les dificultats de tràmits burocràtics i la manca de suport municipal, no es pogué dur a terme i els barraquistes foren reubicats al barri de Cinco Rosas (actualment, Camps Blancs), a Sant Boi de Llobregat. L'única excepció fou la del barri del Carmel, on la iniciativa veïnal fou tan organitzada i persistent, en una àrea fora del centre i

¹⁸ *Ideal*, any I, 3a època, octubre-novembre 1963, i també: Ortiz, 1997.

sense gaire pressió urbanística, que finalment aconseguiren ser reallotjats en habitatges construïts al mateix barri.

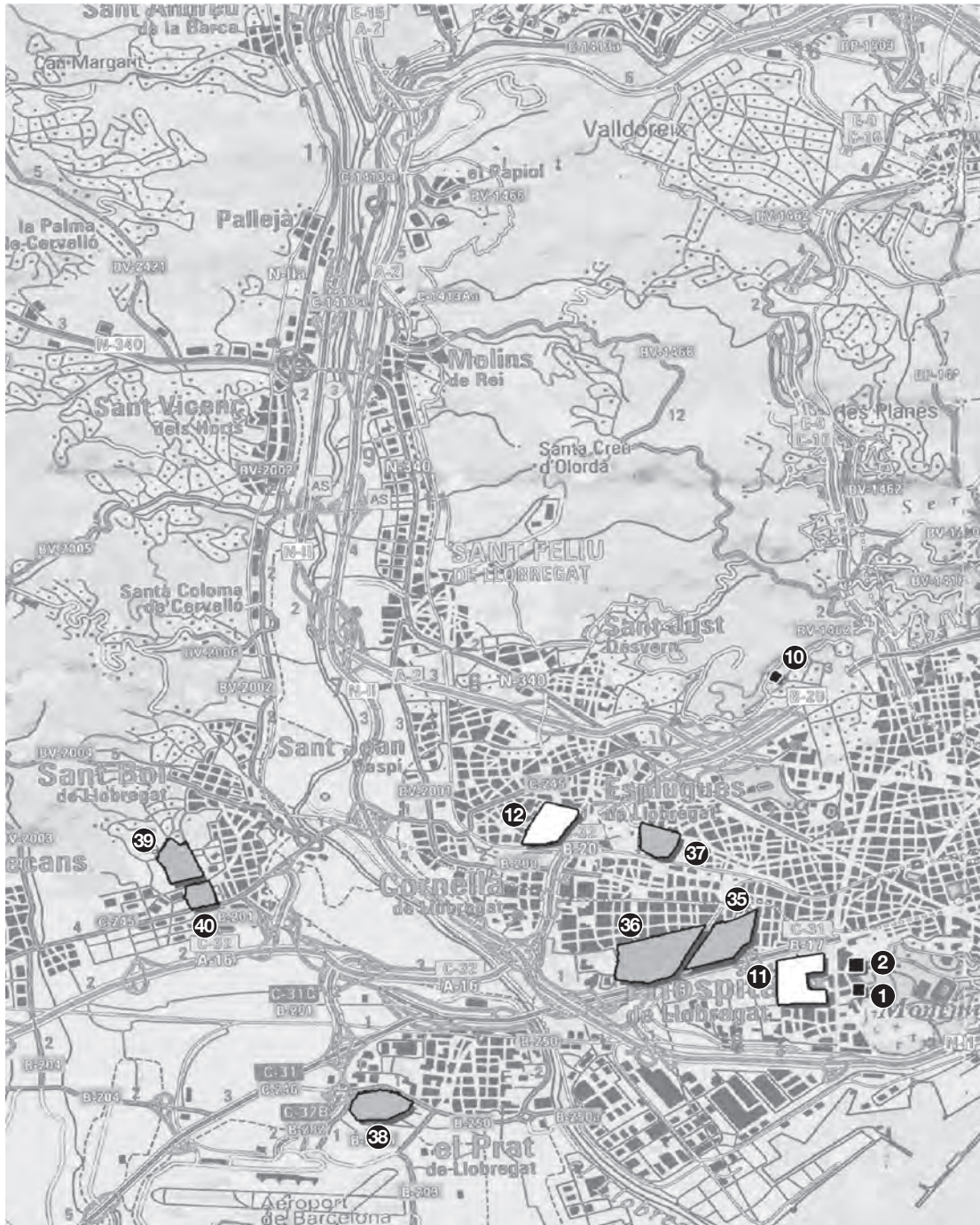
De fet, el barraquisme, en un sentit ampli d'infrahabitatge, només començarà a disminuir a partir del moment en què es construeixin massivament els grans polígons d'habitatges socials per part del Patronat i d'altres institucions, com l'Obra Sindical del Hogar i l'Instituto Nacional de la Vivienda, a la perifèria de la ciutat i en els municipis de la rodalia, en el marc del ja esmentat Pla Nacional de l'Habitatge. Fins a la seva definitiva desaparició, a finals de la dècada del 1980, les barraques continuaran ocupant extensos territoris de la ciutat.

El 1971, el Patronat de l'Habitatge considerava que restaven a Barcelona 3.474 barraques (Rispa, 1993), i que el 1974 ja només n'eren 3.227, xifres que altres publicacions consideraven molt baixes.¹⁹ A tots els districtes de la ciutat, llevat dels que comprenien la Ciutat Vella, hi havia nuclis de barraques. Desaparegut el Somorrostro, es mantenien els de la platja (districte X, amb els del Camp de la Bota, Trascementiri i passatge Llacuna); la muntanya de Montjuïc, al districte II, n'era un dels principals nuclis (tot i que el 1964 s'havien enderrocats les barraques de Maricel per aixecar al seu lloc el parc d'atraccions) (*Vivienda*, 1964). D'altres indrets ocupats per barraques eren la part alta de Sant Andreu (districte IX) i de Sant Martí, on destacava la Perona, així com Horta (districte XII).

No s'escapaven del barraquisme petits solars de la perifèria de l'Eixample a tocar de les Corts (a la rodalia de l'actual avinguda Tarradellas) o de l'hospital de Sant Pau, així com diversos indrets de les Corts i Sants (districtes VII i XI). Les barraques començaren a enfilar-se per Collserola des de la part de Sarrià (Can Caralleu, Peu del Funicular i Tibidabo), des de Sant Genís dels Agudells fins a nuclis de la carretera de l'Arrabassada, a Horta (Cal Notari).

En nombre de barraques, els nuclis més importants eren el de la ronda de Sant Martí, conegut popularment com la Perona (653), el del Camp de la Bota-Pequín (525), Jesús i Maria, de Montjuïc (418), Francesc Alegre (306), Hospital de Sant Pau (153), Trascementiri (130), Raimon Casellas (106) i Camí de Cal Notari (88).

¹⁹ Per aquelles mateixes dates, la publicació de *La Barcelona de Porcioles*, pàg. 38, considerava que el nombre total de barraques, i en especial les d'algun nucli, estava infravalorat —com, per exemple, la Perona— i citava com a font la revista *Ahora* de l'any 1972, publicada pel Grupo de Estudios Sociales, que en comptabilitzava unes 10.000.

Llegenda. 1945 - 1954 : de l'1 al 10 (negre)
 1955 - 1964 : de l'11 al 25 (blanc)
 1965 - 1975 : del 26 al 41 (gris)

Grups d'habitatges i polígons entre el 1945 i el 1975 a l'àrea metropolitana de Barcelona. Elaboració pròpia. Font: Amador Ferrer i Aixalà. *Els polígons de Barcelona. L'habitatge massiu i la formació de l'àrea metropolitana*. Eds. UPC, Barcelona, 1996.

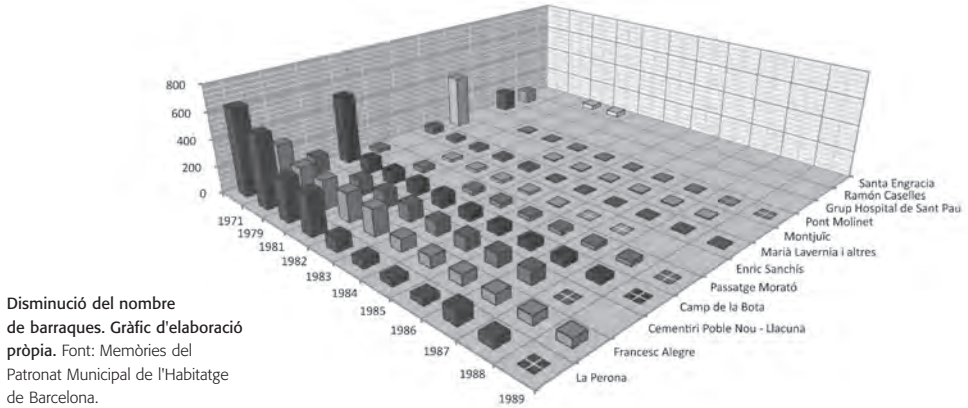

Barcelona informa. Suplemento de la Gaceta Municipal, núm. 2, 1972.
Biblioteca Pavelló de la República-CEHI (Universitat de Barcelona).

Malgrat aquests petits canvis i l'aparició d'un enfocament més social, el Patronat continuarà realitzant eradicacions i reallotjaments als polígons de manera ràpida i mantenint, en bona mesura, una política agressiva i contundent d'eradicació del barraquisme, sovint sense cap mena de preparació del veïnat i sense tenir en compte les mancances d'alguns d'aquests nous barris, que tot i la més bona qualitat constructiva i la preparació de les llars, en no disposar d'equipaments (escoles, comerços) ni en molts casos d'urbanització, continuen sent qualificats de barraquisme vertical.

No és estrany que els anys de crítica urbana de la dècada del 1970 es considerés inadequada la política municipal envers el barraquisme, i n'és una bona prova l'article publicat el 1973 a CAU (AV, 1975) i el número monogràfic de la revista *Ahora*. En aquells anys, arquitectes i sociòlegs plantejaven altres solucions alternatives als trasllats als polígons, tant per als barris de barraques com per als d'autoconstrucció (Solà-Morales; Busquets, 1976)

Davant d'aquesta situació, en el si del Patronat es produí una reorganització —hom parla de refundació (Sagarra, 2003: 48)—, que permeté (Decret de 25 de febrer del 1971) donar al Patronat més protagonisme en els convenis directes amb el Ministerio de la Vivienda, alhora que es desvinculà del Negociat d'Obres i Urbanisme municipal per passar a dependre de la Delegació de Serveis Socials i Sanitat, amb la qual podia construir directament els habitatges. Es produí, també, un significatiu canvi de nom que semblava implicar una nova posició, atès que a les pàgines de *Vivienda* es parlava d'«absorció del barraquisme» enfront del concepte de «repressió i control» de la dècada del 1940 o del d'«intervenció» en la dècada dels seixanta.

S'iniciava aleshores una nova etapa en què augmentà el ritme constructiu dels nous macropolígons, en especial la Mina i Canyelles, a Barcelona, i de Canaletes, a Cerdanyola, que havien de facilitar el ràpid trasllat de barraquistes.

Els finals del barraquisme

Amb l'arribada dels ajuntaments democràtics en un marc de crisi econòmica semblava que s'obrien possibilitats d'un nou tipus d'intervenció en els nuclis de barraques, una intervenció més social i no tan paternalista, mitjançant projectes d'intervenció comunitària i propostes urbanístiques alternatives, i alhora més atenta a les característiques específiques de cada nucli.

El 1980, el Patronat Municipal de l'Habitatge realitzà un nou cens de barraques que xifrà en 1,140 unitats (PMH, Memòria, 1984) i creà la Comissió Gestora per a l'Eradicació del Barraquisme. Aquesta comissió plantejà la solució

Barraques de Santa Engràcia. Barcelona, anys vuitanta. Font: Arxiu del Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona.

del barraquisme amb una visió més global i integrada, com ho mostra que hi participessin, a més del Patronat, les altres àrees municipals com ara la de Serveis Socials i la d'Ensenyament. Com a resultat d'aquests nous plantejaments es realitzaren estudis sobre les característiques socials, l'estat constructiu i l'equipament de cada nucli, i es dugueren a terme millores en l'escolarització i els equipaments, així com arranjaments provisionals de les cases de cada nucli. Malauradament, la crisi econòmica i les dificultats per aplicar nous i agosarats models d'intervenció social van impedir que s'obtinguessin els resultats esperats i només s'arribà a construir entre el 1977 i el 1978 un poblat de nova planta, el d'Avillar Chavorros a Can Tunis (Camino i Díaz, 2010) .

Per altra banda, a la dècada de 1980, el desgast de les xarxes socials teixides en els llargs anys de reivindicació a mida que es duïen a terme les eradicacions o a mida que alguns barraquistes trobaven solucions ja en el mercat lliure, per als quals la barraca havia estat un primer pas d'ancoratge a la ciutat, es produí l'afebliment de les associacions veïnals de molts nuclis de barraques.

A causa d'aquest procés alguns d'aquests nuclis tendiren a restar ocupats per aquelles famílies que per raons diverses no havien pogut accedir a un dels habitatges socials disposats pel Patronat o pel Ministerio de la Vivienda, a les quals sovint s'hi afegien famílies de menys recursos procedents d'altres nuclis en procés d'eradicació reubicades pel Patronat. Aquesta nova connotació dels nuclis barraquistes va contribuir a relacionar barraquisme amb marginalitat i també amb la presència de comunitats gitanes.

El plànol del 1981 mostra la permanència d'11 agrupacions de barraques. Encara es mantenia al Poblenou el grup de casetes-barraques del Trascementiri —que existien des d'inicis de segle xx—, així com els nuclis del Camp de la Bota, la Perona, Francesc Alegre i alguns a peu de Collserola. Els nuclis de Montjuïc pràcticament havien desaparegut del tot, ja que només restava a Can Tunis el nou barri que s'havia aixecat entre el 1977 i el 1979; aquest barri es va considerar modèlic per la seva tipologia de baixa densitat i pels programes de desenvolupament comunitari que s'hi varen dur a terme durant un temps, però malauradament no varen tenir un bon desenllaç (Camino i Díaz, 2010) .

Lentament, gairebé tots els nuclis de barraques que restaven a la ciutat

²⁰ No detallarem ara el procés de transformació d'aquests dos nuclis, ja que es tracta de forma molt aprofundida en dos capítols d'aquest mateix llibre.

s'anaren eradicant, generalment amb el trasllat dels barraquistes al nous polígons d'habitatges. Amb situacions de partida molt diverses i contrastades es trobaven aleshores dos nuclis, el Carmel i la Perona, que afrontaran el final del barraquisme de dues formes molt diferents.²⁰ Al Carmel, com ja hem dit, gràcies a la forta autoorganització veïnal, aconseguiren mantenir-se en el mateix barri en noves construccions aixecades prop dels antics nuclis de barraques (Moreno, 2010). En canvi, a altres nuclis com la Perona, la concentració de població de comunitats gitanes, sovint procedent d'altres nuclis eradicats, plantejava una situació més difícil; malauradament, en no reeixir les propostes i els projectes de caràcter més comunitari plantejats, l'Ajuntament optarà com a solució per la total dispersió del veïnat fora de Barcelona o per pisos d'altres barris de la ciutat, i finalment pel trasllat dels que restaven al polígon de la Mina, en un llarg procés que posà en relleu les contradiccions del final del barraquisme.²¹

El 1985, arran de la declaració de Barcelona com a seu del Jocs Olímpics del 1992, l'Ajuntament de la ciutat va dur a terme ràpides i darreres neteges urbanístiques del litoral que s'havia de remodelar per a la construcció de la Vila Olímpica. Entre el 1988 i el 1989 queien sota la piqueta les 183 barraques de Trascementiri i s'enderrocava l'última barraca del Camp de la Bota. El 1989 desapareixia el barri de la Perona, mentre que el 1990 els habitants de les barraques del Carmel (Marià Labèrnia i Francesc Alegre) eren real·lotjats en conjunts bastits a barris propers.

L'Ajuntament de Barcelona decretava la fi del barraquisme horitzontal, del qual restaven alguns nuclis dispersos en àrees molt perifèriques. Tanmateix, el nou segle s'obria novament amb un greu problema d'habitatge, en paràmetres diferents, més invisible, més de caràcter urbanístic, però no per això menys greu, ja que davant d'un gran estoc d'habitatge formal, les dificultats d'accedir-hi passaven a ser financeres i socioeconòmiques; aquesta nova situació abocà la població de menys recursos a l'ocupació d'habitatges ruïnosos, a la sobreocupació dels pisos, als lloguers abusius i al relloguer, o a l'endeutament per fer front a les hipoteques.

²¹ Vegeu el cas de la Perona en aquest mateix volum i també a CAMINO, X. i DÍAZ, P. (2010). *De les barraques als habitatges socials*.

Protesta veïnal al barri de Trascamentiri per la construcció de la Vila Olímpica. Barcelona, 27 de gener del 1989. Santiago Bartolomé.
Font: Arxiu Històric del Poblenou.

Vida i quotidianitat als barris de barraques

Xavi Camino, Òscar Casasayas,
Pilar Díaz, Max Díaz, Flora Muñoz

*Ellos se llaman... Manuel, Teresa, Antonio, Amelia, José, Asunción, Arturo, María, Agustina, Carlos, Concepción... Ellos hicieron un largo viaje: tres, cinco, quince años atrás. Son los emigrantes. Vienen de Santa Fe, Hellín, Torres, Calasparra, La Vega, Porcuna, Utrera (...) Cada año llegan a Cataluña más de cien mil emigrantes procedentes de las regiones más subdesarrolladas del país, especialmente del sur. En los suburbios barceloneses once mil familias han levantado siete mil barracas para acoger a cuarenta mil personas sin hogar. Sin agua corriente, sin servicios y hasta sin luz eléctrica en muchas ocasiones, las condiciones de vida de estas gentes son todavía peores que en sus lugares de origen.*²²

Una mirada sobre els primers anys de vida als barris de Can Valero, la Perona i el Carmel requereix prestar una atenció especial als testimonis que hi visqueren. Els homes i les dones entrevistats en aquest capítol ens parlaran dels seus orígens, de la seva arribada a Barcelona, de les seves expectatives i de la lluita diària per tal d'obrir-se un nou camí dins d'un medi difícil com el del barri de barraques. Hem volgut que aquest capítol se centrés en l'experiència dels testimonis, doncs l'ús de les fonts orals ens permet apropar-nos a realitats que les fonts documentals difícilment abasten i alhora copsar de prop què significava viure en els barris de barraques. El gruix de les històries de vida recopilades en els tres nuclis de barraques, ja desapareguts, comença a partir de la dècada dels quaranta, moment en què neixen la Perona i el Carmel. El cas de Can Valero és diferent: sorgit abans de la celebració de l'Exposició Internacional del 1929, manquen testimonis directes que ens puguin parlar dels orígens del barri.²³

²² Text adaptat de la pel·lícula *El largo viaje hacia la ira* (1969), de Llorenç Soler. S'han alterat els noms propis i els topònims i s'han substituït pel d'alguns testimonis que es recullen en el present article.

²³ Per tal de preservar l'anonimat dels informants, els noms de barraquistes que figuren en aquest article són ficticis, a excepció d'aquells que estiguin indicats.

Orígens i causes

Les causes que motiven la sortida de la terra natal són diverses. Destaquen, per damunt de tot, tres factors: la pobresa, l'anhel d'una vida millor, i l'exili polític o la repressió posterior a un conflicte bèl·lic.

El final de la Guerra Civil Espanyola va suposar la fi d'un projecte de modernització econòmica que s'havia iniciat amb l'adveniment de la Segona República. Els intents de reforma agrària per redistribuir la terra i posar les bases per transformar el món rural es veieren frustrats per la imposició del franquisme. Milers de camperols van haver de retornar a la seva condició de temporers, fet que, junt amb la terrible postguerra, agreujada per l'aïllament internacional i el sistema econòmic autàrquic imposat pels vencedors, va incrementar la misèria i la pobresa a gran part de la geografia peninsular i va comportar un èxode migratori cap a les grans ciutats amb l'esperança de millorar una situació econòmica insostenible. Aquest és el cas d'Ernesto Agudo, barraquista de Can Valero nascut a Jaén. La seva família arribà a les barraques de Montjuïc el 1950, quan ell tenia vuit anys:

*Yo soy de Torres, un pueblo de la provincia de Jaén. Mi padre trabajaba en un cortijo y mi madre cuidaba de tres niños —yo y dos hermanos más—. Pues resulta que no había suficiente para comer. Mi padre vivía, dentro de lo pobre, podía comer, pero su mujer y sus hijos pasaban calamidades. Mi madre tenía una prima hermana aquí en Barcelona, y entonces se escribían. Y le dijo que si la situación estaba mal, pues que se vinieran a Barcelona. Así fue que mi padre decidió venirse a Barcelona. Vendimos la casita que teníamos en el pueblo y vinimos a Barcelona. La familia de la prima de mi madre nos acogió en una barraca que estaba en la zona de Can Farreres (...) Ellos tenían una habitación y un comedor. Eran cuatro y nosotros vinimos cinco —tres hermanos y mis padres—. Entonces estuvimos allí unos quince días aproximadamente. Mi padre, como había vendido la casa, tenía un poquito de dinero y fueron mirando un sitio donde pudiéramos vivir.*²⁴

²⁴ Ernesto Agudo neix a Torres (Jaén) el 1942. Viurà a les barraques de Montjuïc durant 17 anys i serà real·lotjat a un pis de Sant Cosme. Entrevista realitzada el 7 de juny del 2008.

L'experiència de la família Agudo és un exemple molt freqüent d'emigració del camp a la ciutat. Parlem de zones rurals deprimides econòmicament on la feina era majoritàriament estacional i poc estable. Això motivava l'èxode de grans quantitats de població cap a les àrees més industrialitzades de la península. Cal entendre, però, que l'experiència de Barcelona en relació amb el fenomen immigratori no era única, tot i que era la ciutat que rebia un major volum d'immigració de tot l'estat. Els estudis específics realitzats a la dècada de 1960 ens mostren les particularitats dels moviments migratoris interns²⁵. Un aspecte interessant és l'arribada de població procedent d'àrees urbanes. Custodia Moreno relata com la seva família abandonà la ciutat de Granada a causa de l'empobriment i com, en arribar a Barcelona, anaren a viure a les barraques del Carmel.

Mis padres, a consecuencia de unos problemas de enfermedad que yo tenía y de la situación de posguerra, empezaron a tener problemas económicos. Entonces decidimos emigrar de Granada. Teníamos unos conocidos en Barcelona que nos invitaron a que viniéramos aquí. Llegamos a Barcelona en noviembre del cuarenta y siete y el viaje fue en el famoso «Sevillano». Tres días de viaje, con todos los problemas que conlleva venir en un tren de madera, con máquina de carbón, lleno de gente con bultos (y es que todo el mundo se traía de su tierra todo lo que podía). Después de ese viaje llegamos a Barcelona. Nos habían alquilado un piso esos amigos que teníamos aquí; habían hecho un contrato de una vivienda y, cuando fuimos a ocupar esa vivienda, resulta que la habían alquilado a cuatro o cinco familias más. Entonces nos encontramos que no teníamos adonde ir y nos quedamos a vivir en casa de estos amigos, que no sabíamos que vivían en una barraca. Cuando llegamos a su casa nos encontramos con que era una barraca de la zona de Ramón Casellas, uno de los núcleos de barraques que se empezaban a formar entonces.²⁶

²⁵ CAPEL SÁEZ, Horacio. «Los estudios acerca de las migraciones interiores en España», a *Revista de geografía*, vol. I, núm. 1. Universitat de Barcelona, 1967. Aquest article és un excel·lent repàs dels estudis referents als processos migratoris a Espanya realitzats fins aquell moment. Quant a la singularitat de l'experiència de Barcelona, es presenten les següents xifres: entre el 1951 i el 1960, la província de Barcelona acull el 43% del saldo immigratori total d'àmbit estatal, Madrid un 39%, el País Basc un 14 % i el 4% restant queda repartit en altres províncies.

²⁶ Custodia Moreno (nom real) té 65 anys i va néixer a la ciutat de Granada. Viurà a les barraques de Raimon Casellas durant vint anys. Els seus pares compren un terreny al mateix barri del Carmel i es construeixen la casa. Entrevista realitzada el 28 de març del 2007.

D'aquesta forma, junt amb altres casos recollits, observem com el camp no serà l'únic focus d'immigració. Inicialment predominen els corrents migratoris interprovincials —de les àrees rurals cap a les àrees urbanes més properes—, però en el moment en què els nuclis urbans no poden absorbir l'allau de població es passa a unes migracions de llarg abast, amb població procedent d'àrees rurals i urbanes.

L'altre detonant que pot produir la sortida del lloc d'origen és la motivació per millorar les condicions de vida. En aquest cas, a partir de les entrevistes realitzades a barraquistes dels tres nuclis, observem com aquesta opció es perllonga més enllà de l'etapa de postguerra, tant per la constant demanda de mà d'obra que genera la ciutat com per la perpetuació del subdesenvolupament a gran part d'Espanya fins a ben entrats els anys seixanta. El neguit per cercar una vida més pròspera queda retratat en les vivències de Facundo Losada. Després d'emigrar a Barcelona i viure en dos pisos del barri d'Horta-Guinardó, Facundo i la seva família optaran per anar a viure a les barraques del Carmel:

Yo soy nacido en Sevilla por circunstancias, pero criado en Extremadura, con lo cual yo me siento extremeño más que andaluz. Emigramos de nuestra tierra pues como tanta otra gente en los años sesenta. Fuimos a buscar una mejor vida. No fue fácil, pero al final lo torcido lo enderezamos, con mucho sacrificio lo enderezamos. Llegamos aquí a Barcelona, veníamos a vivir a la avenida Virgen de Montserrat, a la casa de unos tíos míos (...) No es que viniéramos de un palacio, pues veníamos de un pueblo de trabajadores donde teníamos nuestra casa, muy normalita, pero aquello se truncó y no se podía seguir viviendo allí [per motius familiars]. Entonces nos fuimos a vivir a la calle Calderón de la Barca, al número 65, y de allí ya se metió el servicio militar de por medio. Mientras yo estaba en la mili, a mi madre le aconsejaron que hablara con el cura del Carmelo, el padre Eduardo, ya que este hombre facilitaba la forma para poder construir una barraca. Porque ese piso que alquilamos en Calderón de la Barca era un piso de lujo: fíjate si era de lujo que no tenía agua, no tenía luz, las paredes no estaban rebozadas, no tenía suelo. Vamos, que teníamos que salir de ahí.²⁷

²⁷ Facundo Losada té 68 anys i va viure a les barraques de Marià Labèrnia durant 24 anys. Actualment viu a la promoció de pisos de Raimon Casellas. Entrevista realitzada el 16 de desembre del 2006.

Els testimonis de Custodia i Facundo, a banda dels orígens i les causes de l'emigració, posen en relleu el problema d'habitatge que pateix Barcelona.²⁸ El fet de viure en un pis de rellogats o de patir les pèssimes condicions d'alguns pisos de lloguer obligava, en alguns casos, a la tria de la barraca com a alternativa a l'habitatge convencional; dit d'una altra manera, era preferible la barraca que no pas accedir a les opcions més precàries que oferia el mercat de l'habitatge de lloguer.

L'increment de la demanda de mà d'obra a les grans ciutats, un cop superada la llarga etapa de postguerra, va ocasionar el sorgiment d'agències de treball a les poblacions que patien una forta emigració de mà d'obra. Aquestes agències garantien l'obtenció de feina al nou destí. És així que la família de Marisol Villanueva emigra a Barcelona el 1959 amb l'esperança d'encetar una nova vida. Procedent d'Utrera (Sevilla), arriba a Barcelona quan tenia 16 anys. Abans d'anar a viure a les barraques de Francesc Alegre, Marisol treballarà de minyona a una casa del carrer Laforja. Ens conta el moment en què la família decideix marxar d'Utrera quan un veí del poble, que ja havia emigrat a Barcelona, els explica que a la ciutat hi havia oportunitats per treballar:

(...) este muchacho se vino a Barcelona y le dijo a mi madre: «Carmela, si te quieres ir a Barcelona con Antonio y tu hija, allí hay trabajo.» Total, que mi madre se armó de valor y nos fuimos a Sevilla, a una agencia de colocaciones, y ya vinimos desde Sevilla con trabajo. En la calle Rambla del Prat, que está entre la Vía Augusta y la calle Mayor de Gracia (...), pues ahí vinimos desde Sevilla a buscar la casa esta que nos dieron las señas, y ya veníamos colocadas. Ahí estaba la agencia, en la Rambla del Prat. Y entonces por eso ya nos vinimos aquí. Pero mi madre ganaba 750 pesetas, y yo también. ¡Con un hambre que pasé trabajando! Trabajé en casa de una gente —el hombre era magistrado— y era una casa que querían tener criada, pero tenían poco dinero. Mi madre tuvo un poco más de suerte y fue a una casa frente al metro Fontana. Y yo en la casa del magistrado pasé mucha hambre.²⁹

²⁸ El problema i la precarietat del mercat d'habitatges a Barcelona ha estat tractat en el capítol anterior, «El barraquisme a Barcelona al segle xx».

²⁹ Marisol Villanueva va néixer a Utrera-Alcalá de Guadaíra (Sevilla) l'any 1944. Va emigrar a Barcelona l'any 1959 amb la seva família i el 1960 s'instal·laren a viure al barri de Francesc Alegre (*El Hoyo*). Allà van viure durant 12 anys fins que accediren a un pis del barri de la Mina (1972). Entrevista realitzada el 7 de maig del 2007.

El tercer factor que podia motivar l'emigració —l'exili polític o la repressió sobre els vençuts un cop acabada la guerra civil— queda recollit en un treball realitzat per la historiadora Ángela Cenarro:

(...) aquellos que volvían al pueblo en situación de libertad no podían cambiar de residencia, pues se había establecido que —por guardia civil, pueblos o alcaldes se llenara la ficha clasificadora—, lo que hacía evidente que las comunidades locales actuaran como auxiliaadoras del control y la clasificación social que ejercían las autoridades franquistas centrales. (...) No es difícil atisbar que por debajo de las razones económicas, que se hacen explícitas [a les sol·licituds d'emigració], subyace otro tipo de motivaciones que tiene que ver con las experiencias personales vividas durante la guerra, como la pérdida o el encarcelamiento de familiares, la fuerte enemistad surgida con ciertas familias del pueblo o la inhabilitación profesional motivada por los antecedentes izquierdistas.³⁰

Arturo Domínguez, fill d'una família procedent de Múrcia, relata l'experiència del seu pare, que va decidir exiliar-se perquè al poble la situació era insostenible:

(...) mis padres vinieron a Barcelona al acabar la guerra, porque eran perseguidos. Mi padre era republicano y estuvo en un campo de concentración hasta que un hermano de mi madre lo sacó. Entonces mi padre se encontró que en aquellos momentos, siendo republicano, no podía vivir en Calasparra. Vinieron a Barcelona a casa de unos familiares de mis padres que habían venido en el año 1928 con motivo de la Exposición Universal. Pero pronto los echaron por no poder pagar el alquiler y fueron a vivir a las barracas del Hospital de San Pablo.³¹

³⁰ CENARRO, A. (1999). «Muerte, control y ruptura social: la salida de la Guerra Civil en Teruel (1939)», a *Tiempos de silencio. Actas del IV Encuentro de investigadores del franquismo*, València, pàg. 19 i pàg. 21. Citat a MARÍN, Martí (2004). «Les migracions vers Catalunya en la postguerra», a BOJ, Imma; VICENTE, Carles (eds.). *D'immigrants a ciutadans. La immigració a Catalunya, del franquisme a la recuperació de la democràcia*. Barcelona, Diputació de Barcelona i Ajuntament de Sant Adrià de Besòs.

³¹ Arturo Domínguez neix l'any 1941 a Barcelona. La seva família prové de Calasparra (província de Múrcia). Quan es traslladen a Barcelona, a la dècada de 1930, s'instal·len a viure en un pis de rellogats. Les dificultats econòmiques provocaran l'abandonament del pis i el trasllat de la família a una de les coves de l'Hospital de Sant Pau. Allà hi viuran fins que aconsegueixen accedir novament a un pis. Entrevista realitzada el 20 de febrer del 2007.

La repressió sistematitzada o indirecta, fruit d'una guerra fratricida, es va estendre arreu de l'Estat espanyol com una taca d'oli. L'experiència d'una baraquista de Can Valero mostra la crua realitat dels vençuts. Concepción García, nascuda a Extremadura el 1949, narra el calvari del seu pare, que lluità al bàndol republicà i hagué de fer front a una pena de mort quan fou detingut pels nacionals:

Los hermanos hemos nacido en diferentes sitios porque mi padre, cada cierto tiempo, tenía que marcharse. Él fue capitán del ejército [republicà] y entonces lo detuvieron casi al finalizar la guerra. Le condenaron a muerte, pero el día antes de ejecutarlo se escapó de la cárcel. Claro, al escaparse tuvo que andar por ahí, por las montañas, hasta que terminó la guerra. Tuvimos que movernos y estuvimos en Portugal, luego en Ciudad Real (...) Luego fuimos a Badajoz, donde nació yo. Siempre teníamos que movernos y no estar mucho tiempo en un mismo sitio. Supongo que no era la clase de vida que mi padre quería para nosotros. Entonces en Barcelona vivía su madre y una hermana suya. Vivían en Montjuïc [a les barraques]. Mis padres no estaban casados porque mi padre no podía mantener su nombre real. Entonces en el año 1955 se casaron legalmente y reconocieron a todos sus hijos. Y luego nos vinimos aquí a Barcelona en el 57. Pero, claro, aquí, en la Estación de Francia, si te cogían te llevaban a Misiones y te llevaban otra vez para tu tierra. La emigración era tanta, que tenían que sacar a alguien, no querían tanta emigración aquí, porque eran trenes y trenes y trenes... Mi tía, como ya lo sabía, nos vino a buscar a Sitges y de ahí cogimos un taxi y llegamos a Montjuïc (...) En el año 1964 mi padre quiso sacarse el pasaporte para ir a Francia, pero cuando lo fue a recoger lo detuvieron (...) La pena de muerte había prescrito, pero le condenaron por prófugo y tuvo que cumplir un año y medio de condena en la misma prisión de Extremadura de donde se había escapado.³²

A més de l'exili forçat per causes polítiques i l'obligació de viure sota una identitat falsa, el seu relat il·lustra les dificultats a què havia de fer front la immigració de postguerra per arribar a la ciutat.

³² Concepción García va néixer a Badajoz el 1949. Arriba a Montjuïc el 1957, on viurà durant 11 anys a les barraques de Can Valero. Va ser reallotjada a Sant Cosme el 1968. Entrevista realitzada el 29 d'abril del 2007.

Arribada al nucli

Viure en un barri de barraques podia ser una alternativa a les dificultats d'accés a l'habitatge que presentava la ciutat. En altres casos, era una opció que permetia mantenir formes de vida poc estables i difícils de desenvolupar en habitatges formals. Per a altres, els barris de barraques significaven una opció transitoria en espera de poder accedir a habitatges assequibles. Indistintament de les diferents opcions, el barri de barraques molt sovint es configurava a partir de les xarxes d'acollida que facilitaven l'arribada de noves famílies. Les xarxes familiars o de paisanatge permeteren una arribada més còmoda i alhora van conformar distribucions de l'espai a partir d'aquestes xarxes.

La situació viscuda a Can Valero per Ernesto Agudo, el noi que havia arribat a Barcelona a mitjan segle passat amb els pares i els germans, il·lustra com els barris de barraques podien arribar a reproduir la vida al poble d'origen atès el reagrupament familiar i l'arribada de paisans.³³ El seu pare comprarà una barraca per 500 pessetes a una família de Gavà, la qual emprava el lloc per passar els dies de descans. Poc temps després d'haver-se instal·lat, l'altra família que havia quedat al poble, a Jaén, es va desplaçar cap a Barcelona:

Llevaríamos un año aproximadamente ahí, entonces un hermano de mi padre con quien se iba escribiendo dijo que si había sitio para él, que estaba mal allí en el pueblo, que no le daban trabajo por la situación política que se había vivido anteriormente. En los pueblos, no sé si lo sabéis, pero se elegía a los trabajadores a dedo, ibas a la plaza y decían: «Tú, tú y tú venís a trabajar, y tú y tú, no hay trabajo.» Y él era una persona que por sus ideas había vendido el Mundo Obrero en su tiempo y no le daban trabajo. Así fue que le dijo a mi padre a ver si podía hacerle un sitio allí en la barraca. Entonces vino mi tío, hermano de mi padre, con su mujer y dos niños. Ya en la barraca nos juntamos los cinco que éramos nosotros y los cuatro de ellos: nueve en la misma barraca. A continuación, dos o tres meses después, una hermana de mi padre que también estaba en el pueblo, también esta-

³³ CANDEL, Francesc (2002). *Els altres catalans*. Barcelona: Edicions 62. En el capítol «Catalunya acaba aquí» ens relata una història similar a la dècada de 1960. A les barraques de la Fossa, emplaçades a tocar del cementiri de Montjuïc, la gran majoria dels habitants procedia d'Alicún de Ortega (Granada). El patró del poble d'origen és sant Roc i és aquest mateix sant el que van adoptar per guarir el nucli de barraques.

ba en la misma situación y llamó para ver si podía venir. Entonces también vino. Y ya nos juntamos. Esa tía mía venía con dos hijos más. Ve sumando, van viniendo. Luego el sobrino de ese tío mío también dijo que si podían. O sea, que fue un reagrupamiento familiar dentro de los familiares más directos. Entonces se decidió hacer otra barraca adosada a la que ya había, porque claro, una habitación y un comedor para tanta gente... Llegamos a dormir en aquel comedor, entre niños y mayores, pues veinte o veintitantas personas. Así decidieron hacer otra barraca adosada a aquélla. A continuación, pues claro, nos íbamos cartearando con familiares menos directos, paisanos. Y todos ellos iban viniendo a esa barraca, a ese núcleo familiar que formábamos primero la familia y después los paisanos.³⁴

En molts casos les famílies consideraven que aquell espai per viure era transitori mentre esperaven millorar la seva situació i poder accedir a un pis de compra o lloguer, o bé comprar una petita parcel·la per construir-hi una casa. És el cas d'Avelina Rodríguez, que arribà a la Perona a finals de la dècada de 1940 amb la seva família, amb la intenció d'instal·lar-se al barri el temps just i necessari fins a aconseguir un habitatge formal.

La Perona era una barriada de personas pobres, pero que estábamos muy bien, trabajadores que habíamos venido. Inmigrantes, porque todos no éramos de allí; éramos inmigrantes. Habíamos venido y nos habíamos colocado allí y teníamos que hacer dinero para comprar otra clase de vivienda, un piso donde pudiéramos... El que podía se largaba.³⁵

Aquests barris oferien també, en el cas de determinades professions, un espai idoni per viure i desenvolupar diverses tasques laborals. La família d'Antonio Gutiérrez estava avesada al nomadisme, tot cercant una bona oportunitat per fer negocis. Antonio va néixer a Portugal i arribà a Barcelona a finals de la dècada de 1960:

Estábamos en Madrid y nos enteramos que aquí en Barcelona se vivía bien, se ganaba bien la vida, y nos vinimos para la Perona. Era un barrio donde podía-

³⁴ Ernesto Agudo. Entrevista realitzada el 7 de juny del 2008.

³⁵ Avelina Rodríguez. Entrevista realitzada el 9 d'octubre del 2007.

*mos nosotros sobrevivir, porque allí teníamos carro, burro, íbamos a buscar chatarra, nos ganábamos la vida saliendo a buscar chatarra y, claro, era un barrio para nuestras posibilidades.*³⁶

La compra, el lloguer, la cessió o bé la construcció eren les diferents formes d'accedir a una barraca. Ara bé, pràcticament la totalitat dels barraquistes no gaudiran mai de la titularitat dels terrenys que ocupen. En aquest sentit, la documentació elaborada per òrgans o institucions com la Comissió Eixample, el Patronato Municipal de la Vivienda o el Negociado de Urbanización de l'Ajuntament de Barcelona constata que els nuclis de barraques es troben emplaçats en terrenys públics o privats, aliens a les persones que els habiten.

Tot plegat evidencia que la propietat del sòl era (i és) un assumpte estipulat de forma precisa en l'àmbit administratiu i serà una de les principals causes que esgrimiria l'Ajuntament per posar fi al barraquisme. Per altra banda, el procés de formació dels barris de barraques a Barcelona té lloc de forma gradual; originàriament el nucli pren forma a partir d'un petit nombre de construccions i amb el pas del temps adquireix grans dimensions. Aquest no és el cas d'experiències més properes en el temps com les viscudes al Brasil o a Xile, on s'han dut a terme ocupacions massives de terrenys per part de col·lectius nombrosos de població desfavorida i posteriorment s'han format barris o nuclis urbans en qüestió de poc temps. Això pot explicar la feblesa de la població barraquista barcelonina enfront de l'Administració, donat que en cap cas existeix una organització o un col·lectiu preexistent a l'ocupació de terrenys que pugui defensar, de bon principi, la pervivència dels seus habitatges. En el cas que ens ocupa, el procés de conscienciació dels barraquistes en la defensa d'un habitatge digne és posterior a l'ocupació dels terrenys.

D'altra banda, l'explotació irregular del sòl en relació amb el barraquisme és un aspecte que s'ha tractat poques vegades. L'anàlisi d'alguns documents emesos per l'Ajuntament de Barcelona durant el primer terç del segle xx ens mostra com alguns propietaris de terrenys no edificats llogaven les seves parcel·les a persones que, posteriorment, es construïen la barraca.³⁷ Aquesta pràctica espe-

³⁶ Antonio Gutiérrez va néixer a Portugal i d'allà va anar a viure a un barri de barraques a Madrid. A principis de la dècada de 1970 la seva família va decidir traslladar-se a Barcelona seguint el consell d'un familiar que vivia a la Perona. Entrevista realitzada l'11 de juny del 2007.

³⁷ «Guardia Municipal. Relaciones por distritos de las barracas que al parecer no reúnen las condiciones higiénicas». Institut de l'Habitació Popular, 1916-1922. AMAB. Expedient, caixa (1)-21419.

Home construint una nova barraca de totxo que ha de substituir la de fusta. Barraques del Morrot de Montjuïc. Font: TRIÁS BERTRÁN, Carlos (1949). «Las barracas ante el problema de la vivienda». Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Arxiu Municipal Administratiu.

culativa es perllongarà al llarg del temps, especialment a la muntanya de Montjuïc, on als hortolans, l'Ajuntament i FOCSA, propietaris de gran part de la muntanya, els havien deixat de cobrar els lloguers en la dècada de 1930. Aquesta situació irregular i la gran quantitat de sòl que restava a la muntanya afavorí que els traspassos, les vendes irregulars, les estafes i l'especulació sobre el sòl en l'adquisició de terrenys i barraquetes a Montjuïc fos una constant.³⁸

Molts barraquistes van adquirir terrenys sense cap legalitat formal. L'experiència de Remedios Torres, arribada a les barraques de Montjuïc cap al 1950, exemplifica aquesta pràctica. Primer viurà de lloguer en una barraca i després aconseguirà arrendar, junt amb un altre barraquista, un petit terreny per bastir una nova barraca. Ens ho explica la seva cunyada, Agustina Sánchez, que també vivia a les barraques de Can Valero:

En aquest expedient es pot constatar com els propietaris cedeixen o lloguen els terrenys a terceres persones; hi figura l'adreça on es troba emplaçada la barraca i l'adreça del domicili del propietari. En pocs casos les adreces coincideixen.

³⁸ ROCA I BLANCH, E. (1994). *Montjuïc, la muntanya de la ciutat*. Barcelona: Impressió: T. G. Hostench, SA.

Arrendó el terreno a la señora de al lado. Porque esa señora tenía una torrecilla de aquellas de verano, que eran de esas barraquillas que se hacían de verano, que hacía la gente para regar el huertito, para pasar el domingo. Era una casita de nada, de esas de domingueros, que decíamos. Pues esa señora tenía mucho terreno y le arrendó a la Remedios un trozo bastante grande (...) La señora era de Barcelona y nada más subían los domingos. Y nosotros... Bueno, la Remedios, mi cuñada, pagaba un alquiler a una señora de la calle Diputación. A la señora de la calle Diputación le pagaba un tanto y al coger Remedios un trozo del terreno se partieron a medias de pagarle la una y la otra.³⁹

Deturem-nos ara en el cas de la Perona. El pare de Javier López fou el primer de la família que va arribar a Barcelona a finals de la dècada de 1940. Després d'haver viscut un curt període de temps a les barraques del Somorrostro, es decidirà per comprar una parcel·la a la Perona:

Mi padre venía de un pueblo de la provincia de Córdoba y, como tenía unos amigos que vivían en las barracas de la Barceloneta, él se vino. Contaba que estuvo una semana allí, pero como tenía que traer a toda la familia dijo: «Yo aquí en la playa no quiero pasar el invierno.» Y entonces con otros compañeros supieron que había un sitio que se llama la Verneda [la Perona] donde vendían unos huertos al lado de las vías del tren y a la altura del puente de Espronceda. Entre los tres compraron un terreno muy grande e hicieron tres particiones, así cada uno pagó 300 pesetas a los trabajadores de la RENFE. Entonces mi padre, en su trozo de terreno, construyó una casa de madera. En el año 1947 ya vinimos el resto de la familia con toda la casa a cuestras: los baúles, los sacos llenos de ropa, las sartenes... todo lo que pudimos traer.⁴⁰

La compra de parcel·les a treballadors de la RENFE, que utilitzaven l'espai de forma espontània per al cultiu, representava una transacció il·legal perquè els terrenys eren de propietat estatal.

³⁹ Agustina Sánchez va néixer a Cuba el 1930. Arriba a les barraques de Can Valero el 1951, on viurà durant 17 anys. Va ser reallotjada al barri de Sant Cosme. Entrevista realitzada l'1 de febrer del 2007.

⁴⁰ Javier López va néixer a un poble de la província de Còrdova i va emigrar amb la seva família a Barcelona l'any 1947. Van viure al barri de la Perona fins l'any 1975, moment en què van marxar a viure a un pis de lloguer del districte de Sant Martí de Provençals. Entrevista realitzada el 10 d'octubre del 2007.

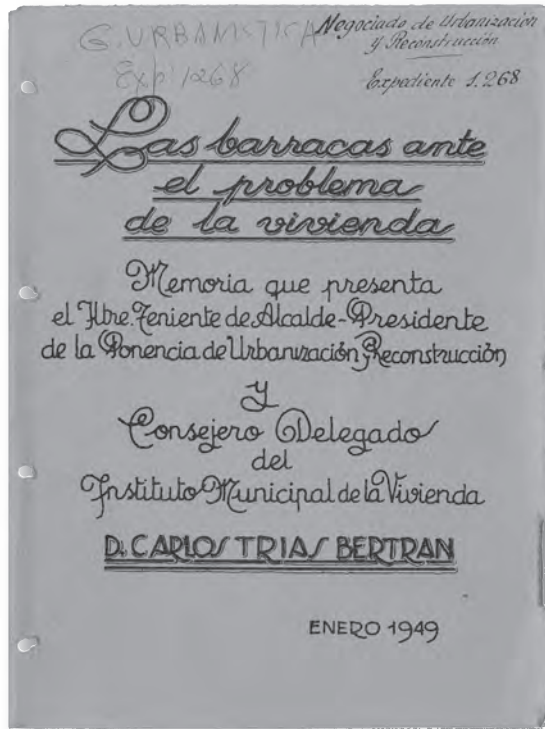
Família davant la seva barraca a Montjuïc. Barcelona, 1967. Fons particular d'Isabel Monraveta.

Control i repressió

Durant la postguerra hi hagué un fort increment de la immigració i el nombre de barraques va augmentar considerablement. Als antics nuclis que s'havien format a principis de segle se n'hi sumaran de nous. Aquest sobredimensionament que adquirí el barraquisme va obligar les autoritats a deixar de menystenir el fenomen i a buscar mecanismes de control i repressió.

El ban municipal emès per l'Ajuntament de Barcelona el mes de març del 1949 posà les bases per a la creació del Servicio de Control y Represión del Barraquismo, amb el qual l'Ajuntament durà a terme el control de les barraques a partir de la col·locació de plaques numèriques a cada barraca per tal de frenar-ne la proliferació.⁴¹ Aquest era un altre maldecap per als barraquistes, en tant

⁴¹ *Expediente relativo a la organización del Servicio Municipal para la represión de la construcción de barracas y ampliación de las existentes. Op. cit.; Expediente relativo a trabajos de rotulación de las barracas del Somorrostro.* Expedient núm. 2805. Ajuntament de Barcelona. Negociado de Obras Públicas. 1954. AMAB.

«Las barracas ante el problema de la vivienda (...)». Barcelona, 1949. Font: Ajuntament de Barcelona. Arxiu Municipal Administratiu.

que la barraca sense la placa numèrica corresponent podia ser enderrocada de forma immediata. De la mateixa manera, quedava prohibida l'ampliació i la millora de les barraques.⁴²

Ernesto Agudo, aquell barraquista que havia fugit de la pobresa i havia viscut el reagrupament familiar a Can Valero, recorda l'existència de les plaques:

Hubo ya un tiempo en que el boom de la inmigración se disparó y entonces el Ayuntamiento tomó la determinación de poner unas placas para llevar un control del personal que iba viniendo, de los inmigrantes que iban viniendo. Entonces se fueron numerando barraca por barraca, en aquel momento las que había, y les fueron asignando un número. En este caso, la mía era Camino de la Serpiente, placa 1911. Así, a continuación, en el huerto de al lado, las barracas que había a

⁴² Per a més informació sobre la creació del Servicio de Control y Represión del Barraquismo es pot consultar el capítol del present llibre «El barraquisme a la ciutat de Barcelona al segle xx» (pàg. 22-26).

*continuación pues iban poniendo el 1912, el 1913... Así empezaron. Por poner un ejemplo, en Can Farreres, que es donde más había, empezaron con los números más bajos hasta que llegaron a los últimos, que en este caso posiblemente seríamos nosotros, que estábamos al final de Montjuïc. Pero yo creo que la misión de esas placas era controlar la cantidad de personal que vivía en Montjuïc. Eso no quiere decir que después se desmadrara el asunto, pero al menos ellos ya tenían un control, en principio, para luego ir sabiendo los que se iban agregando. Pero otra misión yo creo que no tenía. Se trataba de hacer una estadística de las barracas que había en la montaña.*⁴³

Els controls d'immigració establerts en diferents punts de la ciutat a partir de la segona meitat de segle obligaven aquells que no tenien un document que certifiqués l'allotjament a la ciutat o bé una possible feina a entrar de forma clandestina a Barcelona. L'Estació de França i el Palau de les Missions a Montjuïc —on recloïen, entre d'altres, la immigració titllada d'il·legal— són dos referents que perviuen en l'imaginari de molts barraquistes.

El seu record és una barreja de por, inseguretat i esperança.⁴⁴ En aquest context se situa el record d'Arturo Domínguez sobre la repressió viscuda pels seus avis.

*Cuando a la Estación de Francia llegaba «el Sevillano», pues estaba esperándote «el Grabao», que era un guardia urbano, para expulsar a quienes no tuvieran familiares o un aval conforme tenían trabajo o vivienda. O bien los mandaban otra vez para sus pueblos, o bien los mandaban al Palacio de Misiones, en Montjuïc. Mis abuelos fueron detenidos en plena calle y los mandaron a Montjuïc, a Misiones, y como mis padres en ese momento tenían un contrato de alquiler, pues pudieron ir a sacarlos de ese lugar. Pero allí los habían duchado con agua fría y, como consecuencia de las duchas de agua fría, Celestino falleció víctima de una pulmonía y pocas semanas después moría de la misma enfermedad su mujer, Esmeralda, a los 68 años de edad.*⁴⁵

⁴³ Ernesto Agudo. Entrevista realitzada el 7 de juny del 2008.

⁴⁴ Una aproximació al paper que va desenvolupar el Pavelló de les Missions en relació amb la immigració titllada d'il·legal queda recollit a l'article d'Imma Boj i Jaume Vallès, «El Pavelló de les Missions. La repressió de la immigració», a *L'Avenç*, 298, 2005, pàg. 38-44.

⁴⁵ Arturo Domínguez. Entrevista realitzada el 20 de febrer del 2007.

Tot i la temptativa de control a mans de l'Ajuntament, l'allau d'immigració farà augmentar el nombre de barraques any rere any fins a la dècada de 1960. La intervenció del servei d'eradicació del barraquisme, amb Jaume Mensa⁴⁶ al capdavant, era expeditiva i contundent.

No obstant això, de vegades es permetia la permanència d'alguna barraca no censada, o fins i tot se'n consentia la construcció de noves, ja fos per suborn o bé per certa compassió. A les barraques de Marià Labèrnia —*Los Cañones*— també es coneixia el sr. Mensa. Facundo Losada ens explicava, pàgines enrere, a l'apartat d'«Orígens i causes», que abans d'accedir a la barraca ell i la seva família havien viscut en dos pisos de lloguer, el darrer en molt mal estat. Per això van decidir sortir del pis per anar a viure a una barraca.

Como en casa faltaba el jornal mío, que era el principal (...), le dije a mi madre: «Habla con el padre Eduardo, a ver si te da permiso para hacerte una barraca.» Habló con el padre Eduardo y él la encomendó al señor Mensa, que era el jefe del barraquismo en Barcelona. El señor Mensa, como ya venía recomendada del padre Eduardo, pues subió arriba a Los Cañones y le dieron el solar para que se construyera la barraca (...) El solar era una plataforma de un cañón. Y allí, con mucho sacrificio, empezaron a construirse la barraca.⁴⁷

Un cop instaurat el control de les barraques, els nouvinguts hauran de rumiar altres formes per intentar aixecar una barraca. La construcció de barraques durant la nit per tal de no ser vistos o bé adossades a d'altres ja existents per passar desapercebudes, eren alguns dels mètodes per escapolar-se del control policial. A Montjuïc, l'obtenció de la barraca estava vinculada, generalment, als hortalers d'estiueig. A partir d'aquestes construccions primigènies, i en el moment en què es comprava, es llogava o s'ocupava el terreny, molts barraquistes van bastir una nova barraca a fi i efecte de millorar les condicions d'habitabilitat.

(...) en el huerto que compramos había una barraquilla hecha de marquesina, de estas de verano, para la huerta. A partir de esta construcción hicimos la barraca de obra. Primero pusimos un techo de cartón cuero y poco a poco fuimos levantando

⁴⁶ Per a més informació, llegiu l'article de Jaume Camallonga, publicat al catàleg de l'exposició «Barraques», «La ciutat informal» (pendent de publicació).

⁴⁷ Facundo Losada. Entrevista realitzada el 16 de desembre del 2006.

Treballadors del Servicio de Control y Represión del Barraquismo desallotgen, enderroquen i cremen un assentament de barraques. Barcelona, 1953. Font: Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Solidaridad Nacional y la Prensa (Prensa del Movimiento).

*las paredes de tocho por dentro, para evitar que los picos [el servei d'eradicació del barraquisme] se enterasen de que estábamos levantando una barraca. Los materiales los compramos al bar Can Valero, que nos fió los materiales (...) Después sacamos la estructura externa de marquesina y apareció una barraca de unos cuarenta y cinco metros, de tres habitaciones, un comedor y una cocina en porcho que construimos. (...) Después de rebozarla y encalarla, tuvimos que ensuciar las paredes para que pareciese vieja.*⁴⁸

Altres testimonis ens parlen d'altres mètodes per eludir la il·legalitat en què es vivia als els barris de barraques. L'empadronament també va ser una font d'especulacions i beneficis per a tercers. Empadronar-se significava aconseguir una certa regularitat en l'aspecte de l'habitatge, així com en les possibilitats de

⁴⁸ Carlos García. Entrevista realitzada el 12 d'abril del 2007.

trobar feina. El control exercit per les autoritats sobre la immigració irregular i la compra i el traspàs de barraques aguditzava aquest problema. Carlos García, que va viure a Can Valero, ens relata com l'empadronament sovint es realitzava en pisos de barris propers als nuclis de barraques.

Mi padre compró el terreno y la barraca de verano, pero no tenía ninguna escritura. Yo tengo la dirección de la persona que le facilitó el empadronamiento para poder comprar el terreno a una familia que ya no subía a Montjuïc. El empadronamiento en el piso de ese señor del Poble-sec les costó 500 pesetas. Luego mi padre llevó a otros a empadronarse en el mismo sitio.⁴⁹

La barraca

Hem establert les diferents formes d'arribada al nucli. Ens deturarem ara, de forma breu, per veure què significava viure en una barraca. Fora de la barraca, un dels aspectes positius que exposen els entrevistats és la vida a peu de carrer o en un entorn que, com hem descrit anteriorment, podia arribar a reproduir la vida al poble d'origen. La proximitat entre veïns permetia el sorgiment de vincles de solidaritat, però, de la mateixa forma, també naixien tensions per l'excés d'aquesta proximitat. A l'interior de la barraca, especialment durant els primers anys de vida, hom es veia obligat a desenvolupar diverses estratègies per tal de solucionar la manca d'espai i dels serveis més bàsics.

M.^a del Carmen Chávez va néixer a Barcelona pocs anys després de la fi de la guerra civil. Els seus pares van viure a unes coves de l'avinguda Mare de Déu de Montserrat, però en ensorrar-se la cova van decidir traslladar-se a *Los Cañones*, tot just quan ella havia nascut. Primer van viure als recintes militars que havien estat desmantellats i després, un cop els expulsen, tornen al mateix lloc i ocupen una barraca abandonada. De la distribució i l'organització de l'espai a la barraca ens conta el següent:

Mi barraca era un cuadrado muy pequeño. Ahí vivíamos: cuatro y dos, seis... siete personas. Las camas se sacaban por la mañana. ¿Las camas? ¡Los camastros! Se

⁴⁹ Carlos García neix el 1951 a Badajoz. El 1957 arriba a Montjuïc, on viurà 11 anys. El 1968 és reallojat a Sant Cosme. Entrevista realitzada el 12 d'abril del 2007.

Interior i exterior d'una barraca de fusta del Somorrostro. Barcelona, anys quaranta. Fons particular de Francesca Cano.

sacaban de la barraca a la calle por la mañana y los colchones también. Entonces allí dentro se hacía de comedor y de cocina. Para fregar los platos, a la calle. Luego por la noche, camas para adentro. Unos en el suelo, otros en camas turcas, que se decían. Todo era de piedra y barro y el techo era de cartón cuero, que a la que le daban los niños una pedrada, un agujero. Y cuando llovía, dormías con el paraguas abierto. Después, ya era yo mocita, hicimos otro trozo. Entonces sí era de tocho, ¡qué nos costó! ¡Qué nos costó subir los tochos! Pero estuvimos con los tochos sin rebozar. Entonces en una habitación ya dormían mis padres, en la otra, la segunda, teníamos el comedor y la cocinita. Una cocinita de nada, un fueguito, primero de petróleo y luego de butano. Y la habitación que hicimos nueva, pues dormían en una cama mis dos hermanos y en la otra cama mi hermana y yo.⁵⁰

Altres testimonis mostren com el carrer sovint es convertia en l'extensió de la barraca, tant per a l'esbarjo com per a una solució a l'estretor interior. Custodia Moreno ens parla d'aquesta permeabilitat entre l'interior i l'exterior de la barraca.

Las calles eran la continuidad de la barraca. Por las mañanas, por ejemplo, se utilizaba menos porque la gente se levantaba a trabajar y los niños íbamos al colegio, pero a las horas de la vuelta del colegio, o por las noches, la calle era el espacio donde estábamos, porque dentro de las barracas no cabíamos. Es que llegábamos a dormir en la calle cuando hacía buen tiempo y, estando en la calle, cuantísimas veces nos teníamos que levantar de la silla o retirar el colchón para que pasara el vecino con su bicicleta o andando. O sea, que esa diferencia de espacio público y privado era mínima porque todo, todo lo de fuera de la barraca, era de todos, porque lo usábamos todos. Aparte que nos gustara más o menos estar en la calle, que esto es una característica bastante de la gente de nuestra tierra, que a los andaluces nos gusta estar bastante fuera, es que allí era necesario. Por las noches, para poder abrir las camas, tenía que quitar otros trastos. Cuando los niños venían del colegio se sentaban en la puerta a hacer los deberes, porque dentro de su casa, dentro de la barraca, no tenían un sitio donde ponerse. Salvo excepciones, salvo alguno

⁵⁰ M.^a del Carmen Chávez té 64 anys. Viurà durant vint anys a les barraques de *Los Cañones*. Quan es casa, abandona la barraca i se'n va a viure a un pis de l'Obra Sindical del Hogar a Badalona. Actualment viu al polígon de Canyelles. Entrevista realitzada el 9 de maig del 2007.

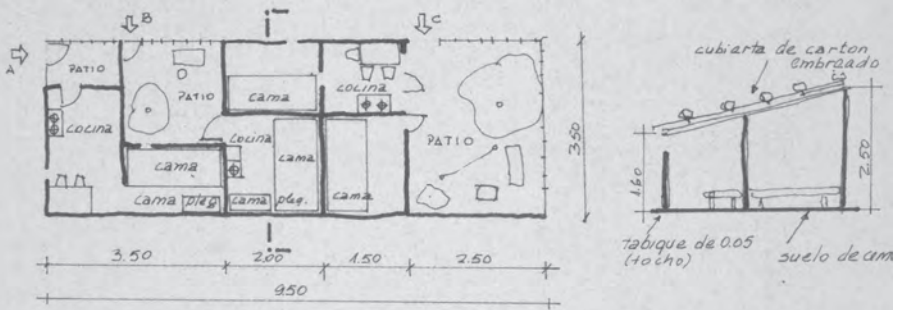

GRAFICO Nº 2.2.971

EL ESPACIO FAMILIAR barraca 748

3 FAMILIAS : total 15 personas
 fam. a : cab.fam.- esposa-hija
 b : " y 5 hijos
 c : " -esposa y 4 hijos

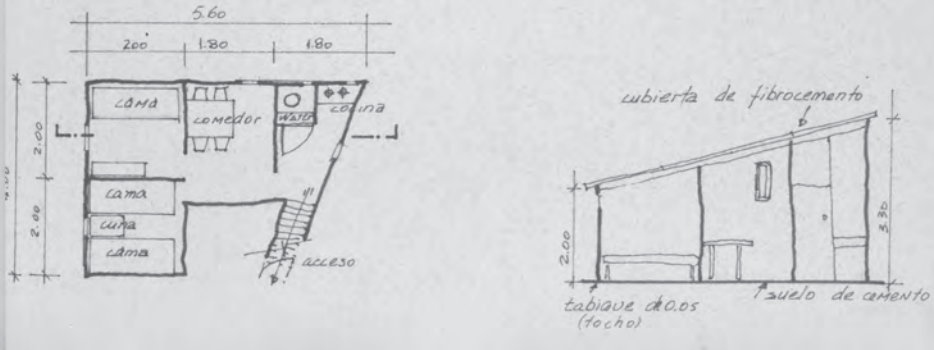
19 m² construidos :
 6 camas

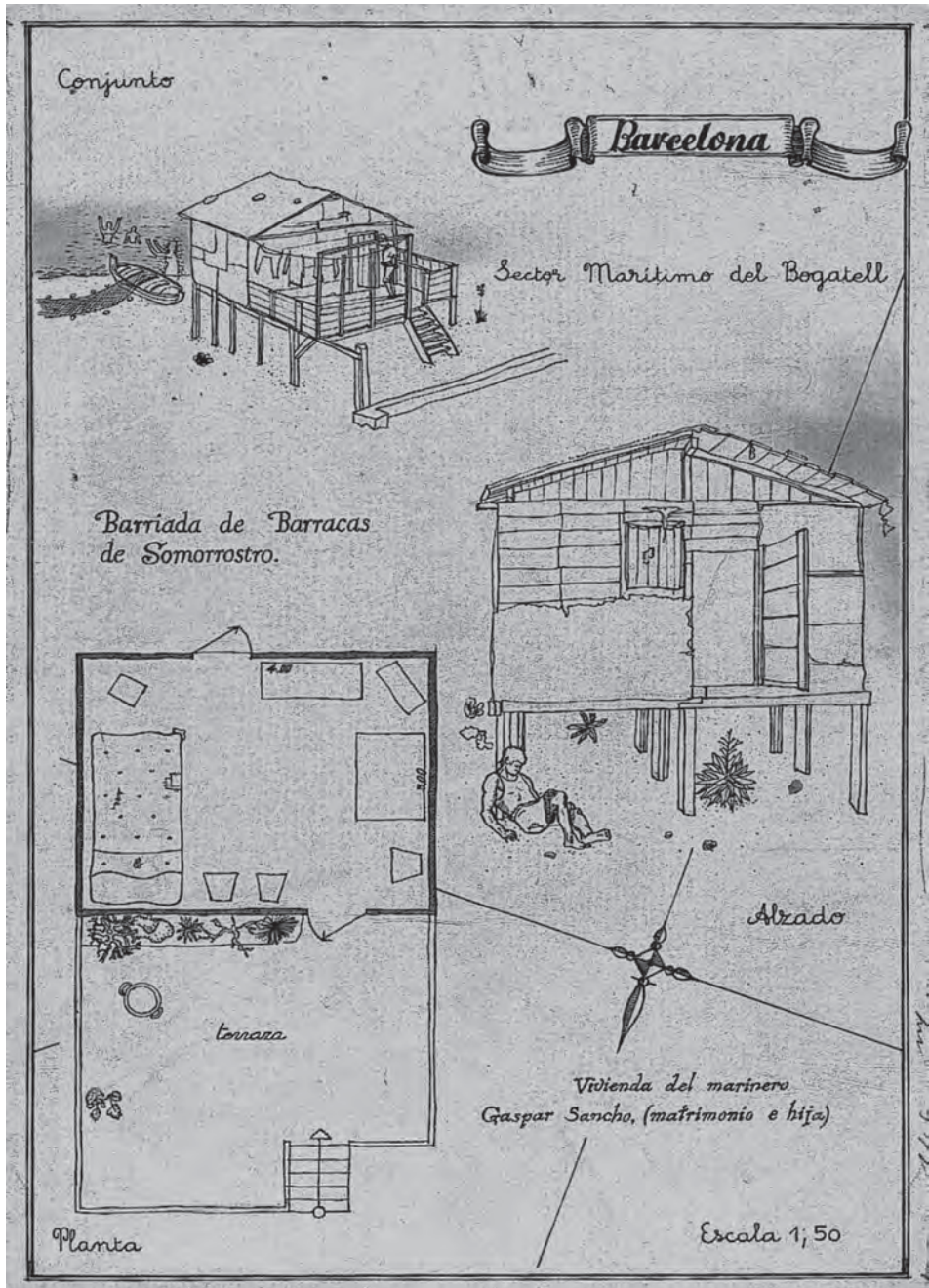

barraca 626

FAMILIA : total 6 personas
 cab. fam. esposa y 4 hijos

15.5 m² construidos
 3 camas

Barriada de barraques del Somorrostro. Habitatge del mariner Gaspar Sancho (matrimoni i filla). Escala 1,50. Barcelona, 1942. Font: Consorci de les Drassanes Reials i Museu Marítim de Barcelona. Amb la col·laboració del CDRIMMB.

*que tenía una barraca mas grande, porque luego, poco a poco, también es verdad que se fueron haciendo ya barracas más grandes, cuando ya se perdió, cuando ya el Ayuntamiento y todo el tema represivo pasó a la historia, hubo gente que podía ampliar la barraca y tenían mejores condiciones. Pero en las primeras épocas, es que no teníamos ningún sitio donde estar, o sea que la calle era la prolongación de tu barraca.*⁵¹

És ben bé economia de l'espai, màxima organització entre un grup de persones per tal de facilitar la vida diària i minimitzar els esforços que comporta viure en un espai reduït.

Un altre tema recurrent entre la majoria de barraquistes són les goteres i les diferents solucions plantejades: capes i capes de cartró cuir o d'uralita apedaçades, capes de ciment, sostres de teules o rajols.

*La barraca que teníamos no estaba terminada, estaba a medio hacer y no tenía techo de uralita, era un techo de terrado normal, pero le faltaba unas «racholas», y esas «racholas» que le faltaban eran las que evitaban que se filtrara el agua. Cuando llovió la primera vez, la barraca se iba calando mientras yo dormía, me acuerdo, lo cuento ahora como una anécdota pero era duro. Me desperté y dije: «Mama, me está cayendo agua en la cabeza.» Y dijo mi madre: «Sí, hijo mío, es que pasa esto.» Entonces me puso un plástico por encima y caían las gotas, chin-pum, chin-pum... y entonces tú imagínate estar durmiendo y ese chin-pum, chin-pum. Bueno, empecé a trabajar las primeras horas extraordinarias y pedimos un presupuesto a un albañil para poner una segunda «rachola». Esto nos costaba 8.000 pesetas de la época. Pues yo no sé si para ahorrar esas 8.000 pesetas tuve que hacer 8.000 horas extraordinarias, posiblemente sí, porque al precio que nos pagaban la hora... La cuestión es que con todo ese sacrificio hicimos la segunda «rachola» y cuando llovía ya no nos entraba el agua.*⁵²

Y mi vida allí la recuerdo en una barraca con el tejado de cartón de cuero; recuerdo, por las noches, cuando llovía fuerte, que me levantaba de la cama y había entrado el agua. Ponía los pies en el suelo y me encontraba un charco de agua den-

⁵¹ Custodia Moreno. Entrevista realizada el 28 de març del 2007.

⁵² Facundo Losada. Entrevista realizada el 8 de novembre del 2006.

*tro de la barraca. En algún momento incluso había estado durmiendo con el paraguas abierto para que no nos cayera directamente, el ruido al poner las ollas donde caía el agua y el clin-clin, clin-clin, y entonces lo idealizabas y pensabas incluso que era como una pequeña sinfonía. ¡Pero menudo coñazo y latazo era escuchar el clin-clin, clin-clin de la gotera toda la noche!*⁵³

Infraestructures

Un cop instal·lats a la barraca, els nous habitants havien de cercar els mitjans per accedir a serveis tant bàsics com ara la llum i l'aigua. Quant a la llum, hi ha una evolució força freqüent: primer s'emprava l'espelma o el quinqué d'oli, després el llum de petroli o carbur i, finalment, l'arribada de l'electricitat. En el darrer cas, i a partir dels testimonis entrevistats, tenim constància que l'electricitat arribà de forma tardana, i entre els anys cinquanta i seixanta s'obtenia de forma il·legal en la majoria dels nuclis. En aquesta època l'Ajuntament i FECSA van permetre l'accés a la llum en algunes zones col·lectives dels barris, com els accessos, en la part dedicada a l'enllumenat públic, o a partir d'alguns propietaris d'habitatges normalitzats propers als nuclis de barraques que facilitaven l'accés al servei. L'obtenció d'un comptador de llum particular en una barraca no era una tasca fàcil. Majoritàriament, els veïns aprofitaven l'enllumenat públic per connectar-se a la xarxa i obtenir, d'aquesta manera, corrent elèctric. Aquest sistema va permetre que moltes famílies poguessin gaudir d'aquest servei, però el seu ús es veia dificultat especialment a la nit, moment en què tothom en feia ús i les línies se saturaven i minvava la intensitat del voltatge. El testimoni d'Alonso Torres, que va viure a Can Valero durant la dècada de 1960, il·lustra la precarietat d'accés al servei:

Durante el día no había problema, se usaba la radio, las primeras neveras y los que tenían lavadora la usaban y todo bien, pero al caer la noche, veías como se iban iluminando las barraquillas y luego, a la hora de la cena, veías como la bombilla iba perdiendo fuerza y cada vez iluminaba menos. Había días en que empezaban a saltar chispas de los empalmes y muy a menudo nos quedábamos sin luz. Había noches que parecía San Juan, de tantos chispazos que se veían en el barrio.

⁵³ Custodia Moreno. Entrevista realitzada el 28 de març del 2007.

Exterior i interior d'una barraca. Barcelona, juliol del 1985. Mariano Velasco. Font: Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona.

Mi padre, que pudo comprar un televisor a mediados de los sesenta, colocaba un aparato para que el televisor no se rompiera con los cambios de intensidad.⁵⁴

Una forma alternativa per obtenir aquest servei al barri de la Perona ens és presentat per Javier López:

La luz la pusieron estando yo en el servicio militar en el año 1962. Entonces [FECSA] instaló un contador por barraca, pero cuando se construían nuevas barracas se tomaba la luz de los contadores que ya había, así que de cada contador a lo mejor salían cuarenta ramales hacia otras barracas. Yo recuerdo que mi madre le pagaba la luz a un vecino.⁵⁵

Aquest mètode era molt comú en zones on no era possible enganxar-se a l'enllumenat públic; diferents veïns compartien l'electricitat que provenia d'una barraca que disposava d'un comptador de la companyia elèctrica i assumien les factures col·lectivament.

El problema cabdal, però, era l'obtenció d'aigua. Aconseguir aquest bé tan preuat significava destinar-hi moltes hores durant els primers temps; l'escassetat de fonts públiques provocava llargues cues i llargs desplaçaments per aconseguir-la.

El testimoni de Teresa Sastre ens il·lustra les dificultats per obtenir aigua als barris de barraques.

Había sólo una fuente en la calle Mariano Lavernia, por detrás del bar Tatachín; allí sólo daban agua unas horas por la noche. Entonces teníamos que ir allí, llevar los cacharros que teníamos y ponernos a la cola. Si te tocaba a las cinco de la mañana y cogías agua, perfecto. Y si no, había una hora de la madrugada que la cortaban. Y, mientras tanto, ¿qué hacíamos? Pues bajar a recoger agua a la plaza de Sanllehy, a la fuente Fargas, a la fuente de la Mulassa. Todas estas fuentes estaban en la falda de la montaña, por allí en Horta, o Nuestra Señora de Coll o hasta la calle Camelias. ¡Hasta la calle Camelias, bajábamos! Unos con cubos, otros con unas garrafas de cristal... que no sé cómo no nos matábamos. Agua íbamos a bus-

⁵⁴Alonso Torres té 55 anys. Va néixer al nucli de Can Valero l'any 1952. Hi va viure 16 anys. Va ser real·lotjat a Sant Cosme el 1968. Entrevista realitzada l'1 de febrer del 2007.

⁵⁵Javier López. Entrevista realitzada el 10 d'octubre del 2007.

Dones en una de les poques fonts d'abastiment d'aigua del barri. Font: ECHENIQUE, Marcial (1965). El barraquismo de Montjuïc. Tesi doctoral. Barcelona: ETSAB.

*car a todas partes, a todas partes (...) y fíjate si hace años, pero aún, aún algunas noches sueño que estoy cogiendo agua de la fuente.*⁵⁶

A la muntanya de Montjuïc aquesta dificultat quedava compensada per l'existència d'antics pous. Antonieta Calderero, que vivia en una barraca amb pou, explica com venien l'aigua a la resta del veïnat:

*Teníem dos pous, un per rentar i l'altre del que veníem l'aigua, perquè del camí de la Font de la Mamella a Casa Valero no hi havia cap més font. Per tant, molta gent anava a casa a comprar l'aigua. La veníem a deu cèntims la garrafa de vint litres. L'aigua era molt bona i molta gent havia de fer molts viatges per transportar tota l'aigua que necessitaven. Era una barraca molt transitada.*⁵⁷

⁵⁶ Teresa Sastre viurà durant 37 anys a les barraques de *Los Cañones*, al Carmel. Actualment viu al polígon de Canyelles. Entrevista realitzada el 26 de desembre del 2006.

⁵⁷ Antonieta Calderero. Entrevista realitzada el 25 de setembre del 2007.

Altres dificultats que comportava viure en una barraca era la inexistència de lavabos a les cases. En molts casos es buscaven solucions construint latrines o fosses sèptiques rudimentàries. En d'altres, s'optava per opcions més rudimentàries fent les necessitats a l'aire lliure o fins i tot cavant rases que s'anaven tapant amb terra o calç viva. A tot Montjuïc mai no hi va haver cap tipus de clavueram, igual que els barris que van desaparèixer abans del 1970. Amb el temps, als barris que van perviure, l'Ajuntament anirà cedint lavabos públics o alguna canalització.

El més freqüent era la construcció d'una mena de fossa sèptica fora del perímetre de la barraca. Normalment era un cub de fusta que s'aixecava sobre un forat que ells mateixos cavaven. No hi havia cap més forma de buidar-lo que periòdicament i de forma manual. En alguns casos, els residus s'aprofitaven per adobar l'horta, com en el cas d'Antonio Pérez.

*El vàter era de fusta i després el vam fer d'obra, però un vàter sense dutxa, només era el vàter. Tu anaves al vàter en un forat i una tapadora, com una fossa sèptica, i al costat hi havia un home que tenia un hort, i cada mes venia, el buidava i llençava els residus a les plantes; els treia ell. Però el que no treia ell, doncs ho havies de treure tu.*⁵⁸

D'altra banda, la higiene personal estava molt condicionada per aquesta mancança d'aigua corrent. Normalment es feia servir el safareig, si n'hi havia, o bé galledes i gibrells en els quals hom es rentava escalfant l'aigua. El que era molt comú era anar als banys públics, com en Joaquim Noguera.

*Nosaltres no teníem aigua corrent i ens rentàvem en gibrells. Un dia a la setmana acostumava a anar als banys de la plaça d'Espanya, que em sembla recordar que valia un duro o dos. Allà hi anava molta gent de Montjuïc; hi anaven tornant de la feina, abans de pujar fins a casa.*⁵⁹

⁵⁸ Antonio Pérez té 67 anys. Va néixer a Saragossa l'any 1940. L'any 1943 arriba a Montjuïc, on viurà 25 anys. Va ser reallotjat a Sant Cosme l'any 1969. Entrevista realitzada el 3 de novembre del 2006.

⁵⁹ Joaquim Noguera té 57 anys. Va néixer a Can Valero l'any 1950, però es criarà a l'Alt Urgell fins els vuit anys, quan la família retorna a Montjuïc. Hi viurà deu anys. Adquireixen un pis de lloguer al Poble-sec. Entrevista realitzada l'1 de març del 2007.

Famílies compartint la quotidianitat de rentar la roba. Barcelona, 1966. Dossier d'ordenació de Casa Antúnez. Font: Centre de Documentació Històrica Montjuïc-La Marina.

Millora de les infraestructures al Camp de la Bota per part de l'Administració pública. Barcelona, anys setanta. Font: Anxiu del Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona.

La gent s'espavilava i buscava maneres per millorar la manca d'infraestructures. Al barri de la Perona, Basilio va inventar una estratègia per dutxar-se a casa seva malgrat no tenir aigua corrent.

A mi me gustaba mucho hacer deporte y entonces decidí instalarme una ducha en la barraca. Como trabajaba de noche, cada día robaba dos tochos de las obras que encontraba en el camino de vuelta del trabajo. Así hasta conseguir hacerme una ducha que desembocaba a la vía del tren. Entonces yo cada día, después de estar doce horas trabajando, llegaba a la barraca y antes de hacer deporte iba a buscar agua a la fuente del Clot, la llevaba hasta la barraca, subía con una escalera de palo y llenaba el depósito de arriba de la ducha. Entonces ya podía hacer deporte y luego ducharme.⁶⁰

Escola

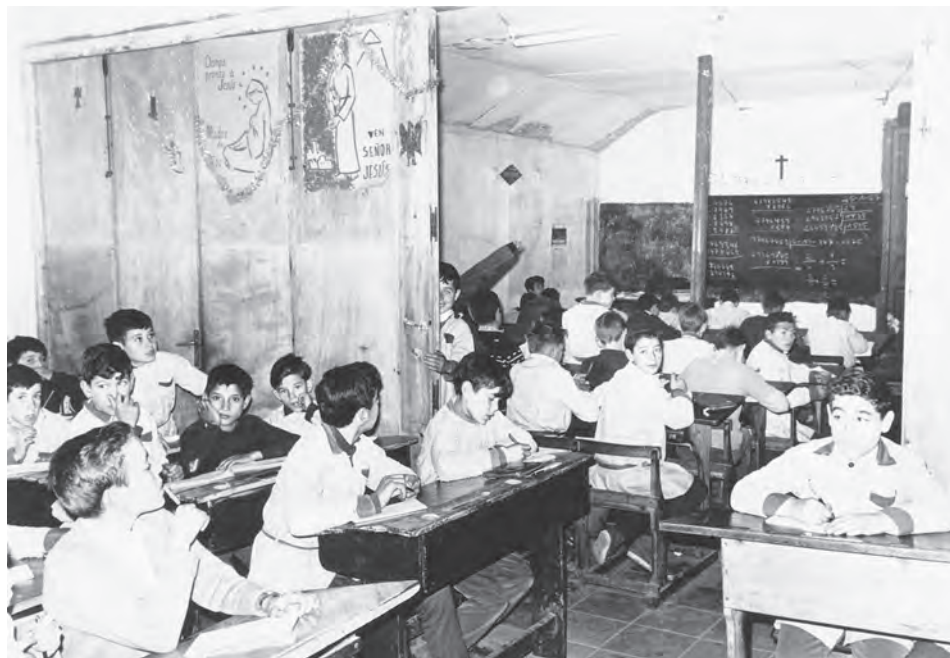
A més a més de la manca d'infraestructures, els barris també estaven mancats de serveis (equipaments), entre els quals l'escola era un dèficit que calia abordar per evitar la reproducció dels alts nivells d'analfabetisme i superar les limitacions en la inserció laboral. Fins al 1956 no es va regular l'ensenyament secundari obligatori, que arribava als 12 anys i que després es va allargar fins als 14.⁶¹ Si bé als nuclis de barraques immersos en barris, els infants tenien l'opció d'assistir a les escoles municipals, en els barris més allunyats l'escolarització era mínima. L'any 1957, a instàncies de l'arquebisbat de Barcelona i de Càritas Diocesana, es va celebrar la Semana del Suburbio, que pretenia ser un congrés per analitzar la situació social als suburbis barcelonins. De les dades que es van recopilar per visualitzar la situació escolar se'n derivava una conclusió rotunda: el dèficit escolar era immens i els nivells d'analfabetisme preocupants.⁶² Per

⁶⁰ Basilio va néixer a un poble de la província d'Almeria i va arribar a Barcelona l'any 1952. Primer va viure uns mesos de relloguer a un pis del carrer del Marroc i de seguida que varen obtenir els diners de la venda de la casa del poble els varen invertir en la compra d'una barraca al barri de la Perona. Allà hi varen viure fins a finals de la dècada de 1960, quan van tenir la possibilitat d'accedir a un pis al barri de Sant Martí de Provençals. Entrevista realitzada el 10 d'octubre del 2007.

⁶¹ MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, Jordi (1984). *L'escola a Catalunya sota el franquisme*. Barcelona: Edicions 62.

⁶² *Los Suburbios, 1957: compendio de las ponencias y coloquios desarrollados durante la Semana del Suburbio*. Barcelona, 1957. De les dades aportades per l'estudi se'n desprèn que als suburbis només hi havia 57 escoles per a una població en edat escolar de 24.886. Només estaven escolaritzats el 41,2%, es a dir, 10.265. El dèficit escolar era del 58,8%.

Aula de l'escola del Castell, part de l'obra social de l'Escola Pia al Camp de la Bota. Barcelona, 1967. Pau Barceló. Fons particular de J. M. Huertas Claveria.

aquest motiu, l'acció social, privada o religiosa en una primera fase i posteriorment municipal, va tractar de pal·liar aquesta mancança emprant projectes educatius dins els nuclis.

Teresa i M.^a del Carmen recorden la seva experiència d'aprenentatge a l'escola del Sr. Facundo, instal·lada a l'interior d'una barraca. Elles vivien al barri de *Los Cañones* i cada matí es desplaçaven caminant fins a les barraques d'*El Hoyo*, on vivia i exercia el professor Sr. Facundo.

La escuela era una barraca, muy pequeña, con un patio. Por la mañana cada uno nos llevábamos nuestro banco de madera y andábamos hasta la barraca. Como yo tenía que llevar a mi hermana pequeña conmigo me la montaba a la espalda y así llegábamos antes. Allí íbamos a aprender muchos niños de Los Cañones y de debajo de El Hoyo también, no sé bien la cantidad de niños que éramos, pero bastantes. El maestro era el Sr. Facundo y aquel señor fue el que nos enseñó las cuatro cosas básicas que sabemos, porque yo después ya no he vuelto a ir más a la

*escuela. Cuando dejé de ir a aquel señor ya sabía leer y escribir. Y gracias a aquel señor, que puso todo el empeño del mundo, sabemos leer y escribir muchos chicos de allí arriba.*⁶³

*Yo también asistí a una escuela que había en las barracas de El Hoyo, con el maestro don Facundo, al mismo colegio que fue Teresa. Pero claro, como a los once años ya estaba trabajando, pues solamente estudié de los ocho a los once más o menos. Y por estudiar pagábamos cinco pesetas al mes. Aquel señor era un maestro titulado, pero era republicano, con lo cual le quitaron la licencia para ejercer. Y entonces pues el hombre, que había venido de Andalucía, daba clases en su barraquita a todo el que se quería apuntar; iban niños de Los Cañones y de Francisco Alegre. Allí aprendí lo poco que sé, a leer y a escribir, cantábamos las tablas de multiplicar y los ríos de España, eso sí, siempre cantábamos. Y siempre me he defendido en la vida porque hay un refrán que dice que el hambre te agudiza el ingenio.*⁶⁴

Durant un anys, al barri de la Perona tampoc hi havia recursos educatius per als infants que no accedissin a les escoles municipals del districte. Pepe Fernández, membre d'una família gitana procedent de Portugal, recorda que rebia classes a un descampat del barri.

*Nosotros entre 1968 y 1969, cuando yo tenía unos siete u ocho años, empezamos a recibir clases en un descampado del barrio. Entonces cogíamos sillas de la barraca y nos poníamos allí con las maestras que venían de fuera del barrio, y fueron ellas las que nos empezaron a enseñar. Y con el tiempo el Ayuntamiento empezó a construir unos barracones y allí fue donde se instaló la escuela de Los Pinillos. Y esa escuela fue mejorando con los años hasta que al final ya era de ladrillo, con servicios, y ya estaba muy bien.*⁶⁵

Malgrat els esforços de particulars i de les missions parroquials la situació escolar als barris de barraques durant el franquisme va continuar sent molt deficient. Amb l'adveniment de la democràcia es va realitzar un esforç per aconse-

⁶³ Teresa Sastre. Entrevista realitzada el 26 de desembre del 2006.

⁶⁴ M.^a del Carmen Chávez. Entrevista realitzada el 9 de maig del 2007.

⁶⁵ Antonio Gutiérrez. Entrevista realitzada l'11 de juny del 2007.

guir la plena escolarització. Malgrat el menor nombre de barraquisme present a la ciutat a la dècada de 1980, la situació de marginalitat en què havia anat derivant generava un alt nivell d'absentisme.

Feina

La feina era la dedicació que ocupava gran part del dia, tant dels homes com de les dones, i fins i tot de molts infants que, atesa la seva prematura incorporació al món del treball, sovint veien interromput el seu procés d'escolarització. La feina a la construcció, a les fàbriques o bé al sector de serveis eren els destins habituals de la majoria.⁶⁶ Altres, ben pocs, optaren per muntar un petita botiga o un taller al mateix barri de barraques. En les situacions més precàries la subsistència estava vinculada a l'economia informal, com ara l'estraperlo, la venda ambulatant o la recollida de quincalla.

A finals de la dècada de 1950, el desenvolupament del sector de la construcció va permetre la incorporació de molts treballadors poc qualificats a l'àmbit laboral. Tot i així, els sous eren baixos i els contractes, temporals. Molts barraquistes recorden haver d'anar diàriament als punts de trobada per a la contractació de peonatge, com ara la plaça Urquinaona, on des de primera hora del matí esperaven ser contractats per treballar un o més jorns.

En aquest sistema de treball temporal hi havia la figura del «prestamista», un intermediari entre les empreses i els treballadors que es lucrava seleccionant els treballadors que li eren requerits per les empreses. Eugenio Arenas, veí del Carmel, va treballar molt temps en aquesta situació.

Empecé a trabajar con Andújar, un prestamista que vivía por la calle Polonia, cerca de las barracas. Yo trabajaba por toda la ciudad, sin seguro ni nada, y así estuve bastante tiempo. Entonces vino mi hermano del pueblo, que allí no tenía

⁶⁶ EQUIPO DE ESTUDIOS DE CÁRITAS DIOCESANA (1965). *Visión sociográfica de Barcelona*. Barcelona: Cáritas Diocesana. L'estudi presenta dades específiques sobre l'ocupació dels barraquistes a la ciutat per aquelles dates. En el sector secundari, els homes i les dones representaven el 62,67% del total de barraquistes; la resta, el 36,33%, es dedicava al sector terciari. L'1% restant queda especificat com a aturat i sembla ser que només afecta els homes. Les feines més comunes entre els homes són la construcció i les fàbriques, seguit de les feines vinculades als transports i les comunicacions, i el ram de l'hostaleria. Quant a les dones, predomina el treball a les fàbriques, el servei domèstic i el treball com a dependents de comerços.

trabajo y a mí me había preguntado en otra ocasión que si había faena por aquí. Yo le había dicho que sí, que aquí sí que había. Y entonces, como ya estábamos nosotros aquí también, pues no se lo pensó dos veces. Lo llevé al prestamista y le dio faena. Lo puso conmigo a trabajar en la obra y ya estábamos los tres juntos [el pare, el germà i ell]. Ganábamos 675 pesetas, 225 pesetas cada uno a la semana (...) Yo sentía ganas de colocarme en una fábrica, pero hacían unos exámenes muy fuertes y yo por desgracia sabía poco, no fui al colegio, por eso lo tengo peor (...) El trabajo era malo por lo cansado y lo mal pagado, pero estábamos contentos. Estábamos un poco tiempo en un sitio y otro poco en otro sitio (...) El prestamista, cuando me cambiaba de un sitio para otro me lo decía por la tarde.⁶⁷

L'economia familiar se sustentava en molts casos en els ingressos aportats per la feina de l'home i es complementava amb les tasques d'economia domèstica i cura dels infants, prioritàriament a càrrec de les dones.

Quan les mares podien gaudir d'algun servei de guarderia o el fills ja estaven escolaritzats, les dones compaginaven novament el món laboral amb la seva dedicació domèstica. Els sous de les feines no qualificades, però, eren molt baixos i moltes famílies requerien el suport econòmic dels fills, que s'havien d'incorporar precoçment al món laboral. Molts nens deixaven de ser-ho abans d'hora, com en Basilio, de la Perona.

Yo estaba en el colegio, pero cuando salía veía a mi madre fregarse toda la calle Roger de Flor, todos los garajes que había, los bancos... y entonces yo no podía permitirlo y le dije a mi madre: «En vez de ir al colegio voy a empezar a trabajar y tú te quitas de trabajar.» Por eso fue que yo me metí a trabajar con once años. A los once años yo estuve vendiendo periódicos al lado de la Monumental, después me fui a la calle del Clot a hacer sillas, después de hacer sillas me fui de zapatero, después de relojero, después a una litografía, y así iba corriendo, porque donde me daban un duro más allí iba.⁶⁸

⁶⁷ Eugenio Arenas va morir l'any 2006. Gràcies a Marisol Villanueva, la seva esposa, vam poder accedir a la lectura de les memòries escrites per Eugenio. Eugenio Arenas va néixer el 1930 a Fernán Núñez (Còrdova). Decideix emigrar a Barcelona el 1948 a les barraques d'El Hoyo, al Carmel. Entrevista realitzada el 7 de maig del 2007.

⁶⁸ Basilio Gutiérrez. Entrevista realitzada el 10 d'octubre del 2007.

El fet que entre la població barraquista l'edat d'incorporació al món laboral fos inferior a la permesa legalment provocava certes dificultats a l'hora de regularitzar les contractacions. Excepte en les empreses que es permetia la contractació de menors amb el permís dels tutors, els treballadors que no complien l'edat laboral havien d'inventar estratègies per evitar ser descoberts pels seus caps.

Ernesto Agudo ens explica l'experiència d'un noi d'11 anys que comença a treballar amb permís dels pares a una fàbrica del barri de Sants.

Empecé a trabajar en la calle Gayarre, en Sants, y desde mi casa, que estaba arriba de todo, hasta la calle Gayarre bajaba y subía andando. Tenía yo once años y cada día entraba a las seis de la mañana (...) En aquellos entonces era la única fábrica que permitía trabajar a los menores de edad, con el permiso de los padres, por eso. Yo me acuerdo que tuvieron que venir mis padres a firmar un permiso conforme autorizaban que su hijo menor de edad pudiera trabajar en la fábrica de vidrio. Pero que era legal, o sea, yo a partir de que entro en la fábrica incluso tengo la cotización de la Seguridad Social. No era la Seguridad Social, era Fénix Mutua. Hasta que no vino la reagrupación de todos los tipos de seguridad social que había, hasta que no se unificó, cada empresa tenía su mutua. Entonces yo entré a trabajar legalmente. No entré como en otros sitios, que cuando venía una inspección los escondían porque no podían trabajar con menos de catorce años. Allí no, en la fábrica de vidrio era legal.⁶⁹

Aquest no va ser el cas de la M.^a del Carmen, que, com que era menor, havia d'ocultar l'edat per tal de poder treballar.

Yo con once años empecé a trabajar haciendo papelinas para los comercios. Me acuerdo perfectamente que me pagaban siete duros. Mi madre no quería que fuera a trabajar y yo le dije que sí porque lo que yo ganaba equivalía a siete kilos de pan, porque valía cuatro pesetas y media un kilo de pan. Y así empecé a trabajar. Pero como no tenía edad de trabajar, hasta los catorce años estuve yendo de empresa en empresa, porque cuando me insistían muchísimo en que trajera la partida de nacimiento para contratarme pues yo decía como excusa que la tenían que traer del

⁶⁹ Ernesto Agudo. Entrevista realitzada el 7 de juny del 2008.

pueblo, cosa que no era cierta porque yo nací en Barcelona, pero así alargaba mi tiempo de trabajo; siempre trataba de alargar el tiempo de trabajo, pero entonces, cuando ya me veía perdida, que ya no podía dar mas excusas, porque ya me daban un ultimátum, cogía y me iba, «plegaba», pero a los dos días estaba trabajando en otro sitio. Así estuve hasta que cumplí catorce años. Cuando los cumplí ya presenté mi partida de nacimiento y continué con mi vida laboral.⁷⁰

De la mateixa manera que els nens inventaven estratègies per poder treballar sense contracte amagant l'edat real, alguns adults varen saber percebre la mancança de serveis al barri i, preveient la demanda, van emprendre negocis als nuclis de barraques. Gairebé tots els nuclis havien nascut sense serveis ni infraestructura, i la llunyania respecte a la ciutat va afavorir que alguns veïns optessin per instal·lar-hi negocis, dins la pròpia barraca o en terrenys annexats. Tendes de comestibles, ferralleries, bars, perruqueries i sabateries, eren alguns dels oficis i serveis que a poc a poc anaven dotant els assentaments de millors equipaments i contribuint a l'articulació d'una estructura de barri.

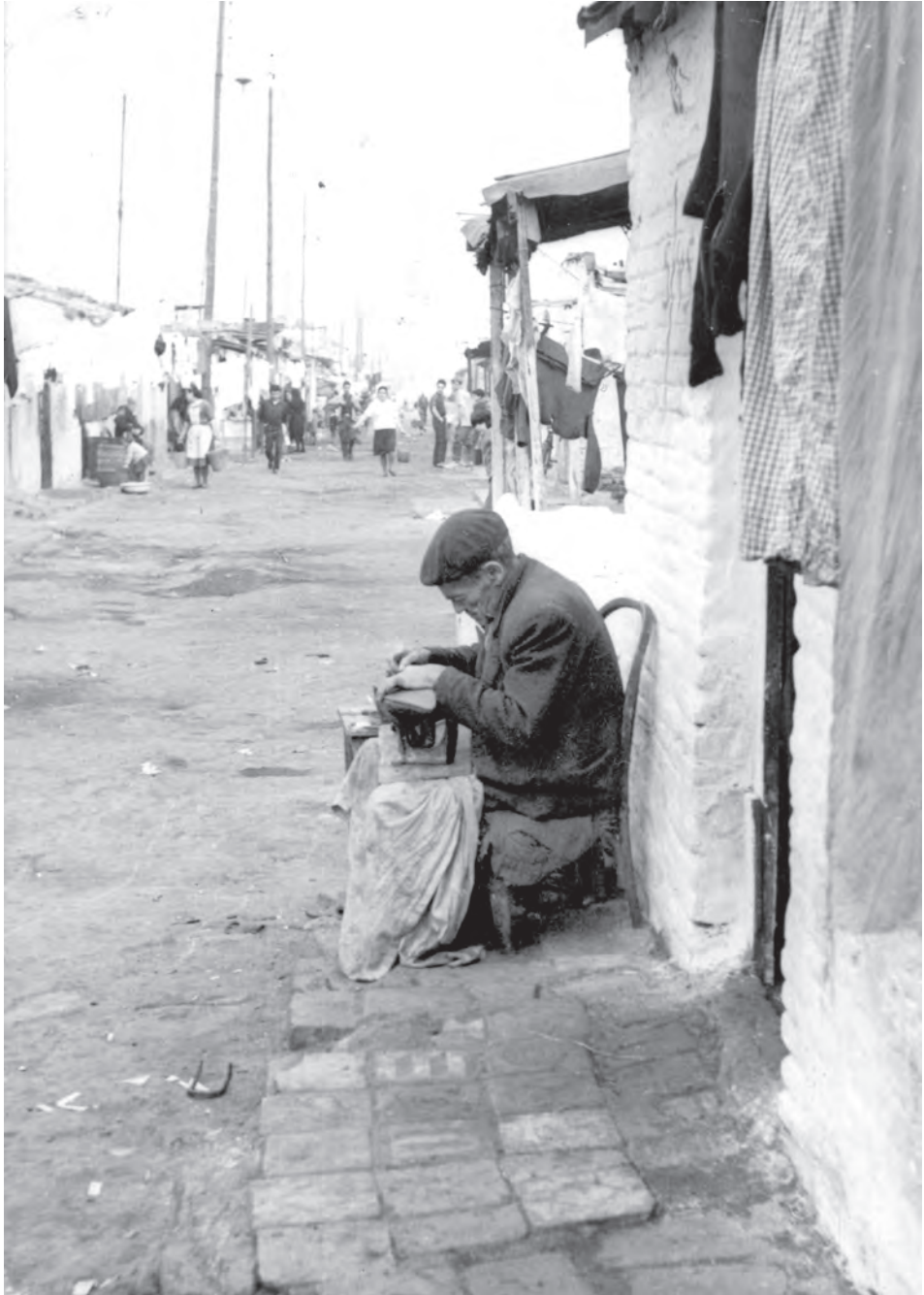
Al barri de la Perona, Avelina ens explica la seva experiència emprenedora, que va portar-la a crear un negoci dins de la seva barraca.

Yo fui peluquera sin saber ser peluquera, de vocación. En una habitación de la barraca tenía el secador y un lavacabezas, una silla y un espejo. Yo calentaba con un puchero agua y la mezclaba con agua fría para no quemar a las clientas, y después de lavarlas les ponía rulos, las secaba y las peinaba. Quizás no estaba bien del todo, pero lo importante es que ellas salían siempre bien contentas. Y así fui trabajando de peluquera en la barriada hasta convertirme en una peluquera profesional.⁷¹

Al Carmel, la Sra. Pepita va ser la primera a obrir una botiga al barri de Raimon Casellas, a principis de la dècada de 1950. La seva filla, Custodia Moreno, recorda com es transformava la barraca en botiga i com l'espai que de nit era el dormitori de dia s'utilitzava de cuina i menjador.

⁷⁰ M.^a del Carmen Chávez. Entrevista realitzada el 9 de maig del 2007.

⁷¹ Avelina Rodríguez. Entrevista realitzada el 9 d'octubre del 2007.

Sabater treballant davant de la barraca. Font: Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Solidaridad Nacional y la Prensa (Prensa del Movimiento).

Mi habitación durante el día era la sala de estar, la cocina, el cuarto de baño, todo. Por la noche abríamos el plegatín y además era mi dormitorio. Por la mañana me levantaba, ponía una cortina y me lavaba con un jarro de agua por arriba para aprovechar el agua, porque teníamos que ir a buscarla a la fuente y trasladar el agua era todo un trabajo (...) Y bueno, yo tapaba la puerta de comunicación de mi habitación con lo que era la tienda, porque nosotros teníamos una pequeña tiendecita que mi madre montó cuando, al poco de llegar a Barcelona, mi madre empezó a hacer faenas [de minyona]. Pero después se dio cuenta de que eso de ir a limpiar no le... Era una persona muy dinámica y se montó por su cuenta una tiendecita, que era, pues bueno, como los sùpers de ahora. Teníamos desde cordones de zapatos hasta colonia que vendíamos a granel, legumbres, verduras, etcétera. Las tiendas de los barrios eran como las tiendas de los pueblos, ¿no? Y esa separación que había entre mi habitación y lo que luego era la tienda donde empezaba a venir la gente, pues era una cortina; así, mientras yo me lavaba, tenía un poco de intimidad. Y así estuve, así estudiaba y así vivíamos pues toda la familia, intentando vivir con la mayor dignidad posible, pero con todos esos problemas.⁷²

Les tendes de comestibles adaptaven la seva oferta de productes i serveis a les necessitats de la barriada.

Aquest fou el cas dels berenadors de Montjuïc, que van reconduir els seus negocis a mesura que el creixement del barraquisme anava oferint altres possibilitats. María Molinero ens explica com s'ho feien per anar a comprar.

Casa Valero era un merendero de toda la vida. Ahí subían los domingueros a comer, a hacer sus barbacoas o sus paellas. Luego lo ampliaron e hicieron un almacén de comestibles y poco a poco ya te vendían desde los ladrillos y la uralita, para hacerte la barraca, hasta el carbón y el carburo, todo lo básico para vivir en una barraca. Nosotros íbamos a comprar al mercado de San Antonio o al del Ninot. A veces, como era un trecho, compartíamos un taxi entre diferentes mujeres para volver de hacer la compra.⁷³

⁷² Custodia Moreno. Entrevista realitzada el 28 de març del 2007.

⁷³ María Molinero té 70 anys. Va néixer a La Vega, Granada, l'any 1937. Arriba a Montjuïc l'any 1961. Serà reallotjada a Sant Cosme el 1968. Entrevista realitzada el 20 d'abril del 2007.

Bar Noche y Día, berenador i botiga a Montjuïc. Font: ECHENIQUE, Marcial (1965). El barraquismo de Montjuïc. Tesis doctoral. Barcelona: ETSAB.

Homes i dones lluitaven per millorar les condicions econòmiques i, quan els sous no eren suficients, cercaven la manera d'aconseguir complements, treballant a diverses feines o ampliant les hores de treball. Les hores extres per complementar el sou, tan comunes dins les estratègies econòmiques de la classe treballadora barcelonina, també eren un recurs per als habitants de la barraca.

M.^a del Carmen, la nena que sent menor d'edat defugia de presentar el seu llibre de família a l'empresa, quan va tenir l'edat legal per treballar es va inserir totalment en la vida laboral.

Ya tenía yo dieciséis años, poco mas o menos, ya hacía una jornada laboral, cuando no tenía horas en la empresa, porque hacíamos mas horas que un reloj, todas las que nos dejaban hacer; entrabas a las seis de la mañana, plegabas a las dos, te comías un bocadillo trabajando y salías a las ocho o las nueve de la noche, y cuando no tenía horas, porque el trabajo flojeaba, me iba a hacer faenas a las casas

*domésticas; salía de trabajar y me iba a hacer faenas domésticas; o sea que la vida laboral, pues como que muy triste.*⁷⁴

La venda ambulant era un altre dels recursos que s'utilitzava per complementar el sou, malgrat les dificultats que suposava el fet de ser una activitat molt vigilada per la Guàrdia Urbana. Entre els diferents membres d'aquest cos, hi ha un personatge que tot barraquista coneix molt bé pel seu malnom, «el Grabao», especialment Agustina Sánchez, qui va viure un episodi molt il·lustratiu:

*Yo en aquel tiempo tenía que ir a vender con mi cuñada allá al Ninot. Comprábamos en el mercado del Borne y luego vendíamos fuera del mercado del Ninot. Íbamos y volvíamos a pie, desde Montjuïc... ¡que se dice rápido! Pero luego había «el Grabao» ese, que controlaba la venta ambulante. «El Grabao» ese me quitaba muchísimas cosas. Una vez estuve yo detenida y todo por culpa del Grabao porque... cuando yo vi venir al Grabao, sabía que me iba a quitar la cesta. Sabía que eran pimientos, cuando vendían los pimientos que eran tan caros... y cogí y los eché al suelo y los pateé: «¡Tú no te vas a comer lo mío!» Y porque los pateé, me detuvo y me llevó a la comisaría. Aquella misma noche, el guardia que había dijo: «¿Cómo te voy a tener yo aquí si tú no has hecho delito ninguno? ¡Anda! Coge y vete, llama a tu marido.» Me dio el teléfono: «Llama a tu casa.» Bueno a tu casa... donde había el teléfono, porque allí en el barrio nada más había teléfono en Valero Pequeño, en el bar, porque nos conocíamos todos.*⁷⁵

Entre la població barraquista gitana dels darrers nuclis de barraques la venda ambulant era una pràctica habitual com a mitjà de subsistència. Quan la situació de crisi econòmica dels anys setanta va accentuar la competència social pels recursos, moltes de les famílies gitanes es veieren abocades a cercar altres ocupacions precàries, com ara la recollida de quincalla o de cartró. María Heredia i Amelia Matas recorden les diverses estratègies que les seves famílies varen desenvolupar.

⁷⁴ M.ª del Carmen Chávez. Entrevista realitzada el 9 de maig del 2007.

⁷⁵ Agustina Sánchez. Entrevista realitzada l'1 de febrer del 2007.

Mi padre era tratante de caballos y también vendía chatarra y se dedicaba a muchas cosas, y mi madre siempre ha vendido flores. Y yo desde muy joven me levantaba muy temprano, siendo todavía de noche, y desde la barriada me iba al mercadillo de San Adrián, y allí vendía ropa usada, que era lo que me daba mi madre para vender. Desde entonces siempre he trabajado.⁷⁶

Nosotras desde La Perona nos íbamos al vertedero de Pomar, y allí recogíamos pintauñas y laca que tiraban de la propia fábrica, lo cogíamos todo, lo limpiábamos con esmalte y lo llevábamos al mercado de San Adrián para venderlo. Y si no conseguíamos nada para vender nos íbamos a chatarrear, como ahora. Pero entonces no teníamos camioneta ni nada, íbamos con un carro que construíamos con un eje, dos ruedas de moto, un cajón de madera y dos manillas, y así íbamos por los containers buscando cartones, chatarra y lo que pillábamos. Así nos ganábamos para comer, porque vivíamos al día.⁷⁷

Aquesta diversitat d'estratègies per guanyar-se la vida mostra com el barraquista feia de la feina l'element primordial de la seva quotidianitat, no només en l'aspecte econòmic, sinó també perquè solia ser el primer vincle amb la ciutat, el primer mecanisme d'integració. En aquest aspecte existia una relació plena amb la ciutat des d'un punt de vista laboral. Malgrat que la ciutat visqués ignorant els barris de barraques, els seus habitants eren participants de la seva societat.

⁷⁶ María Heredia va néixer al barri de la Perona. Allà hi va viure fins a finals de la dècada de 1980, quan són enderrocades les darreres barraques del barri. De la Perona va marxar a un pis de Santa Coloma de Gramenet. Entrevista realitzada el 28 d'agost del 2007.

⁷⁷ Amelia Matas va néixer i viure a la Perona fins que es va casar. Amb el seu marit va marxar a viure a Bilbao, però després d'uns anys tornarà a la Perona. Allà hi viurà fins a l'enderrocament definitiu de les darreres barraques del barri. De la Perona va marxar a viure a un pis de Santa Coloma de Gramenet. Entrevista realitzada el 28 d'agost del 2007.

SEGONA PART

El desenvolupament de l'acció social a Can Valero

Òscar Casasayas Garbí

El present capítol mostra el procés de transformació de l'acció social que va tenir lloc a l'àrea de barraques de Can Valero, des de la beneficència paternalista de les institucions eclesials fins a la professionalització del treball social. El motiu d'aquesta anàlisi rau en la importància que van tenir aquestes transformacions en el procés de vertebració de la comunitat que residia a l'assentament de barraques, donat que van permetre l'aparició d'estructures comunitàries pròpies d'un barri, a partir de les quals els seus veïns van poder intervenir en el procés de real·lotjament i en la desaparició de les barraques de Montjuïc.

Aproximació històrica als barris de barraques de Montjuïc

Montjuïc, com a muntanya de Barcelona, va esdevenir un espai preeminent en l'origen del barraquisme a la ciutat. La seva proximitat al nucli urbà i l'aïllament per la seva orografia facilità que, ja al 1821, durant una epidèmia de febre groga, s'hi disposés un campament sanitari constituït per 4.000 barraques (Carreras Candi, 1916: 974). Montjuïc i les seves pedreres es van fer servir per aixecar gran part dels edificis de la ciutat de Barcelona, des de l'època ibèrica fins al 1957, any en què s'aturà la seva explotació i, en les pedreres situades al vessant de Migdia, com les del Borinot, Safont o la del Marbre, s'instal·là l'abocador d'escombraries. L'explotació de les pedreres de Montjuïc arribà al seu punt àlgid a partir del 1870 i molts dels picapedrers que hi treballaven varen aixecar barraques a les seves proximitats per poder estar a prop de lloc de treball, tal com es pot apreciar en diferents plànols topogràfics de l'època (Roca, 1994: 327), fet que prova l'existència de barraques a Montjuïc des de fa molt de temps.

En la primera dècada del segle xx, al vessant nord de la muntanya s'hi havia anat assentant una munió de petites tinences rústiques dedicades al cultiu hortofructícola. Els seus arrendataris eren veïns de la ciutat o dels voltants, els quals hi anaven a passar els diumenges i construïen barraquetes on aixoplugar-se i

Les barraques de Montjuïc i els barris de Valero Petit, Can Valero i les Banderes, en primer terme, i els Tres Pins i Maricel sota el Castell. Barcelona, anys seixanta. Font: Arxiu Nacional de Catalunya. Fons TAF Helicòpters, SA.

guardar les eines. Molts d'aquests hortolans pagaven el lloguer per l'explotació d'aquests hortalers familiars a Foment d'Obres i Construccions (FOCSA), una empresa que es va dedicar a explotar les pedres a partir del 1902 i que va vendre gran part dels seus terrenys a la Junta de l'Exposició Internacional, per construir i celebrar l'esdeveniment internacional del 1929, i a la qual els hortolans continuarien pagant el seu lloguer fins que, a partir de la inauguració, se'ls va deixar de cobrar. Aquests hortolans, davant la situació irregular en què es trobaven, van crear el 1934 l'Agrupació d'Hortolans, que va proposar a l'Ajuntament, com a propietari majoritari, l'arrendament dels seus horts, 800 dels quals, d'un total de 2.000, estaven afiliats a l'Agrupació (Fabre i Huertas Claveria, 1976: 171). Altres hortolans pagaven el seu lloguer a propietaris de finques rústiques de la muntanya, que des de feia molt de temps havien explotat el territori com a conreu cerealícol, cultivant la vinya o la figa, fruit i arbre emblemàtic de la muntanya (*Diario de Barcelona*, 25 de maig del 1819).

Des de mitjan segle XIX, Montjuïc era també un espai d'esbarjo per a les classes populars barcelonines, que aprofitaven els seus espais verds per gaudir dels dies festius, com ara la Font dels Tres Pins, on s'acostumava a celebrar l'enterrament de la sardina el dimecres de cendra, o també en altres fonts on van anar sorgint balls i berenadors molt concorreguts, com ara el Ball de la Cadena, la Font d'en Conna, la de la Satalia o el Gurugú (Carreras Candi, 1916). Aquesta tradició d'esbarjo popular a les fonts, els balls i els berenadors de Montjuïc contrastava amb l'opció d'esbarjo burgès a les fonts de Vallvidrera o del Tibidabo.

La urbanització de la muntanya de Montjuïc sempre va estar condicionada a les reglamentacions militars del 1768, que prohibien la construcció a menys de 1.250 metres dels seus llocs estratègics, com ara la muralla que tancava la ciutat i el castell en el seu cim. Amb l'enderroc de les muralles que voltaven Barcelona (1854) i el projecte de l'Eixample de Barcelona (1859), aquestes prohibicions van delimitar la urbanització en l'anomenat projecte, tal com especificaven les bases del concurs. A finals de segle aquestes restriccions es van suavitzar i es va iniciar la urbanització, a partir del projecte de Josep Amargós, d'un barri popular, el Poble-sec, a les Hortes de Sant Bertran, Santa Madrona i el barri de la França. Malgrat aquesta urbanització parcial de la part baixa de Montjuïc, l'omnipresència del castell militar frustrava qualsevol possible urbanització. Anys més tard, com a conseqüència de la construcció del recinte firal de

La barriada del Camp de l'Animeta al vessant oest de Montjuïc. Barcelona, 1920. Josep Maria Sagarra i Plana. Font: Arxiu Nacional de Catalunya. Fons de Josep Maria Sagarra i Plana.

l'Exposició Internacional de Barcelona del 1929, sorgiran altres projectes d'urbanització, com ara el de Francesc Romeu, que suggeria combinar una zona residencial a partir d'una parcel·lació de ciutat jardí, o el de Nicolau Rubió i Tudurí, que preveia la reutilització dels espais de l'Exposició per construir residències d'alta densitat, aprofitant els hotels construïts per al certamen (Roca, 1994: 299). Cap d'aquests projectes no va tirar endavant i la muntanya va quedar sense urbanitzar.

La construcció del recinte firal per celebrar l'Exposició Internacional de Barcelona del 1929 va precisar centenars de treballadors, molts dels quals, arribats de les províncies veïnes de Catalunya i del seu interior, es trobaren amb una ciutat on l'habitatge popular era escàs i els preus dels lloguers excedien les seves possibilitats. Molts d'ells, seguint els usos estesos a la muntanya, bastiren els seus habitatges als voltants del lloc de treball, amb la qual cosa va aparèixer un gran

nombre de barraques disseminades al llarg de la seva cara nord, a redós de les barraquetes d'hortet que ja hi havia des de principis de segle, i algunes, com ara la Cadena, la Font de la Mamella, l'Animeta, la Magòria o el Polvorí, es van consolidar en barris junt amb altres zones de concentració més dispersa.

En la dècada de 1920, el barraquisme a Montjuïc pren unes dimensions que converteixen la muntanya en la zona amb més barraques de la ciutat, que passen de les 1.055 barraques el 1922 (Pons i Martino, 1929) a la xifra aproximada de 3.500 del 1928⁷⁸, poc abans que es portessin a terme les eradicacions de les barraques del voltant de la plaça d'Espanya, que malmetien la imatge de l'Exposició Internacional del 1929, i es reallotgessin els seus habitants als quatre grups de cases barates del Patronato de la Habitación de Barcelona.⁷⁹ Pel mateix motiu es va construir una enorme tàpia que tapava i aïllava les barraques que havien quedat a la part superior de la muntanya.

Valero Lecha i Plana, un hostaler provinent de la Catalunya interior, va obrir un bar berenador darrere l'Estadi el 1929 que amb el temps arribà a donar nom a l'assentament de barraques que es va anar estenent per la muntanya a partir de la segona gran onada migratòria, que s'inicià amb la postguerra. El final de la Guerra Civil Espanyola el 1939 va comportar una desestructuració econòmica generalitzada i una postguerra on la misèria es va anar estenent per tot el territori espanyol. A partir dels anys quaranta, com a conseqüència d'aquesta situació, s'inicià un procés migratori que perdurà fins a finals dels seixanta. Montjuïc va tornar a ser un destí per a molts d'aquells treballadors que, enfront de la manca d'habitatge popular a la ciutat, optaren pel barraquisme en zones on aquestes construccions ja hi eren presents.

A partir dels anys quaranta Can Valero i els Tres Pins esdevindran les dues grans barriades del vessant nord de la muntanya, delimitades pel Castell al sud, pel passeig de l'Exposició al nord —per on discorria la gran tàpia feta el 1929 que aïllava la zona—, pel Cementiri Nou a l'oest i pel passeig de Miramar a l'est. Dins de cada un d'aquests dos grans denominadors, s'hi aglomeraven altres zones menors que tenien una identitat de pertinença per als seus habitants. Aquestes dues grans àrees també allotjaven els dos únics accessos que hi

⁷⁸ Per a la xifra estimada del 1928: «Comunicación sobre el acta de construcción de las Casas Baratas de Eduardo Aunós». Barcelona: Patronato Municipal de la Habitación, juny del 1928, pàg. 17.

⁷⁹ Els quatre grups de cases barates van ser: Eduard Aunós, Ramon Albó, Milans del Bosch i Baró de Viver.

havia a la gran tàpia que tancava i aïllava el recinte. El dels Tres Pins enllaçava amb el Poble-sec i el Paral·lel i el de Can Valero amb la plaça d'Espanya i la Zona Franca.

A l'àrea dels Tres Pins hi havia la barriada de Can Farreres, a tocar del Funicular, únic transport públic d'aquesta àrea, amb uns horaris turístics que, paradoxalment, no s'adequaven a l'horari dels treballadors de la muntanya. També hi havia la barriada d'El Molino, on hi havia un brollador d'aigua que es va voler convertir en molí per abastir d'aigua la muntanya, però el projecte no va reeixir. Al vessant més oriental de Montjuïc hi havia les barraques de Maricel, en record del parc d'atraccions homònim que va estar en funcionament entre el 1930 i el 1936 i que es tornaria a construir en el mateix emplaçament, fins aleshores ple de barraques, trenta anys després, a partir del 1964.

A l'àrea de Can Valero, just darrere de l'Estadi, era on hi havia una altra obertura de la tàpia que rodejava l'assentament i on tenia parada l'autobús núm. 1, l'únic que arribava a la barriada des de la plaça d'Espanya. Darrere de Casa Valero hi havia la Fossa, una antiga pedrera plena de barraques en un sot de més de trenta metres de fondària. En aquesta àrea també hi havia la zona del Pagès, una antiga masia que va esdevenir bar, situat al capdamunt, a tocar del cementiri, com també una fàbrica de pirotècnia que va provocar més d'un ensurt. Entre la Fossa i el Pagès, el Camí del Pancho, que també donava nom a una zona de barraques. La família Valero va obrir un altre berenador, el Valero Petit, al vessant que mira a la Zona Franca, que va donar nom a una barriada, a tocar de l'abocador d'escombraries. Per sobre d'aquesta, les Banderes, barriada que allotjava tots els serveis escolars i sanitaris d'aquesta gran àrea. Més a l'oest, sobre un altiplà, s'aixecaven les barraques de Sobre la Fossa, nom que van rebre perquè estaven situades sobre l'antiga fossa comuna de Montjuïc.

Altres indrets presents a la muntanya van tenir una relació intensa amb el barraquisme, malgrat no ser pròpiament assentaments de barraques. Es tracta del Palau de les Missions, el Pavelló de Bèlgica i l'Estadi de Montjuïc. Tots tres edificis es van construir per a la celebració de l'Exposició Internacional del 1929. El Palau de les Missions estrangeres va esdevenir presó durant la guerra civil i posteriorment, a partir del 1952, es va convertir en el Centro de Clasificación de Indigentes. Per ordre del governador civil, Acedo Colunga, totes les persones immigrades que no poguessin acreditar una residència o un treball legal, que visquessin «en vivienda no autorizada, la conocida vulgar-

EL ESPACIO SOCIAL equipamiento y servicios

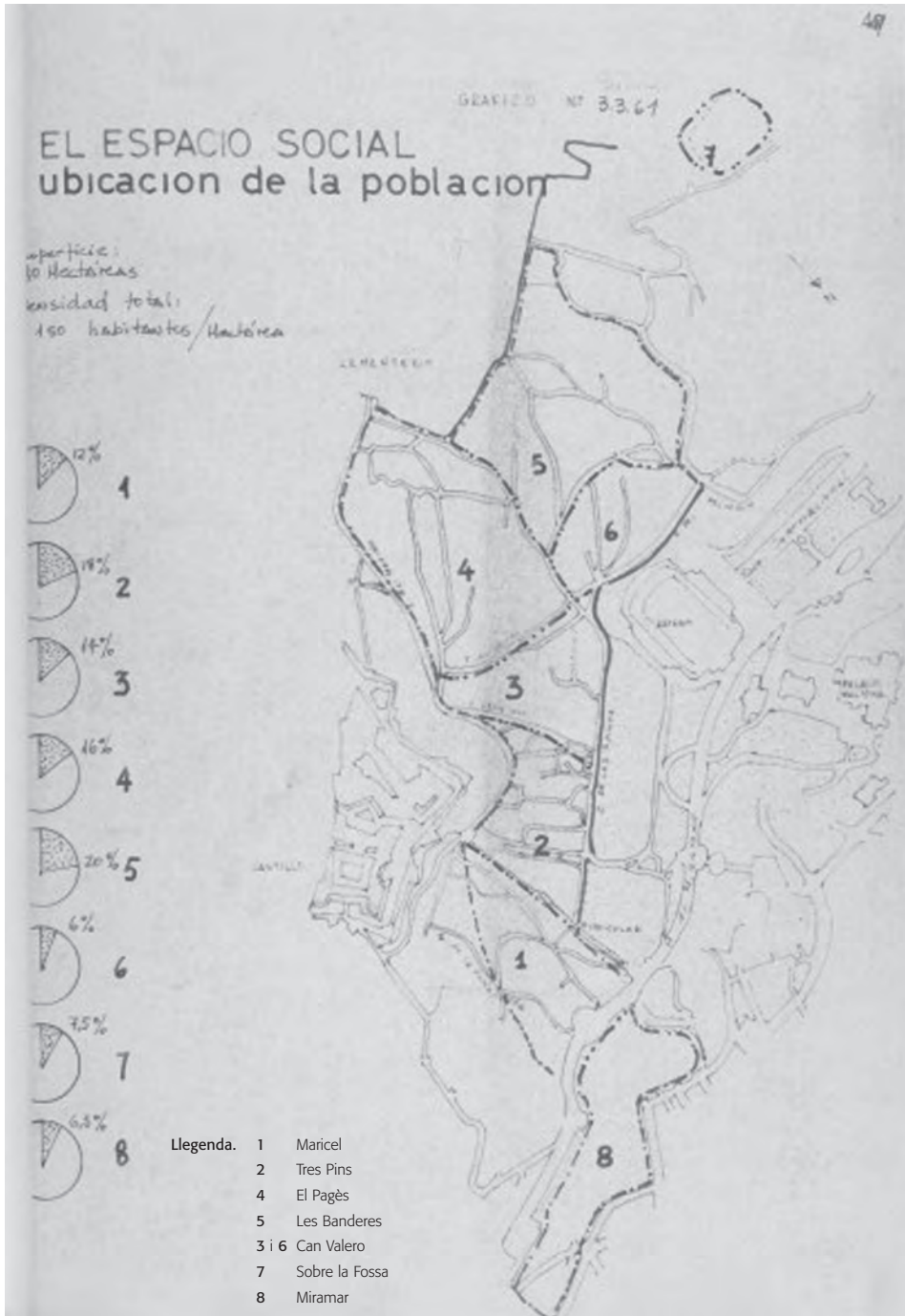
GRAFICO NT 3364

Agua
Venta de alimentos
Bens
Escoles
capilla (missa dominical)
quioscs

- Llegenda.**
- ▲ Fonts públiques d'aigua
  - × Venda d'aliments
  - Bars
  - Escoles
  - † Capella (missa dominical)
  - Quioscs

mente por barraca, así como el realquiler de habitación en condiciones infra-humanas»,⁸⁰ eren detingudes i recloses en aquest «palau» en espera de ser retornades als seus pobles d'origen. Missions, en la ment dels barraquistes, representava el fracàs de la seva escomesa i una repressió a les seves expectatives de millorar les condicions de vida.

El Pavelló de Bèlgica i l'Estadi es van fer servir per allotjar barraquistes afectats per eradicacions fetes per l'Ajuntament o bé com a aixopluc transitori per a altres, a qui els temporals de mar o les inundacions els havia deixat sense barraca. Aquesta transitorietat sovint es convertia en llargs anys de vida en unes condicions molt pitjors que les barraques, ja que l'amuntegament era molt major i, normalment, la vida de les famílies transcorria en cubicles separats per cortines o mantes. Centenars de barraquistes van haver de suportar aquestes condicions en espera d'una solució al seu problema d'habitatge.

El nou poblament dels assentaments de barraques de Montjuïc, a partir dels quaranta, es féu a partir de la compra, entre particulars, dels terrenys i les barraquetes als antics hortolans, els quals, davant de la massificació de barraques, aniran desprenent-se de les seves tinences. Altres, davant l'absència dels hortolans, ocuparan els terrenys. Les ocupacions, però, no responien a cap moviment general, sinó que eren de caràcter aïllat i individual. El poblament es va fer majoritàriament a partir dels traspessos i les compres de terrenys entre particulars, sense cap legalitat formal.

A Can Valero també hi havia presència de famílies propietàries de les seves cases, no més d'una vintena, però que, així com els Valero, viuran la muntanya d'una manera força diferent. Un d'ells era el metge Fernando Maldonado,⁸¹ qui, segons explica en un llibre, a més d'oferir consulta privada, va promoure el Cine Montaña i la seva dona es va encarregar de gestionar una petita escola.

L'assentament de barraques estava totalment mancat de les infraestructures urbanes bàsiques, ja que l'Ajuntament mai no va fer cap tipus d'inversió urbanística. No hi havia clavegueram ni aigua corrent; la llum elèctrica arribava fins a l'entrada del recinte, que era on vivien les poques famílies propietàries que disposaven de comptador. El sistema més emprat eren els «enganches» a la xarxa elèctrica i el repartiment del cost del consum entre els veïns, fet que debilitava

⁸⁰ ACEDO COLUNGA, F. «Circular. Gobierno Civil», a *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*. Barcelona, 6 d'octubre del 1952, any XIV, núm. 240 (Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona).

⁸¹ MALDONADO, F. (1962). *La Verdad de Montjuich*. Barcelona: Ed. Gráficos.

la potència del subministrament. Només hi havia set fonts públiques per a una població que el 1957 va arribar a ser de 29.958 persones, que habitaven 6.090 barraques entre els barris de la muntanya (Duocastella, 1957).

No hi havia recollida de brossa a l'interior del barri, malgrat la paradoxa que els veïns de Valero Petit i les Banderes van haver de conviure al costat de l'abocador d'escombraries que FOCSA va instal·lar el 1957 per omplir les pedres que havia deixat d'explotar fins al seu tancament a la dècada de 1970. La fetor i els riscos d'explosions pels gasos de la descomposició eren part de la vida a Can Valero (*Tele/express*, 27 de febrer del 1967). De nit, el vessant nord-oest de la muntanya s'il·luminava amb les petites flames enceses per les sortides fetes per cremar el gas provinent de la fermentació de la brossa. De fet, el juny del 1969, un veí va morir i un altre va quedar ferit greu a conseqüència de l'explosió d'aquests gasos.

La població de Can Valero l'any 1960 era força estable, amb una mitjana de residència al barri de 15 anys i una piràmide d'edats ampla, entre els trenta i els cinquanta anys, tant d'homes com de dones. Aquest fet mostra l'escassa integració urbana de la seva població, que romania durant diferents generacions a l'assentament, sense un traspàs progressiu a pisos de la ciutat. Malgrat això, el 75% dels homes estaven plenament inserits en el món laboral a la ciutat en feines dedicades a la construcció, la indústria i el port. Entre les dones, treballava fora de casa un 7,6%, en feines de neteja, comerç i indústria, combinant aquestes activitats amb la gestió de la llar i la família (Echenique, 1965).

Un dels grans problemes era l'amuntegament, tant per la concentració de barraques com per les reduïdes dimensions dels habitatges, d'uns 25 m² de mitjana. L'espai familiar a l'interior de la barraca era de 5,5 m²/hab. i una mitjana de dues persones per llit. Així mateix, hi residien 1,2 famílies per barraca (Echenique, 1965), és a dir, en una barraca hi acostumava a viure més d'una família, però també era molt comú anar ampliant-la amb habitacions a mesura que creixia la família o quan arribaven els paisans del poble a llaurar-se un futur. Aquest fet va condicionar el procés de real·lotjament posterior.

Els reduïts espais interiors de la barraca, segons la funció que s'hi destinés, es transformaven entre la nit i el dia. Aquesta estretor es compensava amb la vida al carrer; més ben dit, a la muntanya. Camins i corriols comunicaven la munió de barraques que s'estenien per tota la falda de Montjuïc, i la pluja els convertia en torrenteres enfangades. El bars i els berenadors també eren una alternati-

va a l'estretor interior. Casa Valero, Noche y Día, el Serrano, la Burra, el Pagès, Valero Petit; el Palomino i el Pianillo als Tres Pins. Als tres primers s'hi feia ball els caps de setmana i hi van passar celebritats a ballar o cantar, com a Noche y Día, on va actuar Antonio Machín. De fet, molts barcelonins continuaven pujant a fer la costellada, a ballar o a fer festes privades sota l'anonimat que els oferia la muntanya, en unes dècades on la repressió franquista dificultava fer-ho a la ciutat. Els bars també seran el lloc de reunió per veure la nova TVE en els primers anys seixanta.

L'Església era l'única institució que actuava socialment als barris de barraques. En el cas de Can Valero, als anys cinquanta, un capellà carmelita es va encarregar d'anar dotant el barri de les estructures assistencials mínimes abans inexistents. Va fer possible la creació d'una petita escola i la posada en marxa d'un dispensari sanitari a la barriada de les Banderes, obra benèfica que continuarien les monges teresianes fins a la desaparició del barri.

La presència de joves catequistes universitaris a l'assentament a principis dels seixanta va variar el tarannà paternalista de l'assistència social oferta fins aleshores i va donar pas a la creació d'una escola nocturna i posteriorment d'un casal de joves, a partir del qual va aparèixer el butlletí informatiu *La Voz de la Montaña* (1967-1969). L'arribada d'una assistent social de Càritas a finals del 1967 va contribuir a crear un nou espai de desenvolupament comunitari al barri i a organitzar un moviment veïnal, sorgit com a resposta al procés d'eradicació i real·lotjament que l'Ajuntament havia iniciat.

Els factors que van posar en marxa el procés d'eradicació seran les declaracions de Franco sobre aquest tema en una visita al castell de Montjuïc el 1963, així com la construcció del parc d'atraccions Maricel Park (inaugurat el 1966) i el projecte per instal·lar els estudis de TVE a la muntanya, interessos urbanístics per als quals el barraquisme era un destorb. El real·lotjament de famílies entre el 1965 i el 1972 es va fer en pisos de protecció oficial promoguts per l'Obra Sindical del Hogar a través de les UVAS⁸² (Pomar, Cinco Rosas i Sant Cosme) i les últimes 375 famílies al polígon de la Mina (Domènech i Juncosa, 1973: 39). Les famílies propietàries, com ara els hereus de Casa Valero, pactaran les expropiacions i a poc a poc desapareixeran del barri.

⁸² Unidades Vecinales de Absorción Social, projecte de l'OSH per real·lotjar el barraquisme.

Plaça central de Can Valero. Font: ECHENIQUE, Marcial (1965). El barraquismo de Montjuïc. Tesi doctoral. Barcelona: ETSAB.

La formació de l'acció social religiosa a Can Valero

Durant gran part de les dècades centrals del segle xx, el que avui anomenem serveis socials va estar en mans de les institucions eclesials. Les institucions públiques, tant municipals com estatals, en el camp de l'acció social eren pràcticament inexistent.⁸³ Les institucions de beneficència eclesials foren durant molt temps les úniques que donaven una resposta a les àmplies i nombroses classes socials treballadores que no disposaven d'una renda suficient per accedir als serveis socials privats. En el cas de Montjuïc i, per extensió, de la gran majoria de barris de barraques, la situació empitjorava, ja que eren barris no reconeguts per l'Ajuntament i, per tant, no gaudien ni del mínims serveis que existien a la resta de la ciutat. Més enllà de ser barris sense cap dotació d'infraestructura urbana, no gaudien dels serveis escolars o sanitaris públics. A

⁸³ MONTAGUT, T. (1994). *Democràcia i serveis socials*. Barcelona: Ed. Hacer.

la muntanya de Montjuïc la desatenció era total i l'Església, a partir dels anys cinquanta, va ser l'única institució que va tractar de dotar-la d'uns serveis mínims. L'acció social que promogueren les institucions eclesials estava motivada per les missions evangelitzadores, que tractaven de dur l'evangeli als milers de famílies que creien no estar assistides espiritualment i moralment, així com per l'alleujament de la pobresa a partir de la beneficència. És per aquest motiu que les parròquies i les congregacions religioses funden missions i catequesis als nuclis de barraques.

Tenim constància de la presència d'obres socials i religioses als grans barris de barraques de Barcelona en els anys quaranta, com ara al Somorrostro, al Camp de la Bota, a Can Tunis (Casasayas, 2010), però no pas a Montjuïc, on fins aleshores, l'acció social i religiosa que rebien provenia de les parròquies dels barris propers.⁸⁴ El 1953, però, es va fundar el Centro Misional Carmelitano del Niño Jesús de Praga, promogut per la congregació religiosa dels Carmelites Descalços, i present en el mateix nucli de barraques, concretament al barri de les Banderes. D'aquesta manera es pal·liava la desatenció social en què vivien els habitants de l'assentament de Can Valero. Coneixem, també, la persona que va impulsar i es va fer càrrec d'aquest centre missional:

*Alma de este centro ha sido y sigue siéndolo el dinámico carmelita P. José Miguel del Niño Jesús, que, sintiendo la obra, ha puesto y pone toda su actividad y sacrificio juveniles en bien de aquellos honrados trabajadores que han visto en el carmelita a un enviado de Dios.*⁸⁵

El centre missional, tot i estar adscrit i formar part de l'orde religiosa dels Carmelites Descalços de Barcelona, en realitat era una institució que va posar en

⁸⁴ *Boletín Oficial del Obispado de Barcelona*, LXXXVI, núm. 7. Barcelona, 1 de juliol del 1946, pàg. 277-312. L'any 1946 el bisbe Modrego creava un nou mapa parroquial per a la ciutat de Barcelona, en el qual les barriades de barraques quedaven adscrites a les diferents parròquies. Les barraques de la muntanya de Montjuïc, a causa de la seva gran extensió, quedaven circumscrites a diferents centres parroquials: les barraques dels Tres Pins, Maricel i part de les del Poble-sec a la parròquia de Sant Salvador d'Horta; les de la carretera i el passatge de Montjuïc i de Vinyeta, a la parròquia de Sant Pere Claver; Can Valero, les Banderes i les barraques de Can Tunis passaven a dependre de la parròquia de la Mare de Déu del Port.

⁸⁵ *Almanaque Carmelita-Teresiano*. Badalona, març del 1955. Arxiu Provincial de la Província de Santa Teresa de la Congregació de Santa Teresa de Jesús.

marxa el pare José Miguel, a qui s'atribueixen tots els esforços per dinamitzar l'acció social al barri. De fet, no hi va haver cap altre carmelita present a la muntanya. Sembla ser que el pare José Miguel començà, junt amb altres joves capellans, a posar en pràctica en els suburbis l'esperit catequístic i missional sorgit del XXXV Congrés Eucarístic, celebrat a Barcelona l'any 1952. Com a conseqüència d'aquest certamen, el Vaticà va treure de l'aïllament internacional l'Espanya de Franco i va facilitar el reconeixement, amb la signatura d'acords comercials i militars per part dels Estats Units, d'una dictadura en el món occidental. El Congrés també va significar el descobriment de la catequesi als suburbis barcelonins per a molts joves (*Diario de Barcelona*, 9 de març del 1954). A redós de la parròquia de la Mare de Déu del Port, el pare José Miguel va començar a pujar a la muntanya per tractar de vincular els seus habitants a la parròquia.⁸⁶ Aquests primers contactes amb la realitat social de Montjuïc podrien haver influenciat el projecte de creació del centre missional. Montjuïc era una de les majors barriades de barraques de Barcelona i una de les menys ateses.

*Este centro está enclavado en el sector denominado «Las Banderas», detrás del Estadio y al pie de las nuevas obras del Cementerio Nuevo. Consta esta zona de treinta mil almas, que pertenecen a la parroquia de Nuestra Señora del Port. La parroquia se halla muy distante para la mayoría de feligreses, que no pueden desplazarse a ella; distancia que se agrava considerando el pésimo estado de los caminos. Viven en la barriada honrados trabajadores, en los que prevalece el ramo de la construcción; la mayoría llegados de distintas regiones de España en busca de trabajo.*⁸⁷

La llunyania respecte a les parròquies més properes i la desatenció, sobretot escolar (Duocastella, 1957), en què vivien aquestes «treinta mil almas», podrien ser dos dels motius que van portar el pare José Miguel a promoure aquest centre missional. Val a dir que, tot i estar ubicat a la barriada de les Banderes, pres-tava assistència a les barriades properes com ara Can Valero, Valero Petit, el Pagès, Noche y Día, la Burra i els Camins del Polvorí, de la Serpiente, del

⁸⁶ *Op. cit.*

⁸⁷ *Boletín de información carmelitana*. Any I. Barcelona, octubre-desembre del 1957, pàg. 46-47. Arxiu dels Carmelites Descalços de Catalunya i Balears.

Pancho, l'Animeta, Serafines, Matagats i Esparver, tal com descriu una instància⁸⁸ presentada per l'Obra a l'Arquebisbat de Barcelona el 1960.

El centre missional es va iniciar amb la creació d'una petita escola on va començar l'acció social religiosa centrada en l'educació i l'evangelització, per a la qual, en els primers anys, entre el 1953 i el 1955, s'oferia missa en una de les aules de la mateixa escola. Aquest projecte va ser possible a partir d'un crèdit demanat a la Caja de Pensiones de 65.000 pessetes, que s'aniria pagant amb els donatius i els actes benèfics (*Solidaridad Nacional*, 14 de juliol del 1955).

*Fue posible que se abriera, para las gentes pobres y necesitadas de la montaña de Montjuïc, un catecismo que está dando óptimos frutos. Muchas son las señoritas y los jóvenes que se han ofrecido como catequistas, tomando parte semanalmente en esta labor apostólica.*⁸⁹

Aquesta referència a catequistes que s'ocupaven de les tasques educatives mostra com durant els primers anys de l'existència del centre missional, basat en una escola-capella, eren bàsicament laics els qui s'encarregaven de portar a terme les funcions docents. Molts dels nois que van formar part dels primers cursos a l'escola, com en Ramon Sastre, així ho recorden.

*Jo vaig anar a la petita escola que era atesa pel pare José Miguel i dos mestres més, el Sr. Paco i el Sr. Juan Miguel. Aquests últims eren seglars. La feina d'aquests mestres va ser molt bona, tenint en compte la situació de massificació que hi havia a l'escola. Guardo molt bon record del Sr. Paco. Era un mestre d'aquella època, molt rígid però amb gran sentit pedagògic a l'hora de transmetre els coneixements. Per explicar les fraccions havia arribat a tallar una sabata vella per il·lustrar-ho. A mi, sovint m'enviava al bar a buscar-li «la barrecha», cosa que avui en dia seria impensable.*⁹⁰

⁸⁸ Sota l'acrònim APST ens referirem en endavant a tota la documentació facilitada per l'Arxiu Provincial de la Província de Santa Teresa de la Congregació de Santa Teresa de Jesús.

⁸⁹ APST.

⁹⁰ Testimoni de Ramon Sastre. Va néixer a Montjuïc el 1951. Hi viurà 17 anys. El 1968 la família compra uns terrenys a Cerdanyola, on es construeixen un habitatge. Entrevista realitzada el 26 de setembre del 2007.

Carrer de Montjuïc. Font: ECHENIQUE, Marcial (1965). El barraquismo de Montjuïc. Tesi doctoral. Barcelona: ETSAB.

A més de l'escola, es va crear un petit dispensari que oferia atencions mèdiques bàsiques: vacunes, atencions primàries i dispensari de medicaments. Si en algun cas calia una hospitalització, es derivava el pacient a altres centres hospitalaris propers. Alguna vegada, el pare José Miguel va tractar que alguns nois del barri, que veia amb possibilitats, es formessin en els estudis d'infermeria o medicina. Aquest fou el cas de Gaspar Rodríguez, veí de Can Valero, el qual, en tornar del servei militar, va ser contractat pel capellà com a ATS.

Era l'any 1955. Jo cobrava dues-centes pessetes mensuals. Com que a la barraca de la mare no hi havia lloc i jo ja estava de rellogat a la barraca d'una veïna, el pare José Miguel em va deixar un quarto al costat del dispensari (...) M'encarregava de posar injeccions i de fer alguna visita, si hi havia algun cas durant la nit. (...) Quan em va proposar fer el batxillerat a l'Institut Balnes per després fer medicina (...) jo ja festejava amb la meua dona, tenia vint-i-cinc anys i no veia com fer-ho perquè ja em volia casar, així que ho vaig deixar córrer.⁹¹

⁹¹ Testimoni de Gaspar Rodríguez. Va néixer a Saint Etienne, França, l'any 1932. El 1942 arribà Montjuïc on viurà 26 anys. Serà reallotjat a Sant Cosme l'any 1968. Entrevista registrada el 2 març del 2007.

L'impuls que va donar el pare José Miguel a aquest centre missional aviat li va fer guanyar les simpaties i la gratitud dels habitants de la barriada barraquistada de Montjuïc. Moltes de les persones entrevistades que vivien a la muntanya durant la dècada de 1950 el recorden amb molta estima. Agustina Sánchez ens parla de la feina del capellà i de la seva implicació amb la muntanya:

El padre José Miguel era una gran persona. Gracias a él muchos niños pudieron ir a la escuela y nosotros pudimos ir al dispensario por si necesitábamos medicinas o alguna vacuna y evitarnos tener que bajar al Paralelo o a Zona Franca. Hizo muchas cosas para la gente de Montjuïc. Yo siempre lo recuerdo con mucha admiración y respeto porque le debemos mucho.⁹²

El Secretariado Nacional de Caridad, posteriorment anomenat Cáritas Diocesana, es va encarregar entre el 1951 i el 1961 de la distribució de les ajudes alimentàries americanes. Llet en pols, formatge, mantega i oli de llavors, així com el cotó que es va fer servir per confeccionar matalassos als baixos de l'Estadi de Montjuïc, molts d'ells repartits entre famílies de barraquistes.⁹³ Aquestes missions, junt amb les parròquies, s'encarregaran del seu repartiment, tal com ho va fer el pare José Miguel a través del centre missional, com explica José Toledo, que aleshores era un nen.

Yo conocía al padre José Miguel porque muchos domingos le ayudaba a hacer la misa en la capilla. Era un hombre muy alto y siempre vestía el hábito y las sandalias. Era un poco serio y no se guardaba de darte una torta si cometías un error. En la capilla repartía las ayudas de los americanos: leche en polvo, queso (...) Había un control, como una cartilla para saber quién lo iba recibiendo.⁹⁴

⁹² Testimoni d'Agustina Sánchez. Va néixer a Cuba l'any 1930, filla d'emigració espanyola. Va arribar a Montjuïc l'any 1951, on viurà 17 anys. Va ser reallotjada a Sant Cosme el 1968. Va morir en el decurs de la recerca. Entrevista realitzada l'1 de febrer del 2007.

⁹³ «L'ajuda americana», a *Cáritas, 50 anys d'ajut*, núm. 6-7. Barcelona: Cáritas Diocesana, novembre del 1997.

⁹⁴ Testimoni de José Toledo. Va néixer a Jaén el 1946. Arriba a Montjuïc amb dos mesos d'edat. Va ser reallotjat a la Mina, Sant Adrià de Besòs, el 1971. Entrevista realitzada el 15 d'abril del 2008.

Altres testimonis ens expliquen com aquest capellà estava molt atent a les necessitats de la població, especialment d'aquelles famílies amb més dificultats a les quals atenia amb els recursos que hi havia a l'abast.

De vegades se'l veia amunt i avall, ajudat per alguns joves, amb matalassos que treia de l'Estadi de Montjuïc. Normalment veies que els portava a les famílies que acabaven d'arribar i que no tenien encara ni lloc on dormir dins de la barraca.⁹⁵

La presència del pare José Miguel a Montjuïc durant la dècada de 1950 va suposar un canvi qualitatiu en els serveis de què podien gaudir els habitants de la muntanya. La seva dedicació i el seu treball va influir decididament en la vida de molts veïns. És per aquest motiu, i per l'enorme influència que va exercir aquest capellà en l'acció social de Montjuïc, que ens referirem puntualment a ell i a la seva biografia en aquests primers anys de l'acció social a la barriada de les Banderes, per tal de donar a conèixer una mica més de la vida d'aquest capellà.

El nom seglar del pare José Miguel del Niño Jesús de Praga era Miquel Vidal i Torres. A partir de l'informe que es va elaborar per permetre l'accés a l'orde dels carmelites descalços l'any 1948 i de l'altra documentació present a l'arxiu de la congregació,⁹⁶ hem pogut reconstruir algunes dades biogràfiques. Miquel Vidal i Torres va néixer a Barcelona el 21 de juliol del 1927. Era fill de Miquel Vidal i Guardiola, un reputat advocat i economista que va integrar-se políticament a la Lliga Regionalista de Francesc Cambó. Amb aquest partit va formar part del Parlament de Catalunya durant la Segona República i també va ser diputat de les Corts espanyoles per la Lliga entre el 1933 i el 1936, on va contribuir a l'aprovació de la Ley de Haberes Pasivos del Clero, amb la qual s'afavoria amb pensió la majoria de capellans d'Espanya. El Sr. Vidal i Guardiola va casar-se amb Carme Torres Sánchez, aleshores vídua, amb qui va concebre Miquel Vidal i Torres. L'educació del jove carmelita va ser la pròpia de l'estatus social del pare. Va anar al Colegio Inglés de Madrid i al Colegio San Juan Bautista de La Salle mentre el pare exercia de diputat a Corts i, en esclatar la Guerra Civil

⁹⁵ Testimoni de Gaspar Rodríguez. Entrevista registrada el 2 març del 2007.

⁹⁶ Sota l'acrònim ACDCB ens referirem en endavant a tota la documentació consultada a l'Arxiu dels Carmelites Descalços de Catalunya i Balears. Cúria provincial. Expedients religiosos.

Espanyola, va marxar, junt amb la mare, a Brussel·les, Bèlgica, on va seguir els estudis fins acabada la guerra, moment en què retornen a Barcelona. El matrimoni se separà i el pare va marxar a Buenos Aires, Argentina, per fer-se càrrec d'una poderosa companyia elèctrica. El pare morí pocs anys després, el 1950. Miquel Vidal va acabar els estudis a l'Escola dels Germans Maristes de Barcelona el 1943. Posteriorment va cursar els estudis de filosofia entre el 1945 i el 1947 i, seguidament, completà la seva formació estudiant teologia. Miquel Vidal i Torres jurà els vots solemnes a la congregació dels carmelites descalços de Barcelona l'any 1948 i fou ordenat sacerdot a Roma, on residí entre l'any 1948 i el 1951. Poc després de tornar a Barcelona, on va formar part de la comunitat carmelitana, va posar en marxa el Centro Misional de Montjuïc l'any 1953.

Arribats a aquest punt biogràfic, podem constatar que Miquel Vidal i Torres era un home altament instruït. La seva formació no es va aturar en iniciar el Centro Misional de Montjuïc el 1953, ja que pocs anys després, entre el 1956 i el 1957, va cursar els estudis de dret a la Universitat de Barcelona, on va entrar en contacte amb estudiants progressistes de l'època, com els germans Goytisolo, estudiants amb els quals mantenia una relació molt cordial i intel·lectual. Segons alguns companys d'estudis, Miquel Vidal i Torres era un home culte, inquiet i molt dinàmic que podia compaginar la seva vocació pastoral amb el contacte directe amb la societat burgesa universitària i progressista i bolcar-se en cos i ànima amb la barriada barraquista de Montjuïc i la seva obra social, a la qual va dedicar tots els esforços i les energies mentre hi va ser present.

Els primers anys de vida de l'escola-capella van transcórrer amb uns resultats molt òptims, si tenim en compte la desatenció escolar de la qual es partia el 1953, malgrat que les instal·lacions i la capacitat de l'escola eren encara insuficients. L'escola estava massificada i molts centenars de nens encara restaven sense escolaritzar. L'any 1955 es reformà el centre missional per tal d'ampliar les instal·lacions, s'edificà una escola nova i es reconvertiren les dues aules primigènies en una capella dedicada exclusivament al culte. És en aquest moment que apareix el màxim benefactor econòmic de l'Obra i que posteriorment va tenir un paper destacat en l'evolució de l'obra social de les Banderes.

Se procedió a transformar las dos aulas de la antigua escuela en capilla. Esta transformación pudo hacerse gracias a un generoso señor que nos costeaba una nueva escuela. El Centro Misional sólo tuvo que pagar los materiales, ya que la mano de

Retrat de Miquel Vidal, conegut popularment com a pare José Miguel. Font: Arxiu dels Carmelites Descalços de Catalunya i Balears.

obra fue donada por los vecinos, quienes, aprovechando ratos libres, por la noche, iban a trabajar gratis para el Señor. El sagrario ha sido costeadado por suscripción popular entre todos los vecinos del barrio. (...) Por fin se pudo inaugurar la nueva escuela. Ocuparon lugares destacados los padrinos del nuevo edificio, don Laureano Miró y doña M. Gertrudis, viuda de Miró.⁹⁷

Laureà Miró i Farrés, advocat i directiu de l'empresa constructora Miró Trepas, va entrar a participar en l'obra social de Montjuïc com a benefactor o donant. Desconeixem el punt de partida d'aquesta participació, però si tenim en compte la procedència familiar del pare José Miguel, fill d'un prohoms barceloní i polític destacat de la Lliga, i la posició social i econòmica de la nissaga Miró Trepas, no seria gaire desencertat entendre col·laboracions benèfiques entre dues famílies destacades de la burgesia catalana. A més, el fet que el domicili del Sr. Miró, persona de gran fervor religiós, distés tres cantonades del convent carmelita de la Diagonal on el pare José Miguel s'encarregava del confessionari, al qual assistia part de la burgesia del barri, podria explicar aquesta vinculació benèfica. El que sí que podem afirmar és que a partir de l'any 1955, la participació de

⁹⁷ *Boletín de información carmelitana*. Any I. Barcelona, octubre-desembre del 1957, pàg. 46-47. Arxiu dels Carmelites Descalços de Catalunya i Balears.

Laureà Miró i Farrés com a benefactor influí decididament en l'evolució d'aquesta obra social.

Amb la inauguració de la nova escola, finançada per Laureà Miró, la seva capacitat va augmentar fins a assolir les 500 places. S'encarregaven de les aules per a nenes les Germanes Carmelites Tereses de Sant Josep, les quals van passar dos anys pujant i baixant cada dia des de Barcelona per treballar a l'escola, fins que Laureà Miró va sufragar els costos de la construcció d'una residència-convent, a més d'ampliar les aules escolars fins a una capacitat per a 800 nens i nenes.⁹⁸

El centre missional va promoure la creació d'un centre hospitalari en què es pogués donar atenció mèdica bàsica als habitants de la muntanya. Aquesta clínica, que va substituir el dispensari que fins aleshores havia ofert les atencions sanitàries, va estar en funcionament fins a l'any 1961. Hi atendien metges i infermeres que acudien per fer consultes de medicina general i intervencions quirúrgiques bàsiques com ara extraccions d'amígdales i cernots i operacions d'apendicitis, així com parts en una sala especialitzada.

Sembla ser que força vegades el mateix pare José Miguel va practicar intervencions en parts i en assistència mèdica general, com ara vacunacions, receptes farmacològiques i altres pràctiques mèdiques, malgrat no tenir cap formació ni titulació en aquest camp. Aquesta pràctica agosarada li comportaria posteriorment les queixes de la seva congregació. Tal com mostra el testimoni d'Agustina Sánchez, molts creien que el capellà era metge:

En la clínica se hacían partos, operaciones de apendicitis y otras muchas más. Para nosotros fue un alivio tener una clínica en el barrio porque así no teníamos que bajar a Barcelona si había una urgencia. Recuerdo que una vecina se puso de parto una tarde y el padre José Miguel la intervino en la clínica. Era un buen médico y, cuando se le necesitaba, siempre estaba ahí.⁹⁹

Resulta un fet particularment insòlit que el Centro Misional Carmelitano de Montjuïc, dirigit pel pare José Miguel i finançat per Laureà Miró, obtingués els permisos municipals per construir un tipus d'equipament escolar i sanitari tan

⁹⁸ *Almanaque Carmelita-Teresiano*. Badalona, març del 1955. Arxiu Provincial de la Província de Santa Teresa de la Congregació de Santa Teresa de Jesús.

⁹⁹ Entrevista realitzada l'1 de febrer del 2007.

complex i amb un caràcter tan permanent, ja que, per regla general, l'Ajuntament no permetia aleshores edificacions als barris de barraques, per tal que no es trenqués el caràcter de temporalitat en què volien deixar aquests suburbis: «Es criterio oficial de las autoridades, un tanto lógicas, de no hacer edificaciones en zonas cuyas viviendas, llamémoslas así, han de ser demolidas» (García Ortega, 1957). Si més no, cal veure que aquesta obra social estava avallada, si no acceptada, per les autoritats. Ja l'any 1956, amb motiu de la inauguració de la nova escola, finançada per Laureà Miró, hi va acudir una nodrida representació de les màximes autoritats barcelonines, entre les quals s'hi comptaven l'arquebisbe Modrego, l'alcalde J. M.ª Porcioles i el regidor Agustí de Semir.¹⁰⁰ Per tant, podem constatar que aquesta obra social gaudia d'una atenció especial per part de les autoritats i que aleshores, a mitjan dècada de 1950, no es preveia cap ordenació urbanística que fes plantejar a l'Ajuntament dificultar la construcció d'aquests equipaments tan sòlids i perdurables: una clínica, una escola de dues plantes amb capacitat per a 800 alumnes, una residència-convent on vivien les monges i una capella. És més, l'any 1957 les autoritats governamentals van promoure l'escola Carmen Tronchoni, dirigida per la Sección Femenina de la Falange. Estava ubicada a la part alta del Poble-sec, a tocar de la barriada dels Tres Pins, i va representar una millora en els gairebé inexistents serveis escolars de què podien gaudir els habitants de Montjuïc (*La Vanguardia Española*, 25 de gener del 1957).

Malgrat aquesta certa atenció escolar especial que rebia l'assentament de Montjuïc, no se salvava de l'acció repressiva del Servicio de Control y Represión del Barraquismo a l'hora de tirar a terra les barraques que s'havien aixecat sense tenir la placa de l'Ajuntament o que s'havien ampliat o reformat de forma il·legal. Gaspar Rodríguez, l'ajudant d'ATS del pare José Miguel, ens explica com el capellà, com altres vegades al barri, va evitar que li tiressin la barraca a terra.

Quan em vaig casar, amb el meu sogre i els meus cunyats vam fer una barraca adossada a la seva. Eren dues habitacions que comunicaven amb el menjador del sogre. (...) Un dia que tornava de treballar, un veí va venir esverat a trobar-me perquè deia que els «picos» m'anaven a tirar a terra la barraca. En arribar, vaig veure que estaven discutint amb el pare José Miguel, que els deia que si la

¹⁰⁰ APST.

*volien tirar a terra que ho fessin però que ell no es movia d'allà, i em va fer entrar amb ell i la meva dona a dins la barraca. (...) al final els «picos» van acabar marxant.*¹⁰¹

Els equipaments de l'obra social de Montjuïc estaran en ple funcionament fins ben bé l'any 1961, moment en què hi ha una reestructuració en la seva direcció. Sobtadament, l'any 1959 el pare José Miguel va deixar la muntanya i la direcció del Centro Misional Carmelitano de Montjuïc i no hi va tornar mai més. Aquesta absència, que explicarem més endavant, va suposar un cop molt fort per a tota l'estructura de serveis del centre missional, perquè ell n'era l'ànima i el motor. Deixem que sigui el mateix Laureà Miró, principal benefactor de l'obra, qui ens expliqui què va succeir, ja que, en una carta datada el 1969 i dirigida a la mare superiora de les teresianes, narra com va canviar l'obra social.

*En octubre de 1959 desertó don Miguel Vidal Torres y la consternación llenó Montjuïc. El provincial de los Carmelitas Descalzos me visitó para explicarme aquella ausencia y que se había dirigido al arzobispo Modrego para que adoptara las medidas que creyera oportunas sobre la Misión en Montjuïc, de la que ellos no podían seguir haciéndose cargo. Ante el completo abandono en que quedaban los niños de Montjuïc y también para salvar el prestigio de la Iglesia Oficial y evitar el escándalo, por mientras ésta no decidiese su actuación, me hice cargo de la escuela y del mantenimiento de las religiosas. En entrevistas con el arzobispo Modrego y el obispo auxiliar Dr. Jubany, les expuse la solución que me parecía posible, que era la creación, a base de amigos con los que creía poder contar, de algo como una asociación o institución regida por las leyes civiles que asegurase el mantenimiento de la escuela. Dijéronme que una institución eclesiástica podría servir al efecto y al mismo tiempo hacerse cargo de la asistencia sanitaria y sobre todo servir a la religión y a la Iglesia. Acepté su decisión. Pocos años después me arrepentía de esta aceptación.*¹⁰²

D'aquesta manera va quedar constituït el 12 de juliol del 1960 el Instituto Eclesiástico No Colegiado Obra Social del Niño Jesús de Praga, presidit per

¹⁰¹ Entrevista registrada el 2 març del 2007.

¹⁰² APST. Carta de Laureà Miró a la mare superiora de les teresianes de Montjuïc. Barcelona, maig del 1969.

Laureà Miró i Farrés i amb un patronat de col·laboradors entre els quals s'hi comptaven industrials i advocats, que després de moltes vicissituds va prosseguir l'obra social iniciada set anys abans pel carmelita pare José Miguel. El penediment per haver acceptat els consells del Bisbat de què parla Laureà Miró es devia al fet que, després d'un any d'espera, aquesta institució no va poder tenir personalitat jurídica eclesiàstica i, per tant, tampoc personalitat civil. Aquest fet va comportar que el patronat i la institució creada no poguessin obtenir els beneficis que la legislació preveia per obres de beneficència, ni tampoc les exempcions fiscals als donants. Per un altre costat, eclesiàsticament tampoc podien fer contractes ni adquirir béns. Aquesta situació legal anòmala i irresoluble va portar a la deserció de gran part dels donants del patronat, que veien que no podien obtenir exempcions fiscals i, per un altre costat, a la deserció de part del personal que hi col·laborava, com el sanitari i docent laic, en haver-se constituït com a institució purament religiosa sense personalitat jurídica i no poder contractar personal, tal com explica el mateix Laureà Miró en la referida correspondència.

Fueron tiempos calamitosos para la Obra, sobre los que he hablado muchas veces con Vd. Los médicos y el personal sanitario anunciaban que se retirarían y se retiraron, lo mismo que los que habían hecho donativos al Centro Misional. Los posibles colaboradores de la Obra de Montjuïc, tanto personales como económicos, entre el tiempo transcurrido y el hecho de que tal obra apareciera que la llevaban adelante curas y monjas, habían canalizado o iban a canalizar su colaboración caritativa por otros caminos.¹⁰³

D'aquesta manera, la nova etapa de l'Obra Social del Niño Jesús de Praga s'inicia amb molts entrebancs i amb la pèrdua de la seva capacitat d'acció, com va succeir amb la clínica, que va haver d'abandonar les seves funcions a conseqüència dels fets exposats anteriorment i reconvertir-se, a partir del 1961, una altra vegada en dispensari. De l'escola se'n va fer càrrec una nova congregació, les Germanes Teresianes de Jesús, a petició de Laureà Miró i recomanació de l'Arquebisbat, atès que aquestes podien exercir tasques docents d'ensenyament secundari, a diferència de les Germanes Carmelites Descalces, que només es dedicaven a l'ensenyament primari. Amb el temps, en els espais dedicats a

¹⁰³ APST.

l'antiga clínica, les antigues alumnes teresianes de Ganduxer establirien una guarderia per a lactants. Les despeses de tota l'obra eren sufragades pel patronat, tot i que amb el temps arribaria a ser únicament el Sr. Miró qui tiraria endavant l'obra social.

El Patronato es una ayuda indispensable. El Patronato es una junta de señores que nos ayudan económica y moralmente. El presidente es el Sr. Miró. Muchos hombres de Montjuïc trabajan en sus empresas y esto hace que conozca y viva sus necesidades. Corren por su cuenta las matrículas de los alumnos, los sueldos del médico y la enfermera del dispensario, los de las profesoras, regalos de Reyes para los niños... mil cosas que sin su ayuda nos sería difícil tener.¹⁰⁴

La incorporació a l'escola de les Banderes de les teresianes, que garantien la formació escolar fins a l'ensenyament secundari, també va influir en l'ampliació de l'oferta educativa a partir de beques ofertes a aquells alumnes que podien continuar els estudis, tal com explica la mare Montserrat Ortiz en una entrevista apareguda a *Jesús Maestro*.

Los alumnos están con nosotras hasta que se han preparado para ir a la escuela profesional técnica de La Salle. Los que salen de La Salle van a La Pegaso. Allí es todo gratuito, con la ventaja de que estudian y a la vez empiezan a trabajar y ganar su dinero. Tienen también asegurada la asistencia espiritual.¹⁰⁵

De fet, l'oportunitat hi era, però la realitat social i econòmica de la gran majoria de famílies que vivia a Montjuïc sovint dificultava que aquests alumnes poguessin prosseguir la seva formació. La necessitat d'un nou sou que millorés l'economia familiar moltes vegades obligava els joves o nens a incorporar-se al món laboral de forma prematura.

Empecé a trabajar con diez años repartiendo paquetes por Barcelona con un hombre en una furgoneta. En aquel tiempo, entre la paga y las propinas me sacaba un buen sueldo. Luego, las monjas de Las Banderas convencieron a mis padres para

¹⁰⁴ «Obras Sociales». *Jesús Maestro*. Barcelona, 1966. APST

¹⁰⁵ *Op. cit.*

Alumnes del l'Escola del Niño Jesús de Praga davant l'escola i el convent de les monges teresianes a Montjuïc. Barcelona, 1967. Fons particular d'Isabel Monraveta.

que volviera a estudiar. Ellas me consiguieron una beca para estudiar en La Salle Barceloneta. Pero yo, ya cuando volví a estudiar, pensaba más en el trabajo y lo que me sacaba, y lo dejé. Y me metí en la fábrica de vidrio, cuando tenía doce años. Al encargado le decía que el libro de familia lo tenía en el pueblo. Luego lo tuve que falsificar para que se lo creyera.¹⁰⁶

Altres, malgrat les bones aptituds per als estudis, van haver de deixar passar l'oportunitat de continuar la seva formació per poder ajudar la família en moments de necessitat.

¹⁰⁶ Testimoni de Teófilo Ramírez. Va néixer a Agudo, Ciudad Real, l'any 1954. Va arribar a Montjuïc l'any 1956. Hi va viure 12 anys. Va ser reallotjat a Cinco Rosas (Camps Blancs), a Sant Boi de Llobregat. Entrevista realitzada el 29 de març del 2007.

A los trece años las monjas teresianas del colegio de Las Banderas me consiguieron una beca para ir a La Salle de la Barceloneta. Cuando empecé a ir, durante el primer año, mi padre cayó enfermo, tuvo una depresión muy fuerte y tuvo que dejar de trabajar. Entonces mi madre, que nos había estado cuidando a mí y a mi hermano, tuvo que ponerse a trabajar en la limpieza, pero era mayor y llegaba a casa muy dolida de la rodilla. Por eso tuve que dejar el colegio y ponerme yo a trabajar, porque en casa hacía falta un sueldo. Entré de aprendiz de planchista en el Poble-sec.¹⁰⁷

La nova etapa de l'obra social de Montjuïc prosseguia a partir de la nova institució eclesiàstica no col·legiada creada el 1960, però, a la muntanya, la desaparició sobtada del pare José Miguel va suposar un desconcert general. No se sabia què havia passat amb ell i el fet va començar a derivar en una boira de misteris i rumors que ha arribat fins avui. El fet que la persona que es va encarregar de dotar la muntanya d'uns serveis escolars i sanitaris inaudits fins aleshores, que s'havia sacrificat d'una manera tan esforçada per la millora de les condicions de vida dels habitants i que havia arribat a assumir Montjuïc i la seva Obra com una empresa personal hagués marxat d'aquella manera va deixar perplexa tota una comunitat que, tot i així, encara agraeix la seva labor.

Explicarem breument què va succeir amb el pare José Miguel, les motivacions que va tenir per marxar i què se'n va fer d'ell després de marxar de Montjuïc, gràcies a la documentació personal que s'ha trobat a l'Arxiu dels Carmelites Descalços de Barcelona. Creiem que és necessària una explicació pòstuma, atesa la importància del personatge. A més, part dels fets que el van portar a abandonar posen de manifest les transformacions que començaven a donar-se en el si de l'Església, l'inici d'una transició que acabaria culminant amb la reforma que produiria posteriorment el Concili Vaticà II (1962-1967).

El pare José Miguel va deixar Montjuïc i Barcelona l'octubre del 1959. Un mes després, el novembre del mateix any, escrivia una carta des de Brussel·les, Bèlgica, la seva nova residència, al seu provincial de Barcelona, tractant de posar fre a certs rumors que li havien arribat, i així ho explicava:

¹⁰⁷ Testimoni de Federico Antúnez. Va néixer a Sevilla l'any 1953. Va arribar a Montjuïc amb cinc anys, el 1958, i hi viurà deu anys. Va ser reallotjat a Sant Cosme l'any 1968. Entrevista realitzada el 31 d'octubre del 2006.

La visita de un buen amigo, así como otras circunstancias, me ha traído vientos de muy desagradables rumores. Parece que mi nombre no se ve muy respetado por esa comunidad. Quiero, ante todo, sentar la premisa de que mi decisión, largo tiempo meditada, no fue ni una «locura» ni cosa por el estilo. Examine Vd. las circunstancias que Vds. me han forzado a vivir. ¿No soy bastante explícito?

Aquí Miquel Vidal passa a fer menció al provincial de noms de companys de comunitat carmelita que li havien dificultat la seva vida monacal, que no desvetllarem per respecte, i de fets, uns que observava i altres dels quals ell va ser víctima, que no esmenta, doncs esgrimeix que el provincial ja n'està al corrent, i continua dient:

Un poquitín más de humanidad nos daría a todos la dosis de sentido común que nos falta con gran frecuencia. Si Vd. y los que ocupan cargos semejantes se dignaran a bajar de sus pedestales, salir con mucha frecuencia del castillo de unos prejuicios y de unas categorías carentes de sentido, si esto hicieran, hallarán al hombre, en esta máquina que Vds. llaman «el súbdito»; percibirían el latido de un corazón, el gemido de un ansia, de una aspiración, de una vida, en fin, encontrarían al hombre. En contacto con ese hombre, se podría trabajar, luchar; ahora bien, Vds. sólo aspiran a mandar. ¿Qué importa el «súbdito», con todos sus problemas, si el coro está lleno? ¿Qué más da que cien mil personas mueran sin sacramentos, se desangren, revienten, si todos estamos en el refectorio? Por favor, no me diga que exagero, Vd. sabe bien que me quedo corto (...) Sé perfectamente el poder que ejerce sobre Vds. el dinero, ¿no? Preguntémoslo al Ropero «de los pobres». (...) Compare mi actuación con las «diáfanas y cristalinas» cuentas del Ropero, insoponible bochorno y vergüenza difícil de aguantar.¹⁰⁸

Els arguments que esgrimeix en defensa de les calúmnie rebudes són prou explícites. Miquel Vidal va ser un home religiós amb una instrucció humanística molt àmplia. La seva activitat en el suburbi de Montjuïc, en contacte amb la població més desvalguda, el treball constant per oferir uns serveis i unes atencions que considerava legítimes, el van anar apropant a una realitat que contrastava de forma radical amb les activitats conventuals de la seva congregació. Les

¹⁰⁸ ASTS. Cúria provincial. Expedients religiosos.

seves activitats en el suburbi de Montjuïc van ser objecte de crítiques per part de membres de la seva comunitat. Entre aquestes apareixia la imprudència d'atendre malalts a la clínica sense tenir cap titulació, o la despesa econòmica que suposava el centre missional. La seva entrega absoluta a la tasca missional de Montjuïc requeria certa flexibilitat enfront de l'observança de la regla conventual i alguns dels seus companys recelaven d'aquesta actitud, doncs passava gran part del dia fora del convent; estudiava a la universitat pública, un fet que en aquella època no era corrent entre la població regular, on sovint anava sense hàbit, i anava amunt i avall amb motocicleta. La crítica que Miquel Vidal fa al provincial d'estar tancats i allunyats de la vida mundana i d'ignorar l'essència de l'home que sent, viu i pateix i al qual ell creu que es pot ajudar a dignificar la seva condició a partir de la lluita per millorar la seva condició social i econòmica i sortir de la marginació, resumeix la disjuntiva en què la seva experiència missional el va situar enfront de la vida conventual i de les línies beneficocariatives de l'acció social religiosa. La seva implicació amb el barri de barraques anava més enllà de la tasca purament evangelitzadora i començava a incorporar les noves tendències missionals que es dirigien a combatre la marginació i la injustícia social que es vivia en els barris de barraques. Finalment, les pressions que va rebre i la manca de suport per fer-hi front el van portar a abandonar la comunitat i marxar a Bèlgica, on havia viscut durant la guerra civil.

Miquel Vidal, amb 34 anys, va continuar la seva vida a Bèlgica. Va seguir estudiant a la Universitat Lliure de Bèlgica, on va aconseguir una beca per estudiar a Cambridge, Anglaterra. En tornar a Brussel·les no exercí de capellà, tot i que seguia formant part de la congregació dels carmelites. A finals del 1961 va entrar a treballar de tramoista al Teatre Monnaine de Brussel·les, del qual acabà sent el director general fins al 1968. Posteriorment, s'incorporà a l'agència de viatges Generalcar, amb la qual viatjà per tot el món, i residí una temporada a Austràlia. El 1975, a causa de problemes de salut, canvià de feina i exercí de relacions públiques d'una empresa. El 1980 va incardinar, es a dir, va demanar poder tornar a exercir de capellà, tot i que no volia tornar a la vida conventual. Va col·laborar en diferents parròquies i també va fer de mestre en una escola nacional belga. Posteriorment, el desembre del 1994 morí a Bèlgica a l'edat de 67 anys.¹⁰⁹

¹⁰⁹ ASTS. Cúria provincial. Expedients religiosos.

Les noves accions de participació comunitària

L'Obra Social del Niño Jesús de Praga continuava desenvolupant les seves funcions assistencials i d'apostolat centrades en l'escola, el dispensari i la guarderia, a través de les germanes teresianes que residien des del 1961 al convent edificat pel Sr. Miró al mateix nucli de les Banderes. A finals dels anys cinquanta, tal com hem fet esment anteriorment, hi va haver un canvi substancial en els mètodes i objectius de les missions establertes en els barris suburbials. Amb la celebració de la Semana del Suburbio el 1957, organitzada pel bisbe Modrego i dirigida pel delegat episcopal del Secretariado Nacional de Caridad, el Dr. Rogel-li Duocastella, en la qual va participar el pare José Miguel com a representant de Montjuïc, el tarannà de les obres socials religioses parroquials començà a canviar sensiblement. A les conclusions d'aquestes jornades hi predomina la preocupació per l'aspecte escolar dels infants i la necessitat de reforçar l'aspecte formatiu professional per a joves, homes i dones, per tal de facilitar el desenvolupament personal, l'accés al món del treball i l'autonomia econòmica de les famílies, abandonant gradualment els lligams generats amb la beneficència. També se'n desprenia que s'havia de promocionar la figura de l'assistent social, formada professionalment i retribuïda econòmicament, la qual havia de ser el centre de la tasca assistencial als suburbis i tenir una funció separada de l'apostolat. La promoció de centres socials de caràcter participatiu i el foment del cooperativisme entre els habitants dels suburbis per millorar la vida comunitària i solucionar el problema de l'habitatge van ser uns altres dels eixos proposats (Duocastella, 1957: 189-191). Aquestes propostes posteriorment es veuran avalades per les reformes introduïdes a partir del Concili Vaticà II (1962-1965).

A la muntanya de Montjuïc, a continuació de l'obra social iniciada a principis dels anys cinquanta al nucli de Can Valero i les Banderes, es van anar desenvolupant altres institucions d'acció social religiosa: l'escola de Sant Salvador d'Horta, a la barriada dels Tres Pins, vinculada a la parròquia homònima;¹¹⁰ la catequesi i el centre sanitari de la parròquia de Sant Pere Claver del Poble-sec;¹¹¹ una petita escola a Can Valero que va ser creada pel metge Maldonado, resident

¹¹⁰ Per a més informació, consulteu els arxius de la parròquia de Sant Salvador d'Horta.

¹¹¹ Cusí, Pilar (1958). *Proyecto de estudio de un sector de barracas atendiendo especialmente al impacto que las condiciones de vida han causado en la vida familiar y en la integración social*. Tesi no publicada. Barcelona: Arxiu de la parròquia de Sant Pere Claver.

a la barriada;¹¹² el Centro Oriol, a la barriada dels Tres Pins, concretament a la zona de Farreres, que ja havia engegat el 1954 el mossèn Oriol Briva amb la col·laboració de joves de les congregacions marianes i de les Joventuts Obreres Catòliques, que comptava amb un dispensari i una escola nocturna (*Diario de Barcelona*, 9 de març del 1954); l'escola Carmen Tronchoni, de la Sección Femenina de la Falange, fundada el 1957, propera als Tres Pins (*La Vanguardia Española*, 25 de gener del 1957); la Institució Eclesiàstica Joan XXIII, fundada pel pare Mauri el 1964, que se centrava en les persones que residien al Palau de les Missions (o Previsió), el Pavelló de Bèlgica i l'Estadi, el qual va promocionar una escola, una guarderia, un consultori i una residència infantil (*La Vanguardia Española*, 3 de desembre del 1967).

Aquestes institucions d'acció social i religiosa que es van anar creant en els diferents punts i barriades de la muntanya van atreure molts joves catequistes, estudiants universitaris lligats a les parròquies, a participar en aquestes missions eclesials, a redós de les noves perspectives d'acció social que s'estaven produint en el si de l'Església, les quals pretenien ampliar la presència de personal no regular en les missions que havien anat creant als suburbis barcelonins.

*Les congregacions marianes tenien presència als barris de barraques des de finals dels anys cinquanta. N'hi havia més de quinze d'escampades per la ciutat. A Can Tunis, a les Corts, als Tres Pins... Amb les persones de l'Estadi també s'hi va treballar. Al principi no hi havia gent que hi visqués. Després de les inundacions del 1962, sí que s'hi van traslladar moltes famílies. On hi havia gent era al Pavelló de Bèlgica. Jo vaig començar a col·laborar a l'Estadi al voltant de l'any 1960 en una catequesi que ja funcionava. Amb els nanos fèiem tres activitats bàsiques: els jocs, catequesi i cine mut. A poc a poc, vèiem que la catequesi no els aportava el que ells necessitaven, que era formació i una oportunitat per sortir-se'n el dia de demà.*¹¹³

Després d'un temps de treballar en el camp de l'evangelització, alguns d'aquests catequistes es van començar a plantejar, a mitjan anys seixanta, la necessitat de reorientar la seva funció i dedicar-la a l'escolarització i a la forma-

¹¹² MALDONADO, F. (1962). *La Verdad de Montjuich*. Barcelona: Ed. Gráficos.

¹¹³ Testimoni de Ferran Cardenal, aleshores estudiant de dret i catequista de les congregacions marianes. Va arribar a la muntanya el 1963 com a catequista i hi serà fins el 1968. Entrevista realitzada el 12 de juny del 2007.

ció professional. A l'àrea de Can Valero, alguns d'aquests estudiants van entrar en contacte amb les monges teresianes de l'escola de les Banderes i aquestes els van cedir part de la seva instal·lació per fer una escola nocturna amb l'objectiu de reforçar en l'estudi els nens de la muntanya i possibilitar que els més grans, que ja s'havien incorporat al treball informal, poguessin assistir a escola.

*L'escola nocturna primer era de repàs o de complement per els joves que ja treballaven. L'activitat era diària, cada vespre. També feiem alfabetització per a adults. Les monges ens deixaven unes aules per fer-ho. La congregació de les teresianes aleshores era una institució molt conservadora i seguien un model bàsicament catequístic, però ens van permetre fer servir les seves instal·lacions. Es va arribar a pensar que paguessin per assistir-hi per tal que fos valorada i sortir així de l'àmbit de la beneficència paternalista d'aleshores. També els professors es van assignar un sou simbòlic. Hi havia el director, el cap d'estudis; intentàvem que tingués certa serietat.*¹¹⁴

Aquest projecte s'anirà desenvolupant i es tractarà de crear una aula de formació professional bàsica, a fi i efecte de millorar l'accés a la formació dels joves i la seva inclusió en el món del treball.

*L'escola nocturna era un projecte que anava dirigit a formar els joves de la muntanya i tractar de vincular-los a escoles de formació professional. Aleshores volia ser com una filial dels Germans de la Salle, d'oficialia industrial, on s'examinaven els alumnes. Aleshores feiem pràctiques del que es feia als cursos d'oficialia industrial que s'estudiava a la Salle, com també als centres de formació professional que tenien les congregacions marianes al Clot. El que tenia més demanda era l'automoció. (...) Nosaltres intentàvem que adquirissin uns coneixements bàsics i un vincle que els facilités l'accés a escoles normalitzades. (...) Al final, no va acabar funcionant; cap d'ells va seguir els estudis, però la vinculació amb l'escola nocturna els va servir per millorar la seva formació elemental.*¹¹⁵

¹¹⁴ Testimoni de Josep M. Rabella, aleshores catequista de les congregacions marianes i estudiant d'aparellador. Participà en el barri entre el 1961 i el 1968. Va ser un dels impulsors d'aquest projecte. Actualment és catedràtic de geografia a la Universitat de Barcelona. Entrevista realitzada el 26 de juliol del 2007.

¹¹⁵ Testimoni de Josep M. Rabella. Entrevista realitzada el 26 de juliol del 2007.

La vinculació que es va establir entre aquests joves catequistes a través de l'escola nocturna, si bé no va tenir els resultats que es pretenien en els objectius de formació, sí que va donar fruits a l'hora de generar certes inquietuds associatives entre els joves, els quals es van animar a crear un centre social. Aquests catequistes van aconseguir els permisos per poder aixecar una barraca que es convertiria l'any 1967 en el Centro Recreativo de Las Banderas. La van construir entre tots i es va convertir en el primer local social de joves de l'assentament de Can Valero, per treballar aspectes culturals, socials i comunitaris.

*Era un centre perquè els joves tinguessin un punt on trobar-se, socialitzar-se i fer-se càrrec d'alguna cosa comuna. Es va constituir com a centre social i, encara que no tinguéssim estatuts, es va formalitzar amb la seva junta directiva i les seves funcions de responsabilitat, per tal que se'l sentissin seu i adquirissin responsabilitat envers el centre.*¹¹⁶

Al centre recreatiu s'hi van anar sumant joves de les diferents barriades properes —de Can Valero, de les Banderes, del Pagès— i aviat es van anar dinamitzant activitats lúdiques, recreatives i culturals. Carlos García, que en va entrar a formar part junt amb la seva germana, ens explica com es va generar el vincle amb els catequistes:

*Después de trabajar íbamos a Las Banderas, a la escuela nocturna que estaba en el colegio de las monjas, donde también iba mi hermana. Hacíamos repaso escolar. Íbamos porque mi padre quería que siguiéramos estudiando. Entonces fue cuando montamos el Centro Recreativo de Las Banderas. Nosotros teníamos ganas de tener nuestro espacio y ellos [els catequistes] nos animaron y nos ayudaron a levantarlo. En el centro hacíamos muchas cosas. Hacíamos excursiones, reuniones, cinefórum, fiestas... Sobre todo las excursiones, que nos venían muy bien; íbamos de acampada a Sant Miquel del Fai, al Pedraforca. También hacíamos otras actividades como charlas y teatro. Se montó una Pasión que representamos por Barcelona, en San Adrián y en Can Clos. También montamos un grupo de música: The Guitars.*¹¹⁷

¹¹⁶ Testimoni de Ferran Cardenal. Entrevista realitzada el 12 de juny del 2007.

¹¹⁷ Testimoni de Carlos García. Va néixer a Badajoz el 1951. Arriba a Montjuïc amb cinc anys, el 1956. Viurà 11 anys a les barraques de Can Valero. El 1968 és reallotjat a Sant Cosme. Entrevista realitzada el 12 d'abril del 2007.

La Voz de la Montaña.
 Revista del Centro
 Cultural Las Banderas
 de Montjuïc. Gener
 del 1968, núm. 13.
 Fons particular de Josep
 M. Rabella.

Altres activitats anaven adreçades a oferir al joves projectes que els vincules- sin al barri. Una d'aquestes va ser la creació d'un butlletí mensual d'informació del barri que s'anomenà *La Voz de la Montaña*.¹¹⁸ Va néixer el gener de l'any 1967 i se'n van editar 21 números. El primer número va tenir una tirada de 500 exemplars i es venien en els bars de l'assentament al preu de tres pessetes. Els temes que tractava afectaven el barri. En els primers números es preguntava als veïns quines coses millorarien del barri. La llum pública, el problema de l'abocador d'escombraries, l'escassetat de fonts públiques d'aigua, l'estat dels camins sense asfaltar i la manca d'infraestructures eren els temes més sol·licitats.

L'activitat del Centro Recreativo de Las Banderas s'havia posat en marxa gràcies a aquests projectes d'animació comunitària que havien incorporat aquests

¹¹⁸ *La Voz de la Montaña. Revista del Centro Cultural Las Banderas.* Barcelona (1967-1969). La col·lecció completa es troba a l'Arxiu de Càritas Diocesana.

estudiants universitaris, però l'assistència i la participació era exclusivament masculina. Per aquest motiu van incorporar a l'equip d'acció social dues estudiants d'assistent social per tractar de vincular les noies joves del barri a les activitats del centre. Isabel Montraveta i Eulalia Carreras van arribar a la muntanya per fer aquesta funció, tal com ho explica la Isabel:

Em van venir a buscar per aconseguir que les noies poguessin acudir al centre i poder treballar la seva incorporació i integració en condicions d'igualtat amb un respecte de gènere. Aleshores els pares eren molt contraris a què nois i noies fessin coses juntes. S'havia de fer un treball amb les famílies perquè les deixessin participar. Després també es va haver de treballar amb el conjunt del grup. Inclús a La Voz de la Montaña, al principi, hi havia una secció dedicada a «páginas femeninas», que després vàrem eliminar perquè era contrària al que volíem aconseguir.¹¹⁹

La intervenció d'aquests estudiants a partir de la dècada de 1960 donarà un gir en l'atenció social a l'assentament de Can Valero. Fins a la seva arribada, l'Església havia tractat de donar a l'assentament les estructures assistencials mínimes en el camp sanitari i escolar, sota la rúbrica de la beneficència paternalista. El barri i les seves infraestructures d'habitabilitat no van ser mai objecte de treball per part dels religiosos que hi treballaven. En canvi, la participació dels estudiants catequistes que van col·laborar durant els anys seixanta aniria encaminada a fomentar que es produís un desenvolupament comunitari, a ajudar a crear espais d'integració i animació de la comunitat, en els quals es buscava un nivell d'implicació amb el barri i una presa de consciència de la seva realitat, i a treballar la millora de la seva situació individual i col·lectiva. Carlos García, que va formar part del grup de joves, així ens ho explica:

Nosotros, los jóvenes de Montjuïc, aprendimos a organizarnos nosotros mismos y a entender que lo que uno quiere lo puede conseguir. Hicimos el centro social, la revista, teníamos nuestro espacio de reunión (...) Ellos [es refereix als voluntaris] nos enseñaron a mirar el barrio de una manera diferente y a luchar para mejorar.¹²⁰

¹¹⁹ Testimoni d'Isabel Montraveta. Fou assistent social de Càritas Diocesana a Can Valero entre el 1967 i el 1969. Entrevista realitzada el 27 de juliol del 2007.

¹²⁰ Testimoni de Carlos García. Entrevista realitzada el 12 d'abril del 2007.

Barraca amb hortet i barberia al fons. Barcelona, 1967. Fons particular d'Isabel Montraveta.

En el conjunt d'aquesta nova perspectiva de l'acció social comunitària, que s'anava desenvolupant paral·lelament a l'Obra Social del Niño Jesús de Praga, dirigida per Laureà Miró i gestionada per les germanes teresianes, hi va prendre part Pere Segura, un capellà escolapi que va arribar a la muntanya el 1966, provenint del nucli de barraques del Camp de la Bota, per fer-se càrrec de la capella que hi havia a les Banderes:

Jo estava en el sector que pertanyia al Port. Els escolapis es van entendre amb el capellà del Port per ser en nom seu allà dalt. Jo, allà dalt, era com un vicari de la parròquia de la Mare de Déu del Port. La capella pertanyia a l'edifici de les monges i oficiava els actes litúrgics. Vivia en una barraca que em van deixar al costat del barber d'Utrera que treballava a la SEAT. Era una barraca d'una sola habitació on just m'hi cabia el llit, el fogonet i la guitarra. (...) Uns estudiants dels jesu-

ïtes, gent aplegada del Fórum Vergés, junt amb un estudiant de capellà que es deia pare Ituarte i unes alumnes d'assistent social, Isabel Montraveta i Eulalia Carreres, van fer una escola nocturna, una de formació professional i un centre per a joves. Va ser una experiència molt interessant. Jo el que intentava explicar era una forma de viure el cristianisme, de caràcter progressista, on per sobre de tot es busqués la dignitat de les persones. Animava els joves a participar en el centre social i a esforçar-se per millorar el barri.¹²¹

En Pere Segura aviat es va convertir en un referent entre els catequistes que treballaven a la muntanya i participava activament en les reunions que es feien al centre social. El seu tarannà era el propi de molts capellans anomenats «obrers» que s'havien bolcat en tasques assistencials en els suburbis proletaris. Estudiava psicologia a la universitat i treballava a l'escola jesuïta del carrer Ample. Aquest tarannà progressista sembla que no casava gaire ni amb les directrius de la congregació de les teresianes, ni amb les del benefactor de l'Obra, Laureà Miró. En la correspondència amb la mare superiora de les teresianes, el Sr. Miró feia un balanç de la relació entre els capellans que havien passat per la muntanya i l'Obra dirigida per les teresianes que no deixa dubte de la seva posició religiosa i mostra les tensions existents a la muntanya entre el personal religiós que hi va ser present. Aquestes tensions eren fruit de les transformacions que s'estaven produint en les diferents línies d'acció social religiosa de l'Església.

Ya habían aparecido los clérigos que habían de continuar esa especie de crónica negra del apostolado en Montjuïc, y que a veces nos ha obligado a los laicos, que nunca habíamos pensado ni querido ser predicadores, para evitar contiendas mayores, a tener que hacer citas de las Sagradas Escrituras por ver y oír cosas que me hacían desear una Santa Inquisición. (...) Si se habían acabado los tiempos del ex padre de la Congregación de Cristo Trabajador, con el que ya aparecieron los «comos» en Montjuïc (pues ya era «como» coadjutor parroquial) y que inició la moda sacerdotal de atacar a Vds., habían empezado los tiempos del hoy ex padre escolapio Pedro Segura, también «como» coadjutor, que incrementó el ata-

¹²¹ Testimoni de Pere Segura, capellà escolapi que va fer-se càrrec de la capella de les Banderes. Va viure en una barraca durant tres anys. A més dels serveis religiosos que oficiava, va participar en la creació de l'escola nocturna i el casal de joves de les Banderes, al nucli de Can Valero. Va ser present a Montjuïc entre els anys 1966 i 1968. Entrevista realitzada el 17 d'abril del 2007.

*que contra Vds. con impunidades y apoyos que no comprenderé jamás. A los tiempos del padre Segura le sucedieron los del «como» párroco mosén Palom y otra vez proseguí por una cuestión personal de afecto y servicio a todas y cada una de las madres que componían la comunidad de Montjuïc, es decir, para defenderlas personalmente.*¹²²

Queda manifest que durant gran part de la presència de religiosos a la muntanya es van donar unes tensions que no eren més que el trànsit ideològic que estava patint la societat regular de l'església catòlica, en una dècada en què les metodologies d'evangelització i d'acció social anaven divergint. La influència que la Semana del Suburbio (1957) va exercir a Càritas Diocesana i l'obertura social i pastoral que va suposar el Concili Vaticà II (1962-1965) per a algunes institucions religioses van generar una dialèctica en l'acció social religiosa. Aquestes diferents maneres de concebre el servei social i espiritual a una comunitat sovint eren incompreses i de vegades es va arribar a forçar la destitució d'alguns membres de l'Església, com succeí amb el pare Segura:

*La meva relació amb les monges no va ser molt bona, perquè no portava hàbit, parlava en català i vivia en una barraca. El fundador de les teresianes, Enrique de Osó, prohibia parlar el català entre les seves monges, malgrat que n'hi hagués de catalanes. Aleshores era una congregació molt conservadora. Hi havia un cacic, en Miró Trepas, que feia beneficència a la muntanya, però mai va fer res per evitar que «els picos» tiressin les barraques a terra. En Miró Trepas va voler calumniar-me i em van acusar al bisbe Marcelo González de corrompre sexualment les noies. Tot aquell rebombori es va generar perquè un dia que estava confessant una noia li vaig dir que fer petons al seu xicot no era pecat. Em van acusar de fer educació sexual. (...) Després de molt reflexionar i de moltes pressions, vaig comunicar al pare Botey que marxava, que deixava la muntanya.*¹²³

La beneficència paternalista practicada fins aleshores no havia fet més que perpetuar una situació d'exclusió social que esdevenia cíclica i, enfront d'això, les processons, el corpus i altres actes litúrgics no oferien més que una seguretat

¹²² APST.

¹²³ Testimoni de Pere Segura. Entrevista realitzada el 17 d'abril del 2007.

espiritual. Les inquietuds d'aquests capellans obrers i dels catequistes seran la de buscar la manera que aquestes famílies sortissin de la seva pobresa, recuperessin la seva dignitat com a individus i lluitessin per aconseguir millorar la seva situació personal i familiar. Alhora, es treballava perquè adquirissin una idea de col·lectivitat per tal de millorar el barri on vivien i, finalment, aconseguir integrar-se plenament a la vida ciutadana.

En els diferents projectes d'acció social que s'estaven gestionant al barri també van aparèixer discrepàncies i competències que en dificultaven l'aplicació. En els primers informes que Isabel Montraveta va elaborar en ser contractada per Càritas¹²⁴ com a assistent social a Montjuïc a partir de l'octubre del 1967 també van quedar manifestes aquestes tensions:

*Junto con una maestra se ha estudiado la posibilidad de lograr una escuela nocturna para chicas, primero de cultura general que luego podría convertirse en secretariado, corte y confección, oficios, etc. Lo más difícil era encontrar un local adecuado; se pidió a las religiosas teresianas algunas clases y aceptaron. Se prepararon los programas, se hizo ambiente entre las chicas, se buscaron maestras y, en el momento de formalizar el acuerdo de cesión del local, las religiosas se negaron, afirmando que lo tenían todo ocupado. Pocos días después, las jóvenes del barrio acudían a clase con las religiosas por la noche. Se ha intentado buscar otros locales, pero vista la imposibilidad, se ha desistido del proyecto.*¹²⁵

Malgrat les dificultats amb què sovint topaven les noves iniciatives d'acció social que s'havien anat generant, centrades en les metodologies del desenvolupament comunitari, aquestes anaven donant els seus fruits. S'havia començat a dinamitzar el barri, fent-ne partícips els seus habitants. S'havia aixecat un centre social, s'havia creat un butlletí veïnal i la presència de l'assistent social començava a vincular les famílies amb els problemes i les necessitats del barri.

L'acció social desenvolupada a Can Valero diversificava les seves actuacions. A partir de la incorporació del treball social comunitari, a mitjan dècada de 1960, van coexistir dues línies d'acció. D'una banda, es va mantenir una continuïtat

¹²⁴ Els informes que l'assistent social va elaborar i lliurar a Càritas Diocesana han pogut ser consultats per l'autor gràcies a la col·laboració d'Isabel Montraveta.

¹²⁵ Informe de l'assistent social Isabel Montraveta. Novembre del 1967. Fons particular d'Isabel Montraveta.

Veïns parlant amb les autoritats. Font: ECHENIQUE, Marcial (1965). El barraquismo de Montjuïc. Tesi doctoral. Barcelona: ETSAB.

de l'acció social religiosa de l'Obra Social del Niño Jesús, centrada en l'escola i el dispensari, que mantenia els objectius de les obres socials religioses tradicionals i on pervivia la beneficència paternalista en la seva metodologia. De l'altra, la incorporació de la metodologia del treball social, a partir del centre social i les activitats que se'n desprenien, va possibilitar un treball comunitari que fixava com a objectiu les necessitats del barri i l'organització de la societat per buscar el seu propi desenvolupament.

L'anunci de la immediata desaparició total de les barraques de Montjuïc per part de l'Ajuntament va provocar que entre el veïnat es produís una sensació d'inseguretat per la seva situació legal anòmala. El procés de reallotjament era imminent.

El procés de reallotjament

Montjuïc constituïa un dels barris de barraques més grans i més antics de Barcelona. Segons l'estudi realitzat durant la Semana del Suburbio, el 1957 hi havia 6.090 barraques. El procés de reallotjament dels habitants de les bar-

raques de Montjuïc havia començat de forma accidental. A la primavera del 1963, a causa de les intenses pluges, es va ensorrar una part de les terres properes a les piscines municipals de Montjuïc i van quedar afectades diverses barraques (*La Vanguardia Española*, 9 de març del 1963). L'esllavissada va causar la mort de nou persones i ferides greus en cinc més. Com a conseqüència d'aquest fet, es van real·lotjar 200 famílies del nucli de Miramar a pisos del barri badaloní de Bufalà.¹²⁶ Les declaracions de Franco sobre la imminent solució del barraquisme a Montjuïc, durant la visita que va fer al castell el juny d'aquell mateix any, van posar en marxa el procés de forma més decidida. A aquest efecte es van reactivar les Unidades Vecinales de Absorción Social (UVAS) que, a través de l'Obra Sindical del Hogar (OSH), es construïren en polígons socials per a barraquistes (*BOE*, 13/04/61; 4/07/63; 26/12/63). Si bé en el primer decret es parla de 12.000 habitatges, en el segon i tercer ja hi ha una retallada a 6.500. Les UVAS van distribuir-se en tres polígons d'habitatge en municipis propers de Barcelona: Pomar, a Badalona; Cinco Rosas, l'actual barri de Camps Blancs de Sant Boi de Llobregat, i Sant Cosme, al Prat de Llobregat, tots ells totalment allunyats de la realitat laboral i social dels barraquistes de Montjuïc.

Montjuïc, fins aleshores, no havia quedat afectat per cap projecte urbanístic prioritari, però el desenvolupament econòmic que vivia el país i la cessió del Castell de Montjuïc a la ciutat (*La Vanguardia Española*, 8 de maig del 1960), amb la conseqüent eliminació de les prohibicions de construcció en els seus perímetres propers, van obrir noves perspectives urbanístiques per a Montjuïc. La construcció d'un nou parc d'atraccions, molt a la vora del que s'havia inaugurat l'any 1930 i sobre el qual s'havia aixecat un barri de barraques, va provocar el reallotjament precipitat, l'any 1964, de 800 famílies de l'assentament de barraques de Maricel, dins de l'àrea dels Tres Pins, en pisos del barri del Sud-Oest del Besòs, i seixanta famílies més van ser reallotjades en barracons fets per l'Ajuntament a la mateixa muntanya perquè no hi havia suficients pisos.¹²⁷ L'any 1965 es va presentar el Plan Especial de Ordenación de Montjuïc (Roca, 1994: 324), que,

¹²⁶ DOMÈNECH, R.; JUNCOSA, R. «Una experiencia de trabajo social comunitario en un barrio de barracas de Montjuïc», a *Revista de Treball Social*, núm. 51. Barcelona, juliol-setembre del 1973.

¹²⁷ «Montjuïc, una experiencia. El derribo de barracas y el traslado de sus ocupantes a un barrio normal de nueva creación», a *Vivienda, boletín del Patronato Municipal de la Vivienda*. Barcelona, tercer trimestre del 1964.

Traslats dels barraquistes de Maricel al polígon del Sud-Oest del Besòs. Font: «Una experiencia. El derribo de barracas y traslado de sus ocupantes a un barrio normal de nueva creación», a Patronato Municipal de la Vivienda 1963-1965. Axiu del Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona.

malgrat no ser aprovat, preveia la construcció d'una zona residencial que transformava la muntanya.¹²⁸

Durant l'any 1967 es van portar a terme els desallotjaments i el trasllat de les encara 306 famílies que vivien a l'Estadi de Montjuïc, les 124 del Pavelló de Bèlgica i les 39 del Palau de les Missions, moltes de les quals havien passat quatre anys malvivint en aquests recintes després de ser-hi reubicades arran de les inundacions del Vallès del 1963. Per accedir al pis s'havia d'efectuar una entrada de 17.500 pessetes. Les possibilitats d'aconseguir un préstec a l'empresa o al Monte Pío eren menors si el treballador era eventual, ja que sol·licitaven una cotització mínima de 700 dies i que la demanda s'efectués amb tres mesos d'antelació a l'adjudicació. En el cas dels pavellons, com en molts altres assentaments, l'Ajuntament sovint repartia les butlletes d'inscripció amb setmanes d'antelació (*El Noticiero Universal*, 10 de novembre del 1967), fet que va provocar que moltes famílies no poguessin accedir a un préstec. Càritas Diocesana va invertir en aquesta operació de trasllat 118.000 pessetes en concepte de préstec, que havia de ser retornat per l'Ajuntament, per socórrer les famílies més desvalgudes, i va fer possible el real·lotjament del Pavelló de Bèlgica (Huertas, *Tele/Estel*, 28 de juny del 1968). Per poder copsar millor quins eren els mètodes que aplicava l'Ajuntament i l'OSH en els processos de real·lotjament, només cal llegir un full informatiu que es va penjar a la porta de l'Estadi uns dies abans:

*El próximo día 12, las familias a las que se les ha concedido piso deberán abandonar dicho albergue. Caso de no hacerlo perderán los derechos sobre el piso. Los que retengan en su poder las hojas sin haber efectuado el pago de la entrada, perderán todo el derecho a ser alojados en otra barraca.*¹²⁹

Els desallotjaments del Pavelló de Bèlgica i del Palau de les Missions, així com el de l'Estadi, estaven subjectes a projectes urbanístics immediats. Els dos primers van ser enderrocats immediatament al seu desallotjament (*Noticiero*

¹²⁸ El projecte d'iniciativa privada amb patrocini de BEOSA fou dissenyat pels arquitectes O. Bohigas, A. Bonet i J. Martorell. Preveia l'eradicació del cementiri per a la construcció d'un barri residencial i un port esportiu al vessant marítim de la muntanya, on hi havia les barraques de Can Tunis, que havia d'arribar fins a la Rambla, i també una zona verda i esportiva al vessant nord de la muntanya, on hi havia els barris de barraques.

¹²⁹ FIGUERUELO, A. «Antes del domingo se desalojarán los pabellones de Montjuïc». *El Noticiero Universal*. Barcelona, 10 de novembre del 1967.

Universal, 30 de febrer del 1968) i un any després, molt a la vora del lloc que va ocupar un dels edificis més sinistres i infrahumans de la ciutat, el Palau de les Missions, on l'Ajuntament va amuntegar centenars de famílies immigrants i desheretades en espera de ser retornats als seus pobles d'origen, van començar les obres de remodelació del Palauet Albéniz, que paradoxalment passaria a ser residència per a visitants il·lustres (*Correo Catalán*, 8 de gener del 1969). En el desallotjament de l'Estadi hi va intervenir econòmicament el Real Club Deportivo Español, el qual va cedir un préstec a l'Obra Social Joan XXIII del pare Mauri per poder real·lotjar les últimes famílies, atès que existien negociacions amb l'Ajuntament per poder llogar l'Estadi i traslladar-hi les seves instal·lacions quan hagués venut el vell camp de futbol (*La Vanguardia Española*, 3 de desembre del 1967).

Altres factors accelerarien el procés de supressió d'un dels nuclis més antics i més poblats de barraques de Barcelona, atès el procés d'urbanització que s'havia engegat amb la construcció del parc d'atraccions Maricel Park (1965). El gener del 1968, l'Ajuntament de Barcelona i TVE van signar els acords de cessió de terrenys de la muntanya de Montjuïc per a l'edificació de les noves instal·lacions televisives a la ciutat (*Noticiero Universal*, 30 de gener del 1968). Es preveia que es construirien darrere de l'Estadi, on estava emplaçat el barri de Can Valero i que aleshores era el que encara quedava dempeus, junt amb les Banderes, el Pagès, l'Animeta i altres àrees properes dels Tres Pins; en total, 2.200 barraques.

La imminència del real·lotjament va provocar en els veïns una certa inquietud davant el procés: a causa de la seva situació d'il·legalitat no sabien si se'ls oferiria un pis, perquè molts no disposaven de plaques i a moltes barraques hi vivia més d'una família. S'havien escampat per la muntanya els mètodes que feia servir l'Ajuntament, que traslladava diverses famílies a un pis o traslladava les famílies que no disposaven dels diners per a les entrades exigides a altres bars de barraques. D'aquests fets va néixer la idea de crear una agrupació de veïns que pogués donar una resposta unitària als problemes que patien conjuntament:

La idea surgió de un grupo de los Tres Pinos que se sirvió de los jóvenes de la junta del Centro Recreativo Las Banderas para darlo a conocer en esta parte del barrio. Ante todo, se estudió con estos jóvenes qué adultos podrían interesarse por la idea y, junto con los promotores, se hicieron reuniones reducidas con los que simpatizaron hasta extender el propósito de formar una asociación. Posteriormente, se

*reunieron por separado los dos grupos (Tres Pinos y Valero) para elegir a cinco miembros de cada grupo que llevarían adelante la idea hasta la aprobación de sus estatutos.*¹³⁰

La primera acció que es va dur a terme de manera col·lectiva entre els veïns a partir de la posada en marxa d'aquesta associació va ser la construcció del Puente Nuevo, un pont d'obra per creuar un torrent que havia de substituir el malmès pont de fusta, que suposava un perill per als escolars que cada dia l'havien de creuar per anar a l'escola de les Banderes. Aquest pont va ser construït pels mateixos veïns gràcies al préstec que va facilitar Càritas.¹³¹

L'Asociación de Padres de Familia la Esperanza va quedar legalment aprovada pel Govern Civil el gener del 1968. Es va buscar una fórmula legal paral·lela a la que ja existia com a representació veïnal dins les estructures del règim, aleshores anomenades «asociaciones de cabezas de familia», però que eren molt inoperants i depenien directament del règim. Aquesta associació es reunia principalment a l'escola de les Banderes i va aprofitar la revista *La Voz de la Montaña* per difondre els seus progressos. Els objectius principals de l'entitat eren intercedir en el procés de reallotjament per evitar certs procediments que eren els habituals.

*Del que es tractava era que l'Ajuntament concedís pisos a totes les famílies. Es donava la circumstància que els censos que s'havien fet eren sobre la base de barraques amb xapa, però n'hi havia moltes que s'havien construït amb posterioritat. Un altre factor era que a moltes barraques hi vivia més d'una família i d'això l'Ajuntament en feia cas omís. Reallotjava en un pis tantes famílies com hi havia a la barraca. Un tercer element era que no es facilitaven prou ajuts a les famílies amb menys recursos i això ocasionava que es produïssin els traspassos o les permutes de barraques, és a dir, veïns que encara no els tocava per àrea es canviaven la barraca per aquells que no podien pagar l'entrada del pis, i es produïa una marginació progressiva.*¹³²

¹³⁰ Informe de l'assistent social Isabel Montraveta. Novembre del 1967. Fons particular d'Isabel Montraveta.

¹³¹ *La Voz de la Montaña*. Revista del Centro Cultural Las Banderas. Barcelona, núm. 13, gener del 1968.

¹³² Testimoni d'Isabel Montraveta. Fou assistent social de Càritas Diocesana a Can Valero entre el 1967 i el 1969. Entrevista realitzada el 27 de juliol del 2007.

Veïns participant en la construcció del pont. Barcelona, 1967. Fons particular d'Isabel Monraveta.

D'aquesta situació se'n va fer un ràpid ressò l'opinió pública, ja que l'associació La Esperanza va iniciar una campanya de premsa, a partir de cartes al director dels diaris, que aviat es va recolzar en notícies i reportatges de periodistes que van posar el problema de les barraques de Montjuïc en primera línia de les notícies barcelonines.

*Muchos de los ocupantes de aquella zona llegaron hace 25 años. Luego, la falta de presión, la vista gorda y sobre todo la necesidad, contribuyeron a que cuando las familias se ampliaban —por bodas de los hijos titulares de las chapas en muchos casos— llevaban anexas una ampliación de la barraca. Ahora, en el momento de la distribución, la tendencia es facilitar un piso por chapa sin tener en cuenta las familias que esas chapas representan.*¹³³

¹³³ CASTELL, J. «Un piso por chapa o una vivienda por familia», a *El Correo Catalán*, 20 de febrer del 1968.

La posició de l'associació La Esperanza en aquest aspecte va ser contundent i va fer tot el possible per denunciar aquest fet, servint-se de la premsa i de les simpaties i els suports que anaven trobant entre certs periodistes i diaris, tal com mostra aquesta nota de l'associació en què s'esmenta el Sr. Mensa, director del Servicio de Erradicación del Barraquismo de l'Ajuntament:

No deja de sorprendernos esta medida que contradice totalmente las declaraciones del Sr. Mensa en la asamblea general de la asociación del 27 de enero, donde afirmó que había pisos para todos. La Asociación de Padres de Familia la Esperanza discute la aplicación práctica de estas declaraciones y afirma que ello atenta contra los derechos elementales reconocidos en el Fuero de los Españoles y el artículo 8.º del Libro de Instrucciones de la Obra Sindical del Hogar, que «prohíbe la convivencia de varias familias en un piso». (El Correo Catalán, 3 de març del 1968.)

Uns mesos més tard, l'associació La Esperanza continuarà denunciant els casos de traspassos i permutes que s'estaven produint entre barraquistes i que allora eren permesos per l'Ajuntament. La finalitat era evitar-los i passar a un altre mètode, que era pressionar l'Ajuntament perquè facilités les ajudes necessàries a les famílies més desvalgudes i que aquestes no perdessin l'oportunitat d'adquirir un pis, tal com mostra aquesta nota enviada per l'associació als mitjans, en resposta a un altra de publicada per l'Ajuntament:

Verdaderamente nos hemos sorprendido ante la mencionada nota en la que se llega a reconocer que el mismo Ayuntamiento ha permitido la permuta o cesión del derecho a piso a cambio de una barraca. Creemos que este hecho es extremadamente grave, puesto que si bien el Ayuntamiento afirma que no lo autoriza, reconoce que lo permite. Y, efectivamente, esta asociación tiene conocimiento de numerosos casos de permuta realizados no sólo con el permiso del Ayuntamiento, sino bajo la presión de ciertos funcionarios. Y decimos que es extremadamente grave porque estos cambios dan lugar a numerosas especulaciones e inmoralidades y suponen para quienes lo realizan el abandono de toda posibilidad de lograr una vivienda digna. (El Correo Catalán, 16 de gener del 1969.)

Aquesta situació de permissivitat en el traspàs de barraca, operació en què es podia pagar entre 1.700 i 15.000 pessetes, anava acompanyada d'altres actua-

Primera junta de l'Asociación de Padres de Familia la Esperanza, 1968. A la fotografia es pot apreciar la presència de l'assistent social Isabel Montraveta al ple de la junta. Fons particular d'Isabel Montraveta.

cions municipals en què es traslladava les famílies que no havien aconseguit un crèdit directament a altres nuclis de barraques, en els quals encara no hi havia una data fixada per a la seva eradicació.¹³⁴ De fet, gran part de les reubicacions d'aquestes famílies per part de l'Ajuntament es portarà a terme en barraques buides de barris on s'havia reallotjat a població, com ara la Perona, la ronda de Sant Martí o Can Tunis. Aquestes actuacions van provocar una perpetuació del barraquisme d'alguna manera programada, si més no despreocupada, que comportaria que el barraquisme i la seva solució definitiva es perllongués fins a finals de la dècada de 1980 i entrés en una fase d'alta marginació.

Les activitats de l'Asociación de Padres de Familia La Esperanza prosseguiran a través de la campanya de premsa, així com d'entrevistes amb els responsables municipals del barraquisme. En les assemblees que periòdicament celebraven, acostumaven a convidar, entre altres, el director del Servicio de Represión del Barraquismo, Jaume Mensa, tinent d'alcalde i el *procurador en*

¹³⁴ Vegeu, en aquest llibre, el capítol de la Perona.

Cortes Españolas por el Tercio de Familia, el Sr. Eduardo Tarragona i, posteriorment, el seu successor, Juan Antonio Samaranch, i el secretari de l'Obra Sindical del Hogar, el Sr. Chinchilla. D'aquestes autoritats, tret de la primera assemblea general extraordinària que es va celebrar el 27 de gener del 1968, a la qual van acudir els tres càrrecs esmentats anteriorment, a les altres només va continuar acceptant l'ofertament Eduardo Tarragona, procurador de Corts. En aquella primera assemblea, el Sr. Mensa es va comprometre a la desaparició de les barraques de Montjuïc en set o vuit mesos, a la possibilitat d'accedir a 2.000 habitatges i al fet que tothom aconseguiria un pis, tal com havia anunciat en una roda de premsa setmanes abans (*Correo Catalán*, 13 de gener del 1968). Mesos més tard, un cop vençut el termini estipulat, l'ansietat tornava a aparèixer entre els barraquistes de Montjuïc, ja que només s'havia lliurat la meitat dels pisos i encara restava a la muntanya un miler de famílies que vivien en unes condicions encara pitjors.

*El barrio estaba lastimoso. Vivíamos en medio de los escombros de las barracas que habían tirado y encima habían provocado la aparición de ratas enormes que campaban a sus anchas. Teníamos cortes de luz cada día, cuando había, porque había días y noches que las pasábamos a oscuras. Encima merodeaban por ahí gentes que no eran del barrio y que venían a buscar lo que la gente no se había podido llevar. Cuando te dabas cuenta ya los tenías dentro de la barraca porque creían que estaba vacía.*¹³⁵

La situació en què havien de viure els habitants de Montjuïc empitjorava a mesura que anava desapareixent el barri. La idea d'haver de continuar vivint en aquelles condicions per un temps indeterminat planava com una ombra sobre el cel de la muntanya. En les següents assemblees celebrades, la junta expressava aquesta preocupació. Hi acostumava a assistir el procurador de Corts, Eduardo Tarragona Corbella, que s'havia convertit en capdavanter i veu política dels barraquistes de Montjuïc. Ja fos per populisme o per simpatia, va iniciar una sèrie de tràmits que portarien la veu del veïns i el problema de Montjuïc a les més altes esferes del règim. Una de les primeres accions va ser expressar al vicepre-

¹³⁵ Testimoni de Mercedes Castro. Va néixer a Can Valero el 1956. Va ser reallotjada, junt amb els seus pares, a Sant Cosme el 1968. Entrevista realitzada el 2 de març del 2007.

sident del Govern, Luis Carrero Blanco, la situació en què es trobaven els habitants, i per il·lustrar-ho li va fer arribar l'acta de la junta en què havia participat, en la qual es pot llegir:

Se abrió la sesión con la lectura de un informe sobre las gestiones realizadas por la Junta: visitas al Ayuntamiento, instancia al gobernador civil pidiendo vigilancia para el barrio, cartas a los periódicos e informes dirigidos a los señores ministros y al arzobispo de Barcelona, sobre la situación del barrio. Se habló de la asistencia médica, dándose el caso que el único médico del SOE ha sido trasladado a otro barrio. También se dijo que cuando hay carreras en el circuito, se prohíbe pasar a todos los habitantes de Montjuïc, con el agravio laboral que implica. Se informó que FECSA ha prometido mayor rapidez y control en el caso de los apagones. A continuación el Sr. Tarragona hizo uso de la palabra, diciendo que transmitiría nuestros problemas al Excmo. Vicepresidente del Gobierno y, si fuera necesario, a las mismas Cortes.¹³⁶

Mesos després el problema de Montjuïc arribava a les Corts, atès que al Sr. Tarragona li va ser concedida una interpel·lació oral en el ple, a més d'una audiència amb el mateix Franco, a les quals va acudir amb uns informes i un cens realitzats per la mateixa associació de veïns. Aquest fet va quedar recollit a la premsa i va ser explicat personalment pel procurador en una carta adreçada a l'associació:

Pláceme comunicarles que en la audiencia que SE el Jefe del Estado tuvo el honor de concederme el pasado día 2 del actual mes de noviembre, le puse en conocimiento del problema de las barracas de Montjuïc. A tal efecto, y como ampliación de mi información verbal, le entregué el escrito que Vds. firmaron, demostrando SE gran interés por dicho problema no solucionado.¹³⁷

Segons el cens i els informes realitzats per l'associació¹³⁸ i que es van entregar en aquesta audiència, l'octubre de l'any 1968 quedaven a la muntanya 968 famí-

¹³⁶ Acta de l'assemblea general de la junta de l'associació La Esperanza, 31 de maig del 1968. Fons particular d'Isabel Montraveta.

¹³⁷ Correspondència de l'associació La Esperanza. Arxiu d'Isabel Montraveta.

¹³⁸ Documentació de l'associació. Estudi de l'estat del barri i cens de població. Octubre del 1968. Fons particular d'Isabel Montraveta.

El barri dels Tres Pins, amb Can Valero i l'Estadi en últim terme. Fons particular d'Isabel Montraveta.

lies. Fins aleshores s'havien adjudicat 1.647 habitatges dels barris de les UVAS (Pomar, Cinco Rosas i Sant Cosme) i s'havien reallotjat les 306 famílies de l'Estadi de Montjuïc, 124 del Pavelló de Bèlgica, 39 del Palau de les Missions, 202 del barri de Sobre la Fossa, 741 del barri dels Tres Pins i 235 de Can Valero. Amb els reallotjaments que s'havien dut a terme durant aquell any s'havien anat acomiadant molts dels promotors de l'entitat, així com molts membres de la junta, i començaven a sorgir problemes en el lideratge de l'associació La Esperanza.

En les eleccions posteriors s'incorporaven nous caps visibles que havien de fer front a una situació molt desmoralitzadora, atès que, tot i les gestions abans referides, l'adjudicació de pisos s'havia aturat. Això va quedar reflectit en els informes que anava redactant l'assistent social Isabel Montraveta per a Càritas:

La labor de la junta es constante y callada, lo cual hace que sea difícilmente apreciada por los otros vecinos. Los miembros que últimamente se han incorporado van integrándose en el grupo, sin embargo, se encuentra a faltar un auténtico líder. La participación de los otros vecinos es mínima. El censo del barrio fue una acción que llevó a colaborar a algunos vecinos que seguían de lejos la actuación de la junta, quienes posteriormente, al producirse algunas bajas, han venido a ocupar las vacantes. El asistente social procura favorecer el desarrollo de estos miembros y potenciar su actuación hacia el exterior. En ocasiones la participación de la asistente ha tenido que ser demasiado directa.¹³⁹

Molts dels veïns que havien aconseguit un pis als barris de nova construcció de les UVAS continuaven en contacte amb l'associació de veïns i tractaven de donar ànims als que encara hi lluitaven, malgrat les realitats amb què s'havien trobat, que no feien saltar d'alegria. En un reportatge periodístic es posava en evidència les mancances de serveis i infraestructures que existien al barri badaloní de Pomar, on havien estat reallotjats molts veïns de Montjuïc:

Gran parte del vecindario se tiene que suministrar agua en una boca de riego. El fluido eléctrico no ha sido instalado en un elevado número de viviendas. El grupo escolar para 1.600 niños no ha sido abierto por falta de maestros. (El Noticiero Universal, 22 de febrer del 1968.)

¹³⁹ Informe realitzat per l'assistent social Isabel Montraveta. Novembre del 1968.

Malgrat aquestes deficiències, intentaven continuar en els nous barris d'acollida la vida associativa que havien creat a Montjuïc. En el núm. 21 de *La Voz de la Montaña* del desembre del 1968 apareix un reportatge titulat «Pomar y Cinco Rosas, los centros sociales en marcha», on s'estableixen els ponts d'agermanament entre els barris d'origen i els d'acollida. La llavor que havia nascut a la muntanya de Montjuïc germinaria posteriorment en les associacions de veïns d'aquest barris, que haurien de continuar la lluita per un barri digne.

Entre finals de l'any 1968 i principis de l'any 1969 es van distribuir els habitatges que es van anar construint en els polígons de les UVAS, amb aquestes obres acabades i els seus habitatges totalment distribuïts. No quedaven més pisos, però a finals d'agost del 1969 encara hi havia 375 famílies sense reallotjar a la muntanya.

El setembre del 1969 es produeix un relleu en l'assistència social que procurava Càritas Diocesana al nucli de barraques de Montjuïc. Isabel Montraveta, que havia iniciat el procés d'organització de la comunitat del barri entre el 1967 i el 1969, va promoure, a partir del treball social comunitari, la creació de l'associació La Esperanza, va deixar la seva tasca d'assistent a Montjuïc i va donar pas a la incorporació de Rosa Domènech, assistent social amb una llarga experiència de treball comunitari en barris de barraques, adquirida en la seva permanència al Camp de la Bota (Domènech, 2005). La incorporació de Rosa Domènech tractarà de continuar l'activitat de l'associació La Esperanza, la qual encara lluitava per assolir l'objectiu de reallotjar el conjunt de les 375 famílies que restaven al barri:

Existía el peligro de que ese conjunto de familias vieran eternizarse su injusta situación. Para evitar este posible olvido de un problema ciudadano, que aún no estaba resuelto totalmente, la asociación, en representación de todos los vecinos, realizó un informe minucioso al ministro de la Vivienda, así como al príncipe de España, sobre la situación en la que se encontraban las 375 familias que aún habitaban en Montjuïc. Se realizaron entrevistas con el alcalde y con el gobernador civil de Barcelona. A instancias de La Esperanza el procurador por el tercio familiar, J. A. Samaranch, dirigió un ruego pregunta a las Cortes, interesándose por la solución definitiva de este problema. (Domènech i Juncosa, 1973: 30).

Com a resultat d'aquestes gestions, el Ministerio de la Vivienda va fer pública una notícia en què es preveia l'adjudicació de 60 habitatges a Cornellà de Llobregat, 80 entre Cerdanyola i Ripollet, 70 a Sant Quirze de Terrassa i 9 entre diferents punts de Barcelona, així com el trasllat de 120 famílies a albergs provisionals de Sant Vicenç dels Horts. Les 36 famílies restants anirien a uns barracons desmuntables en espera de noves adjudicacions (*La Vanguardia Española*, 12 d'abril del 1970). Per tant, aquesta decisió deixava 156 famílies en barracons, en caràcter de provisionalitat. La resposta de l'associació La Esperanza no es féu esperar:

Después de treinta años de vivir en barracas no es admisible el traslado a otros barracones, en peores condiciones higiénicas y mucho más alejados del núcleo urbano y, como consecuencia, de nuestro trabajo. Consideramos que esta solución no resuelve nuestro problema, ni interpreta los deseos expresados por el jefe del estado en junio de 1963, cuando urgió la construcción de viviendas dignas para los barraquistas de Montjuïc. (La Vanguardia Española, 18 d'abril del 1970.)

Després d'aquest no rotund de l'associació La Esperanza, el Govern Civil va retirar la proposta dels barracons provisionals. Es van produir alguns reallotjaments en els habitatges oferts per l'OSH i es va arribar al compromís que en un termini de set mesos estarien a disposició els nous habitatges que s'estaven construint al polígon de la Mina per a les 210 famílies que encara restaven a la muntanya. Aquesta adjudicació, un cop vençut el termini promès, encara es va endarrerir més d'un any. Finalment, el 20 de març del 1972, s'enderrocaven les últimes barraques de Montjuïc. L'Asociación de Padres de Familia la Esperanza va publicar una carta en què anunciava la seva dissolució:

La Asociación de Padres de Familia La Esperanza de la montaña de Montjuïc tiene la satisfacción de dirigirse a la opinión pública para comunicar que con ésta finaliza su actividad porque ha conseguido uno de sus objetivos fundamentales: que todas las familias habitantes en las barracas de la montaña tuviéramos acceso a una vivienda aceptable, digna y asequible. Todo ello tras cuatro largos años de unión de esfuerzos, de logros y también de decepciones. Queremos destacar, de una manera especial, la eficaz aportación de un amplio sector de la prensa barcelonesa, que en todo momento ha demostrado una especial sensibilidad hacia nuestros problemas.

Nuestra satisfacción se ve empañada porque todavía miles de familias trabajadoras, como barraquistas o realquilados, siguen sin tener solucionado, entre otros, el importante problema de la vivienda. Finalmente nos permitimos indicar nuestra convicción de la necesidad de unión entre las familias de cualquier barrio o población para dejar a nuestros hijos una sociedad más justa y más humana. (Noticiero Universal, 18 de març del 1972.)

En el desenvolupament de l'acció social a Montjuïc es pot veure l'evolució que es produeix en els mètodes i les finalitats de l'apostolat de les institucions eclesials. Les tensions que es van viure entre els diferents representants de l'Església presents a la muntanya reflecteixen la dialèctica que es va començar a produir a finals dels anys cinquanta entre l'evangelització paternalista tradicional, centrada en la beneficència caritativa, i els nous corrents religiosos que es van anar desenvolupant a redós de la renovació dels principis d'acció social eclesial que va suposar la celebració de la Semana del Suburbio el 1957 i el Concili Vaticà II (1962-1965), els quals influïren decididament en l'adopció dels nous mètodes d'acció social europeus en algunes de les institucions religioses. La presència de capellans obrers, molt propers a la realitat social que es vivia als barris obrers barcelonins, com ara Montjuïc, i el contacte directe amb la pobresa, la injustícia i l'exclusió social en què vivien els seus habitants, va suposar un revulsiu a l'apostolat que portaven a terme aquests representants de l'Església. Així mateix, la incorporació de joves catequistes als centres d'acció social, participant activament en el barri, va provocar un salt qualitatiu en els serveis que s'oferien. Se'n van integrar de nous que apostaven pel desenvolupament humà i comunitari de les persones i del col·lectiu. Càritas Diocesana, malgrat ser una institució de beneficència, s'erigí com a capdavantera d'aquests nous corrents i promoció la creació de centres socials pel barri i la presència d'assistents socials professionals laics, que ajudaren a què els nous paràmetres de treball social comunitari poguessin tenir una aplicació pràctica i funcional.

A Montjuïc es pot veure clarament aquesta transformació de l'acció social, que també es produirà en altres barris de barraques de Barcelona amb característiques semblants, com ara el Camp de la Bota o Can Tunis. Aquests paral·lelismes amb altres barris responen al fet que tots ells compartien uns factors que en van determinar la seva aplicació, malgrat que van seguir processos diferents. En tots ells es va produir una transformació de l'acció social com a

resultat de la incorporació de treballadors socials laics que, malgrat estar dins d'òrbites d'institucions religioses com Càritas, van introduir els nous plantejaments del desenvolupament comunitari.

El procés de real·lotjament que es durà a terme a la muntanya de Montjuïc no es pot entendre sense tenir en compte els resultats de totes aquestes transformacions, fruit de les quals va ser possible la creació, a partir de l'aplicació dels mètodes del treball social comunitari, d'una associació de veïns que, malgrat estar sota una dictadura totalitària i repressiva, va aconseguir variar el caràcter expeditiu que havia practicat l'Ajuntament en els real·lotjaments fins aleshores. La campanya de premsa que va promoure l'associació i la correspondència rebuda per part de molts periodistes que van donar llum pública al problema del real·lotjament van condicionar les actuacions municipals arbitràries. Aconseguir un pis per família i no per barraca, obligar a donar facilitats econòmiques a les famílies més desvalgudes i frenar així la reubicació de famílies en altres barris de barraques a conseqüència de les permutes en l'adjudicació dels habitatges, van ser el resultat de l'activitat de l'associació, que va aconseguir tenir veu i posició en el procés de real·lotjament. Aquesta activitat associativa, malgrat el suport i la dinamització dels treballadors socials, va permetre a la comunitat conèixer i aprendre els mecanismes de l'organització i la lluita social en els problemes que l'afectaven.

L'experiència viscuda per les persones que van formar part i van participar en aquestes estructures associatives en els barris de barraques es convertirà en un rèdit per als nous barris de real·lotjament. Molts dels membres de l'associació La Esperanza van continuar la seva activitat veïnal i associativa als barris de Pomar, Cinco Rosas, Sant Cosme i la Mina, on aportaran l'aprenentatge adquirit al barri de barraques de Montjuïc.

Les barraques del Carmel: la llarga lluita per romandre al barri

Maximiliano Díaz Molinaro

El Carmelo es un barrio que ha surgido como tantos en la periferia de la ciudad, un poco a la buena de Dios. Como las setas en el bosque, diríamos. Por generación espontánea. Ello ha dado lugar a una serie de inconvenientes. Algunos muy graves, que debemos sufrir a todas horas sus habitantes y que generalmente son desconocidos por el resto de la ciudad y más principalmente por la Administración. (...) Y esto es lo que intentamos poner ante vuestros ojos, aunque no de una forma tan metafórica, en esta exposición. Queremos enseñar ante los de casa y ante los de fuera del barrio las cosas que para nosotros constituye el pan de cada día —duro pan, ciertamente—, las cosas que con frase «candeliana» nos califican un mucho como ciudadanos de donde la ciudad cambia su nombre. Quizá dándolas a conocer, alguno encuentre una solución...

El Carmelo. Boletín interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo, núm. 8, abril del 1974.

L'evolució dels nuclis de barraques de Francesc Alegre, Marià Labèrnia i Raimon Casellas es troba estretament lligada a la història del barri del Carmel durant la segona meitat del segle xx. Dit d'una altra manera, les barraques són un capítol més dins de la història del Carmel. Per no confondre el lector, hem de deixar clar que en aquest capítol s'analitzarà la lluita reivindicativa dels barraquistes per aconseguir el real·lotjament al mateix barri, però per explicar aquesta història és necessari remetre'ns a l'evolució del Carmel en el seu conjunt. Hem estudiat els nuclis de Francesc Alegre, Marià Labèrnia i Raimon Casellas per una qüestió d'unitat entorn de la lluita veïnal. En l'àmbit administratiu, els tres nuclis es trobaven emplaçats dins del barri de Can Baró. Tot i així, la lluita per obtenir millores en les infraestructures i la intervenció dels barraquistes en els processos de real·lotjament es van articular des de l'Associació de Veïns del Carmel. És per aquest motiu, i per un sentiment majoritari dels barraquistes, quant a la pertinença al barri, que hom parla de les barraques del Carmel.

Molts dels problemes que patien els barraquistes, a banda de la problemàtica inherent a viure en una barraca, eren els mateixos mals que patia la resta de població del Carmel, tant per les deficiències urbanístiques com per la manca d'equipaments i serveis. Ara bé, aquests mals no eren exclusius d'aquella zona de la ciutat. La Barceloneta, el Besòs, les Corts, Torre Baró, Vallbona, el Verdum, Trinitat Nova, Roquetes o la Guineueta, entre altres barris, compartien part de la mateixa problemàtica viscuda al Carmel. Les emergents associacions de veïns nascudes a finals dels anys seixanta i inicis dels setanta, sota l'empara de la *Ley de Asociaciones* del 1964, van maldar per reivindicar la millora dels barris i van lluitar per la democratització de la política municipal i estatal. Quan l'alcalde Josep M. de Porcioles abandonava l'Alcaldia de Barcelona el maig del 1973, la ciutat patia greus deficiències a causa d'una política autoritària poc procliu al bé comú que afavoria els interessos privats d'unes quantes persones. Josep M. Huertas i Marc Andreu (1996) consideren que «La Barcelona de finals dels anys seixanta era una ciutat immersa dins el xuclador del *desarrollismo*, on s'aixecaven barris sencers sense cap altra llei que fer els pisos, deslliurats els seus promotors de cap obligació envers la creació dels serveis indispensables a qualsevol comunitat». Enric Masó, el successor de Porcioles al capdavant de l'Alcaldia, heretava una llarga llista de greuges arreu de la ciutat i la propagació del moviment associatiu veïnal com a contrapunt a la inoperant política municipal.

El Carmel i els barris de barraques

El Carmel forma part del Districte Municipal VII d'Horta-Guinardó de Barcelona i es caracteritza pels grans desnivells, fruit d'un enclavament geogràfic abrupte. La seva frontera està delimitada pel barri de la Taxonera, el Parc de la Vall d'Hebron, la Clota, Horta, la Font d'en Fargues, el Guinardó i Can Baró. Segons Jaume Fabre i Josep M. Huertas (1976), la formació del barri transcorre a partir de la segona meitat del segle XIX, quan es comencen a bastir les primeres torres de planta baixa amb jardí o hortets i s'obren les primeres carreteres que connecten amb la ciutat. La composició social i l'ús de l'espai canviaran al llarg del segle XX amb l'arribada de les successives onades migratòries i, molt especialment, un cop acabada la Guerra Civil, moment en què sorgeixen els barris de barraques. A partir de l'etapa de postguerra el Carmel deixarà de ser una zona d'esbarjo per a les classes més o menys benestants de la ciutat i passarà a

caracteritzar-se per la concentració d'una població d'origen més humil en un espai reduït i mancat dels serveis més bàsics en determinades zones. Seguint el relat de Fabre i Huertas i estudis més recents com el de Lluís M. Bou i Eva Gimeno (2007), podem distingir diferents etapes en la construcció d'habitatges al Carmel fins a la dècada de 1970.

Una primera etapa correspon a la construcció de torres de planta baixa o de planta i pis, generalment amb hortet. L'eix vertebrador era el carrer Llobregós, amb construccions realitzades a partir de la segona meitat del segle XIX, que perviuen fins a la dècada de 1930, coincidint amb l'èxode dels hereus dels propietaris. Aquestes torres es posaran en venda i seran enderrocades per bastir nous blocs d'habitatges. Durant el primer terç del segle XX també es duen a terme algunes actuacions urbanístiques especulatives a càrrec de l'Empresa Nacional de Tierras, que possibilitarà l'accés d'una població més humil. Paral·lelament, es començaran a edificar les primeres cases als carrers de Labèrnia i Marià Labèrnia.

La segona etapa s'origina amb el sorgiment de les barraques a partir de la dècada de 1940. A dia d'avui encara es posa en dubte la data exacta de l'aparició de les primeres barraques. En un article publicat a *Destino* (24 d'abril del 1948, citat a Bou i Gimeno, 2007: 121) llegim que a la zona de Raimon Casellas hom trobava un barri de «casas que no son último modelo precisamente. Por Las Hurdes y Las Batuecas, hay modelos parecidos...». D'altra banda, a partir de les entrevistes que hem realitzat a barraquistes de la primera època, podem afirmar que l'origen de les barraques se situa a la zona de Marià Labèrnia pels volts del 1944. Un any després naixien els nuclis de Raimon Casellas i Francesc Alegre.

Una tercera etapa ens remet a l'autoconstrucció. Aquest era un mètode pel qual, a partir de la compra de terreny, una família es construïa la casa durant els caps de setmana i els dies festius. L'autoconstrucció estava estretament relacionada amb el barraquisme i s'inicià a partir de la dècada de 1940. Alguns dels barraquistes entrevistats marxaran de la barraca seguint aquest mètode. Exemples d'aquest tipus de construcció els trobem al vessant occidental del Carmel, entre els carrers de Ceuta i Mare de Déu del Pilar, o bé als carrers de Marsans i Rof i Font-rúbia.

A partir del 1950 s'inicià una quarta etapa representada per blocs monumentals d'habitatges. Bastits per promotores immobiliàries, es caracteritzaven per l'incompliment d'unes mínimes ordenances urbanístiques i per unes condicions

precàries. És una zona que queda circumscrita entre els carrers de Santuari, Calderón de la Barca i Llobregós, tot i que es pot fer extensible a altres carrers.

La cinquena i última etapa fa referència a la construcció de conjunts urbanístics. A partir de la dècada de 1970, tot i l'escassetat de solars i espais verds al barri, s'enceten projectes urbanístics de gran envergadura. L'exemple paradigmàtic és el conjunt d'edificis de Vista Park, a la carretera del Carmel, a tocar de l'actual plaça de Raimon Casellas.

Aquesta evolució en la construcció d'habitatges ens dona una pauta de com s'havia construït bona part del Carmel. En un informe emès per l'ens Informació Cartogràfica i de Base s'afirmava el següent:

*(...) ens trobem davant d'un barri (...) creat per proporcionar ràpids i grans beneficis a constructores i immobiliàries que aprofitaren la riuada immigratòria de les dècades de 1950 i 1960 i el creixement urbà de Barcelona dels setanta. Evidentment els equipaments i els espais urbans humanitzats estaven completament oposats a les finalitats proposades.*¹⁴⁰

Tenint present aquesta breu història del Carmel podem endinsar-nos en l'evolució dels barris de barraques. Hi havia tres grups diferenciats, tal com exposàvem amb anterioritat: Marià Labèrnia (*Los Cañones*), Francesc Alegre-*El Hoyo* i Raimon Casellas (*El Santo*). Les barraques de *Los Cañones* se situaven damunt mateix del turó de la Rovira, al final del carrer Marià Labèrnia, i ocupaven terrenys de propietat estatal. Aquest grup va rebre el nom de *Los Cañones* perquè ocupava un antic recinte militar antiaeri bastit durant la guerra civil. A més d'aquest nucli hi havia una sèrie de barraques disseminades al vessant del turó que dona al carrer de Gran Vista. Les barraques de Francesc Alegre es trobaven al final del carrer amb el mateix nom i ocupaven terrenys de propietat particular. Emplaçades a l'antiga cantera de Casa Vélez, els barraquistes feien la distinció entre les barraques d'*El Hoyo*, que es trobaven a la part baixa del turó de la Rovira, i les barraques de Francesc Alegre, que s'estenien per la falda del turó fins arribar al parc del Guinardó, però comunament es coneixeran com les barraques de Francesc Alegre. El tercer grup, el nucli de Raimon Casellas, es tro-

¹⁴⁰ ICBSA, Informació Cartogràfica i de Base. Societat Privada Municipal. «Estudio de recursos del barrio del Carmelo». Barcelona, 1984.

bava a l'actual plaça que conserva el mateix nom, al vessant sud-oest del turó, i també ocupava terrenys de propietat particular. El nucli va rebre el nom popular d'*El Santo* perquè un cura del Cottolengo del pare Alegre¹⁴¹ va regalar una imatge del Sagrat Cor als barraquistes de la zona per guarir-los en el dia a dia.

L'emplaçament militar del turó de la Rovira bastit al final del carrer Marià Labèrnia va ser desmantellat un cop acabada la guerra civil. Aprofitant l'abandonament de les instal·lacions, el 1944 arribaven les primeres famílies i ocupaven el recinte militar. Quan no va quedar més espai als refugis van començar a proliferar les primeres barraques de *Los Cañones*. María del Carmen Chávez¹⁴² i els seus pares van ser una de les primeres famílies que van instal·lar-se allà dalt:

(...) nací en Barcelona, por la avenida Virgen de Montserrat, a la altura de donde está la iglesia de Montserrat, en una cueva de barro. La cueva se empezó a caer por las tormentas y subimos a Los Cañones. (...) Nos metimos en el refugio porque allí no había que hacer obra ninguna. Se meten mis padres allá y allí nacieron mis otros tres hermanos.

Quan el 1949 l'Ajuntament crea el *Servicio de Control y Erradicación del Barraquismo*, el nucli de *Los Cañones* serà un dels primers objectius a eradicar. Una nit de pluja del 1955, tal com recorda M.^a del Carmen, es va produir un fet traumàtic en ser expulsades les famílies que ocupaven els refugis.

A medianoche llovía a cántaros. Nos pican a la puerta, sobre todo de los refugios estos, porque había estos dos mirando al mar y después había otros por encima. Vino el policía, el señor «Grabao», que no sé su nombre pero sé que era «el Grabao». Una gran persona: para no haber nacido. Nos metieron en un camión y nos llevaron a uno de los pabellones de Montjuïc.

¹⁴¹ El Cottolengo del pare Alegre es troba emplaçat a la carretera del Carmel. És un centre especial depenent de l'Església que acull nens minusvàlids i du a terme tasques d'obra social. En l'època de les barraques va ajudar nombroses famílies i va escolaritzar nens i nenes dels barris de barraques més propers.

¹⁴² María del Carmen Chávez neix a Barcelona el 1944. Viurà durant vint anys a les barraques de *Los Cañones*. Quan es casa abandona la barraca i se'n va a viure a un pis de l'Obra Sindical del Hogar a Badalona. Actualment viu al polígon de Canyelles. Entrevista realitzada el 9 de maig del 2007.

Nucli de barraques de Los Cañones, al final del carrer Marià Labèrnia. A la part dreta observem el desaparegut camp de futbol de Can Baró i, per damunt d'aquest, als peus de les barraques de Francesc Alegre, els pisos de la Cooperativa Graciencia. Barcelona, anys setanta. Font: Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona.

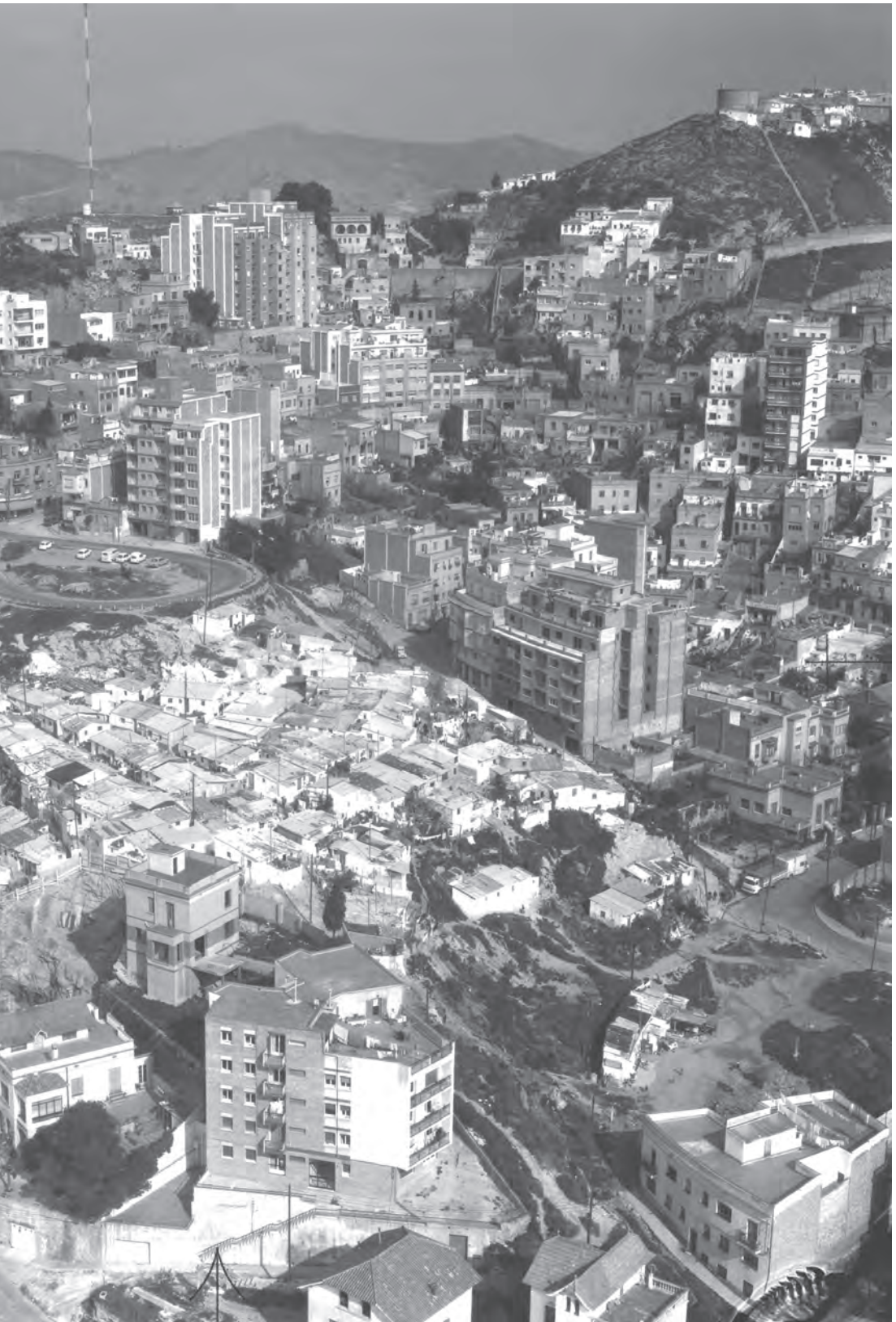

El nucli de barraques de Francesc Alegre. Barcelona, començament dels setanta. Font: Arxiu Nacional de Catalunya. Fons TAF Helicòpters, SA.

Al centre de la imatge, el nucli de barraques d'El Santo (Raimon Casellas) i, a l'angle superior dret, al cim del turó de la Rovira, les barraques de Los Cañones. Barcelona, començament dels setanta. Font: Arxiu Nacional de Catalunya. Fons TAF Helicòpters, SA.

La família de M.^a del Carmen, un cop va aconseguir sortir del Palau de les Missions gràcies a la mediació d'un tiet seu, va retornar a *Los Cañones* i va ocupar una barraca que havia quedat buida.

El nucli de Marià Labèrnia —*Los Cañones*— era el grup de barraques que es trobava més aïllat respecte al barri del Carmel o el de Can Baró. Les poc més de cent famílies¹⁴³ que vivien dalt de tot del turó no disposaven de cap botiga propera, però al carrer de Labèrnia hi havia un bar-bodega anomenat Tatachín, on es feien balls i festes i es podien comprar alguns aliments. Aquest lloc era emblemàtic entre els barraquistes dels tres barris i els veïns de la zona. Era un punt de reunió proper i s'hi organitzaven concursos de ball molt concorreguts.

*Se llamaba el bar Tatachín porque había un saloncito bastante grande y había un pianillo de aquellos, estilo madrileño como el que hemos visto en las películas, pero era un armario así de grande y metías una moneda y sonaban los pasodobles: ta-chín, ta-chín, ta-chín, ta-chín...*¹⁴⁴

Els nuclis de Francesc Alegre i Raimon Casellas van sorgir entorn del 1945. Tots tres nuclis estaven plenament consolidats a inicis dels anys cinquanta i la seva població provenia majoritàriament d'Andalusia.¹⁴⁵ Segons informes elaborats pel Servicio de Control y Erradicación de Barracas, l'any 1956 hi havia 570 barraques habitades per uns 3.000 habitants (Fabre i Huertas, 1976). Aquell mateix any el Servicio de Control les numerava amb la placa corresponent.¹⁴⁶

¹⁴³ El nombre de famílies que es presenta per a cada nucli correspon al primer cens elaborat per l'Associació de Veïns del Carmel entre el 1972 i el 1973. Per a èpoques anteriors no hi ha dades exactes disponibles.

¹⁴⁴ M.^a del Carmen Chávez. Entrevista realitzada el 9 de maig del 2007.

¹⁴⁵ GRUPO DE ESTUDIOS SOCIALES (1972). «Especial suburbio», a *Ahora*. Barcelona: Servicios de Juventud.

¹⁴⁶ «El fin de las barracas», a *Barcelona informa. Suplemento de la Gaceta Municipal*, núm. 2. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, octubre del 1972. Segons aquest informe, el nombre de barraques estimat el 1956 era de 570, però aquesta xifra, tal com quedava recollit a l'informe, només feia referència a les barraques de Francesc Alegre. A partir de les entrevistes realitzades i els censos elaborats per l'Asociación de Vecinos del Carmelo entre el 1972 i el 1973, podem afirmar que aquesta xifra és fictícia, ja que, com hem dit, per aquelles dates (1956) els nuclis es trobaven plenament consolidats i es mantindrien així pràcticament fins al 1977, moment en què té lloc el primer reallotjament masiu. La manca de xifres absolutes quant al nombre exacte de barraques, i a partir de les dades facilitades per l'associació de veïns del Carmel, ens du a afirmar que la xifra que presenta *Barcelona informa* fa referència als tres barris de barraques.

Veïns de Los Cañones preparant el terreny per aixecar una barraca. Barcelona, cap al 1955. Fons particular de Custodia Moreno.

Gran part dels primers pobladors de les barraques va arribar a Barcelona amb la idea de començar una nova vida. Si bé la gran majoria havia fugit de la pobresa, el panorama que trobarà a Barcelona no serà gaire més esperançador. Tot i la precarietat que suposava viure en una barraca amb la idea que la seva estança era temporal, els barris van prendre volada. La família de Custodia Moreno¹⁴⁷ abandonava la ciutat de Granada el 1947 per cercar una nova vida a Barcelona. En un principi tenien emparaulat el lloguer d'un pis, però van ser estafats i van decidir anar a viure a les barraques de Raimon Casellas —*El Santo*—, on coneixien alguns dels habitants.

¹⁴⁷ Custodia Moreno (nom real) va néixer a la ciutat de Granada el 1943. Arriba a les barraques de Raimon Casellas —*El Santo*— el 1947, on viurà durant vint anys. Sortirà del nucli pels volts del 1967, quan els seus pares compren un terreny al mateix barri del Carmel i s'hi construeixen la casa. Custodia Moreno es casa amb Alejandro Bosque i tots dos se'n van a viure a la nova casa. Els seus pares, però, continuen vivint a les barraques d'*El Santo* fins que aconsegueixen un pis a la promoció de Raimon Casellas el 1984. Entrevista realitzada el 16 d'abril del 2008.

Cuando llegamos habría unas veinte o treinta barracas, no sé, había muy poquitas. Las condiciones de vida, pues como en otras zonas, sin agua, sin luz. Las calles con el suelo de barro, sin cloacas. No obstante, aunque las condiciones de vida eran iguales en todos los sectores donde había barracas en Barcelona, las del Carmelo no tenían tan mala prensa. Posiblemente porque éramos gente emigrante que llegamos a un barrio donde todo estaba por hacer y nosotros nos hicimos la barraca en la montaña. Otros, con algo más de dinero, se compraron un terreno y se construyeron una casita que, en muchos casos, tampoco tenía ni cloacas ni asfaltado de calles. Pero los motivos de la emigración eran los mismos. (...) Con esto no quiero decir que no tuviéramos rechazo por parte de otros vecinos a la hora de buscar soluciones, porque siempre se tenía cierto recelo hacia los barraquistas.

Les paraules de Custodia ens remetien també a l'etapa d'autoconstrucció, en què uns quants barraquistes compraran una parcel·la de terreny fora del nucli i es bastiran la casa amb molta paciència. Les barraques d'*El Santo* adquiriran, amb el pas del temps, un aspecte similar als pobles de la ribera mediterrània, amb les cases emblanquinades amb calç, plantes pertot arreu i la gent asseguda a la porta de casa fent petar la xerrada durant els mesos més càlids. En el moment més àlgid, el nucli arribarà a acollir unes 110 famílies. La mare de Custodia obrirà una botiga a la mateixa barraca on venien aliments i els productes més bàsics per a la llar.

Entre el 1958 i el 1961 els habitants d'*El Santo* van endegar un projecte de cooperativa d'habitatges. Era la primera temptativa que assajaven els barraquistes com a moviment associatiu. Un grup de veïns va iniciar una sèrie de tràmits per intentar comprar els terrenys, però el projecte no va prosperar, tant per les limitacions econòmiques dels mateixos veïns com per les dificultats legals que al·legava l'Ajuntament, ja que els terrenys havien estat qualificats com a «ciudad jardín intensiva» segons el Pla Comarcal del 1953 i això impedia dur a terme el volum d'edificació necessari per acollir tota la població.¹⁴⁸

(...) hubo un momento en que se quiso montar una especie de cooperativa entre los propios barraquistas. En los terrenos de Ramón Casellas había unos que eran de

¹⁴⁸ «Documento-informe. Comisión de Afectados por el Barraquismo. Asociación de Vecinos del Carmelo». Barcelona, novembre-desembre del 1973. Fons particular de Custodia Moreno.

Veïns de les barraques del Guinardó (Francesc Alegre) davant d'un lavabo comunitari bastit pels mateixos veïns. Barcelona, començament del 1960. Fons particular de Mariano Santafosta.

propiedad privada y, cuando se empezaron a montar las barracas, algunos propietarios del terreno intentaron sacar algo de negocio de la gente que estaba ocupando sus terrenos, e intentaron cobrar incluso un alquiler a algunas familias de las que había allí en Ramón Casellas (...) Claro, se intentó montar la cooperativa esta, pero no prosperó.¹⁴⁹

El nucli de Francesc Alegre-*El Hoyo* serà el més nombrós, amb un mitjana de 350 famílies repartides per tot el vessant sud-est del turó. De les memòries escrites per Eugenio Arenas,¹⁵⁰ barraquista d'*El Hoyo* arribat a

¹⁴⁹ Custodia Moreno. Entrevista realitzada el 28 de març del 2007.

¹⁵⁰ Eugenio Arenas va morir l'any 2006. Gràcies a Marisol Villanueva, la seva esposa, vam poder accedir a la lectura de les memòries escrites per Eugenio. Marisol Villanueva va néixer a Utrera-Alcalá de Guadaira (Sevilla) l'any 1944. Va emigrar a Barcelona l'any 1959 amb la seva família i el 1960 s'instal·laren al barri de Francesc Alegre-*El Hoyo* quan es casà amb Eugenio. Allà van viure durant 12 anys fins que accediren a un pis del barri de la Mina (1972). Eugenio Arenas va néixer el 1930 a Fernán Núñez (Còrdova). Decideix emigrar a Barcelona el 1948 perquè té una cosina que viu a les barraques d'*El Hoyo* i ella li comunicava, per carta, que a la ciutat hi podria trobar millors oportunitats per encetar una vida més pròspera. Entrevista realitzada el 25 de maig del 2007.

Barcelona l'estiu del 1948, recollim la primera impressió de quan va arribar a Francesc Alegre:

La casa era una barraca, que la llamaban, pero a mí no me chocó mucho porque yo estaba en los cortijos [al poble de Fernán Núñez, província de Còrdova] y las viviendas eran parecidas, así que yo no la vi mal. El terreno de las barracas era de una cantera muy grande que había sido, y ahora parecía un pueblo en pequeño. Estaban todos al fresco sentados en las puertas, unos en camiseta y otros con granotas, que eran pantalones con peto y tirantes.

Yolanda Escartín¹⁵¹ va néixer a Barcelona el 1962. Els seus pares havien emigrat anys enrere, procedents de Jaén, i havien cercat una barraca al mateix nucli de Francesc Alegre. A partir dels records d'infantesa podem fer-nos una idea de com havia anat evolucionant el barri.

Estaba el bar del Cornudo (...) Y luego más arriba había una tienda, la tienda de la señora Carmen. Y también había una torre —que todavía está— donde había la tienda del señor Julián (...) Luego un poco más arriba subías y estaba el bar del Orejón, y luego el bar del Juanito (...) Al bar de la Casta íbamos a ver la tele. Sé que había un zapatero, pero ya no me acuerdo. Y luego había un barbero, que a los pocos años de montar la barbería puso un bar allí mismo.

La realitat social a les barraques era heterogènia i curiosa. Per una banda, molts dels seus habitants intentaven reproduir part de la seva vida al lloc d'origen —la fesomia del barri n'era un exemple— i, per l'altra, eren nous ciutadans que treballaven a fàbriques, al ram de la construcció o del metall, fent la neteja a cases particulars o bé, pocs, havien obert una petita botiga o taller a la mateixa barraca.¹⁵² Els seus fills, en el millor dels casos, anaven a les escoles més properes si el sou familiar ho permetia; si no, accedien al món laboral de forma prematura.

¹⁵¹ Yolanda Escartín neix a Barcelona el 1962 i viurà a les barraques de Francesc Alegre —*El Hoyo*— durant 22 anys. Obtindrà un pis a la promoció de Raimon Casellas el 1984. Entrevista realitzada el 9 de novembre del 2006.

¹⁵² Dades extretes de les entrevistes i de la publicació realitzada pel GES (1972). «Especial suburbio», a *Ahora*. Barcelona.

El mapa de les escoles entorn del 1955, segons explica Custodia Moreno,¹⁵³ era el següent:

Los chicos iban a Can Baró, que era un colegio privado de los jesuitas que tenía el mismo nombre del barrio, y las chicas íbamos al colegio de las monjas, en la plaza de Sanllehy, que era una obra social de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad y que al frente estaban las Hijas de la Caridad de San Vicente de Paúl. Había otro colegio de monjas que le llamábamos El Laurel porque era el nombre de la calle donde estaba. También estaba el Cottolengo, otra institución religiosa, al lado del parque Güell, que además de atender a personas con otro tipo de problemas, tenía una parte de colegio. Estaba claro que nuestra educación dependía mayormente de la Iglesia y de la Caja de Ahorros, ya que estas escuelas eran gratuitas.

Durant l'època anterior a la creació de l'Associació de Veïns del Carmel, l'atenció a les necessitats dels barraquistes va ser coberta per les parròquies més properes, a més de la presència d'algunes assistents socials al barri. M.^a del Carmen Chávez¹⁵⁴ explica que a principis del 1960 podia obtenir alguns aliments si assistia a les classes de catequesi:

Caridad, hubo caridad, ya tenía yo mis doce años. Pero no allí [a les barraques], cuidado, ¡eh! Tenías que desplazarte a Can Baró, a la parte de abajo, o a la avenida de Montserrat, a la iglesia de Montserrat (...) Eran las del Auxilio Social, las señoritas de alto copete que venían a darnos la catequesis, que hoy se diría. Pues entonces te daban, si eran dos de la misma familia, pues a una le daban un quilo de arroz y a la otra le daban un quilo de habichuelas, de judías, de garbanzos o de lentejas.

El 1962 l'ermita del Carmel passarà a ser la parròquia de Nostra Senyora del Mont Carmel. El seu rector, el pare Eduardo M. Piquer, aquell que havia ajudat la família de Facundo Losada a obtenir el permís del Sr. Mensa per construir una baraca a *Los Cañones*, va impulsar un projecte d'alfabetització a les barraques del turó

¹⁵³ Custodia Moreno. Entrevista realitzada el 28 de març del 2007.

¹⁵⁴ M.^a del Carmen Chávez. Entrevista realitzada el 9 de maig del 2007.

de la Rovira (Bou i Gimeno, 2007: 141). Seguint aquesta tasca d'alfabetització, Custodia¹⁵⁵ ens parla de la presència d'assistents socials a les barraques:

(...) dependiendo de la Iglesia, concretamente de la parroquia de Nuestra Señora de Montserrat, empezó a subir por el sector de Francisco Alegre una asistente social, de quien todavía recuerdo su nombre, Providencia Xuclá, y unas monjas, que también recuerdo el nombre de la más progre, que era M.ª José. Todas trabajaron, además de las ayudas materiales, el tema de la alfabetización, porque el problema del analfabetismo era muy importante. Pero todo esto de forma muy tímida.

Hem mencionat amb anterioritat l'aïllament que patia el barri del Carmel en conjunt, tant geogràficament com per la manca d'inversió pública en infraestructures i serveis. Aquestes mancances, però, no eren cap novetat, ja que a principis del segle xx va sorgir un primer moviment associatiu que denunciava l'oblit a què estava sotmès el barri. El 1906 un grup de petits propietaris de terrenys va fundar la Sociedad EL FOMENTO de la Barriada del Monte Carmelo. EL FOMENTO intentava vetllar pels interessos dels seus socis, que començaven a bastir les seves cases a la façana nord del Carmel. Les seves reivindicacions a l'Ajuntament de Barcelona estaven orientades a la defensa dels terrenys urbanitzables i a la denúncia per la manca d'infraestructures, ja que el Carmel era un barri pràcticament incomunicat, amb serveis escassos i amb la majoria de carrers sense urbanitzar. El 1925 es dissolia la societat i el 1927 naixia l'Agrupación de Propietarios del Monte Carmelo, que en realitat era una renovació de la desapareguda EL FOMENTO (Bou i Gimeno, 2007).

Arribats a la dècada de 1960 sorgeix un nou moviment associatiu força diferent a l'experiència anterior. La situació precària, per no dir crònica, que patia el Carmel va propiciar el naixement del Centro Social del Carmelo el 1970. El centre social fou fundat per un grup de veïns del barri, entre els quals hi havia alguns barraquistes, amb la col·laboració d'algunes persones que militaven en organitzacions polítiques clandestines oposades al règim franquista. Sota l'aixopluc de Càritas Diocesana, l'acció del centre social estava enfocada a obtenir millores al barri i, com a rerefons, es plantejava la lluita encoberta contra la dictadura. El 1972 el centre social desapareix per donar pas a la creació de

¹⁵⁵ Custodia Moreno. Entrevista realitzada el 16 d'abril del 2008.

l'Associació de Veïns del Carmel. Es tractava, de fet, del mateix grup de persones, però amb la creació de l'associació aconseguien una autonomia de la qual abans no disposaven en ser una entitat depenent de Càritas. En aquesta nova etapa es va continuar la feina impulsada pel centre social i es treballava en la demanada d'aspectes molt concrets: pavimentació de carrers, canalització d'aigua potable i instal·lació de xarxes de clavegueram, creació d'escoles i guarderies, centres sanitaris i transports públics. Quant a les barraques, l'associació es mobilitzarà per dotar les tres zones de les infraestructures més bàsiques i per promoure la construcció d'habitatges de tipus social al mateix barri.¹⁵⁶

El 1974, després de bregar insistentment amb l'Administració, la majoria de barraques gaudia d'aigua, llum i una xarxa de clavegueram. També s'havia creat un servei de recollida d'escombraries que funcionava ocasionalment. El següent pas fou trobar un espai òptim per a la construcció d'habitatges de tipus social, però un altre cop les negociacions foren feixugues. Temps enrere l'associació havia exigít a l'Ajuntament que atengués les seves demandes i després de molt insistir-hi es va aconseguir una entrevista amb l'alcalde Porcioles, el qual es va comprometre a estudiar la possibilitat de real·lotjament al barri i a iniciar els tràmits, en el cas d'aquells veïns que ho desitgessin, per aconseguir un pis al polígon de Canyelles.¹⁵⁷

Un cop es planteja l'eradicació i reubicació, l'alternativa passava per obtenir una indemnització econòmica i assumir personalment la cerca d'un pis o bé acollir-se als plans de real·lotjament en pisos de protecció oficial. La majoria de barraquistes optarà per la segona alternativa. Tenint present que els processos d'eradicació en els tres nuclis són graduals i en alguns casos es tracta del real·lotjament d'unes quantes famílies, només citarem els moments en què es duen a terme accions a gran escala. En resum, el 1977 marxen 123 famílies al polígon de Canyelles. El 1984 s'entreguen les claus dels 161 pisos de la promoció de pisos de Raimon Casellas, fita històrica de l'Associació de Veïns del Carmel, que va aconseguir el real·lotjament al mateix barri. Finalment, el 1990 entren a viure a la promoció de Can Carreras les darreres 87 famílies de les barraques de Francesc Alegre i Marià Labèrnia.¹⁵⁸ Amb la construcció de Can Carreras es

¹⁵⁶ Dades extretes de les entrevistes i dels butlletins *El Carmelo. Boletín interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo*.

¹⁵⁷ CAMALLONGA, J.; MORENO, M.ª C.; FONOLLÀ, F. «El Carmel estrena habitatges», a *Habitatge* (1985), núm. 1, pàg. 3-10.

¹⁵⁸ Memòries del Patronat Municipal de l'Habitatge (sense signatura). Arxiu del PMH. Pel tema que

posava fi a més de quaranta anys d'història dels barris de barraques al Carmel. Tot aquest procés va reeixir gràcies a la pressió del moviment veïnal i a la posterior col·laboració entre l'associació de veïns, el Patronat Municipal de l'Habitatge i l'Ajuntament de Barcelona.

**El barri és nostre. L'Asociación de Vecinos del Carmelo
i la Vocalía de barracas**

El sorgiment d'un nou moviment associatiu veïnal al barri del Carmel a finals de la dècada de 1960, tal com exposàvem anteriorment, és un reflex de la voluntat d'un grup de persones que clamava per un barri millor i reivindicava, de forma velada durant la dictadura i obertament a partir de la Transició, l'accés a un nou escenari polític per acabar amb la llarga dictadura franquista. El Carmel va créixer de forma caòtica en termes urbanístics a partir de l'etapa de postguerra. Era un barri que estava lluny dels interessos de l'Ajuntament i lluny del centre de la ciutat, amagat a la façana nord del turó de la Rovira i el turó del Carmel. La manca de planificació urbanística i els insuficients serveis, equipaments i infraestructures eren l'exemple més clar de la deixadesa a la qual estava sotmès. Aquesta indiferència i el desig per revifar un barri habitat majoritàriament per classe treballadora popular van propiciar el naixement d'una nova entitat amb el propòsit de defensar i assolir les millores necessàries i, per primer cop, mostrar al poder polític i econòmic una voluntat ferma per incidir en la presa de decisions sobre el futur del Carmel. Custodia Moreno¹⁵⁹ serà una de les fundadores del Centro Social del Carmelo i una figura cabdal, junt amb altres persones, en la lluita dels barraquistes per aconseguir pisos al barri. De l'experiència inicial del centre social recorda el següent:

(...) había un grupo de personas del barrio y de las propias barracas, y sobre todo de los grupos políticos que, de una manera clandestina, empezaron a venir a los barrios a ayudar en todas estas luchas. Empezamos a organizarnos en el Carmelo y decidimos pedir una autorización para empezar a reunirnos de una manera que

ens ocupa, es poden consultar les memòries corresponents a 1979-1990, en especial els apartats dedicats a «L'eradicació del barraquisme» i «L'adjudicació d'habitatges».

¹⁵⁹ Custodia Moreno. Entrevista realitzada el 16 d'abril del 2008.

no fuera clandestina (...) Entonces conseguimos un permiso y empezamos a funcionar como Centro Social del Carmelo.

L'autorització que demanava aquest grup de persones anava adreçada a Càritas Diocesana, tal com recorda Alejandro Bosque:¹⁶⁰

(...) un poco entre todos decidimos crear un centro social. Fue lo primero que hicimos (...) un centro social que dependía de Cáritas, porque hacerlo a través del Gobierno Civil era una complicación. Quien más quien menos —yo personalmente no, ni Custodia— (...) pero había otros que sí estaban fichados [per la policia] y podía representar un problema añadido a la hora de que el Gobierno Civil autorizara una asociación.

En aquella etapa inicial hi participà, tal com expliquen Custodia i Alejandro, gent que tenia inquietuds per millorar el barri. Entre els membres fundadors citen Wenceslao Soler, que treballava com a mestre a l'escola del Cottolengo, i Jaume Planas i Alemany, que tenia una fusteria al carrer Conca de Tremp. També hi havia gent provinent de les Joventuts Obreres Catòliques (JOC), els quals van ajudar a forjar el centre social i van impulsar una escola d'adults a les barraques de *Los Cañones*. Teresa Sastre,¹⁶¹ barraquista de Marià Labèrnia (*Los Cañones*), va establir un vincle molt proper amb aquell grup de persones:

(...) había otra gente que vivía en las barracas. Que vivían no, que se vinieron a vivir porque lo de ellos era otra historia, eran de las Juventudes Cristianas Obreras [fa referència a les JOC]. Vivían varias personas en una barraca en Los Cañones. Todo eso muy cerca de mi casa. Entonces había esta gente y nos hicimos amigos. Ellos iban explicando, como abriéndonos un poco los ojos, porque los ojos

¹⁶⁰ Alejandro Bosque (nom real) neix a Saragossa el 1944. Va estudiar teologia a Sant Cugat del Vallès i va decidir dur a terme, junt amb un altre company, tasques de treball social al barri del Guinardó. A partir d'aquí va establir contacte amb gent que tenia inquietuds per millorar el barri del Carmel i va esdevenir un dels membres fundadors del Centro Social del Carmelo. Posteriorment penja els hàbits i es casa amb Custodia Moreno. També va ser un dels directors de l'Escola Tramuntana. Entrevista realitzada el 6 de novembre del 2006.

¹⁶¹ Teresa Sastre neix a Hellín, Albacete, el 1944. Arriba a Barcelona amb la seva família a finals de la dècada de 1940 i viurà durant 27 anys a les barraques de *Los Cañones*. Actualment viu al polígon de Canyelles. Entrevista realitzada el 26 de desembre del 2006.

los teníamos abiertos, pero, claro, no sabíamos cómo defendernos y entonces pues ya empezamos a organizarnos.

Quant a la presència de persones procedents d'organitzacions polítiques clandestines, el ventall era ben ampli segons que recorden els entrevistats. Hi havia membres de Bandera Roja, del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), del Partit Comunista i de la Lliga Comunista Revolucionària. Antonio Lecha,¹⁶² un veí del barri arribat en aquelles dates, va participar en la fundació del Centro Social del Carmelo.

Al llegar al Carmelo entré en contacto con la Comisión de Barrio de la zona de Horta y, al cabo de cierto tiempo, se constituía la Comisión de Barrio del Carmelo (...) Los miembros de esta comisión entramos en contacto con otros grupos (comunidades cristianas, partidos políticos, etc.) y como resultado de ello se constituyó el Centro Social del Carmelo, cuya legalidad dependía de Cáritas, pero que en la práctica actuaba ya como embrión de la asociación de vecinos.

Arribats a aquest punt cal que ens deturem per analitzar, en un context més general, el sorgiment del moviment veïnal a Barcelona. Els estudis realitzats per Anna Alabart i Vilà sobre el moviment associatiu veïnal destaquen el paper de les comissions de barri en la promoció i consolidació de les associacions de veïns. Segons Alabart, «Les comissions de barri responien a la necessitat de trobar formes de generalització de les lluites i de fer-les arribar al major nombre de gent possible» (1981: 238). Nascudes entorn del 1968-1969, eren organitzacions clandestines impulsades, principalment, per membres de Bandera Roja o del PSUC, però amb presència d'independents, cosa que les dotava d'una major llibertat a l'hora de prendre decisions importants. El seu àmbit d'actuació era el barri i l'objectiu principal s'enfocava a estendre la lluita contra la repressió al costat de la classe treballadora. El fet d'actuar en la clandestinitat va motivar la cerca d'un marc legal per assolir una projecció més àmplia i per aquest motiu es va fomentar el naixement de les associacions de veïns (Alabart, 1981). En el cas del Carmel, el paper de la Comissió de Barri del Carmel fou rellevant. Tot i així,

¹⁶² Antonio Lecha (nom real) arriba al Carmel el 1969. Anteriorment havia viscut al barri de Sant Andreu i havia format part de la Comissió de Barri de Sant Andreu. Entrevista publicada a *El Carmelo. Boletín interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo*. Barcelona (maig, 1981), núm. 20.

creiem convenient afirmar que la consolidació del moviment veïnal al barri fou fruit de la implicació de diversos actors i elements en joc, tal com mostren les entrevistes realitzades i l'estudi d'Alabart.

A partir de la documentació que conserva l'arxiu de Càritas Diocesana i la documentació elaborada pels fundadors del Centro Social del Carmelo tenim constància que el centre es disposava a realitzar tasques d'acció social orientades a millorar les condicions del barri. El seu àmbit d'actuació aspirava a «abarcar una zona, un tanto heterogénea, pero que participa de problemática parecida y común».¹⁶³ El marc d'actuació s'estendria pels vessants dels dos turons i estaria delimitat pels carrers de Llobregós, Santuaris, rambla del Carmel fins arribar a la Font d'en Fargues, el vessant est del turó de la Rovira fins arribar a la plaça de Sanllehy i la carretera del Carmel. Així doncs, el seu radi d'acció es concentrava al barri del Carmel i determinades zones dels barris del Guinardó i Can Baró. Aquesta acció social estaria enfocada vers els problemes o assumptes que afectaven el barri. Segons els informes elaborats pel centre social, els punts a treballar eren:

Urbanisme. Agrupava diferents problemàtiques, com ara l'habitatge irregular i en condicions pèssimes (barraques i pisos en soterranis); carrers sense clavegueram, no pavimentats i amb escàs enllumenat; manca de transports públics; i el projecte de parc urbà —Pla dels Tres Turons— que, en cas de realitzar-se, afectaria els veïns de les barraques i un bon nombre de veïns que vivia en pisos reglats.

Educació. Manca de centres escolars per atendre la creixent demanda; denúncia de les condicions pèssimes en la majoria de centres educatius existents.

Cultura popular. Manca d'activitats i equipaments.

Sanitat i medicina. En aquest apartat es tractava la insalubritat al barri i de com afectava tot plegat el desenvolupament dels menors d'edat.

Centres recreatius. En referència a la manca de cinemes, sales de ball o biblioteques.

Assistència. En l'àmbit social era duta a terme per monges carmelites en un despatx parroquial. En l'àmbit jurídic era inexistent i, per aquest motiu, el centre es va decidir a crear una assessoria jurídica per atendre els problemes laborals, d'habitatge o de barri en general.

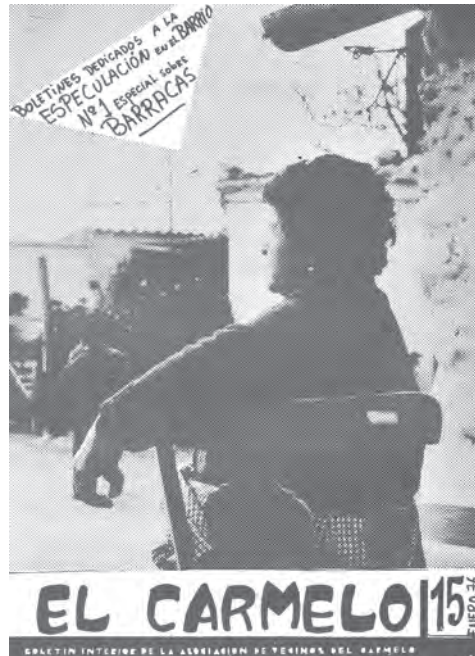
¹⁶³ «Carpeta: Centro Social del Carmelo». Carpeta 4.5.6. Arxiu de Càritas Diocesana. Barcelona, 1970.

Per abordar les diferents temàtiques es van crear diverses vocalies (grups de treball) amb l'objectiu d'agilitzar l'acció del centre social. Aquests primers temps eren de prospecció i recopilació de dades per tal d'elaborar informes i plantejar les posteriors reivindicacions i possibles solucions a l'Administració. El mes d'octubre del 1970 es publicava el primer *Boletín informativo del Centro Social del Carmelo*,¹⁶⁴ on quedaven registrats tots els punts mencionats i es feia ressò de les primeres activitats que endegava el centre: escola nocturna, xerrades informatives i creació d'una biblioteca.

L'existència dels butlletins és una font summament valuosa per reconstruir la història del centre social del Carmel i la seva successora, l'Associació de Veïns del Carmel.¹⁶⁵ Paral·lelament, els butlletins ens mostren l'evolució dels barris de barraques i la seva lluita per ser reallotjats al mateix barri. A partir d'aquesta publicació podem establir una cronologia dels fets i alhora evidenciar les dificultats per assolir les fites proposades en una època convulsa, entre la fi de la dictadura i l'arribada de la democràcia. Els butlletins també ens informen d'afers que preocupen els veïns del Carmel en general, com ara la proposta de millora de les infraestructures, la demanda d'equipaments sanitaris o escolars, la demanda de transports públics, els efectes derivats de l'aplicació del Pla Parcial dels Tres Turons o la problemàtica dels expropiats i afectats per la construcció del túnel de la Rovira, entre altres problemàtiques. Aquests afers quedaven registrats en els successius números, de forma gairebé repetitiva, perquè l'Administració no donava sortida a les reivindicacions i no estudiava, fins al darrer moment, les possibles solucions plantejades pels afectats. La publicació del centre social i de l'associació de veïns ens mostra, al cap i a la fi, com la resolució dels problemes arriba a partir de la pressió i de la lluita reivindicativa dels veïns i no pas per la predisposició de l'Ajuntament de Barcelona. Altrament, reflecteixen un alt grau d'organització i un volum de feina ben organitzada i documentada que no només es limitava a reivindicar la solució als greuges existents, sinó que proposava solucions ben fonamentades en la majoria de casos.

¹⁶⁴ «Carpeta: Centro Social del Carmelo». Carpeta 4.5.6. Arxiu de Càritas Diocesana. Barcelona, 1970.

¹⁶⁵ Durant l'existència del centre social del Carmel es van arribar a publicar quatre números (segons testimonis) sota el títol *Boletín informativo del Centro Social del Carmelo* (1970 - c. 1972). Només se n'ha pogut consultar el primer número. A partir de la creació de l'associació de veïns del Carmel es publica un nou butlletí sota el nom d'*El Carmelo. Boletín interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo* (1972- fins l'actualitat).

El Carmelo. Boletín interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo. Barcelona, 1976. Núm. 15. Fons particular de Custodia Moreno.

La vida del centre social serà de curta durada perquè Càritas no combregarà amb alguns dels mètodes reivindicatius dels seus membres. Aquesta ruptura propiciarà el naixement de l'Associació de Veïns del Carmel. Alejandro Bosque¹⁶⁶ ho recorda de la següent manera:

El centro social vivió poco, dos o tres años, porque al final en Cáritas nos vieron el plumero y cada vez era más difícil negociar. (...) A Cáritas le molestaba todo el movimiento social que se podía montar, del tipo que fuera: tener asambleas de vecinos, reivindicaciones, manifestaciones o cortes de calles. Todas estas cosas no procedían. (...) [Cáritas] proponía lo que se sigue proponiendo hoy en día: que escribas, que pidas una entrevista, una reunión. Pero claro, llega un momento en que entrevistas, reuniones y demás, en algún momento se agotan. Nosotros, en general, hemos sido siempre partidarios de agotar todos los cauces: si hay que hacer un papel se hace, si hay que reunirse se reúne, si hay que discutir se discute, pero llega un momento en que lo único que haces es marear la perdiz a base de reunirte.

¹⁶⁶ Alejandro Bosque. Entrevista realitzada el 2 de maig del 2007.

Entonces, una de dos, o te vas a casa y te quedas con lo que tienes o, si quieres tener otra cosa, tienes que montar algún sistema para que el otro se dé cuenta de que no le vas a dejar en paz, de que no se va a ir tan tranquilo. Y esa última parte era la que no gustaba de ninguna manera [a Cáritas] (...) A partir de ahí se decidió buscar a las cuatro o cinco personas que no tuvieran antecedentes penales [per qüestions polítiques] para fundar la asociación de vecinos.

El mes de novembre del 1971, un cop triades les cares visibles de la futura associació, es van presentar els estatuts de l'Associació de Veïns del Carmel al Govern Civil.¹⁶⁷ El dia 12 d'abril del 1972 l'associació quedava registrada de forma legal, amb seu al local del carrer Pardillo (actualment carrer Passerell). S'encetava al Carmel una nova etapa del moviment associatiu sense el control directe de cap institució i amb la voluntat d'estendre les pràctiques democràtiques. L'autonomia de l'associació va permetre combinar els mètodes més freqüents per desenvolupar la seva acció —correspondència, peticions escrites i reunions amb els representants de l'Administració— amb postures més combatives, quan la situació ho requeria, a partir d'accions al carrer, manifestacions o actes lúdics i reivindicatius per tal d'assolir els seus objectius.

Entorn de les mateixes dates naixia a Barcelona la Coordinadora de Barris de Sant Antoni, un nou col·lectiu que ajudaria a consolidar el moviment associatiu veïnal. Creada el 1971 a partir de la iniciativa de l'Associació de Veïns de Sant Antoni, aquesta agrupava associacions de veïns d'arreu de la ciutat i fins i tot de l'Hospitalet, amb el propòsit de conèixer la problemàtica de cada barri i establir una línia de treball transversal per tal de globalitzar la lluita. L'Associació de Veïns del Carmel s'hi va adherir el 1972. L'objectiu de la coordinadora era, com hem dit, que els problemes de cada barri esdevinguessin problemes de la ciutat i, per aquest motiu, es va cercar el suport d'altres entitats ciutadanes que estiguessin interessades en la defensa de la ciutat i de les condicions de vida als barris. Així doncs, es va rebre el suport d'alguns membres dels col·legis professionals, entre els quals va destacar l'acció d'alguns periodistes que, des de les seves columnes als diaris, informaven sobre el que s'esdevenia als barris, i l'aportació d'arquitectes i aparelladors, els quals van assessorar sobre el tractament dels pro-

¹⁶⁷ *El Carmelo. Boletín interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo*. Barcelona (maig, 1981), núm. 20. En aquest número se celebra el desè aniversari de l'associació de veïns del Carmel. Es presenta una cronologia detallada dels fets més destacats en la història de l'associació.

blemes urbanístics i van plantejar les possibles solucions (Alabart, 1981; Huertas i Andreu, 1996).

L'Associació de Veïns del Carmel va continuar la línia de treball encetada pel centre social i va crear grups de treball o vocalies per abordar les diferents problemàtiques. L'organigrama de l'associació s'estructurava a partir d'una assemblea general de socis, una assemblea de socis actius, una junta directiva i les vocalies.¹⁶⁸ A l'assemblea general de socis, que es reunia com a mínim un cop l'any, hi participaven tots els socis. L'assemblea de socis actius es nodria de les persones que formaven part activa de les diferents vocalies i es reunien un cop al mes. La junta directiva es componia d'un president i un vicepresident, un secretari, un tresorer i un vocal en representació de cada grup o vocalia; la junta es reunia quinzenalment i era el lloc on convergien les propostes i els neguits de les dues assemblees i les diferents vocalies. En els primers temps, les vocalies eren quatre i la temàtica tractada era l'urbanisme, la cultura, l'ensenyament i la sanitat; aquestes es reunien segons l'evolució de la problemàtica tractada i el volum de feina que calia afrontar. La vocalia d'urbanisme treballava la problemàtica de les expropiacions arran de l'aprovació del Pla Parcial dels Tres Turons, de les zones verdes, estat dels carrers i la carestia de vida. La vocalia de cultura agrupava diverses seccions, com ara la confecció del butlletí, la creació d'una biblioteca i altres activitats. La vocalia d'ensenyament havia establert les seccions d'escoles nacionals, guarderies i xerrades sobre l'estat de la qüestió. En darrer lloc, la vocalia de sanitat tractava temes com ara la higiene i la manca d'equipaments sanitaris.¹⁶⁹ Amb el temps, el nombre de vocalies es va anar ampliant segons les problemàtiques existents o bé una vocalia dividia la seva feina per tal d'agilitzar el seu funcionament i així en sorgien de noves. Aquest és el cas de la vocalia d'urbanisme, de la qual va néixer la vocalia de barraques per donar un tractament més acurat a cada àmbit.

(...) la asamblea era la que decidía en realidad cualquier acción importante que se hacía a nivel de asociación, lo tenía que refrendar una asamblea, aunque las vocalías tenían plena independencia para trabajar cada una en su campo. Los de

¹⁶⁸ *El Carmelo. Boletín interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo*. Barcelona (setembre, 1973), núm. 6.

¹⁶⁹ La vocalia de sanitat encara no havia entrat en funcionament, però a partir del mes de desembre del 1973 ja quedava recollida la seva activitat en el següent número del butlletí (desembre, 1973), el núm. 7.

barracas para la mejora y la consecución de pisos para los barraquistas, los de cultura para mejorar la cultura en el barrio, los de educación para conseguir escuelas. Si éramos los mismos. Éramos los mismos, lo único es que nos cambiábamos la pancarta. Llegábamos un día al Ayuntamiento y: «Venimos a pedir escuelas.» Y a la semana siguiente: «Venimos a pedir pisos.» Y éramos los mismos, solo que nos cambiábamos la pancarta reivindicativa en función de lo que en aquel momento se tenía que reivindicar.¹⁷⁰

El baix nombre de socis adscrits a l'associació i de gent decidida a implicar-se en la lluita era una constant que quedava reflectida en els butlletins, on es convidava repetidament la resta del veïnat a associar-s'hi i a participar de les activitats i la feina duta a terme per l'associació. El context polític de repressió i la pèrdua de la tradició associativa són alguns dels elements que poden explicar la baixa participació del veïnat durant els primers anys. En aquest sentit, el nucli dur de la vocalia de barraques estava format per poques persones i, en concret, de la gent que vivia a les barraques, eren uns quants els que participaven de forma activa per tal de cercar les solucions més adients. Les persones entrevistades ens expliquen les dificultats per trobar una certa complicitat entre els barraquistes, però amb el pas del temps es va aconseguir eixamplar el seu grau de conscienciació en veure que l'assumpte prenia volada i que el reallotjament era una realitat indefugible. Això es va traduir en l'increment de la participació dels barraquistes a l'hora de celebrar assemblees o bé quan es convocaven manifestacions al carrer. Teresa Sastre,¹⁷¹ que va participar activament a l'associació de veïns, ens explica les dificultats que havien d'afrontar:

De los que eran activos, poca gente. Estábamos yo y mi marido, que nos llamaban el Dúo Dinámico, estaba el Facundo Losada, Custodia (...) Así, activos activos, poca gente. Se creían que éramos comunistas; la gente incluso tenía miedo de hablar con nosotros. No, no, la verdad es que poca gente. A mí me tenían «enfilá», porque como yo era muy revolucionaria a mí tenían «enfilá», incluso se creían que yo cobraba, porque como siempre estaba en activo, creían que cobraba por participar en la asociación de vecinos. Bueno, paranoias de la gente.

¹⁷⁰ Custodia Moreno. Entrevista realitzada el 16 d'abril del 2008.

¹⁷¹ Teresa Sastre. Entrevista realitzada el 12 d'abril del 2007.

A partir del 1971 el mot *expropiació* planarà sobre el barri del Carmel. El Centro Social del Carmelo, primer, i l'Associació de Veïns del Carmel, després, hauran de fer mans i mànigues per fer front a dos projectes urbanístics de gran envergadura que afectarien milers d'habitants: el Pla Parcial dels Tres Turons i la construcció del túnel de la Rovira.

Aquell mateix any l'Ajuntament anunciava l'execució del Pla Parcial dels Tres Turons, el qual estava contemplat dins del *Plan de Ordenación de Barcelona y su zona de influencia* (comunament anomenat Pla Comarcal del 1953). El Pla dels Tres Turons era un projecte destinat a la creació d'una àrea extensa de parc urbà a partir de la unió de tres parcs ja existents, el de la Creueta del Coll, el parc Güell (avui dia dividit entre aquest i el parc del Carmel) i el parc del Guinardó. En resum, tres turons: el Coll, el Carmel i la Rovira. D'aquesta forma quedaven afectats els barris de barraques del Carmel i el del turó del Coll, on hi havia un petit reducte de barraques situades al carrer de Morató. El Pla Comarcal establí una zona delimitada per a parc urbà i per desenvolupar les diferents fases es preveia la seva execució a partir de plans parcials. Amb el nou Pla Parcial dels Tres Turons, aprovat el 1967, es modifiquen els límits i es permet edificar en zones que antigament es consideraven parc urbà, sota el nom de Residencia Urbana Semiintensiva en Bloques Aislados. La realització d'aquest pla comportaria l'expropiació d'un bon nombre d'habitatges i barraques que acollien milers de persones.¹⁷²

L'altre projecte urbanístic que amenaçava amb l'expropiació era la construcció del túnel de la Rovira a càrrec de l'empresa TABASA. El projecte no afectava pròpiament els barris de barraques, però la seva consecució sí que afectava el conjunt del barri. Les obres es van iniciar el 1972; el túnel havia de connectar Barcelona amb Collserola. Quant a les expropiacions, l'obertura de les dues entrades al túnel obligava a expropiar un bon nombre de famílies. En el cas del Carmel, la boca nord del futur túnel desembocaria a la rambla del Carmel i afectaria les cases situades entre el mateix vial i el carrer de les Ciències fins arribar al carrer de Dante Alighieri. Segons les dades recollides, la suma de tots dos projectes afectaria entre 15.000 i 20.000 habitants.¹⁷³

¹⁷² TARRAGÓ BALAGUÉ, M. «Els tres turons», a *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo* (1971), núm. 26, pàg. 32-36.

¹⁷³ «La lucha de los barrios de Barcelona, 1969-1975», *CAU (Construcción. Arquitectura. Urbanismo)*. Colegio Oficial de Aparejadores y Arquitectos Técnicos de Cataluña. Barcelona (1975), núm. 34.

La primera notícia que tenim d'una assemblea de barraquistes del Carmel correspon al mes de juny del 1972. La vocalia de barraques va reunir barraquistes de Raimon Casellas, Francesc Alegre, Marià Labèrnia i l'Hospital de Sant Pau.¹⁷⁴ Cal dir que en els inicis de la lluita es va intentar aplegar el màxim de persones afectades pels processos de reallotjament, motiu pel qual es va convidar els barraquistes de l'Hospital de Sant Pau, nucli que es trobava a la confluència dels carrers de Cartagena i Mas Casanovas. A l'assemblea es va confeccionar un document adreçat a l'Ajuntament i al Govern Civil signat per 350 caps de família. En aquest escrit, d'una banda, s'exposava el rebuig de la gran majoria de barraquistes a la proposta inicial de l'Ajuntament per ser reallotjats a la Mina i, de l'altra, se sol·licitava l'obtenció d'habitatge de lloguer al mateix barri a un preu no superior al 10% dels ingressos, sense entrada i amb unes condicions d'habitabilitat adequades. L'escrit adreçat a l'Ajuntament i el Govern Civil, junt amb les accions endegades per la vocalia de barraques, va fer possible que el mes de març del 1973 se celebrés una reunió entre els barraquistes i l'alcalde Porcioles.¹⁷⁵ En aquella entrevista, a la qual va assistir una delegació en representació dels barraquistes, l'alcalde va fer una nova proposta de reallotjament al futur polígon de Canyelles.¹⁷⁶ Custodia Moreno,¹⁷⁷ que hi era present, ho explica d'aquesta manera:

Al final conseguimos que el señor Porcioles nos concediera una entrevista, que fue un hito histórico porque fue la primera entrevista que el alcalde dio a la gente del Carmelo (...) El alcalde decía que había pensado mucho en las barracas del Carmelo y que precisamente se estaba haciendo el polígono de Canyelles para trasladarnos. Nosotros le dijimos que eso era medio verdad, porque el polígono de Canyelles, preferentemente, era también para la propia gente de Canyelles que estaba en aquel momento luchando por mejorar las condiciones de su barrio. Pero, bueno, entendíamos que habría una parte donde cabríamos nosotros. De todas

¹⁷⁴ *El Carmelo. Boletín interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo*. Barcelona (sense data, circa 1972), núm. 3.

¹⁷⁵ *El Carmelo. Boletín interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo*. Barcelona (1973), núm. 4.

¹⁷⁶ La decisió de l'Ajuntament de Barcelona de posar fi al barraquisme a la ciutat quedava recollida per enèsim cop a «El fin de las barracas», a *Barcelona informa. Suplemento de la Gaceta Municipal*, núm. 2, octubre del 1972.

¹⁷⁷ Custodia Moreno. Entrevista realitzada el 16 d'abril del 2008. En molts casos els barraquistes parlen de la Guineueta per referir-se al polígon de Canyelles.

José María Sánchez Olmedo, veí de les barraques de Raimon Casellas. Barcelona, 1974-1975. Fons particular de Custodia Moreno.

maneras, le dijimos que no queríamos irnos del barrio y que nuestra idea era conseguir viviendas aquí en el propio sector. Y dijo [Porcioles]: «Ahora que os quiero mejorar las condiciones, ahora que quiero enviaros a Canyelles, ¿ahora decís que os queréis quedar en el barrio?» Bueno, pues que nos hubiera preguntado antes qué es lo que queríamos. Porque el derecho a decidir, dentro de lo posible en esta vida y este mundo, creo que es algo a reivindicar. Aquella entrevista quedó así, el alcalde mantuvo el compromiso de reservar algunas viviendas en Canyelles para El Carmelo y mandar a hacer un estudio, para saber qué posibilidades había de construir viviendas en nuestro propio barrio. No obstante, nosotros teníamos muy claro que a Canyelles irían las familias que voluntariamente quisieran irse.

En cap moment els representants de l'Ajuntament van negar la demanda dels barraquistes d'obtenir habitatges al barri. És més, l'alcalde Porcioles va dir a la delegació de barraquistes que no era competència seva decidir aquest afer, sinó del *Ministerio de la Vivienda* i del *Consejo de Ministros*; però es va comprometre a donar suport a la seva demanda davant de les altes instàncies tot i les dificultats que podia suposar.¹⁷⁸ Custodia creu que el tracte dialogant proferit per l'alcalde es devia al fet que en aquells moments era imminent la seva retirada al capdavant de l'Ajuntament i, molt probablement, es voldria acomiadar fent una bona obra. Sigui per aquest motiu o per qualsevol altre, el cas és que l'Ajuntament obria una via inèdita en el tractament de l'eradicació del barraquisme. Per primer cop es plantejava la possibilitat de real·lotjar barraquistes al mateix barri. En qualsevol cas, el neguit dels barraquistes en assabentar-se de l'inici dels processos d'eradicació quedava justificat arran de la incertesa del seu destí. A les pàgines del butlletí de l'associació de veïns quedava recollit el sentiment general dels futurs expropiats:

*(...) la gente está inquieta no sin razón, pues el barrio lo hemos construido nosotros; mucha de nuestra familia está en el mismo barrio; todas nuestras amistades están aquí. Es por eso que la mayor parte de los vecinos no se quieren ir y quieren vivienda en el barrio a un precio equivalente al que vienen pagando, casa completamente gratis a los que la tienen en propiedad y alquiler no superior al 5% del salario para los barraquistas.*¹⁷⁹

¹⁷⁸ *El Carmelo. Boletín interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo*. Barcelona (1973), núm. 4.

¹⁷⁹ *El Carmelo. Boletín interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo*. Barcelona (juny, 1973), núm. 5.

L'autor feia referència als expropiats tant per les obres del nou túnel de la Rovira com pel Pla Parcial dels Tres Turons. En el sentiment general dels veïns es considerava inacceptable el fet que milers de persones fossin expulsades de les seves llars i desplaçades fora del barri, no només perquè es tractava d'un barri obrer, sinó perquè a això s'hi afegia la ruptura de la cohesió social i la pèrdua d'un esperit col·lectiu que havia contribuït a la construcció del Carmel. Les sospites dels veïns es confirmaven en observar com les lleis es feien a la mida dels interessos polítics i de les grans immobiliàries.¹⁸⁰ El 1973 s'iniciaven les obres d'un conjunt de grans blocs residencials sota el nom de Vista Park, situats entre la carretera del Carmel i el carrer d'Albert Llanas, a tocar de les barraques de Raimon Casellas. Aquests edificis ocupaven terrenys antigament catalogats com a parc urbà dins del Pla Comarcal del 1953, però amb la requalificació a partir del Pla Parcial del 1967 es va donar via lliure a una operació immobiliària clarament especulativa que es presentava sota l'eslògan: «La cara luminosa del Carmelo». Tal com expliquen les persones entrevistades, la sorpresa de l'associació de veïns davant d'aquest tipus d'actuacions era major tenint present que havien plantejat repetidament a l'Ajuntament la necessitat que tenia el barri d'espais verds o la manca d'equipaments sanitaris, escolars, o esportius. La resposta de l'Ajuntament era que no hi havia pressupost o bé que al barri mancaven terrenys per construir aquests equipaments.¹⁸¹ Evidentment, si a això hi afegim la demanda dels barraquistes per ser reallotjats al barri, la confrontació era inevitable.

Durant la primavera del 1973 se celebrà una nova assemblea de barraquistes per tal d'informar sobre els darrers esdeveniments i es realitzaren votacions per

L'article correspon a la secció «¡El barrio grita!» i està signat amb el pseudònim Amata. Quant a la petició d'un pis de lloguer a un preu no superior al 5% dels ingressos, és una petició de l'autor. Des de l'associació sempre es defensarà el 10% com a fita a assolir.

¹⁸⁰ HUERTAS, J. M.; ANDREU, M. (1996). *Barcelona en lluita (el moviment urbà 1965-1996)*. Barcelona: Editorial FAVB, amb la col·laboració de la Diputació de Barcelona i la Fundació Jaume Bofill. Segons els autors, l'alcalde Porcioles «havia descobert la laxitud del Pla Comarcal de 1953, que podia ser vulnerat sistemàticament mitjançant la fórmula del pla parcial, que permetia desafectar terrenys assignats per a usos esportius, verds o sanitaris» (pàg. 11).

¹⁸¹ Butlletins *El Carmelo. Boletín interior...* del 1973 en endavant. Les diverses seccions del butlletí destinades a urbanisme, educació, sanitat o bé la de barraques clamaven, de forma reiterada, a favor d'una acció decidida per part de l'Ajuntament per tal de frenar l'especulació i exigien la seva implicació en l'adquisició de terrenys per equipar el barri amb els serveis necessaris i reallotjar els expropiats.

tal de conèixer l'opinió de la majoria en relació amb l'oferta de pisos al polígon de Canyelles.¹⁸² El resultat fou de 84 vots a favor d'aconseguir habitatge al barri, 48 vots a favor d'obtenir habitatge al barri o bé al polígon de Canyelles i 21 vots a favor d'accedir a un pis a Canyelles.¹⁸³ En aquella assemblea també s'anuncià la realització d'un cens per saber el nombre exacte de famílies que vivien a les barraques i, a més, es demanà la recollida de firmes per exigir l'arribada de l'aigua dins de les barraques. El cens es va realitzar entre el 1972 i el 1973 i presentà les següents xifres aproximades: a la zona de Raimon Casellas hi vivien 96 famílies i es registraven 7 barraques sense placa; a Francesc Alegre es comptabilitzaven 290 famílies i 54 barraques sense placa, i a la zona de Marià Labèrnia hi havia 75 famílies i 46 barraques sense placa.¹⁸⁴ El fet que predomini el recompte de famílies i no pas el nombre de barraques respon a una estratègia de l'associació per tal d'evitar el realotjament segons el nombre de barraques i no pas segons el nombre de famílies, ja que en més d'un cas la barraca amb placa podia acollir dues o més famílies.¹⁸⁵

Altrament, s'ha de dir que el moviment veïnal encetat per la vocalia de barraques no era unitari i sempre hi havia una minoria que optava per vies alternatives a les que proposava la vocalia. Alguns barraquistes van preferir acollir-se a les ofertes de realotjament del Patronato Municipal de la Vivienda o de l'Obra Sindical del Hogar, o bé van veure amb recel l'acció de l'associació de veïns per-

¹⁸² *El Carmelo. Boletín interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo*. Barcelona (juny, 1973), núm. 5.

¹⁸³ Com que alguns veïns optaven per anar a viure al polígon de Canyelles, l'associació de veïns del Carmel va contactar amb líders veïnals de l'Associació de Veïns de Nou Barris (secció Guineueta) per tal de controlar de forma conjunta l'evolució de la construcció dels pisos i el compliment de les peticions formulades a l'Ajuntament quant a la tipologia i la qualitat dels pisos. Per a més informació, consulte el diari *Tel/eXpress* (5-12-73), «Las promesas del Polígono Canyelles. Peticiones de los vecinos de la Guineueta Vieja y El Carmelo al Alcalde».

¹⁸⁴ Llibreta «Censo Barracas. Año 1972-1973». Fons particular de Custodia Moreno. En el cens hi figura el número de placa (amb una numeració no correlativa que va del número 4.600 al 5.550, aproximadament), el nom del «cabeza de familia», el nombre de familiars al seu càrrec i el número de correu postal (per tal de rebre correspondència no es donava el número de placa, sinó que es donava una altra numeració). Per no obviar el tradicional ball de xifres, presentem les dades recollides en aquelles mateixes dates pel Grupo de Estudios Sociales (1972) i publicat al llibret «Especial suburbio» de la revista *Ahora*. El nombre de barraques aproximat i d'habitants era el següent: a Raimon Casellas, 135 barraques amb 650 habitants; a Francesc Alegre, 306 barraques amb 1.680 habitants, i a Marià Labèrnia, 110 barraques amb 600 habitants.

¹⁸⁵ Consulte el capítol de Can Valero, cas idèntic quant a la reivindicació de realotjament segons el nombre de famílies i no pas segons el nombre de barraques.

què consideraven que tot plegat no duia enlloc. Custodia Moreno¹⁸⁶ ho valora de la següent manera:

Cada vez que se hacía una promoción, por ejemplo como La Mina, que se marcharon mayoritariamente todos los de Cartagena, la parte del Guinardó por encima del Hospital de San Pablo (...) estos se fueron todos a La Mina. Cada vez que había promociones de vivienda, pues en San Cosme, en La Mina, Ciudad Badia (...) siempre había algún barraquista que se enganchaba, porque había gente barraquista que no estaban dentro de la organización que empezamos a montar. Hasta que esto llegó a cuajar un poco, que la asociación de vecinos empezó a coger el liderazgo de todo esto, la gente campaba como podía.

Hem fet menció al paper de la Coordinadora de Barris de Sant Antoni en relació amb l'extensió de la lluita dels barris per tal de millorar les condicions de vida a Barcelona. La coordinadora, en la qual participava l'associació del Carmel, va propiciar la implicació d'altres agents (periodistes, arquitectes, aparelladors, advocats...) per tal d'assessorar les reivindicacions dels barris o donar-hi suport. Facundo Losada,¹⁸⁷ barraquista de *Los Cañones* i membre actiu de la vocalia de barraques, ens explica la importància d'aquesta participació:

Yo diría que la Asociación de Vecinos del Carmelo fue un ejemplo a seguir por muchas asociaciones. Tenía un peso específico porque había gente que lo daba todo a cambio de nada, que perdía muchísimas horas, junto con nosotros, y entonces nos proponíamos hacer cosas y las conseguíamos. ¿Por qué? Pues porque nosotros, cuando íbamos a hablar con la Administración, no íbamos solos. Nosotros éramos gente que nos habían asesorado de qué es lo que había que hacer y qué es lo que había que decir, con lo cual no íbamos perdidos. Teníamos arquitectos, teníamos aparejadores, teníamos médicos, teníamos enfermeras, teníamos de todo. Cuando íbamos a hablar con Sanidad, había gente que sabía lo que era la sanidad, cuando íbamos a hablar con Urbanismo, había gente que sabía lo que era el urbanismo.

¹⁸⁶ Custodia Moreno. Entrevista realitzada el 18 d'abril del 2007.

¹⁸⁷ Facundo Losada neix a Sevilla el 1938. Arriba a Barcelona a principis de la dècada de 1960 i viu a les barraques de Marià Labèrnia (*Los Cañones*) durant 22 anys. Actualment viu a la promoció de pisos de Raimon Casellas, on va obtenir el pis el 1984. Entrevista realitzada el 8 de novembre del 2006.

Per tal de mostrar a l'Ajuntament la viabilitat de l'eradicació de les barraques del Carmel i el reallotjament dels habitants al mateix barri, la vocalia de barraques va crear la Comissió d'Afectats pel Barraquisme-Associació de Veïns del Carmel (CAB-AVC), la qual va elaborar diversos documents i informes amb l'assessorament d'arquitectes i aparelladors on exposava les diferents alternatives. A finals del 1973 es presentava un primer document-informe que constava de tres parts.¹⁸⁸

A la primera part del document es presentava una breu història dels tres nuclis de barraques i algunes dades estadístiques sobre la població.¹⁸⁹ També es feia un balanç de l'estat de la qüestió als barris de barraques i de les poques fites assolides a base de pressionar l'Ajuntament i les empreses de serveis públics. Segons l'informe, entorn del 1964 s'aconsegueix l'arribada de l'electricitat a les barraques. A partir del 1970, i de forma progressiva, s'aconseguia la recollida d'escombraries,¹⁹⁰ la instal·lació de lavabos públics i fonts d'aigua a tocar dels nuclis, s'arreglaven alguns camins i escales i es disposava d'una mínima xarxa d'enllumenat públic.

La segona part del document era una anàlisi detallada del Pla Parcial dels Tres Turons i les seves conseqüències al barri. El pla parcial comportava, d'una banda, la retallada de parc urbà afavorint la construcció de blocs de pisos com ara els de Vista Park, a tocar de les barraques de Raimon Casellas, o els de la Cooperativa Graciencia, situats entre els carrers de Francesc Alegre i Tenerife, a tocar de les barraques de Francesc Alegre. De l'altra, es compensava la retallada de parc urbà eixamplant-ne els límits cap al vessant nord del turó de la Rovira, fet que afectava els habitatges d'un bon nombre de veïns. Els autors de l'informe conclouien que els processos d'especulació malmetien el conjunt del barri i contribuïen a la seva destrucció:

¹⁸⁸ «Documento-informe. Comisión de Afectados por el Barraquismo. Asociación de Vecinos del Barrio del Carmelo». Barcelona, novembre-desembre del 1973. Fons particular de Custodia Moreno.

¹⁸⁹ *Documento-informe*. Xifres absolutes: Raimon Casellas, 110 famílies; Francesc Alegre, 350 famílies, i Marià Labèrnia, 100 famílies. La població treballava majoritàriament al ram de la construcció, al ram del metall o bé al sector terciari.

¹⁹⁰ *TelleXpress* (8-10-73), «Barrera de bolsas de basura en El Carmelo». La nota de premsa feia referència a l'acció d'un grup de cent veïns de les barraques de Raimon Casellas, els quals van tallar la carretera del Carmel dipositant-hi una gran quantitat de bosses d'escombraries. Denunciaven, d'aquesta forma, la manca d'higiene al barri. Un autobús, segons el relat del periodista, es va veure obligat a aturar-se en no poder passar i alguns dels passatgers es van sumar a la manifestació amb la resta de veïns. En total, unes 250 persones demanaven l'atenció de l'Ajuntament a una sol·licitud que feia temps que reclamaven. A l'endemà d'aquesta manifestació l'Ajuntament instal·lava els cubells per a la recollida d'escombraries.

Detall de les barraques de Los Cañones. Finals dels anys setanta. Font: Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona.

(...) tanto por la transformación física del mismo, como por la tendencia a desplazar la población a lugares más alejados respecto del centro urbano (...) Para los vecinos, el barrio no es sólo un lugar físico donde se dispone de una mejor o peor vivienda; es sobre todo una agrupación humana, creada por ellos mismos.

La tercera part del document es titulava «Propuesta de ordenación urbana en la zona del Carmelo». La proposta instava les institucions municipals a dur a terme un projecte d'ordenació de terrenys per tal de pacificar el barri del Carmel. En resum, es demanava l'obtenció de terrenys (no habitats o sense construccions) per part de l'Ajuntament. Una part es destinaria al reallotjament de barraquistes i als veïns afectats per altres actuacions urbanístiques, una altra es destinaria a equipaments escolars, socioculturals o esportius, i la resta de terrenys haurien d'annexionar-se al projecte de parc urbà.

A partir dels testimonis recollits sabem que quan s'elabora aquest projecte els barraquistes de l'Hospital de Sant Pau ja s'havien desvinculat de la lluita arran d'un malentès polític, ja que alguns dels membres de l'associació aprofitaven

qualsevol oportunitat per fer propaganda política. Alejandro Bosque¹⁹¹ ens ho explica de la següent manera:

En las barracas que había en la zona de San Pablo íbamos a pasar una encuesta y nos encontramos con que nos cerraban las puertas porque pensaron: «Estos ya han pasado, gente del Partido Comunista.» Había sido el señor X y compañía, por el mismo tema y dándose a conocer como gente del Partido, haciendo proselitismo. Entonces, cuando nosotros volvimos a recoger la encuesta, nos encontramos con que no querían saber nada de nosotros porque éramos comunistas. No es que nos importara ser comunistas, pero, bueno, no habíamos ido de comunistas a hacer la encuesta, y estos [el senyor X i companyia] aprovechaban el camino que abríamos para meterse por allí.

Les barraques de l'Hospital de Sant Pau foren eradicades el 1974 i les 107 famílies censades van ser reallotjades al barri de la Mina.¹⁹² Alguns dels barraquistes de Sant Pau no van poder pagar l'entrada del nou pis al polígon i això va propiciar que alguns barraquistes de Francesc Alegre poguessin acollir-se a l'oferta de pis a la Mina. Marisol Villanueva¹⁹³ ens explica quina va ser la seva experiència:

Vivíamos tres familias en la misma barraca con la misma chapa. Entonces yo me vine de la barraca a La Mina y mi madre se quedó en la barraca. Entonces en La Mina empezaron a hacer todo el mogollón de pisos y le dije a mi madre: «Mama, vente aquí y deja la barraca que ahora puedes coger un piso.» Entonces mucha gente que vivía en las barracas del Hospital de San Pablo venían a vivir aquí, pero dio la casualidad que había un señor que no tenía las 25.000 pesetas que había que dar de entrada para el piso. Entonces ese hombre se quedó en la barraca de mi madre y el piso de ese hombre se lo quedó mi madre. Al cabo de unos cuantos años ese hombre pudo ir al polígono Canyelles.

L'Associació de Veïns del Carmel havia iniciat un camí sense retorn per tal de conscienciar l'opinió pública i evidenciar la inoperància de l'Ajuntament. La per-

¹⁹¹ Alejandro Bosque. Entrevista realitzada el 2 de maig del 2007.

¹⁹² Memoria del Patronato Municipal de la Vivienda, 1974.

¹⁹³ Marisol Villanueva. Entrevista realitzada el 7 de maig del 2007.

Les dues imatges ens mostren un detall dels carrers del barri de Francesc Alegre. Barcelona, agost del 1981. Mariano Velasco. Font: Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona.

cepció de viure un moment especial en la lluita per la millora del barri va animar l'associació a muntar una exposició que mostrava les problemàtiques del barri. Sota el títol «El Carmelo ignorado», l'exposició va recollir en una carpa itinerant gran part del material elaborat per les diferents vocalies de l'associació.¹⁹⁴ Inaugurada el mes d'abril del 1974 al pati de la parròquia de Santa Teresa de Jesús, al carrer Llobregós, l'exposició tractava diferents temàtiques que preocupaven al barri: el túnel de la Rovira (amb els expropiats i els afectats per les esquerdes ocasionades per les detonacions d'explosius); l'estat dels carrers (escàs enllumenat públic i carrers sense asfaltar); l'educació i la sanitat i els escassos equipaments; el Pla Parcial dels Tres Turons; els barris de barraques i el seu reallotjament; la delinqüència al barri, i els transports públics (*La Vanguardia Española*, 17 d'abril del 1974).

Segons que llegim al butlletí dedicat a «El Carmelo ignorado», l'àmbit de l'exposició que tractava el tema de les barraques recollia el malestar dels barraquistes en relació amb els reallotjaments i es presentava una sèrie de millores en infraestructures obtingudes després de llargues negociacions amb l'Ajuntament. A l'interior de les barraques hi arribava, finalment, l'aigua i, per altra banda, es començava a pavimentar alguns carrers i s'aprofitava aquesta mateixa intervenció per bastir una xarxa de clavegueram. Això evidenciava, si més no, que els processos de reallotjament serien dilatats en el temps.

Altrament, la vida als nuclis de barraques es desenvolupava amb certa normalitat i només es veia alterada per les freqüents visites de les brigades d'eradicació de la *Comisaría de Acción Social*. Dirigides per Jaume Mensa, cap de la comissaria, les brigades amenaçaven d'enderrocar les barraques que no disposaven de la placa corresponent (María Eugenia Ibáñez, *Mundo Diario*, 26 de novembre del 1974). Segons Jaume Camallonga,¹⁹⁵ inspector del *Servicio de Control y Erradicación del Barraquismo* (depenent de la *Comisaría de Acción Social*), els controls realitzats en aquella època en els diferents nuclis arreu de la ciutat

¹⁹⁴ «Boletín especial sobre la exposición: El Carmelo ignorado». *El Carmelo. Boletín interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo*. Barcelona (abril, 1974), núm. 8.

¹⁹⁵ Jaume Camallonga va treballar com a inspector del *Servicio de Control y Erradicación del Barraquismo* entre el 1971 i el 1976. Posteriorment, el 1980, es va incorporar al Departament d'Eradicació del Barraquisme, ens que depenia del Patronat Municipal de l'Habitatge. En aquesta segona etapa va adquirir un paper destacat en el reallotjament dels barraquistes del Carmel. Entrevista realitzada el 24 de gener del 2005.

no només servien per controlar noves construccions, sinó que també es dedicaven a millorar les condicions de les barraques que tenien llicència municipal:

(...) es feien visites pràcticament diàries. O sigui, si més no, cada setmana es passava per tots els barris extensament. Hi havia des d'ajudes per apuntalar una barraca que era perfectament legal —legal perquè portava no sé quants anys i tenia placa— (...) doncs si s'havia enfonsat, teníem una brigada que anava a apuntalar-la, a deixar-la en condicions. I aquesta mateixa brigada, a la setmana següent anava a enderrocar la [barraca] del costat perquè l'havien construït aquella nit o l'havien venut entre ells, cosa que estava prohibida.

L'exposició «El Carmelo ignorado» reflectia el pes específic que havia assolit l'associació de veïns al barri. Tot i així, els socis reclamaven a la resta del veïnat una major implicació per mantenir les reivindicacions pendents de solució. A més, les llargues reunions de les diferents vocalies i de la junta, les assemblees i les constants discussions entre els assistents provocaven, de vegades, un cert desencís entre alguns veïns amb desig de participar del moviment. El fet que les solucions als problemes plantejats requerissin d'assemblees maratonianes i que la solució gairebé sempre fos a llarg termini provocava l'abandonament de la causa per part d'alguns desmotivats. Aquest fet no era obviat pel nucli dur de l'associació. A les pàgines del butlletí es defensava la utilitat d'aquestes reunions i de les situacions tenses que se'n derivaven:

«(...) con estas "peleas" vamos consiguiendo lo que desde hace mucho tiempo se ha perdido o no se practica: ser democráticos, y eso significa saber escuchar, comprender... y lo más importante, respetar y acatar la opinión de la mayoría.»¹⁹⁶

En el context polític del país s'albirava un nou horitzó vist que el règim franquista mostrava símptomes evidents de feblesa. La manca de representativitat de la ciutadania en les institucions locals i estatals, la crisi econòmica i l'augment de l'atur, o bé els moviments socials d'esquerres plenament consolidats, eren fets que anunciaven una nova etapa per posar fi a una llarga dictadura.¹⁹⁷

¹⁹⁶ *El Carmelo. Boletín interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo*. Barcelona (setembre, 1974), núm. 9.

¹⁹⁷ *El Carmelo. Boletín interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo*. Barcelona (desembre, 1974), núm.

La preservació de l'espai comú: els reallotjaments

L'Associació de Veïns del Carmel vivia un moment àlgid no tant pels resultats obtinguts com pel grau de participació i suport del veïnat i la difusió de la seva acció en la premsa. La vocalia de barraques va multiplicar els seus esforços celebrant assemblees periòdiques de barraquistes amb l'assistència, segons els butlletins, d'unes 150 persones per assemblea. Durant el mandat de l'alcalde Enric Masó i Vázquez, la Comissió d'Afectats pel Barraquisme-Associació de Veïns del Carmel (CAB-AVC) va aconseguir iniciar una sèrie de reunions amb representants de l'Ajuntament i del Patronato Municipal de la Vivienda per tal de negociar propostes factibles de reallotjament al mateix barri. La CAB-AVC disposava del suport i l'assessorament d'un grup d'arquitectes dirigits per Francesc Fonollà i Jover. Les negociacions van passar per diferents moments, especialment durant el mandat del batlle Joaquim Viola i Sauret, en què les propostes van quedar parcialment aturades.¹⁹⁸ La postura de l'Ajuntament en acceptar aquesta negociació era un element més que, dins del context polític general, anunciava l'arribada imminent d'una nova conjuntura política en què els ciutadans reclamarien llibertat per decidir i representació política d'acord amb la voluntat del conjunt de la societat, representació que fins aquell moment era inexistent ja que no se celebraven eleccions democràtiques. Per altra banda, el suport de l'associació de veïns a la lluita dels barraquistes era un signe evident de la negativa del barri a tolerar més accions especulatives com ara les de Vista Park. Si el barri disposava de terrenys, aquests haurien de ser destinats a equipaments i a pisos per als expropiats arran del Pla Parcial dels Tres Turons i a la construcció del túnel de la Rovira.

A inicis del 1975 la Comissió d'Afectats pel Barraquisme va elaborar un estudi on es proposava una sèrie de terrenys per bastir habitatge de tipus social.¹⁹⁹

10. Aquest desig de canvi quedava recollit en els butlletins de l'associació de forma velada perquè, abans de la seva publicació, els butlletins passaven pel control del Ministerio de Información y Turismo. De fet, el 1975 el president de l'associació és jutjat pel jutjat d'ordre públic núm. 1 de Madrid sota l'acusació de ser el responsable de la publicació d'un «impreso clandestino» (en referència al butlletí).

¹⁹⁸ *El Carmelo. Boletín interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo*. Barcelona (gener, 1976), núm. 15.

¹⁹⁹ «Propuesta de la Comisión de Afectados por el Barraquismo». Asociación de Vecinos del Carmelo, 1975. Fons particular de Custodia Moreno.

Celebració d'unes noces al barri de Los Cañones. Finals dels anys setanta. Fons particular de Paco González Díaz.

La proposta de pisos es va fer a partir de la disponibilitat d'espais lliures propers als blocs de pisos de la Cooperativa Gracienca, per damunt de la plaça de la Font Castellana. Per tal d'encetar aquest projecte, el Patronato Municipal de la Vivienda havia d'estudiar la viabilitat de l'adquisició dels terrenys, en mans de particulars i afectats pel projecte del parc dels Tres Turons, i realitzar, per altra banda, els estudis corresponents sobre la viabilitat de la construcció dels pisos. Segons la proposta de la CAB-AVC, només s'edificarien els pisos necessaris per allotjar tots els barraquistes i no més, amb l'objectiu de no densificar i massificar la zona propera al parc urbà. El darrer cens realitzat en aquelles dates per la vocalia de barraques calculava en 100 les famílies de Raimon Casellas, 120 les famílies d'*El Hoyo*, 100 més a Francesc Alegre i 80 famílies a Marià Labèrnia. Això representava un total de 400 famílies i obligava a construir pisos per a uns 2.000 habitants. Però el que resulta més interessant del projecte és el desig dels barraquistes per mantenir els vincles socials establerts als barris de barraques. En aquest sentit, es plantejava un esquema d'ordenació del terreny sobre la base de diversos edificis aïllats amb espais comunitaris. La zona d'*El Hoyo*, un cop eradicades les barraques, quedaria reservada per fornir-la d'equipaments amb una

unitat assistencial, una guarderia, un local per a reunions i una biblioteca. Quant als edificis, aquests haurien de tenir poca alçada (planta baixa més quatre pisos) i disposar d'espais comuns per mantenir els vincles i la vida social preexistent. En definitiva, no només es demanava pisos al barri, sinó que es defensava la pervivència de la cohesió d'un col·lectiu de persones i les relacions socials que havien generat al llarg de més de trenta anys.

Arran d'aquesta proposta es va aconseguir que l'Administració acceptés la creació d'una comissió mixta on van intervenir la Comissió d'Afectats pel Barraquisme i els serveis tècnics del Patronato Municipal de la Vivienda. Aquesta comissió mixta va elaborar un nou estudi, sobre la base de l'anterior, on quedaven registrats els objectius del projecte:

Consiste en el estudio de la viabilidad de la construcción de viviendas para los actuales barraquistas de la zona del Carmelo, dentro del programa de la Administración para la «supresión del barraquismo», pero atendiendo a los deseos de los futuros usuarios de conseguir una vivienda definitiva dentro de la zona y barrio en que han permanecido durante años.²⁰⁰

D'aquesta forma quedava recollida bona part de les demandes dels barraquistes, però es plantejava com un estudi «possibilista» perquè encara restava pendent d'aprovació la revisió del pla comarcal i això afectava els terrenys proposats. Si bé es tractava d'un primer pas per assolir la fita tan desitjada, el projecte no va prosperar perquè l'Administració va desestimar l'elecció dels terrenys entenent que aquella zona havia de formar part del futur parc dels Tres Turons. Tot i així, s'havia aconseguit arribar a una situació òptima que l'associació de veïns va entendre com el moment idoni per pressionar l'Ajuntament fins arribar a una situació insostenible i propiciar l'aprovació de les seves reivindicacions.

Entorn de les mateixes dates un grup de barraquistes de Raimon Casellas va rebre una ordre de desnonament per part d'un dels propietaris dels terrenys, el notari Faura.²⁰¹ Aquesta situació tensa va propiciar una nova alternativa per al

²⁰⁰ «Construcción de viviendas en El Carmelo, destinadas a los actuales barraquistas de los grupos "Mariano Lavernia", "El Hoyo", "Francisco Alegre" y "Ramón Casellas"». Patronato Municipal de la Vivienda, 6 de maig del 1975. Fons particular de Custodia Moreno.

²⁰¹ *El Carmelo. Boletín interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo*. Barcelona (gener, 1976), núm. 15.

reallotjament dels barraquistes. L'Ajuntament, segons Custodia Moreno,²⁰² va decidir comprar la resta de terrenys que encara restaven en mans de particulars. El litigi va quedar resolt i a partir d'aquí va sorgir la possibilitat de construir pisos al mateix emplaçament:

Con la presión social que había en el momento de erradicar las barracas y el compromiso con nosotros de que esto se iba a hacer [la construcció dels pisos], aparece el propietario y el Ayuntamiento tuvo que tragar y seguro que pagó, no seguro, segurísimo que pagó tres veces más de lo que hubieran tenido que pagar si ahí el Ayuntamiento, en su momento, hubiera empezado un proceso de expropiación con más calma.

L'any 1976 gran part de la ciutadania de Barcelona reivindicava la democratització del sistema polític espanyol. Feia poc més de dos mesos que havia mort el dictador Franco i, en començar el nou any, l'Assemblea de Catalunya, que agrupava la majoria de grups polítics oposats al règim, va convocar una manifestació mitjançant la Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona (FAVB) on es demanava llibertat, amnistia i el restabliment de l'Estatut d'Autonomia aprovat durant la Segona República. No entrarem a analitzar la conjuntura política d'aquell moment, però sí que hem de destacar l'entrada en escena d'un nou actor dins del moviment associatiu veïnal. L'origen de la FAVB és gairebé simultània al naixement de la Coordinadora de Barris de Sant Antoni, però la primera tenia interessos ben diferents en els seus inicis entorn del 1972. La FAVB fou creada majoritàriament per associacions de carrers i estava més interessada en qüestions festives (les celebracions del Nadal i festes majors) que no pas polítiques, motiu pel qual se'ls va anomenar *bombillaires*. La Coordinadora de Barris de Sant Antoni i la FAVB van establir els primers contactes a partir del 1974 i després de llargues discussions la majoria d'associacions de veïns de la coordinadora va decidir incorporar-se a la FAVB. La coordinadora va desaparèixer i ràpidament es va aconseguir polititzar l'acció de la federació en detriment dels *bombillaires*. L'Associació de Veïns del Carmel, tot i les reticències inicials pel possible lligam i control del moviment, va decidir adherir-se a la FAVB (Alabart, 1981; Huertas i Andreu, 1996).

²⁰² Custodia Moreno. Entrevista realitzada el 28 de març del 2007.

En aquest context, el mes de febrer del 1976 l'Ajuntament de Barcelona i el Patronato Municipal de la Vivienda van oferir als barraquistes del Carmel poc més d'un centenar de pisos al polígon de Canyelles i la possibilitat d'encetar un nou estudi de terrenys a la zona de Raimon Casellas. Tot i la iniciativa del primer moment, la proposta va restar congelada perquè l'Ajuntament no va donar resposta a les peticions dels veïns, els quals ja havien decidit quines eren les famílies que anirien a viure a Canyelles. Enfront del silenci de l'Administració, el mes de juny es va iniciar una sèrie de mobilitzacions als barris de barraques, les parets de les quals es van pintar amb el lema «*Queremos pisos para todos*», i un centenar de veïns van manifestar-se a la plaça de Sant Jaume cridant «*Pisos sí, barracas no*» i «*Viola, dimite, el barrio no te admite*».²⁰³ Alejandro Bosque²⁰⁴ recorda que en aquells moments la intensitat de les reivindicacions havia arribat al punt més àlgid:

Los barraquistas y la vocalía de barracas, la misión que tenían, aparte del objetivo de tener todos una vivienda en el barrio, pues bueno, concretamente en eso, tenía que ser en unas condiciones de dignidad mínimas, con lo cual eso supone el control del proyecto de obra, el control del lugar adonde te quieren enviar a vivir —se barajaron muchos terrenos— y al final se consiguieron algunos próximos a los que se barajaban, en concreto en Ramón Casellas. En fin, todo eso ha sido a base de estar encima, de estar permanentemente encima y que cuando las cosas iban un poco torcidas pues tocar el pito y decir: «Oye, que nos están tomando el pelo, vamos para abajo que hay que aclarar con esta gente que las cosas hay que dialogarlas, hay que hablarlas y hay que conseguir que se hagan lo mejor posible.» Y esa ha sido pues una guerra de años, de años.

No va ser fins al mes d'octubre que l'Ajuntament va reactivar les negociacions amb els barraquistes. En una reunió celebrada a la seu del Patronato Municipal de la Vivienda, la delegació de la Comissió d'Afectats pel Barraquisme va ser rebuda pel president de l'ens, el Sr. Güell, a més de l'incombustible gerent, el Sr. Martínez-Marí, i alguns representants del Departament d'Acció Social de l'Ajuntament. En aquella reunió els barraquistes van presentar la llista amb les famílies que havien

²⁰³ *El Carmelo. Boletín interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo*. Barcelona (juliol, 1976), núm. 17. Les peticions de dimissió a l'alcalde Viola quedaven recollides a un bon nombre de butlletins emesos per les diferents associacions de veïns de Barcelona.

²⁰⁴ Alejandro Bosque. Entrevista realitzada el 6 de novembre del 2006.

demanat anar a viure a Canyelles i es va exigir que totes les gestions de reallotjament es realitzessin mitjançant l'associació de veïns. Per altra banda, s'aprojava la creació d'una comissió tècnica que estudiaria els terrenys destinats a reallotjar la resta de barraquistes, un a la zona de Raimon Casellas i l'altre a la zona de Penitents, a tocar de l'actual plaça de la Vall d'Hebron.²⁰⁵

Amb l'arribada del nou alcalde Josep Maria Socias i Humbert va arribar la culminació parcial del projecte de reallotjament. En primer lloc, es van adjudicar 123 pisos al polígon de Canyelles. En segon lloc, l'alcalde va signar un acord amb l'*Instituto Nacional de la Vivienda* per construir la promoció «Raimon Casellas» amb un total de 161 habitatges de tipus social (*Mundo Diario*, agost del 1977). Segons els càlculs realitzats, un cop acabada aquesta primera fase restarien unes 250 famílies

repartides entre les barraques de Francesc Alegre i Marià Labèrnia.²⁰⁶ L'èxit de la lluita dels barraquistes era parcial, ja que s'aconseguia reallotjar una part de la població al mateix barri, però també és destacable el fet que s'aconseguís un reallotjament qualitatiu en ser acceptada la proposta d'una arquitectura més humanitzada segons el projecte presentat per la CAB-AVC i d'acord amb les necessitats dels seus habitants. Es posava fi, en el cas del Carmel, a una etapa de reallotjaments quantitius escenificada als grans polígons, com ara el de la Mina.

Els processos d'adjudicació de pisos al polígon de Canyelles (1977) i els de la promoció de Raimon Casellas (1984) foren complexos per la diversitat de situa-

El Carmelo. Boletín interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo. Barcelona, 1976, núm. 18 (detall). Font: Biblioteca del Pavelló de la República-CEHI (Universitat de Barcelona).

²⁰⁵ *El Carmelo. Boletín interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo. Barcelona (desembre del 1976), núm. 18.*

²⁰⁶ «El Carmelo. Programa reivindicativo popular». Asociación de Vecinos del Carmelo. Barcelona (maig del 1979).

cions econòmiques i socials dels afectats. El punt de partida per assignar els pisos fou l'antiguitat del barraquista al nucli; per aquest motiu, els barraquistes havien de presentar a l'associació de veïns documents que certifiqessin l'antiguitat de residència al nucli de barraques (es van presentar fulles del cens municipal, pòlisses d'assegurança, contractes de feina...). Altres famílies, que gaudien d'una economia més favorable i tenien una solució alternativa a l'obtenció d'habitatge, van preferir acollir-se a una indemnització econòmica i marxar del barri.²⁰⁷

Arribat el moment d'adjudicar els pisos de Canyelles, l'Administració va entendre definitivament que el reallotjament estaria dirigit des de l'associació de veïns per tal d'evitar favoritismes o abús d'influències. El propòsit de l'associació era intentar que tot aquell procés d'eradicació de les barraques es dugués a terme de forma democràtica a partir del que s'acordava a les assemblees. Custodia Moreno²⁰⁸ explica que alguns barraquistes van intentar obtenir un pis obviant la feina de l'associació:

(...) un vecino tenía enchufe porque trabajaba en casa del Gobernador, la otra tenía otro enchufe porque trabajaba haciendo faenas domésticas en casa del delegado tal y, como estas viviendas de protección, cuando se tenían que entregar había unas cantidades que se las quedaban directamente algunas personas importantes de la ciudad, para repartir como quisieran y a quienes quisieran... No había ningún control y el amiguismo era la fórmula que más se usaba. Yo misma lo pude comprobar cuando fui a presentar la lista de los vecinos que, en nuestro proceso, escrupulosamente democrático, respetaba el orden de antigüedad, y con documentación que lo acreditaba. Me reuní con el responsable del Patronato, el Sr. Martínez-Marí y me dijo: «Hombre, Custodia, tengo un tal Antonio que es un tío majísimo y estas otras familias, que como son barraquistas del Carmelo, pues tendríamos que darles piso.» Y yo, con mi sangre fría de aquel momento y con las ideas muy claras, le contestaba: «A ver, ¿cómo me has dicho que se llama? Antonio X.» Y me ponía a repasar mi lista buscando los nombres y le decía: «Pues no, estos nombres no están.» Y respondió: «Pero Custodia, que nos pones en un compromiso, mira que tenemos unas cartas de Fulanito y de Menganito que...» «Sí, sí, ya lo entiendo —respondía yo—, pero es que no los tengo en la lista.» ¿Qué pasaba?

²⁰⁷ Fons particular de Custodia Moreno i documentació emesa pel Patronat Municipal de l'Habitatge.

²⁰⁸ Custodia Moreno. Entrevista realitzada el 18 d'abril del 2007.

Que yo sabía que esta familia ni había pasado por la asociación, ni querían saber nada de nosotros porque creían que como conocían al Sr. Martínez-Marí, pues tendrían piso (...) Pues todas las familias que no estaban en la lista de la asociación se quedaron sin vivienda en aquella primera promoción. A este vecino, en concreto, le sirvió el escarmiento y trabajó con nosotros en la Comisión y comprobó que nadie iba a tener una vivienda antes por enchufe, sino por riguroso orden y respetando nuestros propios acuerdos. Ahora vive en la promoción de Ramón Casellas.

Els mètodes emprats per l'associació i el seu pes específic en el procés d'eradicació de les barraques eren indefugibles, segons Custodia:

Esto se lleva a cabo hablando y siguiendo un proceso democrático al pie de la letra (...) Claro, si nosotros hemos llegado a unos pactos y a nosotros no nos tenía que dar nadie ninguna bendición para hacer nada, sabíamos que por derecho y posiblemente por ley no nos tocaba, pero moralmente la teníamos toda. Si nosotros entramos en un proceso democrático y hacemos asambleas y preguntamos a la gente quién se quiere ir y quién no se quiere ir, e incluso llegamos a la pena de tener que exigir una antigüedad para que los primeros [obtuvieran piso con preferencia]... ¡Hombre! Si tú haces todo ese proceso y el Ayuntamiento sabía que nosotros estábamos haciendo ese proceso y que era así... Porque, además, nos miraban con lupa todo el mundo, porque también teníamos oposición dentro de la propia gente de los barraquistas. Había gente que esto no se lo creía y se pensaba que todo esto era un mangoneo de la asociación para echar a los barraquistas y que nosotros nos íbamos a hacer aquí viviendas de lujo (...) Este sector de gente recelosa que no se creía nada también lo teníamos dentro del propio movimiento de barracas. Entonces había gente que no quería saber nada de la asociación. Y gente que intentó por todos los medios buscarse la vida por su cuenta, pero llegó un momento en que eso ya no les salió. O sea, desde el momento en que en el año 72 empezamos con todo este tinglado, todo salía a través nuestro.

L'any 1979 l'Ajuntament de Barcelona transferia al Patronat Municipal de l'Habitatge les competències en matèria d'assistència i control del barraquisme.²⁰⁹ S'iniciava una nova etapa en què la col·laboració entre el Patronat i

²⁰⁹ Memòria del Patronat Municipal de l'Habitatge (1979-1981).

l'associació de veïns seria més distesa. La construcció de la promoció de pisos de Raimon Casellas es va endarrerir per diversos motius. Primerament calia reubicar tots els barraquistes de les barraques d'*El Santo*. El gener d'aquell mateix any 46 famílies van ser allotjades, de forma temporal, al polígon de Canyelles mentre es procedia a la construcció dels pisos. La resta de persones que s'oposaven enèrgicament a abandonar les barraques eren poc més de deu famílies. Aquestes van ser desallotjades a la força per la policia l'abril del 1980 i se'ls va assignar uns barracons prefabricats emplaçats davant dels pisos de la Cooperativa Graciencia, tot i el rebuig inicial dels veïns d'aquella zona (*Mundo Diario*, 28 d'abril del 1979 i 23 d'abril del 1980). D'aquesta forma s'arribava a l'eradicació definitiva de les barraques d'*El Santo* i s'iniciaven les obres per bastir els nous pisos a partir del projecte ideat per l'associació de veïns amb la col·laboració de l'arquitecte Francesc Fonollà i Jover i el seu equip. La promoció constaria de cinc edificis distribuïts entorn d'una plaça central. Tres dels blocs serien de lloguer i dos de venda, segons l'acord a què s'havia arribat amb l'INCASOL.²¹⁰

Jaume Camallonga²¹¹ va reincorporar-se a la feina com a tècnic del Patronat el 1980. De bon principi va establir un vincle molt directe amb l'associació de veïns per aconseguir dur a bon port la construcció i adjudicació de pisos a Raimon Casellas:

Al Carmel, com que tenies una persona amb qui dialogar, que era la Custodia Moreno i tota una associació de veïns, ens vàrem reunir tres setmanes seguides, cada tarda, cada tarda, cada tarda... I es va adjudicar habitatge per habitatge. Hi va haver un sorteig públic d'habitatges i, un cop s'havia fet, com que la Custodia coneixia qui no es podia veure amb qui, vàrem començar a reunir-nos un per un i: «Aquest no pot estar aquí...» «Aparcat.» Va ser una adjudicació seriosa.

El juliol del 1984 es lliuraven les claus dels 161 habitatges de la promoció de Raimon Casellas, un projecte arquitectònic i urbanístic que recollia el desig dels

²¹⁰ CAMALLONGA, J.; MORENO, M.ª C.; FONOLLÀ, F. «El Carmel estrena habitatges», a *Habitatge* (1985), núm. 1, pàg. 3-10.

²¹¹ Jaume Camallonga. Entrevista realitzada el 24 de gener del 2005.

nous habitants en contemplar la creació d'espais col·lectius (plaça central i local social) per mantenir els vincles socials dels antics barraquistes, tot i que la realitat era ben diferent, ja que per primer cop convivien barraquistes procedents dels tres nuclis. Això sí, la imatge del Sagrat Cor que el capellà del Cottolengo havia donat anys enrere als barraquistes de Raimon Casellas va presidir la plaça central des del primer moment i encara hi és.

En l'àmbit de barri, en tots aquells anys de lluita s'havia aconseguit una sèrie de millores com ara la pavimentació, la instal·lació d'enllumenat i la xarxa de clavegueram en alguns carrers i l'arribada de més línies d'autobús al Carmel, a més de dues escoles públiques (Pirineus i Tramuntana) i una llar de jubilats.²¹² Quedava molta feina a fer, especialment en el tema d'urbanisme i sobretot en el de sanitat, però l'energia de l'associació va anar minvant per diferents motius. La manca de relleu generacional, l'esgotament dels membres més actius de l'associació o bé l'existència d'un context polític diferent, en què l'Ajuntament afrontava les problemàtiques dels barris des d'una altra òptica, on les mesures de força emprades pels veïns eren motiu de rebuig per part de l'Administració a l'hora d'encetar el diàleg, són alguns dels motius que expliquen aquesta pèrdua de força. Quedava, però, un punt important en què l'associació de veïns s'havia compromès a donar una solució definitiva: l'eradicació del barraquisme al barri. En un principi, l'afer quedaria resolt amb el projecte de pisos a Penitents, a la Vall d'Hebron, però els veïns d'aquella zona es van oposar fermament al reallotjament de barraquistes al seu barri. Finalment, l'Administració i la mateixa associació van desestimar el projecte. Custodia²¹³ explica que:

No nos pudimos ir allí porque los vecinos de la Vall d'Hebron no quisieron barraquistas. En aquella época, la solidaridad entre los barrios, en la mayoría de los problemas, se practicaba a través de las asociaciones de vecinos, pero cuando se trataba del traslado de barraquistas la cosa cambiaba. Siempre se nos relacionaba con delincuencia y marginación. No solo teníamos dificultades con la Administración, sino que nos teníamos que enfrentar a la incomprensión de algunos sectores de vecinos.

²¹² «Associació de veïns. 25 anys». *El Carmelo. Boletín interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo*. Barcelona (1994), núm. 21.

²¹³ Custodia Moreno. Entrevista realitzada el 16 d'abril del 2008.

Segons les memòries del Patronat Municipal de l'Habitatge, el 1985 hi havia 81 barraques a Francesc Alegre en «estat deplorable» i 7 barraques a Marià Labèrnia en «bon estat i bastant grans». En relació amb els processos d'eradicació del barraquisme a la ciutat de Barcelona es feia la següent reflexió:

*És una tasca complexa perquè en molts casos les famílies tenen vertaderes dificultats —econòmiques, socials, ambientals— per incorporar-se a un hàbitat normal. (...) Les últimes barraques són les més difícils d'eradicar, perquè al final van quedant les famílies més marginades, les que menys condicions reuneixen per incorporar-se a hàbitats normals.*²¹⁴

Les barraques de Francesc Alegre i Marià Labèrnia van patir un procés de degradació a causa de diferents motius. Custodia Moreno²¹⁵ considera injust jutjar els barris de barraques a partir de les actituds de determinades persones, però el seu testimoni ens presenta una realitat que no es pot obviar:

Quando tuvimos más problemas fue con el último grupo que se marchó a Can Carreras. Entonces sí que teníamos algunas familias con muchos problemas sociales e incluso con algunos casos de delincuencia. Se juntaron varias cosas. Primero, los problemas del paro y de la droga que, al igual que en otros barrios, en El Carmelo también pegó fuerte. Segundo, las familias con más posibilidades económicas y más inquietudes se habían marchado antes a las promociones de Canyellas y de Ramón Casellas o se habían buscado otras alternativas. Con lo que fue quedando un grupo algo más marginal, pero al que defendimos y le buscamos las mejores soluciones, al igual que con los grupos anteriores.

La confirmació de la candidatura de la ciutat de Barcelona com a seu del Jocs Olímpics del 1992 va accelerar els processos d'eradicació i real·lotjament dels barris de barraques arreu de la ciutat. El Patronat Municipal i l'associació de veïns van tornar a negociar un nou emplaçament i es va triar un espai allunyat del barri perquè no hi havia terrenys disponibles. El destí dels barraquistes seria al

²¹⁴ Memòria del Patronat Municipal de l'Habitatge, 1984.

²¹⁵ Custodia Moreno. Entrevista realitzada el 28 de març del 2007.

costat del turó de la Peira, a la futura promoció de Can Carreras, emplaçada a la confluència del passeig d'Urrutia i el carrer de Vilalba. Les obres es van iniciar a finals del 1986 i el projecte tenia unes característiques similars a les de la promoció de Raimon Casellas, on predominava l'existència d'espais comuns amplis (Víctor Malope, *El Periódico*, 2 de desembre del 1986).

Eugenia Santos i Miguel Batista²¹⁶ van viure la darrera etapa de les barraques de Francesc Alegre. Eugenia treballava d'auxiliar al Cottolengo i Miguel a un taller del carrer Pamplona, però no van accedir als pisos de Raimon Casellas perquè no tenien prou antiguitat. Segons que explica Miguel, es va intentar organitzar un grup de pressió dels barraquistes per tal de negociar unes millors condicions d'accés als futurs pisos de Can Carreras:

Allí se hicieron luchas [a les barraques] los cuatro que estábamos, porque ya éramos muy pocos y había mucha desunión. Había mucha gente que no les interesaba y había otra gente que no estaba por la faena. Hicimos un grupo, como una asociación de vecinos de Francisco Alegre, pero al final no pudimos hacer casi nada.

Miguel creu que la darrera fase del procés de reallotjament va estar condicionada per l'esgotament i les presses per posar fi a tot plegat. La lluita pels reallotjaments s'havia dilatat massa en el temps, d'ençà del 1970, i això havia produït un cert cansament entre els membres de l'Associació de Veïns del Carmel:

Estábamos defendidos por la señora Custodia Moreno (...) Ella tenía ganas de que terminara aquello porque empezó desde muy joven. O sea, ella vivió en El Santo y estaba cansada de hacer todo ese movimiento y todo el tinglado. Claro, había algunos vecinos que decían: «Yo quiero esto.» «Yo quiero lo otro.» «Yo quiero lo de éste...» Quieras o no quieras, terminas hasta las narices.

Custodia, després de més de vint anys de bregar en aquest afer i d'altres que afectaven el conjunt del barri, va fer costat als veïns fins al darrer moment. El

²¹⁶ Eugenia Santos neix a Santa Cruz del Comercio (Granada) el 1967. Arribarà a Barcelona a finals de la dècada de 1970 i s'instal·larà a les barraques de Francesc Alegre amb els pares i els germans, on hi viuran durant vint anys. Miguel Batista anirà a viure a la barraca d'Eugenia quan es casen. Tots dos i la mare d'ella obtindran un pis a la promoció de Can Carreras el 1990. Entrevista realitzada el 22 de gener del 2007.

mes d'octubre del 1990 van accedir als pisos de Can Carreras les 87 famílies que restaven a les barraques de Francesc Alegre i Marià Labèrnia. El 7 de novembre s'iniciava l'enderrocament de l'últim gran nucli de barraques de Barcelona. Tot i el caràcter triomfalista que se li va conferir a aquell dia, l'alcalde Pasqual Maragall, que hi era present, va fer la següent declaració a la premsa: «(...) *no creo en la erradicación total del barraquismo porque siempre puede haber causas sociales que lo hagan volver. El Ayuntamiento debe estar atento si eso ocurre*» (Lluís Sierra, *La Vanguardia*, 8 de novembre del 1990).

La lluita de l'associació de veïns encetada en l'època dels ajuntaments del tardofranquisme i que finalitzava en l'etapa dels ajuntaments democràtics recollia part dels seus fruits. És cert que no tota la població barraquista va aconseguir quedar-se al barri, però les solucions acordades van ser possibles gràcies a la lluita veïnal i a la seva constància al llarg de molts anys. Cal destacar l'assoliment del reallotjament qualitatiu enfront d'una política generalitzada durant la dècada dels anys seixanta i setanta, en què l'Administració només contemplava els reallotjaments massius sense tenir present la realitat socioeconòmica dels habitants. En aquest cas —únic— cal cercar els motius en la conjuntura política, les experiències fracassades de reallotjaments massius com ara el de la Mina i el baix cost dels terrenys que ocupa el barri del Carmel. No es pot obviar que l'experiència de Can Tunis, on el teixit associatiu va fer propostes factibles per aconseguir el reallotjament al mateix barri, és molt similar a la del Carmel, però, a diferència d'aquesta última, els interessos urbanístics del Consorci de la Zona Franca impedièren la consecució d'aquest projecte (vegeu el capítol de Tatjer; Camino i Díaz, 2010).

Curiosament, els darrers barraquistes del Carmel van ser reallotjats davant mateix de les cases barates de Ramon Albó. Capricis del destí, doncs es tractava d'un dels quatre grups de cases barates que es van construir entre el 1927 i el 1929 per reallotjar una part dels barraquistes de Montjuïc que vivien a tocar del recinte firal de l'Exposició Internacional. Era, en definitiva, la primera temptativa de l'Ajuntament per eradicar el barraquisme de principis de segle i, Can Carreras, la darrera acció per posar fi als grans barris de barraques de Barcelona.

La Perona. Conseqüències de la segregació social

Xavi Camino Vallhonrat
i Pilar Díaz Giner ²¹⁷

La història de la Perona ens il·lustra diversos aspectes que acompanyaren i caracteritzaren el fenomen del barraquisme a la ciutat de Barcelona durant la segona meitat del segle xx. En una primera etapa, entre el 1945 i el 1967, les barraques de la ronda de Sant Martí ens mostren el procés de configuració d'un barri, construït i habitat per una majoria de famílies provinents de diverses regions d'Espanya que lluitaren al mercat laboral per millorar les seves condicions socials. En aquest sentit, el creixement econòmic que experimentà el país entre la dècada de 1950 i la de 1960 afavorí les expectatives de moltes d'aquestes famílies, que pogueren accedir a un habitatge reglat, moltes vegades a prop del barri de barraques. En una segona etapa, a partir del 1968, el barri de la Perona experimentà un llarg procés de segregació social com a conseqüència de les polítiques municipals. Aquesta segregació social es veié greument afectada per la crisi econòmica de la dècada de 1970, que convertí el barri en un espai d'exclusió social fins a la seva desaparició el 1989. La perllongació d'aquesta situació de marginació generà greus problemes de convivència a principis dels vuitanta, quan el primer Ajuntament democràtic inicià els seus plans d'intervenció. El desencadenament de diversos conflictes veïnals influïren o precipitaren, en moltes ocasions, els processos d'implementació i modificaren en alguns aspectes els plans inicials. Així, les dificultats s'anaren superposant i les diferents estratègies i els mètodes que s'aplicaren, sovint de forma improvisada, no sempre aconseguiren una resolució justa i satisfactòria per a tots els implicats.

Començarem aquest capítol fent un breu repàs de la història del barri de la Perona, utilitzant les dades quantitatives extretes fonamentalment de la documentació localitzada als arxius consultats i la informació qualitativa obtinguda

²¹⁷ Agraïm els consells i les recomanacions que, desinteressadament, ens han prestat Carme Garriga i Àngel Marzo en les revisions d'aquest capítol.

A la imatge es pot veure una part del barri de Sant Martí abans de ser urbanitzat. Les barraques de La Perona a ambdues bandes del pont del Treball, a la part central de la fotografia. (1958). Font: Arxiu Nacional de Catalunya. Fons TAF Helicòpters, SA.

mitjançant les entrevistes a testimonis vinculats d'una o altra manera amb el barri de barraques de la Perona. Aquesta introducció ens permetrà contextualitzar els subcapítols específics que desenvoluparem a continuació; el primer es dedica a analitzar els factors que contribuïren al desencadenament dels episodis de conflicte veïnal que varen caracteritzar el procés de desaparició del barri i, el següent, a descriure els programes desenvolupats des de l'Administració per a l'eradicació de les barraques de la ronda de Sant Martí.

De la ronda de Sant Martí a la configuració del barri de la Perona

Fins a finals de la dècada de 1950 els barris de Sant Martí de Provençals i la Verneda tenien àmplies zones sense urbanitzar ocupades per terrenys de cultiu amb presència d'algunes masies disperses. Es tractava d'un espai al marge del procés d'industrialització que, des del segle XVIII, havia transformat altres zones properes de la ciutat.

En el marc de la industrialització, a la segona meitat del segle XIX, es varen construir al districte de Sant Martí de Provençals dues línies fèrries; una, el 1848, que circulava paral·lela a la costa marítima i l'altra, el 1854, que discorria entre els actuals barris de la Sagrera i Sant Martí de Provençals. Els traçats ferroviaris en tots dos casos afavoriren la localització d'espais sense urbanitzar que, en un moment o altre, possibilitaren la urbanització informal de nuclis barraquistes. Al front marítim s'hi varen vertebrar, a la dècada de 1920, els barris del Bogatell i el Camp de la Bota, i a finals de la dècada de 1940 s'aixecà, a la ronda de Sant Martí, el nucli de la Perona.

Es té constància de la presència de barraques a la ronda de Sant Martí aproximadament des de l'any 1945.²¹⁸ Malgrat que l'extensió territorial d'aquest nucli variarà en funció dels canvis poblacionals, podem constatar que en el període de màxima expansió la Perona va ocupar el tram de la ronda de Sant Martí comprès entre el barri de la Verneda i les vies del tren i entre el pont d'Espronceda i la riera d'Horta, amb una extensió aproximada de dos quilòmetres de llargada. Les primeres barraques es van aixecar a la confluència entre la ronda de Sant Martí i el pont d'Espronceda, durant el

²¹⁸Dada contrastada amb la documentació localitzada i la informació aportada pels testimonis entrevistats durant la recerca.

Vista panoràmica del barri de la Perona, entre el pont d'Espronceda i el pont del Treball. Barcelona, anys setanta. Font: Arxiu Nacional de Catalunya. Fons TAF Helicòpters, SA.

període de major permissivitat, fet que explica que, en aquest tram del barri, les construccions fossin més àmplies i millor condicionades. En etapes posteriors el barri arribarà a créixer fins a ocupar l'espai comprès entre el pont del Treball i la riera d'Horta, amb construccions més precàries i famílies amb menys recursos.²¹⁹

El nom de la Perona prové de la visita oficial de l'esposa del president de l'Argentina, M.ª Eva Duarte de Perón, a Barcelona, l'any 1947. La visita tingué lloc pocs mesos després que l'ONU aprovés la retirada dels ambaixadors d'Espanya a causa de la seva col·laboració amb els règims feixistes que acabaven de ser derrotats a la Segona Guerra Mundial. Argentina no va donar suport al boicot i va assumir el paper de salvador de la situació de manca de subministraments alimentaris que el bloqueig suposava, amb la qual cosa donava el seu suport al règim franquista. Per aquest motiu la visita va anar acompanyada d'un gran desplegament propagandístic, de manera que per a molts aquell va ser «l'any de la Perona» (Fabre i Huertas, 1976; Alberch, 2000). Arran d'aquest fet es va difondre la idea entre els barraquistes que Eva Perón, també coneguda com *la Perona*, volia fer construir cases per als pobres a la ronda de Sant Martí, i és per aquest motiu que la barriada adoptà el nom de la Perona.

²¹⁹ Segons les dades recollides a la Semana del Suburbio, l'any 1957 a la ronda de Sant Martí hi havia 460 barraques. DUCASTELLA, R. (comp.) (1957). *Los suburbios. Semana del Suburbio*. Barcelona.

Entre el 1957 i el 1966 hi haurà un notable descens provocat per la sortida del barri de bona part de les famílies que, per iniciativa pròpia o per les facilitats d'accés als habitatges de l'Obra Sindical del Hogar, van poder marxar. L'any 1966 quedaven al barri 200 barraques i uns 3.000 habitants, segons la informació recollida a GARRIGA, C.; CARRASCO, S. (2000). *Els gitanos de Barcelona. Una aproximació sociològica*. Barcelona: Diputació de Barcelona.

Però amb el trasllat forçós de barraquistes desallotjats d'altres barris com ara el Somorrostro, Can Tunis o Montjuïc, el nombre de barraques tornarà a ascendir fins a arribar a 653 l'any 1971. El 1977 el total de barraques entre el pont d'Espronceda i la riera d'Horta era de 329 i, tal com exposa Pilar López a la seva tesi, es troben distribuïdes de la següent manera: del pont d'Espronceda al pont del Treball (banda mar): 1 barraca; del pont d'Espronceda al pont del Treball (banda muntanya): 208 barraques; del pont del Treball a la riera d'Horta (banda mar): 51 barraques; del pont del Treball a la riera d'Horta (banda muntanya): 69 barraques. L'any 1981 el nombre de barraques ubicades al tram comprès entre el pont d'Espronceda i el pont del Treball era de 182 barraques, i del pont del Treball a la riera d'Horta n'hi havia 128. Un any després, entre el pont d'Espronceda i el pont del Treball hi havia 190 barraques i entre el pont del Treball i la riera d'Horta 115. LÓPEZ PALOMES, M.ª Pilar (1990). *15 años en La Perona: 1974-1989 (Una experiencia de trabajo social con gitanos)*. Tesi no editada. Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí.

*La Perona era una señora muy rica que miraba mucho por los pobres. Esta mujer dio un dinero para los pobres del barrio, para que tuviéramos agua, luz y nos arreglaran las calles, porque eran de barro. Pero de lo que dio a lo que se invirtió, pues se perdió el dinero y allí no pusieron nada.*²²⁰

Les barraques de la ronda de Sant Martí estaven edificades als marges de les vies del tren, sobre terrenys propietat de la RENFE (San Román, 1986). Durant un temps aquests terrenys es van mantenir lliures en previsió de la possible ampliació de les vies i això va permetre que alguns treballadors de la RENFE, sense permís oficial, s'apropriessin de manera informal dels terrenys per al cultiu.

Les primeres famílies barraquistes que es van instal·lar a la Perona van obtenir els terrenys mitjançant la compra de parcel·les a aquests treballadors de la RENFE que se les havien apropiat.

*Los de la RENFE fueron vendiendo los solares de los márgenes de las vías por doscientas o trescientas pesetas, y la gente que tenía esas doscientas o trescientas pesetas los compraba. Compraban el terrenito, pero no tenían contrato ni nada, simplemente, yo te cedo, tu consientes y se lo quedaban sin ningún papel porque en realidad no había propietario, se supone que era de la RENFE porque siempre gestiona los terrenos de los márgenes de las vías.*²²¹

Cuando estábamos en el Pabellón de Bélgica nos dijeron que en La Sagrera había unos huertos que la Perona había comprado a unos payeses para dárselos a los pobres para que pudieran construir sus barracas. Entonces mi padre,

²²⁰ Avelina Rodríguez va néixer a un poble del sud d'Andalusia. Va arribar a la Perona amb la seva família a finals de la dècada de 1950, quan ella tenia 13 anys. Viuran a la Perona fins al 1973, any en què aconseguen accedir a un pis del barri de la Mina. Entrevista realitzada el 9 d'octubre del 2007.

²²¹ Arturo Domínguez va néixer l'any 1941 a Barcelona. La seva família prové de Calasparra (província de Múrcia) i, quan es traslladaren a Barcelona, a la dècada de 1930, s'instal·laren a viure en un pis de relloguer. Les dificultats econòmiques provocaran l'abandonament del pis i el trasllat de la família a una de les coves de l'Hospital de Sant Pau. Allà hi viuran fins que aconseguixin accedir novament a un pis. Quan Arturo es casi marxarà a viure amb la seva muller a una barraca de la Perona. Entrevista realitzada el 20 de febrer del 2007.

*en el año 1950, compró una parcela y allí construyó nuestra barraca, que era la número 411.*²²²

*Mi padre se vino el año 1947, porque mi madre le dijo que en el pueblo la vida estaba difícil y que se fuera a Barcelona. Mi padre tenía unos amigos que vivían en las barracas de la Barceloneta, y entonces se vino allí. Estuvo una semana y decidió que no quería pasar el invierno en la playa, y entonces se enteraron de que había un sitio al que llamaban la Verneda donde vendían huertos. Entre los tres amigos compraron una parcela grande e hicieron tres partes. Cada uno pagó trescientas pesetas porque estos huertos los tenían los trabajadores de la RENFE.*²²³

Durant el primer període de la història d'aquest nucli de barraques, a l'etapa més autàrquica del franquisme, entre el 1945 i el 1960, l'interès de l'Administració va consistir simplement a mantenir sota control les barraques i els seus pobladors i, en la mesura que fos possible, ignorar-ne l'existència (San Román, 1986: 213). El Servicio de Erradicación y Represión del Barraquismo s'encarregava d'evitar el creixement del barri impossibilitant la construcció de noves barraques i enderrocant les que fossin construïdes sense permís.

*Cuando detectaban una barraca nueva venían con una camioneta de la Guardia Urbana y, como las barracas eran tan flojas, cogían una cuerda, la ataban por un extremo a la barraca y por el otro extremo a la camioneta de la Guardia Urbana, y entonces pues estiraban hasta que tiraban la barraca al suelo.*²²⁴

No obstant això, la invisibilitat pública del nucli de la Perona, en aquells moments eclipsada per altres barris barraquistes de majors dimensions i ubicats

²²² Francisca Buenahora va néixer a mitjan dècada de 1940 al barri de Can Tunis. Arran d'un temporal la família perdrà la barraca i seran traslladats al Pavelló de Bèlgica i posteriorment al barri de la Perona, on s'hi quedaran durant sis anys fins que obtenen un pis el 1956. Alguns membres de la família aniran a viure al barri de la Mina i Francisca marxarà a Baró de Viver. Entrevista realitzada el 20 d'octubre del 2006.

²²³ Javier López va néixer a un poble de la província de Còrdova i va emigrar amb la seva família a Barcelona l'any 1947. Van viure al barri de la Perona fins al 1975, moment en què van marxar a viure a un pis de lloguer del districte de Sant Martí de Provençals. Entrevista realitzada el 10 d'octubre del 2007.

²²⁴ Arturo Domínguez. Entrevista realitzada el 20 de febrer del 2007.

a espais de més interès, n'afavorí el desenvolupament.²²⁵ També hi ha qui creu que aquest creixement fou possible gràcies a la permissivitat o als interessos ocults del mateix servei de repressió.

Durante el día había un vigilante a quien todos nombraban por su apodo, «el Grabao», que cobraba de la administración franquista para que, entre otras cosas, impidiera la construcción de nuevas barracas. Sin embargo, no tenía inconveniente alguno en consentir que se levantaran más chabolas nuevas siempre que fuera previo pago de 12.000 pesetas. Toda una fortuna en los años cincuenta.²²⁶

Des de finals de la dècada de 1940, i durant els anys cinquanta, el nombre de barraques de la Perona va anar augmentant a mida que el barri es convertia en un espai d'acollida per a immigrants provinents de diverses regions.²²⁷ Tal com explica Ricardo, les famílies instal·lades al barri estructuraven mecanismes d'acollida per atendre les necessitats més immediates de les noves famílies procedents d'una mateixa regió.

En aquella época empezó a venir mucha gente al barrio, y mi madre lo que tenía era que acogía a todos los que venían de mi pueblo, y no teníamos un duro, pero ella les daba de comer. Ella siempre decía: «Pobrecitos, hay que ayudarlos.» (...) Y con eso de ayudar a los que llegaban del pueblo siempre teníamos la barraca llena de gente. A mí no me importaba, pero si buscaban trabajo pronto y podían marcharse...²²⁸

²²⁵ Segons dades recollides a la Semana del Suburbio, l'any 1957 al Sector Montjuïc hi havia 6.090 barraques, al Sector Marítim 1.775 i a la ronda de Sant Martí 460. El nombre total de barraques a la ciutat de Barcelona era de 12.494. DUCASTELLA, R. (comp.) (1957). *Los suburbios. Semana del Suburbio*. Barcelona.

²²⁶ UTRERA REDONDO, J. (2002). *El nieto del lector de periódicos*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Districte de Sant Martí, pàg. 23.

²²⁷ No s'han trobat dades corresponents als orígens de la població de la Perona de la dècada de 1950. Poden servir de referència les xifres recollides a la Semana del Suburbio en relació amb la procedència de nous habitants a la ciutat: «De cada 100 habitantes, 45 son naturales de Barcelona, 15 de la región catalana, 11 de la levantina (Valencia y Murcia especialmente), 8 son andaluces, 8 de las Castillas, León y Extremadura, 7 de Aragón, 4 del norte (Gallegos especialmente) y el resto (2) extranjeros o sin naturaleza conocida.» DUCASTELLA, R. (comp.) (1957). *Los suburbios. Semana del Suburbio*. Barcelona.

²²⁸ Ricardo Estévez va néixer a un poble de Granada. Els seus pares van emigrar a Barcelona esperant trobar noves possibilitats per als seus nou fills a mitjan dècada de 1940. Després de la ruptura

El 1957 el cens proporcionat per la Semana del Suburbio²²⁹ situava el nombre de barraques del barri de la Perona en 460. La majoria eren famílies que s'hi havien instal·lat durant la dècada de 1950, de forma transitòria, en espera d'aconseguir prosperar econòmicament i poder accedir a un habitatge formal. No obstant això, en molts casos aquesta situació es va anar allargant i la segona generació va arribar a modificar la composició social del barri, de manera que a mitjan anys seixanta molts dels habitants de la Perona eren catalans nascuts a la ciutat.²³⁰

El creixement econòmic dels anys seixanta afavorí que l'esperança de molts barraquistes es fes realitat i, per mitjans propis, poguessin marxar a nous blocs edificats per l'Obra Sindical del Hogar o per diverses cooperatives i empreses privades (Carrasco i Garriga, 2000: 84). Des de l'Administració es varen utilitzar les barraques abandonades per traslladar-hi famílies barraquistes, majoritàriament gitanes, d'altres barris que no havien pogut o volgut adherir-se als programes de reallojament. Aquest fenomen de suplantació de població va representar un punt d'inflexió en la història del barri i, a partir de l'any 1967, hi haurà un nou procés de transformació de la composició social de la Perona.

Els primers anys de la dècada de 1970 van estar caracteritzats per un període de crisi econòmica que colpejà amb intensitat les capes més pobres de la població a Barcelona. Aquests efectes es deixaren veure als barris més desfavorits i, en el cas de la Perona, va coincidir amb el trasllat d'un gran nombre de famílies gitanes procedents d'altres zones de la ciutat que, per motius socials o urbanístics, l'Administració va decidir reubicar a les barraques de la ronda de Sant Martí (San Román, 1986).

El barrio de La Perona es un trozo de Tercer Mundo en plena Barcelona. Los últimos gitanos del Somorrostro de Torre Baró han sido empujados hasta una larga callejuela que la gran ciudad alrededor estruja y aplasta bajo sus despojos de basu-

matrimonial dels pares, els fills es quedaren a càrrec de la mare al barri de la Perona. Allà hi viurà Ricardo fins que pugui accedir a un pis del barri de Sant Martí. Entrevista realitzada el 10 d'octubre del 2007.

²²⁹ DUCASTELLA, R. (comp.) (1957). *Los suburbios. Semana del Suburbio*. Barcelona.

²³⁰ LÓPEZ PALOMES, M.ª Pilar (1990). *15 años en La Perona: 1974-1989 (Una experiencia de trabajo social con gitanos)*. Tesi no editada. Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí.

Escena familiar d'un dia festiu al barri de la Perona. Barcelona, anys setanta. Fons particular d'Argentina Fernández.

*ras y el avance de nuevas construcciones. Nos han ido echando de un sitio malo para ponernos en otro peor.*²³¹

L'amuntegament i el creixement de barraques a la Perona va ascendir considerablement i es va convertir en l'assentament més nombrós de Barcelona.²³² Segons Agustí Rispa, tècnic inspector del Patronato Municipal de la Vivienda, el nombre de barraques a la Perona l'any 1971 era de 653, xifra que contrasta amb l'aportada pel Grupo de Estudios Sociales a la revista *Ahora*,²³³ que ascendia a 890. El mateix any es calcula que el 69% del total de pobladors de la Perona

²³¹ Testimoni recollit per Pepa Roma al Diari *Tele/express*, dijous 25 d'octubre del 1979.

²³² Al Camp de la Bota hi havia 525 barraques, a Can Tunis 418 i a Francesc Alegre 306. «El fin de las barracas», a *Barcelona informa. Suplemento de la Gaceta Municipal*, núm. 2. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, octubre del 1972.

²³³ GRUPO DE ESTUDIOS SOCIALES (1972). «Especial Suburbio», a *Ahora*. Barcelona: Servicios de Juventud.

eren gitanos de diversos orígens,²³⁴ i a finals de la dècada dels setanta la xifra ascendí a un 95%.²³⁵

Per altra banda, la crisi econòmica dels anys setanta comportà una major competència social que s'acabà traduint en un augment de les desigualtats i un creixement de la delinqüència, fet que desencadenà recurrents episodis de conflicte social²³⁶ a principis dels anys vuitanta. Si bé en una primera etapa la història del barri es podia explicar a partir de la convivència i la solidaritat entre barraquistes, a principis de la dècada de 1970 el conflicte entre païos i gitanos produeix un trencament de la convivència dins i fora del barri.

*Nosotros nos fuimos de La Perona no porque viviéramos mal allí, porque yo me acostumbré a vivir allí y había una buena convivencia, pero lo que pasó es que empezaron a llegar los gitanos y nosotros decidimos irnos, y no es que los gitanos sean todos iguales, porque yo he trabajado con gitanos y los hay de cuidadosos, pero como te toque uno que no lo es te tienes que ir, porque hacen cosas que tú no harías. Fue llegar los gitanos al barrio y decidir irnos.*²³⁷

Entre el 1975 i el 1989, el fenomen del barraquisme a la ciutat de Barcelona quedà reduït a un sector de població format majoritàriament per famílies gitanes que no havien accedit als diferents programes de reallotjament.²³⁸ En el cas

²³⁴ Castellans, cafeletes i hongaresos. LÓPEZ PALOMES, M.ª Pilar (1990). *15 años en La Perona: 1974-1989 (Una experiencia de trabajo social con gitanos)*. Tesi no editada. Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí.

²³⁵ LÓPEZ PALOMES, M.ª Pilar (1990). *15 años en La Perona: 1974-1989 (Una experiencia de trabajo social con gitanos)*. Tesi no editada. Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí.

²³⁶ Per tal de conèixer amb més detall la successió de conflictes veïnals, consulte els articles de premsa recollits dins la carpeta «La Perona: eradicació de les barraques i lluites veïnals (1979-1991)» a l'Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí.

²³⁷ Basilio va néixer a un poble de la província d'Almeria i va arribar a Barcelona l'any 1952. Primer va viure uns mesos de relloguer a un pis del carrer del Marroc i, de seguida que varen obtenir els diners de la venda de la casa del poble, els varen invertir en la compra d'una barraca al barri de la Perona. Allà hi varen viure fins a finals de la dècada de 1960, quan van tenir la possibilitat d'accedir a un pis al barri de Sant Martí de Provençals. Entrevista realitzada el 10 d'octubre del 2007.

²³⁸ Segons les dades recollides a les memòries del Patronat Municipal de l'Habitatge en relació amb el percentatge de població gitana dels darrers nuclis de barraques entre els anys 1982 i 1987, al barri de la Perona l'any 1982 hi havia un 90% de població gitana i de l'any 1984 al 1987 un 100%; a Francesc Alegre es manté un 5% de població gitana entre el 1982 i el 1987; al Camp de la Bota un 95% entre el 1982 i el 1987, i a la zona de Montjuïc propera al funicular hi havia un 100% de població gitana entre els anys 1982 i 1987.

Imatge de les barraques de la Perona des del pont d'Espronceda. Barcelona, març del 1986. Font: Arxiu del Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona.

de la Perona, moltes d'aquestes famílies gitanes ja estaven plenament instal·lades al barri i no manifestaven cap intenció explícita d'abandonar-lo. Tant és així que l'any 1982 dues tercers parts de la població portava més de deu anys vivint al barri, una sisena part més de quinze i només un 1% portava menys de dos anys vivint al barri.²³⁹

Amb l'arribada de la democràcia l'Administració va destinar grans esforços per aconseguir eradicar els darrers nuclis de barraques i elaborar programes d'intervenció per la integració social dels barraquistes que romanien en barris amb un avançat estat de degradació i exclusió social, com era el cas de la Perona o el Camp de la Bota.

El Patronat Municipal de l'Habitatge, que des de l'any 1979 havia assumit els serveis d'assistència i control del barraquisme, quedà integrat, juntament

²³⁹ LÓPEZ PALOMES, M.ª Pilar (1990). *15 años en La Perona: 1974-1989 (Una experiencia de trabajo social con gitanos)*. Tesi no editada. Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí.

amb l'Àrea de Serveis Socials i l'Àrea d'Ensenyament, dins la Comissió Gestora per a l'Eradicació del Barraquisme, l'any 1980. A partir d'aquest moment els nous programes d'eradicació incloïen projectes d'inserció social per als habitants dels darrers nuclis de barraques que havien de ser reallotjats a pisos.

És quan intervé la Teresa San Román, antropòloga coneguda pels seus treballs sobre gitanos, i Carme Garriga, que també ha treballat amb gitanos tota la vida. Aquesta gent fa que els estudis siguin una mica més seriosos i que s'intenti reallotjar famílies però amb un suport social per anar a viure als nous barris.²⁴⁰

No obstant això, com es veurà en els propers subcapítols, diversos factors confluïren durant la implementació dels programes d'integració social i precipitaren la improvisació i la modificació dels plans inicials. Finalment, el barri de la Perona és enderrocat definitivament l'any 1989, davant les urgències que exigia la preparació de la ciutat per acollir els Jocs Olímpics del 1992. L'espai de la Perona va quedar reconvertit en el parc de Sant Martí.

De la convivència a la competència social.

El conflicte veïnal de la Perona

El desenvolupament econòmic que experimentà l'Estat espanyol durant les dècades de 1950 i 1960 afavorí que les capes més baixes de la societat accedisin a noves oportunitats per millorar les condicions de vida. En aquest sentit la societat s'eixamplà i integrà col·lectius que fins aleshores havien estat en situacions precàries. En el cas de la Perona, la major part de la població que vivia a les barraques va poder participar de l'activitat econòmica que generava la ciutat. Així doncs, durant els anys de bonança, hi va haver una intensa interacció entre els habitants de la Perona i la resta de ciutadans i, per tant, una relació de convivència i intercanvi amb la població veïna dels barris de la Verneda i la Sagrera, formada majoritàriament per famílies de classe treballadora.

²⁴⁰ Jaume Camallonga és sociòleg i va ser responsable del Servei de Barraquisme al Patronat Municipal de l'Habitatge, com a successor de Jaume Mensa. Entrevista realitzada el 2 de novembre del 2005.

*(...) había mucha relación con la gente de fuera de las barracas, hasta el punto que algunos se casaron con gente de las barracas y viceversa. Todavía hoy conservamos amigos que hicimos allí durante la infancia. Había una buena relación de convivencia y los sábados y domingos, que era el día que tocaba ponerse el traje, pues la gente iba a bailar o a hacer relaciones sociales fuera de La Perona.*²⁴¹

Aquesta situació de convivència també incloïa les poques famílies gitanes que s'havien establert al barri des de finals de la dècada de 1940.

*Había buena convivencia en el barrio. Algunos gitanos eran como familia, todos dejábamos la puerta abierta y no pasaba nada. A veces venían los críos pequeños de la vecina y te decían: «Paya, que no tengo para comer», y tú les dabas de merendar o lo que sea. Nos llevábamos muy bien, muy bien.*²⁴²

La memòria acostuma a idealitzar el passat. Tot i que al barri existia una bona convivència, mai fou en un pla d'igualtat, perquè, com ens mostra la cita anterior, els gitanos representaven una condició social inferior. En realitat, tant la condició d'immigrant, barraquista i/o l'afegit d'ésser gitano, difícilment quedava lliure d'estigmatització a l'hora de cercar feina o habitatge.

*Aquí antes vivíamos payos que hicimos un gran esfuerzo para mejorar nuestra situación y teníamos que inventar estrategias para poder vivir en condiciones, incluso si éramos económicamente más pobres, porque la mayoría éramos inmigrantes y por tanto el inmigrante cobraba menos y tenía menos puestos de trabajo, pero teníamos la dignidad de poder salir a la calle y tener la barraca aseada. Vivíamos payos y cada uno tenía su procedencia, pero todos éramos muy dignos.*²⁴³

Si bé és cert que les possibilitats laborals i econòmiques minvaren els efectes negatius de les desigualtats, no per això les van fer desaparèixer (San Román,

²⁴¹ Arturo Domínguez. Entrevista realitzada el 20 de febrer del 2007.

²⁴² Rosalía Bermúdez va néixer a Las Palmas de Gran Canaria i quan va ser major d'edat va emigrar a Granada. Allà va conèixer el seu marit i es van casar. Van viure a diverses ciutats abans d'arribar al barri de la Perona de Barcelona. Va ser l'any 1969 quan un familiar de Rosalía els va oferir la possibilitat d'anar a viure a una barraca per tal de participar en el sorteig de pisos de protecció social. De la Perona aniran a viure a la Mina. Entrevista realitzada el 16 de febrer del 2007.

²⁴³ Arturo Domínguez. Entrevista realitzada el 20 de febrer del 2007.

1986: 213). De fet, la mateixa Administració l'any 1949 va emprendre unes actuacions centrades en la persecució i repressió dels immigrants, els barraquistes i els rellogats que no poguessin acreditar una feina reglada i un habitatge formal.²⁴⁴ No obstant això, les mesures empreses tingueren poc efecte sobre el creixement del barraquisme a la ciutat.²⁴⁵

En l'àmbit laboral, un important percentatge de la població gitana va poder accedir a feines del sector industrial i de la construcció o exercir de treballadores del servei domèstic. Altres, però, quedaren relegats a ocupacions de caire més tradicional entre el col·lectiu gitano, com ara la recollida i venda de ferralla, la venda ambulants o la mendicitat en els casos de més pobresa. També desenvolupaven puntualment feines complementàries, com ara tasques de temporers al camp o fins i tot la cria d'animals productius dins del mateix barri (San Román, 1986; 1994).

*Yo empecé a trabajar a los trece años y he trabajado durante mucho tiempo de peón y también por temporadas. También trabajé en una fábrica de estampador hasta doce horas diarias. La fábrica estaba bastante cerca de la barriada.*²⁴⁶

*Nosotros salíamos a tocar con mi padre por la mañana y no llegábamos hasta la tarde. Tocábamos en el metro y por las Ramblas, y así nos íbamos ganando nuestro dinerillo. Aunque siempre teníamos que llevar cuidado con «el Grabao», porque si nos pillaba nos llevaba a Montjuïc detenidos.*²⁴⁷

Les activitats d'economia submergida que exercia una part del col·lectiu gitano de la Perona no patien gaire competència, d'una banda, perquè no es tractava d'un grup nombrós i, de l'altra, perquè l'excedent laboral afavoria les possibilitats de tro-

²⁴⁴ Consulteu les mesures preses al capítol «El Barraquisme a Barcelona al segle XX», de Mercè Tatjer, en aquest mateix monogràfic.

²⁴⁵ El nombre de barraques a Barcelona l'any 1957 era de 12.494, segons DUOCASTELLA, R. (comp.) (1957). *Los suburbios. Semana del Suburbio*. Barcelona.

²⁴⁶ Rafael Cortés va néixer a Barcelona, al barri de la Perona, a principis de la dècada de 1950. Viurà a la Perona fins a la dècada de 1980, moment en què marxa a viure a un pis al mateix districte de Sant Martí de Provençals. Entrevista realitzada el 31 de maig del 2006.

²⁴⁷ Luis Vargas va néixer i viure al barri del Somorrostro fins a l'any 1958, quan la seva família va ser traslladada al Pavelló de Bèlgica. De Montjuïc van marxar per anar a viure a Torre Baró fins que van ésser novament desallotjats i reubicats a la Perona. De la Perona van anar a un pis del carrer Cantàbria i d'allà a Santa Coloma de Gramenet. Entrevista realitzada el 28 d'agost del 2007.

A la imatge s'observen membres d'una família gitana que va romandre al barri des de la seva configuració fins a finals dels anys vuitanta. Mariano Velasco. Barcelona, juliol del 1985. Font: Arxiu del Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona.

bar feines reglades. No obstant això, algunes estratègies informals, com ara la venda ambulants o la música al carrer, eren fortament reprimides per les autoritats.

*Recuerdo una vez que porque estábamos tocando en el metro «el Grabao» nos llevó a Montjuïc, y allí nos quitó los instrumentos y los zapatos y nos dejó ir descalzos. Tuvimos que irnos andando sin zapatos hasta la barriada.*²⁴⁸

A partir de la segona meitat de la dècada de 1960, el barri de la Perona inicià un llarg procés de transformació. La confluència de diversos processos generà greus situacions de degradació i exclusió social durant la dècada de 1970, fins a desembocar en un trencament definitiu de la convivència i l'esclat de nombrosos conflictes veïnals a principis dels anys vuitanta.

Des de l'elaboració del Plan Nacional de la Vivienda l'Administració va destinar grans esforços a solucionar els problemes d'habitatge que algunes ciutats

²⁴⁸ Luis Vargas. Entrevista realitzada el 28 d'agost del 2007.

espanyoles experimentaven des de principis del segle xx, i en el cas de Barcelona es desenvoluparen importants programes de promoció pública a la perifèria de la ciutat (Ferrer, 1996; Camino i Díaz, 2010; vegeu també Tatjer, «El Barraquisme a Barcelona al segle xx», capítol inclòs en aquest mateix monogràfic).

La ciutat creixia i anava absorbint àrees perifèriques sense urbanitzar, com fou el cas de l'entorn de la Perona, que en els seus orígens es trobava envoltada d'hortos i masies disperses. Conseqüentment, la urbanització de la zona havia de facilitar l'absorció de part de la població treballadora que creixia a la ciutat. Nous veïns arribaven al territori per instal·lar-se als habitatges de promoció social de recent creació,²⁴⁹ però mai es plantejà la possibilitat d'incloure els habitants de la Perona a les noves construccions. I no serà fins a principis dels anys setanta quan es comenci a planificar el reallotjament de la població de la Perona (*Barcelona informa* del 1972). No obstant això, moltes famílies paies que vivien a les barraques i que havien pogut millorar les seves condicions econòmiques i socials van aconseguir accedir a pisos del sector públic o privat, abandonant o traspasant les barraques que quedaven buides.

Para pasar de La Perona a un piso del turó de la Peira mi madre tuvo que ahorrar dinero y pagar a Sanahujar, que eran viviendas de alquiler de protección oficial pero privadas. Las había públicas y privadas; las públicas eran las de La Trinidad, que eran directamente construidas por la Administración, pero Sanahujar construyó viviendas de protección oficial de iniciativa privada. Eso quiere decir que se empezó a construir el Turó con ayudas públicas y subvenciones fiscales, pero también con dinero de los propios inquilinos; los inquilinos pagaban por adelantado no sé cuantos años de alquiler y ese dinero él lo utilizaba para financiar la construcción y luego, claro, lo que tú habías adelantado como dinero de la vivienda luego te lo descontaban del pago del alquiler.²⁵⁰

²⁴⁹ El grup d'habitatges de Joan Antoni Parera fou construït entre els anys 1955 i 1957 enfront mateix del barri de la Perona. OLIVA VILÀ, M. (1995). *Parera. Els barris d'Adigsa* 2. Barcelona: Adigsa, Departament de Benestar Social, Generalitat de Catalunya.

²⁵⁰ Els pares d'Antonio Ribas van marxar de Múrcia l'any 1950 per instal·lar-se a Barcelona, al barri de la Perona. Allà va néixer Antonio i va viure-hi fins als cinc anys. El 1955 els pares d'Antonio, juntament amb altres membres de la família extensa, varen accedir a un pis al turó de la Peira. Entrevista realitzada el 7 de novembre del 2006.

Mentrestant l'Administració, sense atendre les necessitats que patien els habitants de la Perona, utilitzava el barri com un espai de recol·locació per a famílies provinents d'altres nuclis barraquistes, eradicats per interessos urbanístics o per les conseqüències de desastres naturals. Majoritàriament s'hi traslladaven les famílies que no havien pogut accedir a altres programes de real·lotjament.

A algunos barraquistas payos de la barriada los mandaron a Pomar o a otros sitios. Entonces las barracas que quedaban vacías el Sr. Mensa las fue dando a gente que venía de otros sitios, como del Somorrostro, o de Madrid, y allí metió a quien le dio la gana. Nos revolvió a todos y no miró nada, y nos juntó con todo lo que trajo de otros sitios. A partir de entonces allí ya no se podía vivir.²⁵¹

Dels casos de trasllats forçats d'un nucli de barraques a un altre que afectaren posteriorment la configuració social del barri de la Perona, cal destacar el que desencadenà l'eradicació de les barraques del Somorrostro. Amb motiu de l'avançament de la construcció del passeig marítim i amb l'excusa de la celebració de la Setmana Naval, l'Ajuntament de Barcelona va executar l'acord de la Comissió d'Urbanisme del Pla Comarcal de Barcelona del 1953 el gener del 1966 (Garriga, 2000: 78). Aquella operació va comportar el trasllat a Badalona d'un bon nombre de famílies barraquistes gitanes del Somorrostro i va agreujar la situació de pobresa que la ciutat ja patia.²⁵² Només una part de les famílies traslladades va poder accedir a pisos del barri de Sant Roc i la resta va quedar refugiada provisionalment als barracons²⁵³ del mateix barri en espera de poder accedir a altres pisos. El desembre del 1967 l'Ajuntament de Badalona va ordenar l'enderroc dels barracons i conseqüentment les famílies foren novament deportades. Els camions van carregar les famílies amb llurs mobiliaris sense

²⁵¹ Avelina Rodríguez va néixer a un poble del sud d'Andalusia. Va arribar a la Perona amb la seva família a finals de la dècada de 1950, quan ella tenia 13 anys. Viuran a la Perona fins al 1973, any en què aconsegueixen accedir a un pis del barri de la Mina. Entrevista realitzada el 9 d'octubre del 2007.

²⁵² Per poder conèixer amb més detall les principals incidències del trasllat, consulteu l'informe «Situación de parte de los habitantes de San Roque. Badalona. Diciembre 1968», a GARRIGA, Carme. *Els gitanos de Badalona*. Barcelona: Diputació de Barcelona, març del 2003, pàg. 79-81.

²⁵³ Aleshores s'anomenaren barracons uns albergs provisionals que l'Administració havia construït anteriorment per allotjar-hi temporalment famílies afectades per inundacions. En aquest moment seran reaprofitats per allotjar-hi barraquistes.

informar-los, fins al darrer moment, de quin seria el proper destí (Garriga, 2003: 82). Algunes van ser traslladades al Camp de la Bota i altres a la Perona,²⁵⁴ on van ocupar les barraques que havien quedat buides.

Un altre trasllat forçat fou el que experimentaren algunes famílies gitanes de Torre Baró quan, de forma inesperada, reberen la notícia de l'imminent desnonament de les cases que ocupaven per ser traslladades a les barraques de la Perona.

*Del Somorrostro nos llevaron al Pabellón de Bélgica cuando un temporal nos destruyó la barraca. Allí estuvimos hasta que nos proporcionaron unas casas bajas en Torre Baró, pero lo que no sabíamos entonces era que estas casas las tirarían para construir un campo de fútbol y a nosotros nos llevarían entonces a La Perona junto con otras familias gitanas.*²⁵⁵

Aquesta pràctica habitual de l'Administració va comportar un llarg procés de selecció de les famílies amb millors recursos que podien accedir als programes de real·lotjament i, paral·lelament, una alta concentració de les famílies més desfavorides, que quedaren relegades als nuclis de barraques menys visibles, com era el cas de la Perona.²⁵⁶ Les arribades constants de noves famílies, forçosament amuntegades, en greus situacions d'exclusió social i totalment desconegudes pels veïns del barri, fou el que va desencadenar les primeres tensions socials i el trencament definitiu de la convivència. Així ho recorden alguns veïns del barri.

Pero el barraquismo empieza a tener una mala imagen a partir de la llegada de los gitanos. Fue (...) cuando Porcioles quiso agrupar las barracas en un único lugar, que fue en La Perona, y todo cambió. Entonces las barracas de los payos fueron relegándose por gitanos. (...) Los gitanos vienen a vivir aquí por varias razones; porque Barcelona quiere recuperar las playas del Somorrostro y del Campo de

²⁵⁴ PONS, A. «Nuevo procedimiento para resolver el barraquismo. 50 familias expulsadas de sus barracones para ser alojadas en barracas», a *El Noticiero Universal*. Barcelona, 19 de desembre del 1967, pàg. 19. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

²⁵⁵ Luis Vargas. Entrevista realitzada el 28 d'agost del 2007.

²⁵⁶ El cas de la Perona no és una experiència aïllada, també hi va haver altres barris de barraques que per la seva ubicació geogràfica resultaven de poc interès urbanístic, com per exemple el Camp de la Bota o Can Tunis, que es convertiren en espais d'acollida per a les famílies que no podien accedir als programes de real·lotjament per la seva extrema situació de marginació.

Escena quotidiana a les barraques de la ronda de Sant Martí, la Perona. Barcelona, mitjan anys setanta. Font: Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Solidaridad Nacional y la Prensa (Prensa del Movimiento).

*la Bota, y como esta zona de la ronda de San Martín era todavía periférica, pues los trasladaron aquí.*²⁵⁷

A principis dels anys setanta el nucli de la Perona va experimentar un llarg procés de suplantació de la població. Entre els anys 1973 i 1974 moltes famílies païes que vivien a la Perona van accedir a programes de real·lotjament del Patronato Municipal de la Vivienda als barris de la Mina o Canyelles, que eren els darrers grans polígons d'habitatges destinats a barraquistes. L'accés de famílies païes als habitatges reglats i el trasllat de barraquistes gitanos d'altres barris a la Perona van provocar un progressiu relleu de població. Segons les dades recollides a la tesi de sor Pilar López,²⁵⁸ l'any 1970 un 69% de la població era gitana i a finals de la mateixa dècada el percentatge augmenta fins a un 95%.

Tenint en compte que tradicionalment el col·lectiu gitano acostumava a con-

²⁵⁷ Arturo Domínguez. Entrevista realitzada el 20 de febrer del 2007.

²⁵⁸ Pilar López, treballadora social i economista, va treballar i viure a la Perona des de mitjan dècada de 1970 fins a la total desaparició del barri, l'any 1989. La seva experiència ha estat recollida per ella mateixa a la tesi que du per títol: *15 años en La Perona: 1974-1989 (Una experiencia de trabajo social con gitanos)*. Actualment es pot consultar a l'Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí de Provençals.

viure amb famílies d'un mateix llinatge per evitar possibles conflictes entre *contraris*,²⁵⁹ els trasllats massius de famílies gitanes a la Perona van comportar una alta concentració de famílies gitanes de diversos llinatges i procedències.²⁶⁰ Això va desencadenar certes dificultats de convivència en el si del mateix barri i per fer-hi front es va establir una frontera natural al pont del Treball que permetia separar grups de *contraris*.

En termes generals, la suplantació de famílies a la Perona va anar debilitant la xarxa de veïnatge i es va generar una situació de desconeixement i desconfiança a l'interior del barri. De totes les famílies que vivien al barri l'any 1977 només un 16% ja hi estaven instal·lades abans de l'any 1968.²⁶¹

La situació de fragilitat al barri es va anar agreujant amb l'arribada d'un període de recessió econòmica d'abast estatal que s'inicià l'any 1973 i es perllongà fins a mitjan anys vuitanta. En aquest context les capes més baixes de la societat van ser les primeres a percebre les conseqüències negatives de la crisi i, per tant, bona part dels gitanos assalariats van anar perdent la feina a tot l'Estat (San Román, 1994). A finals de la dècada de 1970 es produí un augment de la competència social entre les capes més baixes de la població i molts dels treballadors que durant el període de creixement econòmic de les dècades precedents havien aconseguit accedir a feines reglades ara necessitaren retornar a les ocupacions marginals o cercar noves formes de subsistència.

Nosotros en aquella época nos dedicábamos a recoger cartón; bueno, y ahora todavía lo hacemos. Entonces tenía un caballo y un carro y salíamos de noche a recoger cartón para después venderlo. Otra forma de ganar dinero era haciendo gravilla en la playa. Con una malla de metal rastreábamos la arena para encon-

²⁵⁹ El concepte de *contraris*, segons la tradició gitana, fa referència a dues famílies enfrontades arran d'un conflicte. En aquests casos, quan el conflicte no es resol entre les parts afectades, se sol·licita la intervenció dels ancians, que actuaran com a pacificadors dictaminant una sentència i una mesura compensatòria.

²⁶⁰ Dins del col·lectiu de gitanos de la Perona es poden diferenciar tres subgrups: els gitanos castellans, els gitanos cafeletes i els hongaresos. El grup de castellans englobava tots aquells que venien de fora de Catalunya, els cafeletes eren gitanos que portaven diverses generacions a Barcelona practicant el nomadisme urbà i, finalment, els hongaresos eren un grup minoritari que vivia en barraques força precàries allunyades de la resta.

²⁶¹ Dades extretes de la tesi de Pilar López. LÓPEZ PALOMES, M.ª Pilar (1990). *15 años en La Perona: 1974-1989 (Una experiencia de trabajo social con gitanos)*. Tesi no editada. Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí.

Escena quotidiana a les barraques de la ronda de Sant Martí. Els gran blocs d'habitatges contrasten amb la realitat del barri de la Perona. Barcelona, anys vuitanta. Font: Axiu del Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona.

*trar metales de valor como el plomo, el cobre, la plata, oro... Lo malo era cuando habíamos muchos rastreando en la playa.*²⁶²

El descens de treballadors en l'escala social va fer créixer la competència pels recursos informals de subsistència i alguns treballadors paios que havien perdut la feina van haver de recórrer a ocupacions pròpies de la població gitana, com ara la recollida de ferralla o de cartró o la venda ambulants (San Román, 1986: 144). Aquesta competència es veurà agreujada per la incorporació al món laboral d'algunes dones que durant el període de bonança econòmica havien abandonat la feina i, amb l'arribada de la crisi, es veieren forçades a cercar recursos exercint ocupacions informals com ara la venda ambulants o la mendicitat.²⁶³

²⁶² Luis Vargas. Entrevista realitzada el 28 d'agost del 2007.

²⁶³ Segons un informe sobre la mendicitat gitana a Barcelona, hi ha un creixement significatiu de la mendicitat de dones gitanes entre el 1975 i el 1981. La majoria d'aquestes són residents al barri de

*Yo cada día salía a pedir a Barcelona. Mi marido me daba dinero para pagar el metro hasta el paseo de Gracia y allí me quedaba pidiendo hasta el final del día. Con lo que había ganado ya podía pagar el billete de vuelta a la barriada.*²⁶⁴

La situació va empitjoriar quan des de la primera Administració democràtica es varen destinar alguns esforços a regular activitats pròpies de l'economia informal de subsistència, com ara el peonatge agrari²⁶⁵ o la venda ambulat. Mitjançant l'aplicació de mecanismes de control i penalització de determinades activitats s'anaren reduint les possibilitats i les formes d'adquirir recursos.

Davant les dificultats de subsistència es va produir un augment considerable de determinades actuacions delictives als barris més desfavorits i, a principis dels anys vuitanta, s'hi va sumar l'alternativa il·legal de la venda de droga. Si bé per a uns va representar una oportunitat econòmica, per a molts joves del barri va acabar provocant greus problemes d'addicció i de desestructuració familiar. Aquesta situació contribuiria a responsabilitzar el col·lectiu gitano de la Perona de qualsevol fet delictiu que succeís al territori, fet que provocaria un trencament definitiu de la convivència dins i fora del barri i novament l'estigmatització del conjunt de la població barraquista del moment.

*Vinieron gitanos, quinquis, maleantes, gente de mal vivir y cambió La Perona. Y hubo sorpresa, estupor y miedo en toda la barriada. Desde entonces para acá, como se sabe, las cosas han ido a más, las barracas se han tornado escuela y guarida de delincuentes, foco de porquería e inmoralidad y de escandaloso atentado constante a la tranquilidad y seguridad de La Verneda y más allá.*²⁶⁶

la Perona i es tracta de dones casades i amb fills. SAN ROMÁN, T. (1981). *Realojamiento de la población chabolista gitana*. Ajuntament de Barcelona, Àrea de Serveis Socials.

²⁶⁴ María Amaya va néixer a València i va viure durant uns anys a Toledo. Amb 16 anys va arribar al barri de la Perona, on va conèixer Luis Vargas. María i Luis es varen casar i van marxar a viure a un pis del carrer de Cantàbria. Per diferents motius van canviar de residència diverses vegades fins a instal·lar-se al pis on viuen ara, al barri del Raval de Santa Coloma de Gramenet. Entrevista realitzada el dia 28 d'agost del 2007.

²⁶⁵ Una tercera part de la població gitana de la Perona exercia tasques de temporers agrícoles una vegada l'any. Es tractava d'un recurs laboral temporal que només s'abandonava quan la situació laboral a la ciutat millorava i no calia recórrer a altres feines. SAN ROMÁN, T. (1982). «Informe sobre la población del barrio de La Perona», a *Pla d'Actuació 1982-1983*. Departament d'Assumptes Gitanos de l'Ajuntament de Barcelona, Àrea de Serveis Socials.

²⁶⁶ PERAIRE, Jacinto. «La prensa», a «El fin de las barracas», a la revista de l'Ajuntament *Barcelona informa*. *Suplemento de la Gaceta Municipal*, núm. 2, octubre del 1972.

Les successives mostres de rebuig cap a grups minoritaris són pròpies de moments de crisi econòmica, en tant que augmenta la competència i es reforcen els estereotips i prejudicis que justifiquen l'exclusió i l'enfrontament social.

Al principio de llegar a vivir a La Perona convivíamos payos y gitanos, pero después nos empezaron a discriminar un poco. Lo malo es que pagábamos todos por uno. Nosotros, por ejemplo, siempre habíamos estado muy bien considerados porque pertenecíamos a la familia de los Pinchauvas. Y lo malo es que cuando hacía algo un gitano lo pagábamos todos. Después te ibas a tomar un café con leche a los bares y había incluso sitios que no nos servían por ser gitanos.²⁶⁷

A principis dels setanta, el rebuig d'alguns veïns de la Verneda davant la presència de barraques a la ronda de Sant Martí va començar a manifestar-se quan un grup d'aquests veïns, com a mostra del seu descontentament, es va organitzar per impedir la instal·lació d'uns barracons per ubicar-hi l'Escola Los Pinillos, únic projecte educatiu de la Perona en aquell moment. L'aprovació municipal d'aquest projecte havia estat interpretada pels veïns com la consolidació de la permanència de les barraques al barri. Com a mostra d'aquest rebuig, l'any 1972 els barracons de l'escola foren incendiats.

En defensa de la dignitat del col·lectiu gitano davant les agressions d'alguns veïns paios de la Verneda, Juan de Dios Ramírez declarava el següent a la revista *Tele/express*:²⁶⁸

Lo que más duele de las circunstancias que han provocado los lamentables hechos es la postura abiertamente racista y condenatoria de las señoras portavoces de las amas de casa que nos quieren lejos de sus moradas. Todas parecen haber olvidado que los gitanos somos portadores de dignidad de personas humanas.

²⁶⁷ Pedro Giménez va néixer a les barraques de Montjuïc i d'allà va marxar amb la seva família a Torre Baró. Quan tenia set anys els seus pares es van veure forçats a abandonar la casa de Torre Baró a canvi de ser real·lotjats al barri de la Perona. Quan *el Perico* va complir 15 anys es va casar i va formar una nova família a una barraca que havia quedat buida al barri. Entrevista realitzada l'11 de novembre del 2007.

²⁶⁸ Juan de Dios Ramírez, entrevista publicada a *Tele/express*, a la revista de l'Ajuntament *Barcelona informa. Suplemento de la Gaceta Municipal. El fin de las barracas*, núm. 2, octubre del 1972.

Mentre augmentava el nombre d'incidents provocats per veïns que s'oposaven a la permanència de les barraques a la ronda de Sant Martí, s'incrementava també el volum de robatoris al territori, sobretot a la zona circumdant al pont del Treball. Aquesta relació de circumstàncies va fer créixer el sentiment d'inseguretat entre els veïns i la culpabilització dels barraquistes gitanos.²⁶⁹

Així doncs, el sentiment de malestar va anar impregnant diversos sectors socials del barri de la Verneda. Però mentre uns col·lectius mostraven actituds clarament discriminatòries enfront dels gitanos, altres es posicionaren des de la preocupació per la permanència d'una situació insostenible i la necessitat d'intervenir per millorar les condicions de vida dels barraquistes. Aquest fou el cas de l'Associació de Veïns de la Verneda Alta, que, l'any 1978, amb la col·laboració d'alguns barraquistes i agents socials de la Perona, presentà a l'Ajuntament el seu Pla Popular,²⁷⁰ on reclamava una intervenció municipal que acabés amb el problema d'habitatge i d'exclusió social que patien els habitants de la Perona.

*Proposem que les esmentades barraques siguin suprimides i es doti els seus residents d'habitatges dignes i d'acord amb els seus costums i la seva cultura, que s'han de respectar*²⁷¹

Més tard, a finals del 1979, com a estratègia d'unió d'esforços, es va crear la Coordinadora d'Entitats per a l'Eradicació del Barraquisme, integrada per l'Associació de Veïns de la Verneda Alta, l'Associació de Veïns de la Perona, l'Associació de Veïns de Sant Martí de Provençals, els Familiars de Sant Martí, l'Associació de Veïns del Clot-Camp de l'Arpa i l'agrupació del PSUC de Sant Martí.²⁷²

²⁶⁹ Segons dades recollides a la tesi de Pilar López, l'any 1977 al barri de la Perona hi havia 329 barraques i un 95% de població gitana. LÓPEZ PALOMES, M.ª Pilar (1990). *15 años en La Perona: 1974-1989 (Una experiencia de trabajo social con gitanos)*. Tesi no editada. Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí.

²⁷⁰ Pla Popular de la Verneda Alta. Arxiu de l'Associació de Veïns de la Verneda Alta.

²⁷¹ SOCIETAT D'ESTUDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (2004). *Records de la lluita per un barri millor: l'Associació de Veïns de la Verneda Alta*. Ajuntament de Barcelona, Districte de Sant Martí.

²⁷² A principis dels anys vuitanta s'hi afegiren noves entitats: APA Diego de Velázquez, Associació de Veïns de la Pau, Associació de Veïns de la Palmera de Sant Martí, Associació de Veïns de la Via

Davant la problemàtica, el primer govern democràtic de l'Ajuntament de Barcelona dissenyà, des del 1979, diversos programes de reallotjament per eradicar el barri de barraques, però el rebuig que mostraren els veïns dels diferents barris receptors impediren successivament la implementació de la majoria de les propostes, com veurem en el següent subcapítol.

A principis dels vuitanta, els veïns de la Verneda van percebre el rebuig que el barris receptors expressaren davant els programes de reallotjament com una possible congelació del pla d'eradicació de la Perona. Això va animar alguns presidents de comunitats de veïns properes a la ronda de Sant Martí a formar una comissió, al marge de les associacions de veïns i de la Coordinadora d'Entitats, amb l'objectiu d'oposar-se violentament a la pervivència de gitanos al barri reclamant-ne l'expulsió i fer possible la urbanització d'un parc a la ronda de Sant Martí.

La situació va arribar al seu punt més àlgid quan a la confluència dels carrers de Guipúscoa, Cantàbria i pont del Treball va aparèixer una pancarta on s'hi podia llegir: «Ojo, Zona peligrosa. Robos y agresiones, pedimos soluciones.» Alguns explicaven que el desencadenant fou l'agressió d'un gitano a una parella paia al pont del Treball, altres parlaven d'un intent de violació d'una nena al pont del Treball, o fins i tot que uns joves gitanos havien violat i assassinat una noia. Però el fet no es va arribar a demostrar.

Al barri tothom parlava de l'agressió d'un gitano a una parella paia. Aleshores vaig dedicar-me a preguntar entre la gent alguns detalls del succés; preguntava a la gent com es deia el mort, a quin cementiri estava enterrat, com es deia l'assassí o a quin carrer havia succeït l'agressió... cap d'aquestes preguntes tenia resposta, però tot el barri sabia que hi havia hagut un mort i que l'assassí havia estat un gitano, és clar. Es comprovava els resultats de la teoria d'Allport sobre el rumors.²⁷³

Trajana, Centre d'Estudis Montseny, Colegio Nacional Los Pinillos, Comunitat de Propietaris GV Montseny, Escola d'Adults de la Verneda de Sant Martí, Esplai de la Perona, Escola d'Adults de la Perona, MCC, PCC, PSUC.

²⁷³ Àngel Marzo va ser professor de l'escola d'adults de la Perona entre els anys 1978 i 1989. Entrevista realitzada el 21 de novembre del 2007.

Dins d'aquest ambient de crispació al barri de la Verneda es varen organitzar contínues manifestacions de denúncia per la inseguretats que generava la presència de famílies gitanes al barri.

*Los manifestantes cortaban el tráfico desde las siete hasta las nueve de la noche, y algunos días cerraron todos los comercios y los bares de La Verneda (...) Se quemó un autobús, se volcaron coches, se agredió a personas que intentaban cruzar alguna de las calles que habían sido cortadas.*²⁷⁴

Però, més enllà de les actituds violentes protagonitzades per un sector de la població, darrere dels incidents s'amagaven alguns interessos polítics en un període de campanya preelectoral. I una mostra d'això era que entre els detinguts es van identificar provocadors a sou que ni tan sols vivien al barri.²⁷⁵ Era molt probable que els rumors que provocaren l'aixecament tinguessin aquest origen.

*Hi havia dues posicions diferenciades. D'una banda, la posició de rebuig contra els gitanos, contra les barraques, per un tema de competència social, pel fet d'estar farts de tanta misèria, tants robatoris i tanta droga. Aquesta seria una postura més reactiva, més visceral, de gent amb prejudicis que no es planteja les coses en profunditat o de veïns de l'entorn que veïen en la Perona un impediment en el seu interès per progressar, millorar i sortir de la pròpia misèria. Alguns habitants de la Verneda eren antics habitants de la Perona. En el discurs hi havia sovint un punt d'irracionalitat perquè els robatoris no només els feia la gent de la Perona. Però després hi havia un grup d'ideologia propera al franquisme, que era clarament racista i que el que feia era aprofitar un incident que hi havia en un carrer i crear més polèmica convertint el rumor de l'incident en una mort, per exemple.*²⁷⁶

²⁷⁴ LÓPEZ PALOMES, M.ª Pilar (1990). *15 años en La Perona: 1974-1989 (Una experiencia de trabajo social con gitanos)*. Tesi no editada. Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí.

²⁷⁵ «La protesta de vecinos contra la delincuencia, aprovechada por grupos de provocadores exaltados. El programa de viviendas para gitanos de La Perona está paralizado por la negativa de los vecinos del Besòs y en La Verneda se protesta porque siguen las barracas y la delincuencia. Mientras, personas con intenciones muy concretas, calientan a la gente en busca de conflicto.» *El Periódico*, dimecres 27 de setembre del 1982.

²⁷⁶ Ángel Marzo. Entrevista realitzada el 21 de novembre del 2007.

En aquell context sociopolític un important sector de la població s'oposava al procés de transició democràtica i el 28 d'octubre del 1982 estava prevista la celebració de les segones eleccions generals espanyoles. El govern democràtic encara mostrava símptomes de feblesa i les esperances de retornar al règim franquista motivava les accions d'alguns grups de partidaris.

La premsa es va fer ressò de la situació²⁷⁷ i fins i tot l'alcalde de Barcelona va enviar un comunicat el dia 29 de setembre des de Televisió Espanyola demanant als veïns de la Verneda que atuessin les protestes. Però les mobilitzacions varen continuar fins al dia 2 d'octubre. L'Associació de Veïns de la Perona, en representació del col·lectiu gitano, i com a part directament implicada en el conflicte, va publicar una nota a la premsa el dia 1 d'octubre del 1982:

*Los gitanos de La Perona denunciarnos: 1.- que se culpe a los gitanos de cosas que no han hecho, como por ejemplo la muerte de un joven y la violación de una chica (hechos que no han ocurrido); 2.- que hay provocadores payos que suben a incitar a los gitanos a la lucha; 3.- que se amenace con quemar todas las barracas y que haya agresiones y amenazas personales y calumnias contra personas que trabajan en La Perona; 4.- que digan que van a derribar las barracas de la familia cuando algún miembro de la misma cometa algún delito, ya que esta medida es anticonstitucional; 5.- que el Ayuntamiento no ha cumplido sus promesas de vivienda y de otras cosas y en parte la culpa la tienen los payos por haber impedido construir parte de esas viviendas destinadas a nosotros; 6.- que personas desconocidas han depositado maletas y bolsos con objetos de valor cerca de La Perona para que todos piensen que eran robados por los gitanos.*²⁷⁸

²⁷⁷ «Graves incidentes se produjeron anoche entre vecinos de la Verneda Alta y la policía cuando ésta intentó evitar que se cortase el tráfico en varias vías de circulación como ha venido sucediendo durante los últimos días. Durante tres horas La Verneda vivió una auténtica batalla campal.» *El Correo Catalán*, dijous 30 de setembre del 1982. Dossier de premsa de l'Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí. «Tensió entre paios i gitano a la Verneda. Arran d'una agressió a una parella» *Avui*, 21 de setembre del 1982. Dossier de premsa de l'Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí. «La Verneda sale a la calle contra los robos. Desde el sábado pasado los vecinos colocaron pancartas en las que se decía "Ojo. Zona peligrosa. Robos y agresiones. Pedimos soluciones." El motivo de protesta fue el intento de violación de una niña por parte de unos jóvenes de raza gitana y la paliza que recibió un vecino que acudió en ayuda de la niña.» *El Periódico*, dimarts 21 de setembre del 1982. Dossier de premsa de l'Arxiu Municipal del Districte Sant Martí.

²⁷⁸ Nota publicada a la premsa local de Barcelona el dia 1 d'octubre del 1982. Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí.

A mesura que els incidents varen anar disminuint va ser possible establir un diàleg entre l'Ajuntament i les associacions de veïns per elaborar un pla d'eradicació. No obstant això, durant el procés d'implementació ressorgiren conflictes a nous barris i ciutats receptores, com es descriu en el següent subcapítol. Finalment, les dificultats per complir els terminis acordats varen provocar una reacció en cadena que va fer ressorgir, l'any 1989, noves mostres de protesta a l'entorn del pont del Treball i fins i tot davant la seu del Patronat Municipal de l'Habitatge.

Varios centenares de personas cortan desde hace más de una semana el tráfico de las calles de La Verneda entre las 7 y las 8 de la tarde para protestar por la permanencia de las barracas en La Perona. El Ayuntamiento y el Patronato Municipal de la Vivienda se habían comprometido a erradicar el barraquismo antes de este año. El incumplimiento de este plazo ha provocado que centenares de familias salgan a la calle dando la espalda a las organizaciones vecinales que desde hace años buscan una solución al conflicto. (El Periódico, 9 de març del 1989).

Com s'ha vist, el conflicte és una peça clau per explicar la desaparició del barri de la Perona. Neix arran del procés de segregació social que va representar la suplantació de famílies païes per gitanes amb situacions d'exclusió social a finals dels anys seixanta. Per això podem considerar la segregació social com el motiu principal del desencadenament dels conflictes veïnals.

No obstant això, el conflicte de la Perona no va ser una excepció. A principis de la dècada de 1980 les mateixes circumstàncies van fer esclatar nombrosos conflictes veïnals a tot l'Estat espanyol (San Román, 1986).

En aquests conflictes el prejudici jugava un paper molt important, com ens mostra la següent declaració:

En la época nuestra no había gitanos en La Perona, pero lo que pasó fue que cuando ya hicieron los pisos de La Mina, los gitanos no sabían vivir en los pisos, y entonces los gitanos se vendían el piso y compraban una barraca. Entonces yo vivía en La Perona y me tenía que ir a la mili y mi madre me decía: «Cómprate una barraca y la cambias por un piso.» Pero cuando vi que tenía que comprar la barraca al lado de los gitanos no quise.²⁷⁹

²⁷⁹ Basilio va néixer a un poble de la província d'Almeria i va arribar a Barcelona l'any 1952. Primer

En les dues imatges es pot observar el casament d'una parella gitana al barri de la Perona. Barcelona, anys vuitanta. Fons particular de Pepa Alguacil.

En certa manera la generalització del fet puntual que una família gitana, per motius desconeguts, hagués rebutjat l'opció de traslladar-se a un pis creà una imatge cultural dels gitanos vinculada a la necessitat de viure a l'aire lliure. A partir d'aquest moment s'interpretà que els gitanos vivien en barraques per una qüestió cultural i no per una circumstància social.

Seguint les reflexions de Teresa San Román (1986; 1994), aquestes imatges negatives de la cultura gitana justificaven la situació de marginalitat del col·lectiu i el seu rebuig per part de la resta de ciutadans. Però darrere d'aquests estereotips trobem les verdaderes causes: la competència social pel sòl, per l'habitatge i per la feina. La situació de recessió econòmica va condicionar el context social des de principis dels anys setanta i durant els vuitanta, sobretot entre les capes més desfavorides de la societat que es veieren forçades a competir pels recursos o fins i tot a desenvolupar activitats delictives.

La situació d'exclusió social que experimentà gran part del col·lectiu gitano durant els anys vuitanta el conduiria a estils de vida més propis d'una cultura de la marginació i no tant de la cultura gitana, com sovint s'ha intentat justificar a través dels estereotips (Lewis, 1980; San Román, 1986).

En el cas que ens ocupa, un factor que empitjorà greument la situació de competència social que desembocà en conflicte fou el fet que la majoria de barraquistes de la Perona, així com del Camp de la Bota i Can Tunis, representava aquell sector de població que no havia pogut o volgut²⁸⁰ accedir als programes de real·lotjament anteriors i havia quedat concentrada en aquells barris. El resultat fou una alta concentració de famílies pobres que, més enllà d'una necessitat d'habitatge formal, requerien d'un programa d'intervenció social que tingués en compte les seves necessitats educatives, formatives, laborals o de salut.

A manera de conclusió podem dir que diversos processos independents confluïren per generar el conflicte veïnal de la Perona a principis dels vuitanta. El procés de selecció de les famílies barraquistes amb suficients recursos

va viure uns mesos de relloguer a un pis del carrer del Marroc i, de seguida que varen obtenir els diners de la venda de la casa del poble, els varen invertir en la compra d'una barraca al barri de la Perona. Allà hi varen viure fins a finals de la dècada de 1960, quan van tenir la possibilitat d'accedir a un pis al barri de Sant Martí de Provençals. Entrevista realitzada el 10 d'octubre del 2007.

²⁸⁰ Sovint el fet de marxar a un pis podia significar el desmembrament de la família extensa, la imposició de noves càrregues econòmiques i dificultats per desenvolupar estratègies com ara la recollida i venda de ferralla.

econòmics per accedir als programes de reallotjament de finals del franquisme determinà l'alta concentració de famílies amb greus problemes d'exclusió social. Més tard, el procés de recessió econòmica que experimentà tot l'Estat espanyol durant els anys setanta empitjorà la situació de marginació d'aquests barris i la competència social entre els més pobres. En el cas de la Perona, el creixement urbanístic que experimentà la ciutat durant les dècades de 1950 i 1960 envoltà el nucli de barraques de grups de pisos habitats per famílies de classe treballadora que experimentaren la presència de la marginació com un factor d'inseguretat i devaluació de les seves condicions econòmiques; en aquest sentit, els processos d'estigmatització que hem descrit anteriorment justificaren el rebuig. Tanmateix, no podem oblidar la influència que també exerciren sobre el conflicte els processos de transformació política i de configuració de les institucions democràtiques que experimentà el país entre finals dels anys setanta i principis dels vuitanta, amb el repartiment de competències, l'arraconament de determinades institucions o les oportunitats que no deixaren escapar alguns sectors per frenar el procés democràtic.

Els reallotjaments de la Perona. Afrontar un vell problema social

Des de l'aprovació del Plan General de Supresión del Barraquismo (1961), l'actuació de l'Administració es va centrar a eradicar els focus de barraques més nombrosos i que ocupaven espais de major interès urbanístic per a la ciutat. Aquest fet afavorí el creixement dels nuclis ubicats a les zones perifèriques, com fou el cas de la Perona. Si bé l'any 1957, poc abans d'iniciar-se el pla d'eradicació, la Perona comptava amb 460 barraques,²⁸¹ el 1971 va esdevenir el nucli més extens de la ciutat amb un total de 653. No serà, doncs, fins a principis dels anys setanta que l'Ajuntament inclogui per primera vegada el barri de la Perona dins dels plans d'eradicació del barraquisme.

Per tal de fer front a l'enderrocament dels darrers nuclis de barraques, el Patronato Municipal de la Vivienda, amb la col·laboració del Ministerio de la Vivienda, inicià la construcció dels polígons de la Mina i Canyelles, amb la

²⁸¹ L'any 1957 al barri del Somorrostro hi havia 1.332 barraques, a la muntanya de Montjuïc 6.090 i a l'Hospital de Sant Pau 1.294. DUOCASTELLA, R. (comp.) (1957). *Los suburbios. Semana del Suburbio*. Barcelona.

previsió d'aconseguir fer desaparèixer el fenomen del barraquisme de la ciutat de Barcelona cap al 1974.²⁸² Jaume Camallonga, tècnic del Patronat, reflexiona sobre les darreres actuacions d'aquesta institució en el període predemocràtic.

La Mina es va endur molts dels barraquistes del Camp de la Bota, una part de la Perona i gairebé tots els que quedaven a la muntanya de Montjuïc. La Mina és la gran operació. S'executa i es dissenya en temps de Porcioles, quan encara no hi havia Ajuntament democràtic. La gran operació consistia a dir: «Trasllado els meus barraquistes a l'Ajuntament del costat.»²⁸³

Amb la construcció dels polígons de la Mina²⁸⁴ i Canyelles s'aconseguí reduir considerablement el nombre de barraques a la ciutat de Barcelona.²⁸⁵ Seguint la dinàmica de la dècada anterior, les primeres famílies que varen abandonar les barraques per accedir als pisos de protecció oficial a principis dels anys setanta foren les que comptaven amb més recursos. Aquest procés va acabar provocant una alta concentració de famílies desfavorides als darrers nuclis barraquistes amb greus problemes d'exclusió social (Camino i Díaz, 2010).

Per abordar la situació de marginació al barri de la Perona, a principis de la dècada de 1970 es desenvoluparen els primers projectes d'intervenció social. L'Escola Los Pinillos va ser l'únic recurs compromès amb l'educació dels infants

²⁸² Segons declaracions del Patronat recollides al diari *Barcelona informa* l'any 1972, els polígons de Canyelles i la Mina havien d'absorbir definitivament la totalitat de la població que vivia als barris de barraques. «El fin de las barracas», a *Barcelona informa. Suplemento de la Gaceta Municipal*, núm. 2. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, octubre del 1972.

²⁸³ Jaume Camallonga és sociòleg i va ser responsable del Servei de Barraquisme al Patronat Municipal de l'Habitatge, com a successor de Jaume Mensa. Entrevista realitzada el 2 de novembre del 2005.

²⁸⁴ El barri de la Mina va acollir 469 famílies del Camp de la Bota, 352 de la ronda de Sant Martí, 310 de Can Tunis, 107 del sector de l'Hospital de Sant Pau, 397 de Montjuïc i voltants i 52 de la riera Blanca i Francesc Alegre, segons SAGARRA, Ferran (2003). «Una aproximació a la història del Patronat. 1929-1979», a *De les cases barates als grans polígons. El Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona entre 1929 i 1979*. Barcelona: Patronat Municipal de l'Habitatge, Ajuntament de Barcelona.

²⁸⁵ L'any 1970 el nombre total de barraques a la ciutat de Barcelona ascendia a 4.085 (*Vivienda. Boletín informativo del Patronato Municipal de la Vivienda de Barcelona*, núm. 33. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Arxiu del Patronat Municipal de l'Habitatge) i el 1974 la xifra va quedar reduïda a 1.948 (MARTÍNEZ, J. M. «Situación actual del chabolismo en Barcelona», a *Vivienda. Boletín informativo del Patronato Municipal de la Vivienda de Barcelona*, núm. 43. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 4t trimestre 1973-1r trimestre 1974, pàg. 17-27. Arxiu del Patronat Municipal de l'Habitatge).

del barri fins que, l'any 1976, inicià la seva trajectòria l'Obra Social Sant Martí, dirigida per les Filles de la Caritat de Sant Vicenç de Paül.²⁸⁶ Sor Pilar López va ser la treballadora social responsable d'aquest projecte i així recorda com era el barri quan ella hi va arribar.

Quan vàrem arribar els serveis al barri eren mínims, l'escola ocupava només unes naus de fusta i no hi havia res per a adults, res d'assistència sanitària. En tot el barri només hi havia una família amb els nens vacunats. (...) L'Obra Social Sant Martí es va planificar com un centre polivalent amb tres grans eixos d'actuació: la guarderia, el dispensari i la permanència d'assistència social.²⁸⁷

La crisi econòmica dels anys setanta va dificultar greument la promoció i el manteniment d'habitatges de protecció oficial (Valls, 2001: 14). No obstant això, la transició democràtica va permetre una progressiva organització i estructuració dels serveis socials en els diferents àmbits de l'Administració (Casasayas, 2010; Domènech, 2005). Paral·lelament, les organitzacions veïnals varen aconseguir actuar dins el marc de la legalitat i milloraren les seves possibilitats de decisió i participació en els processos de transformació dels barris. Tot i les dificultats generades per la crisi i els problemes socials heretats de la gestió del règim franquista, l'esperança democràtica va condicionar el deure d'incloure la perspectiva social i la participació dels afectats en el disseny dels programes de real·lotjament i eradicació del barraquisme.²⁸⁸

²⁸⁶ Impulsat per Càritas Diocesana des de la parròquia de Sant Martí.

²⁸⁷ LÓPEZ PALOMES, M.ª Pilar (1990). «Resten les famílies més primitives», a *15 años en La Perona: 1974-1989 (Una experiencia de trabajo social con gitanos)*. Tesi no editada. Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí.

²⁸⁸ Durant la segona etapa del franquisme s'inicià una tendència de canvi en l'orientació de la política social. El 1957 el mateix Patronat Municipal de la Vivienda fou una de les primeres institucions de l'Ajuntament que incorporà la figura de les treballadores socials per atendre els problemes socials dels nous barris i els real·lotjaments dels barraquistes. SANTOS, Imma (2003). «El funcionament del Patronat als anys seixanta segons alguns dels protagonistes», a *De les cases barates als grans polígons. El Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona entre 1929 i 1979*. Barcelona: Patronat Municipal de l'Habitatge, Ajuntament de Barcelona.

El 1971 l'Alcaldia de Barcelona publicà un decret on proposava donar una nova orientació a la política social d'intervenció als barris de barraques, transferint totes les funcions que exercia la Delegación de Servicios de Urbanismo y Obras Públicas a la Delegación de Servicios de Sanidad y Asistencia Social: «Se atribuye a la competencia de la Delegación de Servicios de Sanidad y Asistencia Social la actividad de promoción social de los sectores y zonas deprimidas de la ciudad (...) de intervención de barracas». «El fin de las barracas», a *Barcelona informa. Suplemento de la Gaceta Municipal*, núm. 2, octubre del 1972.

En aquest context democràtic el Patronato Municipal de la Vivienda va deixar de ser una eina de confiança de l'Ajuntament, en tant que encara se l'associava amb la gestió del règim franquista. La complexitat i els problemes derivats dels darrers polígons varen desprestigiar la capacitat gestora del Patronato (Segarra, 2003: 51-52). Així doncs, fins a les primeres eleccions democràtiques les intervencions en matèria de barraquisme quedaren a càrrec de la Delegació d'Acció Social i la Delegació d'Urbanisme i Obres públiques de l'Ajuntament.

El mes de setembre del 1976 la Delegació d'Acció Social de l'Ajuntament publicava els plans d'actuació per a l'any següent i, en relació amb la intervenció per fer front al barraquisme de la ronda de Sant Martí, projectava la construcció de 112 albergs provisionals d'integració social per a les famílies gitanes al barri de Vallbona. Enfront d'aquesta proposta, però, els veïns de Vallbona s'organitzaren per manifestar el seu descontentament i el projecte quedà desestimada. Una notícia publicada al *Mundo Diario* el setembre del 1976 reflectia l'opinió dels veïns.

El barrio no puede aceptar esta decisión, porque aunque durante muchos años se ha hablado de la erradicación del chabolismo, no creemos que la solución sea sacar a los gitanos de La Perona y trasladarlos a Vallbona. (Mundo Diario, 11 de setembre del 1976.)

Paral·lelament, els habitants de la Perona s'organitzaren per fer arribar a l'Ajuntament la seva negativa davant la proposta de traslladar-los al barri de Vallbona. Algunes de les famílies gitanes que aleshores vivien a la Perona abans havien viscut a Torre Baró i no volien retornar a un espai tan allunyat del centre de la ciutat. La seva prioritat era romandre al barri i aconseguir algunes millores d'habitabilitat.²⁸⁹

En aquest sentit, els projectes de construcció dels polígons de la Mina i Canyelles es trobaven immersos dins d'aquesta nova orientació. No obstant això, la perspectiva d'acció social va ser poc efectiva, com ens mostren els resultats finals. COLOMER, Montserrat (2006). *El treball social que jo he viscut (1939-1987)*. Barcelona: Editorial Impuls a l'Acció Social.

²⁸⁹ La preocupació dels veïns se centrava bàsicament a transmetre a l'Ajuntament la necessitat de millorar alguns serveis bàsics per al barri, com ara l'enllumenat públic al carrer, la col·locació d'un semàfor al pont del Treball i la instal·lació de quatre cabines telefòniques distribuïdes pel barri, a més de deixar constància del mal estat de les instal·lacions d'aigua, sol·licitar unes infraestructures ade-

La presència de professionals implicats en el desenvolupament del barri va permetre un cert procés de conscienciació sobre les necessitats i les capacitats de la població barraquista. Així doncs, es varen estructurar dues associacions de veïns a l'interior del mateix barri, una en representació de les barraques ubicades entre el pont d'Espronceda i el pont del Treball, i l'altra per als barraquistes que vivien entre el pont del Treball i la riera d'Horta. Aquest fet va possibilitar l'establiment d'un diàleg entre els representants del barri i l'Administració per tal d'adequar el futur projecte de reallotjament a les necessitats dels seus beneficiaris.

Així, davant les dificultats per dur a terme el reallotjament a Vallbona, l'Ajuntament desenvolupà un nou pla l'any 1978, a partir d'un conveni entre el mateix alcalde de Barcelona, Socias i Humbert, i l'Instituto Nacional de la Vivienda.²⁹⁰ El projecte consistia a edificar 312 albergs provisionals al polígon de Pedrosa, ubicat al barri de la Zona Franca, i es va fer públic mitjançant un comunicat a *La Vanguardia* el 17 de juny del 1978.

El Ayuntamiento tiene en estudio, en fase muy avanzada, el proyecto de construcción en el polígono de Pedrosa de varios centenares de viviendas adecuadas, destinadas a barraquistas, en algunos casos de difícil integración social, que actualmente viven en el barrio de La Perona, en La Verneda. (La Vanguardia, 17 de juny del 1978.)

A diferència del pla de reallotjament a Vallbona, l'elaboració d'aquest nou projecte va comptar amb la participació d'alguns representants del barri de la Perona. L'arquitecte responsable del disseny, Ignacio Paricio Ansuategui, va esbossar una proposta de reallotjament amb la col·laboració i supervisió dels seus beneficiaris. D'aquesta manera es va aconseguir un important grau de satisfacció entre la població de la Perona i tècnics socials del barri. Així valorava el projecte sor Pilar López, des de l'experiència de viure i treballar a la Perona com a treballadora social.

quades per a l'escola, activar una campanya de desratització i condicionar aquelles barraques que estiguessin en pitjor estat (López, 1989).

²⁹⁰ El conveni signat acordava la construcció de 1.080 habitatges, 312 dels quals serien destinats a la reubicació de la població barraquista de la Perona.

En el proyecto se tenía muy en cuenta las necesidades de los gitanos. La vivienda tiene una superficie de unos 74 m² sin contar los patios exteriores y las galerías y, si se tenía también en cuenta la distribución, se dio bastante más importancia a la zona de comedor y sala de estar que a los tres dormitorios. Hay también una importante reserva del espacio del polígono para equipamientos: para la guardería se reservan 1.350 m², para la escuela 3.158 m² y para equipamiento social 548 m². (López, 1989: 83).

Així doncs, en el context del nou govern democràtic constituït a partir de les eleccions municipals l'abril del 1979, s'aprova el Projecte de Pedrosa. Però novament la implementació del projecte va quedar aturada per la impugnació de les associacions de veïns de Mare de Déu del Port i de Viviendas de la SEAT.

Los vecinos creen que con ello sólo se conseguirá cambiar de lugar los problemas de La Perona. En su opinión la comunidad gitana debe tener, además de un núcleo de viviendas, escuelas, centros sanitarios, etcétera (...) el traslado forzoso es un error sociológico porque destruye cualquier arraigo humano y social (...) solidifica y perpetúa el hacinamiento y la marginación, anulando la posible participación de los interesados. (Mundo Diario, 7 de juliol del 1979.)

Enfront de l'oposició de les associacions de veïns, el mes de febrer del 1980 es va celebrar un ple extraordinari amb la presència dels delegats d'Urbanisme, de Serveis Socials i del Patronat Municipal de l'Habitatge,²⁹¹ amb la finalitat de justificar el projecte davant la presència dels veïns de la Zona Franca. Tot i així, no s'aconseguí arribar a cap acord i el projecte quedà temporalment aturat. Per tal de poder afrontar la problemàtica amb més capacitat es va crear la Comissió Gestora per a l'Eradicació del Barraquisme, integrada pel nou Patronat Municipal de l'Habitatge, l'Àrea de Serveis Socials, l'Àrea d'Ensenyament i la participació d'experts en la matèria. Des de la Comissió Gestora es pretenia elaborar un pla global capaç d'abordar definitivament el fenomen del barraquisme a Barcelona.

²⁹¹ En el marc del nou govern municipal presidit per Narcís Serra, a finals de 1979 el Patronat Municipal de l'Habitatge va ressorgir de l'exclusió institucional a que havia estat relegat, per assumir novament competències relacionades amb l'eradicació del barraquisme (X. Valls, 2001: 14).

Espectacle de titelles i de gegants organitzats al barri de la Perona. Barcelona, 1984. Fons particular d'Àngel Marzo.

Mentrestant, l'Ajuntament va respondre a algunes de les demandes que els representants de la Perona reclamaven des de feia temps. Des del Districte de Sant Martí es va promoure l'ampliació i millora de l'Escola Los Pinillos i des de l'Àrea d'Ensenyament es va aprovar la creació d'una escola d'adults al barri que seria inaugurada a finals del 1978.

Per la seva banda, el Patronat Municipal de l'Habitatge, amb el suport de diferents unitats operatives de l'Ajuntament, va iniciar un pla de millora de les condicions d'habitabilitat als barris de barraques més deteriorats.²⁹² En el cas de la Perona es varen realitzar millores en les instal·lacions elèctriques, es va asfaltar el carrer, es varen fer campanyes de desratització i també es va proporcionar material constructiu per realitzar algunes millores a les barraques més precàries.²⁹³

El mes de maig del 1980 la Comissió Gestora per a l'Eradicació del Barraquisme comunicava als representants del barri de la Perona la decisió d'anul·lar definitivament el projecte del polígon de Pedrosa. I per tal de cercar noves solucions la Comissió Gestora va encarregar a l'antropòloga Teresa San Román el disseny d'un nou pla de treball social que tingués en compte diferents línies d'intervenció per a la inserció social del col·lectiu gitano barraquista (San Román, 1981).

Per tal d'assumir l'encàrrec es va crear l'Equip d'Assumptes Gitanos, en el marc de l'Àrea de Serveis Socials, coordinat per Teresa San Román i constituït per un grup de professionals compromesos amb la situació al barri de la Perona. L'Equip d'Assumptes Gitanos va treballar de forma coordinada amb la resta d'entitats que intervenien al barri per abordar de forma integral diversos aspectes del desenvolupament comunitari, tant urbanístics com sanitaris, assistencials i educatius.

Mentre l'Equip d'Assumptes Gitanos avançava amb el projecte d'intervenció, les tensions entre els veïns de la Verneda i els barraquistes gitanos s'anaren incrementant fins que la situació esclatà el mes de novembre del 1980, arran de la iniciativa del Patronat de construir unes quadres per a les famílies que posseïen animals a fi de millorar l'habitabilitat al barri. Els veïns varen reaccionar de forma organitzada per impedir l'avenç de les obres de construcció de les quadres.

²⁹² Tanmateix, el Patronat, entre els mesos de juny i novembre del 1980, va realitzar un cens de barraques a la ciutat de Barcelona, a partir del qual es posaren en marxa mecanismes de control per impedir el creixement del barraquisme.

²⁹³ Vegeu les memòries del Patronat Municipal de l'Habitatge de l'any 1980.

L'escalada de conflictes entre barraquistes i veïns de la Verneda va desencadenar la reacció de la Coordinadora d'Entitats per a l'Eradicació del Barraquisme de la Perona,²⁹⁴ que a finals de novembre del 1980 va presentar un comunicat a l'Ajuntament denunciant l'incompliment de les promeses municipals i exigint l'eradicació definitiva de les barraques.²⁹⁵ La resposta fou un informe del Patronat anunciant d'una manera ambigua i gens concreta les actuacions realitzades i les previstes per al barri de la Perona.

Paral·lelament, la tasca desenvolupada fins aleshores al barri per l'Equip d'Assumptes Gitanos va servir de punt de partida per a l'organització de les Primeres Jornades Catalanes sobre Població Gitana l'abril del 1981, promogudes pel Patronat Municipal de l'Habitatge, conjuntament amb l'Àrea de Serveis Socials de l'Ajuntament de Barcelona, a fi d'estudiar de forma global el problema de l'eradicació del barraquisme a Barcelona i concretament al barri de la Perona. Les conclusions de les jornades reflectien la urgència d'intervenir al barri i la necessitat de fer-ho de forma prioritària amb el suport de projectes educatius, socials i sanitaris que reforcessin el programa de real·lotjament de les famílies i l'enderrocament definitiu de les barraques.

*El programa para La Perona no es, pues, un programa exclusivamente de vivienda. La vivienda y el medio urbano son factores fundamentales para lograr esa convivencia y una necesidad inaplazable de poner en marcha las acciones educativas y de trabajo social, en general, que posibiliten esa misma convivencia y que conduzcan a payos y gitanos a un conocimiento y una toma de conciencia solidaria de los problemas que esta población tiene planteados.*²⁹⁶

Així doncs, seguint les directrius proposades a les conclusions de les Primeres Jornades sobre Població Gitana, es va elaborar un projecte de real·lotjament des del Patronat Municipal de l'Habitatge en coordinació amb les tasques de desenvolupament comunitari impulsades des de les àrees de Serveis Socials,

²⁹⁴ Creada l'any 1979, el 1980 estava integrada per l'Associació de Veïns de la Verneda Alta, l'Associació de Veïns de la Perona, l'Associació de Veïns de Sant Martí de Provençals, els Familiars de Sant Martí, l'Associació de Veïns del Clot-Camp de l'Arpa i l'agrupació del PSUC de Sant Martí.

²⁹⁵ LÓPEZ PALOMES, M.ª Pilar (1990). *15 años en La Perona: 1974-1989 (Una experiencia de trabajo social con gitanos)*. Tesi no editada. Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí.

²⁹⁶ «Conclusions de les Primeres Jornades Catalanes sobre Població Gitana». Patronat Municipal de l'Habitatge. Àrea de Serveis Socials. Barcelona, abril del 1981.

Ensenyament, Joventut i Sanitat. El programa preveia absorbir les 305 barraques que quedaven al barri l'any 1982 mitjançant tres actuacions simultànies:

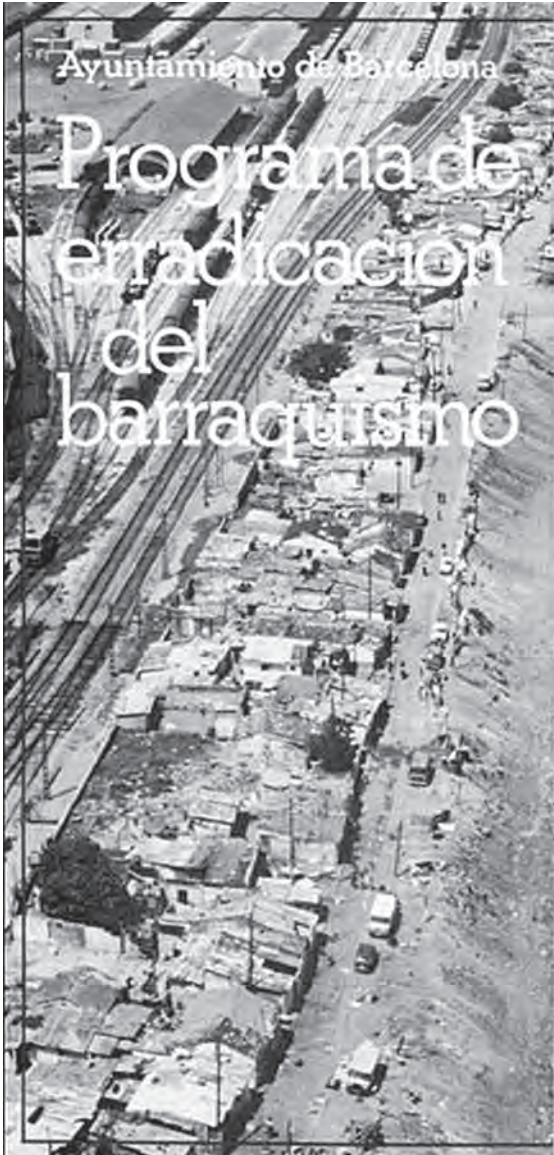
La primera opció consistia en la construcció de tres poblats de transició. El primer s'edificaria al barri del Maresme, el segon al Districte II i el darrer consistiria en la reurbanització de la ronda de Sant Martí. Aquests habitatges provisionals facilitarien un procés de transició cap a la integració global dels barraquistes intensificant el treball social i educatiu a fi i efecte que les següents generacions accedissin a habitatges formals.

La segona opció consistia en l'adjudicació d'habitatges del mercat secundari per a les famílies amb ingressos suficients per assumir les despeses i amb el compromís d'escolarització dels fills. Els requisits pretenien garantir l'adaptació de les famílies a les noves exigències i per això es fixava un marge de prova de dos anys. Durant aquest període el beneficiari havia d'ingressar mensualment 3.000 pessetes, suma que, passats els dos anys, es contemplaria com una amortització de la compra. Aquesta opció requeria d'un seguiment continuat per part dels serveis socials.

Com a darrera opció, s'oferia la possibilitat de retorn a la regió d'origen a canvi d'una indemnització i del compromís de coordinació entre l'Administració local i l'Administració municipal de la regió acollidora per tal de garantir la integració social de la família.

El calendari de treball preveia pel primer trimestre del 1983 adjudicar els habitatges del Maresme i els pisos del mercat secundari, pel segon trimestre del mateix any edificar el poblal del Districte II i pel 1984 acabar amb el replanejament urbà de la Perona. Però, novament, la implementació del projecte topà amb el rebuig dels veïns dels barris receptors. Les primeres mostres públiques de descontentament es varen desencadenar amb l'inici de les obres de construcció del poblal del Maresme l'any 1982, quan els veïns dels barris del Besòs, el Maresme i Poblenou es varen manifestar en contra del projecte impeding el progrés de la feina de les màquines excavadores.

No vamos a permitir que se hagan las casas. No queremos ni un gitano más. Ya tenemos bastantes problemas en este barrio, donde somos muchos los parados. ¿Por qué no los llevan a Pedralbes? (...) nos quieren rodear. Ya tenemos La Mina al lado y allí, el Campo de la Bota, y hay muchos gitanos viviendo en el barrio, que los lleven a otro, que los repartan mejor. (El periódico, 24 juny del 1982.)

Ayuntamiento de Barcelona

Programa de erradicación del barraquismo

En el año 1980 el Ayuntamiento creó la Comisión Gestora para la erradicación del barraquismo, que integró al Patronato Municipal de la Vivienda, el Área de Servicios Sociales y al Área de Enseñanza.

Las primeras actuaciones que esta Gestora se planteó como prioritarias fueron la elaboración de un censo real de habitantes y la limpieza y adecuación de los grupos de barracas, con el fin de garantizar unas mínimas condiciones de vida, mientras se buscaba la solución definitiva.

Una vez tomadas estas medidas urgentes, se celebraron en el mes de abril de 1981, las "I Jornadas Catalanas sobre Población Gitana", que dieron luz sobre el problema y ayudaron a sentar las bases de un programa que, a pesar de contemplar una serie de puntos de ejecución inmediata, tenía como finalidad principal conseguir la integración total de la población gitana en la sociedad y el derribo de todas las barracas de Barcelona.

Programa de erradicación

Para poder hacer efectiva la desaparición de todas las barracas de nuestra ciudad, se diferenciaron cuatro tipos de soluciones de viviendas para sus ocupantes:

- Construcción de nuevas viviendas específicas para esta finalidad por parte del Patronato.
- Compra y adecuación por parte del Patronato de pisos del mercado secundario, repartidos por toda la ciudad.
- Adjudicación de un máximo del 10% de las viviendas que realice el MOPU en la ciudad, para familias gitanas.
- Atender las solicitudes de los propios barraquistas que quieran regresar a sus lugares de origen o acceder a vivienda propia, mediante una ayuda económica.

Las viviendas construidas por el Patronato para el fin específico de la erradicación del barraquismo deben tener un carácter provisional hasta que sus habitantes esten en condiciones de convivir normalmente, pero no se trata de nuevos barracones, sino de viviendas con las características y calidad de los pisos de protección oficial. Según la definición a la que se llegó, estas viviendas han de estar integradas a los barrios, con la finalidad que tengan los servicios necesarios, compartidos con el resto de la población. Las viviendas han de contemplar la idiosincrasia propia de la familia gitana de forma que puedan desarrollar su trabajo, sus costumbres y la forma de vida propia.

Inserción social

El programa de erradicación del barraquismo contempla, no sólo las soluciones prácticas del problema, es decir

Davant l'oposició veïnal l'Ajuntament va intentar justificar la implementació del projecte mitjançant comunicats informatius, així com obrir canals de comunicació amb les associacions de veïns dels barris receptors, però els esforços varen ser insuficients i la construcció del poblament del Maresme va quedar definitivament abandonada.

Com ja s'ha explicat en el capítol anterior, els veïns de la Verneda varen interpretar que la incapacitat de l'Ajuntament per real·lotjar els barraquistes al poblament del Maresme representaria la permanència d'aquests a la ronda de Sant Martí i, com a mostra del descontentament, varen reprendre les mobilitzacions.²⁹⁷

El dia 5 d'octubre el tinent d'alcalde d'Urbanisme de l'Ajuntament de Barcelona, Josep Miquel Abad, delegat extraordinari per a l'eradicació del barraquisme, es va reunir amb els representants de la Coordinadora d'Entitats per a l'Eradicació del Barraquisme de la Perona per pactar les actuacions de futur. Arran de la reunió es va crear una comissió de seguiment formada per representants de la mateixa coordinadora per tal d'assegurar que els compromisos s'anirien complint. La nova proposta descartava la construcció del poblament del Maresme i plantejava real·lotjar, abans de finalitzar l'any 1982, vuitanta famílies en habitatges del mercat secundari. Quedarien, doncs, per a la segona fase nous real·lotjaments al mercat secundari i la construcció de dos poblaments de transició.

Les adjudicacions de pisos del mercat secundari s'havien iniciat abans que esclatessin els conflictes, però la voluntat de complir els compromisos de la primera fase va precipitar les actuacions, de manera que a principis del 1983 s'aconseguí traslladar 91 famílies i enderrocar 85 barraques. En part, això va ser possible per un abús de l'estratègia d'indemnitzacions a canvi del compromís de retorn a la regió d'origen, sense fer un seguiment que en garantís el compliment. Moltes famílies s'acolliren a les indemnitzacions sense garantir el compromís de retorn ni les capacitats d'accés a un habitatge, en alguns casos per la por a quedar-se a les barraques suportant les contínues manifestacions de rebuig dels veïns i en altres casos per la temptació d'aconseguir diners de forma immediata. L'abús d'aquesta maniobra, però, va provocar la reaparició de noves barraques als afores de la ciutat o a prop de la Perona.

²⁹⁷ Vegeu el capítol anterior d'aquesta mateixa monografia, «De la convivència a la competència social. El conflicte veïnal a la Perona (1973-1990)».

Dones al voltant d'un foc cuinant sardines. Barcelona, gener del 1986. Mariano Velasco. Font: Axiu del Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona.

A mi padre no le dieron piso ni nada. A él le dieron un dinero y se fue a Montcada y se hizo una barraca de palo, y allí están viviendo aún. Todavía viven en barraca porque les gusta esa vida. Pero ahora los van a echar porque tiene que pasar un tren por allí.²⁹⁸

A mí cuando iban a tirar las barracas me dieron un dinero y entonces yo, al cogerlo, estaba obligada a irme de la casa, y eran 150.000 pesetas lo que me dieron, ya ves tú... y entonces yo luego me arrepentí, pero como ya me había gastado el dinero... Y entonces ya volví otra vez a La Perona y me metí en una barraca que había vacía. Al coger el dinero ya perdimos los derechos de la opción a un piso. Pero ellos ya sabían que 150.000 pesetas no era dinero para comprarte un piso.²⁹⁹

²⁹⁸ Carmen Flores va néixer al barri de la Perona l'any 1978 i allà hi va viure fins a la desaparició del barri a finals de la dècada de 1980. La seva família va abandonar el barri per instal·lar-se a Montcada i Reixac. Entrevista realitzada el 12 de febrer del 2008.

²⁹⁹ María Heredia va néixer al barri de la Perona. Allà hi va viure fins a finals de la dècada de 1980, quan foren enderrocades les darreres barraques del barri. De la Perona va marxar a un pis de Santa Coloma de Gramenet. Entrevista realitzada el 28 d'agost del 2007.

No obstant això, un informe de valoració del Patronat Municipal de l'Habitatge assegurava que:

Es comprova amb rigor —mitjançant prova documental— que aquells barraquistes que opten per retornar al seu lloc d'origen disposen d'un habitatge estable.³⁰⁰

Els compromisos que l'Ajuntament havia adquirit amb la comissió de seguiment per eradicar les barraques es convertiren en prioritaris davant l'objectiu d'inserció social de les famílies. L'estratègia d'oferir indemnitzacions de forma sistemàtica agilitzava el procés i a finals del 1983 només quedaven 111 barraques al barri. El mes de maig del 1984 la Coordinadora d'Entitats va expressar el seu descontentament per l'incompliment dels compromisos acordats per a la segona fase. No s'havien edificat els poblats ni s'havien proporcionat els recursos necessaris per a la inserció social de les famílies als nous barris. I, sobretot, va denunciar l'abús del que anomenà «operació submarí», referint-se a l'oferiment d'indemnitzacions sense garantir l'accés a un habitatge reglat.

Una de les propostes de l'equip coordinat per Teresa San Román era que en determinats casos es donés una indemnització a les persones que volguessin tornar a la seva ciutat d'origen i poder pagar així l'entrada d'una casa. Aquesta era una solució que ella proposava com a puntual per a algunes persones de manera molt estudiada, però aquí l'Ajuntament va aplicar una solució ràpida: «Jo els dono la indemnització, ells marxen i tiro a terra la barraca.» Aquelles persones cobraven 400.000 pessetes, marxaven a casa d'un familiar, de manera que en aquella casa en lloc de viure-hi quatre hi vivien vuit o en lloc de vuit hi vivien setze, i passaven del barraquisme horitzontal al barraquisme vertical o, en el pitjor dels casos, els tornàvem a veure pel barri sense lloc on viure. I els diners que havien rebut potser havien estat invertits en la compra d'un cotxe maco que després havien de vendre perquè, al final, havien de menjar alguna cosa. És a dir, que no se solucionava res.³⁰¹

³⁰⁰ Informe de l'actuació municipal al barri de la Perona. 1983. Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí.

³⁰¹ Ángel Marzo va ser professor de l'escola d'adults de la Perona entre els anys 1978 i 1989. Entrevista realitzada el 21 de novembre del 2007.

L'alternativa proposada per la Coordinadora d'Entitats consistia en l'edificació de vint barracons provisionals a la ronda de Sant Martí, entre el pont del Treball i la riera d'Horta, per allotjar temporalment les famílies que estiguessin en procés d'inserció social fins que fossin definitivament derivades a pisos reglats. La proposta es va dur a terme i el març del 1985 es desocupava definitivament el tram de la ronda de Sant Martí comprès entre el pont d'Espronceda i el pont del Treball.

A partir d'aquell moment s'abordaria el procés de real·lotjament de les famílies que quedaven entre el pont del Treball i la riera d'Horta, unes barraques que, segons les memòries del Patronat, estaven habitades «per les famílies més marginades i que menys condicions reuneixen per incorporar-se a hàbitats normals».³⁰²

Les dificultats d'inserció d'aquestes famílies i l'alça dels preus al mercat immobiliari varen endarrerir el procés d'eradicació del nucli i l'any 1987 es produí un augment del nombre de barraques provocat principalment pel creixement vegetatiu, però també pel retorn d'alguns d'aquells barraquistes que havien optat per les indemnitzacions.³⁰³

El Periódico explicava el creixement de la següent manera:

En casi todos los casos, los nuevos barraquistas son personas que ya vivieron en La Perona y obtuvieron del Patronato Municipal de la Vivienda dinero o un piso de alquiler a cambio de su marcha. (Javier Belmonte, El Periódico, 4 de febrer del 1987.)

El degoteig, però, no estava lliure de problemes i l'acollida de les famílies barraquistes als barris receptors va provocar, en alguns casos, mobilitzacions dels veïns per mostrar el seu descontentament. A la Trinitat Vella, Badalona, Santa Coloma i Sant Adrià es varen organitzar manifestacions veïnals³⁰⁴ i els mateixos

³⁰² Consulteu les memòries del Patronat entre els anys 1986 i 1988. Arxiu del Patronat Municipal de l'Habitatge.

³⁰³ De 44 barraques varen passar a 78 i 28 *chamizos*, segons el cens publicat a la memòria del Patronat de l'any 1987. Arxiu del Patronat Municipal de l'Habitatge.

³⁰⁴ Vegeu el capítol «De la convivència a la competència social. El conflicte racial de la Perona (1973-1990)».

ajuntaments receptors van comunicar al Patronat el seu malestar per no haver informat dels trasllats.

*El Ayuntamiento de Santa Coloma ha denunciado la presencia de unas veinte familias que han sido trasladadas a este municipio por el Patronato Municipal de la Vivienda del Ayuntamiento de Barcelona (...) Este traslado de familias, que afecta a otros municipios del entorno de la capital catalana, se ha realizado a espaldas de estos municipios, lo que ha provocado un cierto malestar entre los políticos de estos ayuntamientos (...) La cuestión ha enfrentado a los responsables del Patronato con los miembros de los consistorios de Badalona y Santa Coloma (...) expusieron su negativa a aceptar más familias si antes no se negociaba cierto tipo de compensaciones económicas para estos municipios.» (J. V. Aroca, *La Vanguardia*, 17 de novembre del 1988.)*

El real·lotjament de les seixanta famílies que quedaven al barri a finals del 1988 estava previst que fos supervisat per la comissió de seguiment de la Coordinadora, que prioritzava la necessitat de millorar les mesures de seguiment i d'integració de les famílies que encara havien d'abandonar la Perona i de les que ja estaven real·lotjades a altres barris (*Diari de Barcelona*, 1 de febrer del 1989). Però, novament, la urgència dels enderrocaments provocada per les noves mobilitzacions dels veïns de la Verneda va interrompre el procés. Els veïns denunciaven actes delictius al barri i responsabilitzaven l'Ajuntament de mostrar poca voluntat de resoldre el problema del barraquisme (*El Periódico*, 18 maig del 1989).

*Estem farts d'esperar, d'escoltar promeses de solució i que ens demanin paciència, volem sortir tranquils al carrer. (Pere Molero, *Avui*, 1 de març del 1989.)*

En resposta a les acusacions dels veïns, la Regidoria del Districte de Sant Martí va ordenar la instal·lació d'un punt de control policial a la Perona per tal de controlar les entrades i sortides del barri.

*Las 36 familias que quedan en las barracas de La Perona (ronda de Sant Martí, barrio de La Verneda) entran y salen de la calle en que se encuentran sus viviendas tras pasar el correspondiente control policial e identificarse. (M.ª Ángeles López, *El Periódico*, 19 de març del 1989.)*

Tot plegat va possibilitar l'enderrocament definitiu de les barraques del nucli de la Perona el juliol del 1989. La darrera a caure fou la que ocupava la comunitat de les Filles de la Caritat de Sant Vicenç de Paül.

Des de l'Administració democràtica es varen destinar molts esforços a desenvolupar un programa d'integració social per afrontar un problema heretat de la gestió del règim franquista, la segregació social del col·lectiu gitano. Tanmateix, la forta pressió veïnal, la influència de l'opinió pública, la manca de coordinació entre institucions, els interessos urbanístics generats per la imminent celebració dels jocs olímpics a la ciutat i les dinàmiques especulatives del mercat immobiliari varen condicionar els projectes en el transcurs de la seva implementació. El resultat final no coincideix amb els objectius plantejats al Programa d'Eradicació del 1981 i es prioritzaren els real·lotjaments per davant dels processos d'integració social. No obstant això, se'n fa una valoració positiva:

Jo crec que les solucions que es van anar trobant en molts casos van ser positives. Aquesta del degoteig funcionà molt bé. Anaven a veure la casa, es procurava que hi haguessin familiars dels interessats a prop d'aquella zona, es parlava amb el veïnat, es parlava amb els venedors que venien la casa. Hi havia un procés bastant ben fet. En altres casos, va quedar un residu al final que nosaltres vam opinar que aquella gent no estava preparada per viure en un pis, però, és clar, s'havien d'enderrocar les barraques. Què ha passat amb aquells? Jo crec que en molts casos hauran acabat en barraques o en barraquisme vertical. Segur que hi va haver un 20 o 30% de la població que no es va poder integrar, per les seves característiques socials.³⁰⁵

Amb la tècnica del degoteig, quedava clar que la distribució geogràfica de la marginació era un primer pas per trencar la seva reproducció, però calia continuar treballant per la integració de les famílies. Aquest estudi no ha realitzat una valoració sobre la situació actual de les famílies que visquen al barri de la Perona durant l'última etapa, però la recerca de testimonis ens ha evidenciat que moltes d'aquestes s'acabaren concentrant en barris perifèrics d'altres municipis que encara avui destaquen per ser focus d'exclusió social. És per això que, més

³⁰⁵ Claudi Andrés, membre de l'Associació de Veïns de la Verneda Alta. Entrevista realitzada l'11 de juliol del 2007.

enllà dels programes que l'Ajuntament va dissenyar i implementar amb l'objectiu de resoldre el problema social de la Perona, cal destacar la pressió que el mercat immobiliari ha exercit en la distribució social de l'espai urbà resultant.

Finalment, l'experiència que ens mostra el cas de Barcelona és un exemple més de com les ciutats estableixen fronteres entre les diferents condicions socials que les conformen, expulsant, fins i tot més enllà dels seus límits, allò que no pot integrar el seu model de creixement.

Conclusions

Hem analitzat la repercussió del barraquisme a la ciutat de Barcelona i, en concret, l'evolució de tres barris de barraques: Can Valero, el Carmel i la Perona. Els determinants urbanístics, socials, econòmics i el context polític en què es desenvoluparen aquests tres nuclis incidiren en les seves característiques singulars i també van condicionar la seva resolució. Les seves particularitats ens han permès observar tres processos de relació amb la ciutat. No obstant això, malgrat que cada barri de barraques manté la seva singularitat i s'hauria de parlar de *barraquismes*, entès com una diversitat de processos, la relació de factors semblants coincideix a certs barris, com s'ha pogut observar en els capítols precedents.

El fenomen del barraquisme s'ha d'emmarcar dins un problema generat per una política d'habitatges ineficaç. El desenvolupament urbanístic i industrial de la ciutat de Barcelona generà un creixement demogràfic sobtat, dimensionat pels corrents migratoris, en diferents moments del segle xx. Com s'ha vist, aquest creixement no va anar acompanyat d'una promoció d'habitatges efectiva de preu assequible, fet que va comportar una gran diversitat de formes d'infrahabitatge. En aquest sentit, les barraques esdevenen una estratègia més que, entre altres, els habitants i la població nouvinguda desenvolupen per fer front a la dificultat d'aconseguir un habitatge. Així, ocupant terrenys aliens (públics o privats) en descampats i zones sense urbanitzar o pendents de projecció, en els buits urbanístics dins la ciutat i als marges municipals, es decideixen per construir amb material de desfeta d'obra el seu propi habitatge. Aquesta acció repetida cíclicament i generalitzada en diferents punts de la ciutat és el que acabarà configurant els grans barris de barraques que existiren a la ciutat de Barcelona durant el segle xx.

Des d'una perspectiva urbanística, es donarà lloc a la configuració d'una ciutat informal, al marge de la ciutat planificada, un conjunt d'urbanitzacions espontànies, improvisades, il·legals, sense equipaments ni serveis. Des d'una perspectiva social, en canvi, els nuclis de barraques representaren autèntics barris de la ciutat. La transitorietat amb què una gran part de persones va iniciar el barraquisme es convertirà en permanència a causa de les dificultats d'accés a l'habitatge. Aquesta permanència va comportar que els habitants s'arrelessin als assentaments, els dotessin de serveis particulars i en milloressin les condicions

d'habitabilitat. Els efectes d'aquesta permanència i el desenvolupament de serveis per part de les institucions d'acció social van consolidar els primigenis assentaments en barris, espais d'acollida per a un important sector de població que, d'una manera o altra, participava activament de l'activitat econòmica de la ciutat. Eren barris on es desenvolupaven diverses formes de sociabilitat que inevitablement influïen en el desenvolupament de la ciutat, tot i no gaudir del seu reconeixement.

Malgrat aquesta construcció del teixit social en l'interior dels barris, els seus habitants es mostraven recelosos a l'hora d'expressar a fora que vivien en un nucli de barraques. La por a ser estigmatitzats per l'imaginari col·lectiu, influït per l'opinió pública que menystenia els habitants titllant-los de marginals i els seus barris d'insegurs i perillosos, dificultava la seva identificació amb el nucli. La por a la repressió que existia en els anys cinquanta envers la immigració irregular i al control de les noves barraques contribuïa a la sensació d'il·legalitat. Així mateix, havien de viure amb la inseguretat generada per una possible eradicació, haver de marxar de la barraca i del barri i no saber quin podia ser el destí ni les condicions.

En la dècada de 1960, en alguns barris, ja fos per la implementació del treball social comunitari, o pel mateix teixit veïnal, va sorgir un procés de consciència associativa i reivindicativa. Aquest naixement, que va ser recollit per la premsa en un moment en què gaudia de menor control i censura, va eixamplar el punt de vista ciutadà en observar els barris de barraques com a nuclis amb vida pròpia, habitats per gent disposada a organitzar-se i a intervenir en la consecució de millores al barri o bé en els processos de real·lotjament, i va esdevenir un pas en la presa de consciència ciutadana, que les autoritats no els conferien.

Les autoritats municipals mai van considerar aquests barris com a tal i, per tant, malgrat la seva llarga existència, el seu destí estava sotmès a una inexorable desaparició. L'activació de la majoria d'actuacions d'eradicació i real·lotjament que es dugueren a terme responia sempre a diferents tipus d'interessos urbanístics, mediatitzats gairebé sempre pel desenvolupament de diversos plans i, moltes vegades, per una necessitat urgent de generar una determinada imatge de la ciutat davant la imminent celebració d'esdeveniments públics. Entre els casos més rellevants, el desnonament de determinades zones de Montjuïc i la reubicació dels seus habitants en barris de cases barates el 1929, que responien a la necessitat d'evitar una imatge miserable al voltant de les instal·lacions on se

celebraria l'Exposició Internacional del 1929. Més tard, en una segona etapa, el 1952, l'eradicació dels nuclis de barraques que ocupaven la Diagonal i el reallotjament dels seus habitants en nous grups d'habitatges com ara Can Clos o les Cases del Governador, que respongueren a la celebració del XXXV Congrés Eucarístic Internacional. Després, en l'etapa del *desarrollismo*, la desaparició del barri del Somorrostro, al litoral de la ciutat, seguí el ritme de la implementació de la urbanització del passeig marítim, entre el 1959 i el 1966, i s'accelerà quan l'exhibició naval amb la presència de Franco va precipitar la definitiva desaparició del barri de barraques. A finals dels anys seixanta, el projecte que preveia la construcció de l'autovia del litoral i l'ampliació del port industrial de Barcelona impedí la proposta alternativa presentada per una cooperativa d'habitatges del barri de barraques de Jesús i Maria i Can Tunis per construir habitatge social al mateix barri. Paral·lelament, el projecte de transformació de la muntanya de Montjuïc en un espai d'oci i turisme marcà el ritme dels processos d'eradicació dels diferents nuclis de barraques que habitaren la muntanya fins al 1972. Finalment, tot i que en l'etapa democràtica jugaren un paper important els moviments veïnals i els projectes d'integració social, com en el cas del Trascementiri, el Carmel o la Perona, el ritme d'eradicació dels últims nuclis de barraques, que havien perviscut fins al 1990, respongué a la celebració dels Jocs Olímpics del 1992.

Aquests reallotjaments practicats per l'Ajuntament s'exercien de manera expeditiva i precipitada. Trasllats forçats i immediats, com els que van portar els habitants del Somorrostro a barracons de Sant Roc, o els de la Diagonal al barri de Can Clos, construït en 28 dies. Diverses famílies en un mateix pis, com en el cas del trasllat dels habitants de Maricel al Sud-Oest Besòs. L'amuntegament de famílies a l'Estadi o al Pavelló de Bèlgica durant anys, en unes condicions molt pitjors que les que tenien a les barraques que s'havien endut les successives riuades i els temporals d'hivern. La permissió de permutes de barraca i pis entre famílies que no podien sufragar els imports dels programes de reallotjament, així com la reubicació d'aquestes famílies desfavorides en altres barris de barraques, va propiciar la perpetuació i degradació del barraquisme fins al 1990.

Molts barraquistes tenien esperances i projectes per romandre en els barris i espais on s'havien arrelat, però, tot i la lluita per urbanitzar els barris de barraques i la creació de cooperatives d'habitatge que es donaren en alguns nuclis, les necessitats de la ciutat formal i l'especulació amb el sòl i l'habitatge van negar

qualsevol d'aquestes expectatives. Les polítiques d'habitatge social implementades al llarg del segle xx van ser ineficaces, incapaces de limitar les dinàmiques especulatives del sector públic i privat. Per això, els barris on serien real·lotjats la majoria de barraquistes es van construir fora del municipi on vivien, en terrenys de baix cost i baixa qualitat, en pronunciades pendents o espais inundables, en la majoria dels casos inacabats, gens comunicats, sense urbanitzar i mancats d'equipaments, allunyats de la seva realitat laboral. Una altra vegada segregats de la ciutat formal que anava creixent.

Podem concloure que les desigualtats que comporta l'estratificació social són visibles en l'organització espacial que va generar tot el procés de configuració i solució del fenomen del barraquisme. Generalment, els barris de barraques creixien en els espais menys afavorits en relació amb la ciutat, però aquesta desigualtat també es donava a l'interior de cada barri de barraques espontàniament, de manera que les famílies amb millors condicions socioeconòmiques ocupaven sempre les zones més favorables en relació amb la ciutat i les millors barraques. De la mateixa manera, els polígons d'habitatges que es construïren per absorbir el barraquisme s'ubicaren novament a les zones més desafavorides i en pitjors condicions en relació amb el creixement de la ciutat. Tanmateix, la majoria dels programes d'eradicació i real·lotjament comportà un llarg procés de selecció que afavoria les famílies amb millors condicions. Trobem, per tant, una constant reproducció de la marginació mitjançant la segregació social en la configuració i distribució de l'espai urbà.

A nivell metodològic, el procés de reconstrucció etnogràfica s'ha caracteritzat principalment per la combinació i el diàleg constant entre les fonts orals i les fonts documentals. Considerem que totes dues presenten les seves pròpies limitacions, però si es tracten amb rigor i complementarietat es poden arribar a superar aquestes limitacions i aconseguir, així, una perspectiva més holística del fenomen. La memòria, partint d'una experiència personal, tendeix a reconstruir el passat d'una forma selectiva i, moltes vegades, idealitzada. Tanmateix, les dades que aporten les fonts orals solen ser imprecises i les dates i les dades quantitatives, indeterminades. No obstant això, els detalls de la quotidianitat als barris, les trajectòries individuals i col·lectives, les estratègies personals d'integració social i laboral, la lluita per dignificar la seva realitat i la pròpia percepció d'aquella vivència, han aportat uns elements qualitius imprescindibles per a la reconstrucció de la seva història. Per altra banda, les fonts documentals també

presenten les seves limitacions, sobretot quan es tracta de reconstruir una història social negada per la història oficial. Les fonts documentals difícilment permeten copsar la totalitat de les diferents perspectives implicades en el fenomen estudiat. Tanmateix, tot i que alguns diaris personals ens han aportat dades qualitatives, sempre han estat poques en relació amb les fonts orals. Ha estat imprescindible, per tal de contextualitzar, contrastar, ubicar i valorar la informació aportada per les fonts orals. Finalment, el resultat, una història, en lletra menuda, la de les classes subalternes, permet aportar llum a la història social i qüestionar el relat hegemònic sobre la història de la ciutat, fet que dóna lloc a una nova perspectiva del fenomen, potser més completa.

Som conscients que aquest estudi és un primer pas per copsar la complexitat d'aquesta realitat. A partir dels resultats obtinguts es pot ampliar l'anàlisi a d'altres barris, tant de la ciutat com de nuclis dels municipis propers, per tal d'aprofundir en el coneixement general del fenomen en un àmbit metropolità, atès que les seves afectacions es van produir sobre la base d'un projecte de creixement comarcal. La present recerca s'ha centrat en l'origen, el desenvolupament i la fi dels grans barris de barraques de Barcelona, però no s'ha treballat l'adaptació dels seus habitants als polígons o les promocions d'habitatge social. El real·lotjament i l'arribada als nous barris, titllats en alguns casos de barraquisme vertical, suposarien un nou objecte d'estudi que completaria el procés d'integració de les persones que van aixecar una ciutat informal, un fet que no es va arribar a reconèixer.

CAN VIDAL
 Santa Pau, la Garrotxa
 maig del 2010

Arxius i fons consultats

- Adigsa-Obra Sindical del Hogar
Agrupació fotogràfica de Catalunya
Arxiu de Càritas Diocesana
Arxiu de la Filmoteca de Catalunya
Arxiu del Departament d'Estadística de la Generalitat de Catalunya
Arxiu del Patronat Municipal de l'Habitatge
Arxiu de Sant Adrià de Besòs
Arxiu Diocesà de Barcelona
Arxiu fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya
Arxiu fotogràfic de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona
Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona
Arxiu Històric de Roquetes-Nou Barris
Arxiu Històric del Poblenou
Arxiu i Biblioteca del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya
Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona
Arxiu Municipal del Districte de les Corts
Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí
Arxiu Municipal del Districte d'Horta-Guinardó
Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc
Arxiu Provincial de la Província de Santa Teresa de la Congregació de Santa Teresa de Jesús
- Arxiu dels Carmelites Descalços de Catalunya i Balears
Arxiu Provincial de l'Escola Pia
Arxiu Nacional de Catalunya
Biblioteca d'Humanitats de la Universitat de Barcelona
Biblioteca General de l'Ajuntament de Barcelona
Biblioteca de Catalunya
Biblioteca Juan Marsé
Biblioteca del Pavelló de la República - CEHI (Universitat de Barcelona)
Biblioteca i Hemeroteca de la Universitat Pompeu Fabra
Centre de Documentació Històric de la Marina-Montjuïc
Centre de Documentació Marítima del Museu Marítim de Barcelona
Fomento de Obras y Contratas, SA
Fons personal de Custodia Moreno
Fons personal d'Alejandro Bosque
Fons personal de Josep Maria Huertas Claveria
Fons personal d'Isabel Montraveta
Fons personal de Rosa Domènech
Fons fotogràfic d'Esteve Lucerón
Fons fotogràfic d'Ignasi Marroyo
Institut Cartogràfic de Catalunya
Institut d'Estadística de Barcelona
Museu d'Història de la Immigració de Catalunya

Bibliografia

- ACEDO COLUNGA, F. «Circular. Gobierno Civil», a *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, any XIV, núm. 240. Barcelona, 6 d'octubre del 1952.
- ACEVES, J. E. (coord.) (1996). *Historia oral. Ensayos y aportes de investigación*. Mèxic: Centro de Investigaciones y Estudios Superiores en Antropología Social.
- AIGUADER, J. (1932). *El problema de l'habitatció obrera a Barcelona*. Barcelona: Publicacions de l'Institut Municipal d'Higiene.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA. «El fin de las barracas», a *Barcelona informa. Suplemento de la Gaceta Municipal*. Núm. 2. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, octubre del 1972.
- ALABART I VILÀ, A. M. (1981). *Els barris de Barcelona i el moviment associatiu veïnal*. Barcelona: Universitat de Barcelona. Facultat de Ciències Econòmiques i Empresariales. Tesi doctoral (mecanografiada).
- ALBERCH I FUGUERAS, R. (1997-2000). *Els barris de Barcelona*. 4 v. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, Ajuntament de Barcelona.
- ALCINA, J. (1994). *Aprender a investigar. Métodos de trabajo para la redacción de tesis doctorales (humanidades y ciencias sociales)*. Madrid: Compañía Literaria.
- ALIBÉS, Josep M. [et al.] (1975). *La Barcelona de Porcioles*. Barcelona: Editorial Laia.
- Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona*. Barcelona: Imp. de Henrich y cia., 1918-1920.
- ATAIDE, Ruth M. da Costa (2005). «Regulação pública e acesso à moradia. Uma análise da experiência de Natal/RN-Brasil», a *Scripta Nova. Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1 d'agost del 2005, vol. IX, núm. 194 (87). <<http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-194-87.htm>>
- BARATA SALGUEIRO, T. (1977). *Bairros clandestinos na periferia de Lisboa*. Lisboa: Finisterra, vol. XII, núm. 23.
- BATLLE, C.; VINYOLES, T. (2002). *Mirada a la Barcelona medieval des de les finestres gòtiques*. Barcelona: Dalmau.
- BENGOECHEA, S; DESOLA, R. (2008). *Sabadell nord: Ca n'Oriac, Can Deu, Can Puiggener...* Sabadell: Museu d'Història de Sabadell.
- BETTONICA, L. «Un problema de todos los barceloneses», a *Destino*, I, núm. 1532, 17 de desembre del 1966; II, núm. 1533, 24 de desembre del 1966.
- BOHIGAS, O. «Elogio de la barraca», a *Solidaridad Nacional*. Madrid, 27 de gener del 1957.
- BOIX SELVA, E. (1962). *Vivienda*. 4t trimestre. Barcelona.

- BOJ, I.; VALLÈS, J. (2005). «El Pavelló de les Missions. La repressió de la immigració», a *L'Avenç*, núm, 298.
- BOJ, I.; VICENTE, C. (eds.) (2004). *D'immigrants a ciutadans. La immigració a Catalunya, del franquisme a la recuperació de la democràcia*. Barcelona: Diputació de Barcelona i Ajuntament de Sant Adrià de Besòs.
- Boletín de información carmelitana*, any 1. Barcelona, octubre-desembre del 1957.
- Boletín informativo del Centro Social del Carmelo*. Barcelona (1970-1972).
- Boletín oficial del Obispado de Barcelona*, LXXXVI, núm. 7. Barcelona, 1 de juliol del 1946.
- BORJA, J. [et al.] (1972). *La Gran Barcelona*. Madrid: Alberto Corazón.
- BOU ROURA, L. M.; GIMENO CASES, E. (2007). *El Carmelo ignorado. Historia de un barrio imposible*. Barcelona: Agència de Promoció del Carmel i Entorns, SA.
- BUSQUETS, J. (1999). *Les corees de Barcelona*. Barcelona: Edicions UPC, Col·legi d'Arquitectura, 2.
- BUSQUETS, J. (1999). *La urbanización marginal*. Barcelona: Edicions UPC.
- CAMALLONGA, J.; MORENO, M.ª C.; FONOLLÀ, F. (1985). «El Carmel estrena habitatges», a *Habitatge*, núm. 1. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Patronat Municipal de l'Habitatge.
- CAMINO, X.; DÍAZ, P. (2010). «De la barraca a l'habitatge social. Barcelona 1940-1990», a TATJER, M.; LARREA, C. (editors) (2010). *Barraques. La barcelona informal del s. xx*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, Museu d'Història de Barcelona.
- CANDEL, F. (2002). *Els altres catalans*. Barcelona: Edicions 62.
- CAPEL SÁEZ, H. (1967). «Los estudios acerca de las migraciones interiores en España», a *Revista de geografía*, vol. I, núm 1. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- CÁRITAS DIOCESANA. «L'ajuda americana», a *Càritas*, 50 anys d'ajut, núm. 6-7. Barcelona: Càritas Diocesana, novembre del 1997.
- CARRERRAS CANDI, F. (1916). *Geografía general de Catalunya. La ciutat de Barcelona*. Barcelona: Albert Martín.
- CASASAYAS, O. (2010). «L'acció social en els barris de barraques», a TATJER, M.; LARREA, C. (editors) (2010). *Barraques. La barcelona informal del s. xx*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, Museu d'Història de Barcelona.
- CHECA, M. «Construir-se un pis: Cooperativa d'Habitatges del Sagrat Cor», a *Cooperació Catalana*, núm. 216. Barcelona, desembre del 1999.
- CHECA ARTASU, M. (2005). *La acción del catolicismo social en el problema de la vivienda en Cataluña (1945-1975)*. Tesi doctoral dirigida pel Dr. Horacio Capel, Universitat de Barcelona, Departament de Geografia Humana.

- CHECA ARTASU, M. (2008). *Viviendas del Congreso. Habitatge obrer i catòlic*. Premi Martí Pous 2008. Barcelona: Centre d'Estudis Ignasi Iglésias.
- COLEGIO OFICIAL DE APAREJADORES Y ARQUITECTOS TÉCNICOS DE CATALUÑA (1975). «La lucha de los barrios de Barcelona, 1969-1975», a *CAU. Construcción. Arquitectura. Urbanismo*, núm. 34. Barcelona: Colegio Oficial de Aparejadores y Arquitectos Técnicos de Cataluña.
- COLOMER, M. (2006). *El treball social que jo he viscut (1939-1987)*. Barcelona: Impuls a l'Acció Social.
- Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya. «El problema de la vivienda», a *Cuadernos de arquitectura*, núm. 15-16. Barcelona, desembre del 1952-gener del 1953.
- CONGREGACIÓ DE SANTA TERESA DE JESÚS (1966). «Obras Sociales», a *Jesús Maestro*. Barcelona.
- CROZAT, D. (1997). «Vers la fin des bidonvilles a Lisboa», a *Finisterra*, vol. 32, núm. 64.
- CUSÍ, P. (1958). *Proyecto de estudio de un sector de barracas atendiendo especialmente al impacto que las condiciones de vida han causado en la vida familiar y en la integración social*. Barcelona: Arxiu de la parròquia de Sant Pere Claver. Tesi no publicada.
- DAVIS, M. (2007). *Planeta de ciudades miseria*. Madrid: Foca.
- «De les barraques a les casetes», a *Civitas*, època II, núm. 13, octubre del 1922.
- DÍAZ MOLINARO, M. (2010). «L'ocupació, la construcció i la vida a les barraques», a TATJER, M.; LARREA, C. (editors) (2010). *Barraques. La barcelona informal del s. xx*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, Museu d'Història de Barcelona.
- DOMÈNECH, R. (1989). *Panoràmica dels serveis socials i el treball social (1939-1988)*. Barcelona: INTRESS.
- DOMÈNECH, R. (2005). *El Camp de la Bota: entre els afusellaments i el Fòrum. Treball comunitari en els barris*. Barcelona: Hacer.
- DOMÈNECH, R.; JUNCOSA, R. «Una experiència de treball social comunitari en un barri de barracas de Montjuïc», a *Revista de treball social*, núm. 51. Barcelona, juliol-setembre del 1973.
- DOMÈNECH, R.; MONTRAVETA, I. «Una experiència de treball social comunitari al barri de Montjuïc», a *Revista de treball social*, núm. 89. Barcelona, març del 1989.
- DOMINGO, M.; SAGARRA, F. (1999). *Barcelona. Les cases barates*. Barcelona: Patronat Municipal de l'Habitatge.
- DUCASTELLA, R. (comp.) (1957). *Los suburbios. Semana del Suburbio*. Barcelona.
- ECHENIQUE, M. (1965). *El barraquismo de Montjuïc*. Barcelona: ETSAB. Tesi doctoral.
- ECHENIQUE, M. «Barraquisme», a *Serra d'Or*, any VIII, núm. 2. Barcelona, febrer del 1966.
- El Carmelo. Boletín interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo*. Barcelona, 1972-...

- ENGELS, F. (1973). *Zur Wohnungsfrage*. Leipzig. *El problema de la vivienda*. Barcelona: Gustavo Gili. Traducció castellana (1974).
- EQUIP D'ESTUDIS PAS A PAS. «Can Valero, la Perona i el Carmel, un estudi etnològic», a *Carrer 106 (FAVB)*. Dossier: Memòria del barraquisme. Maig del 2008.
- EQUIP D'ESTUDIS PAS A PAS. «La ciutat informal», a *Butlletí informatiu del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona*, tercer quadrimestre del 2008, any IV, núm. 15.
- EQUIP D'ESTUDIS PAS A PAS. «Memòria de la construcció de la ciutat», a *Carrer 106 (FAVB)*. Dossier: Memòria del barraquisme. Maig del 2008.
- EQUIPO DE ESTUDIOS DE CÁRITAS DIOCESANA (1965). *Visión sociográfica de Barcelona*. Barcelona: Publicaciones de Cáritas Barcelona.
- FABRE, J.; HUERTAS CLAVERIA, J. M. (1976-1977). *Tots els barris de Barcelona*. 7 v. Barcelona: Edicions 62.
- FABRE, J.; HUERTAS CLAVERIA, J. M. (1989). *Barcelona. La construcció d'una ciutat*. Barcelona: Plaza & Janés.
- FERRER AIXALÀ, A. (1996). *Els polígons de Barcelona. L'habitatge massiu i la formació de l'àrea metropolitana*. Barcelona: Edicions UPC, Col·lecció d'Arquitectura, Laboratori d'Urbanisme.
- GARCÍA CASTRO DE LA PEÑA, T. «Barrios barceloneses de la dictadura de Primo de Rivera», a *Revista de geografía*, vol. VIII. Barcelona, gener-desembre del 1974.
- GARCÍA FARIA, P. (1890). *Insalubridad de las viviendas de Barcelona*. Barcelona: Imprenta de J. Balmas Planas.
- GARCÍA ORTEGA, J. (1957). «Los servicios culturales i profesionales» a DUOCASTELLA, R. (comp.) *Los suburbios. Semana del Suburbio*. Barcelona.
- GARRIGA, C.; CARRASCO, S. (2000). *Els gitanos de Barcelona. Una aproximació sociològica*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- GARRIGA, C.; CARRASCO, S. (2003). *Els gitanos de Badalona. Una aproximació sociològica*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- GASTAUT, Y. «Les bidonvilles, lieux d'exclusion et de marginalité en France durant les trente ans glorieuses», *Cahiers de la Méditerranée*, vol 69, 2004, p
- GONZÁLEZ PORTILLA, M. (ed.) (2009). *La consolidación de la metrópoli de la Ría de Bilbao*. Bilbao: Fundación BBVA.
- GRANOTIER, B. (1980). *La Planète des bidonvilles. Perspectives de l'explosion urbaine dans le tiers monde*. París: Seuil.
- GRUPO DE ESTUDIOS SOCIALES (GES) (1972). «Especial suburbio», a *Ahora*. Barcelona: Servicios de Juventud.

- HUERTAS CLAVERIA, J. M. (1966). «El Estadio. El Pabellón y el Palacio», a *Destino*, núm. 1531. Barcelona.
- HUERTAS CLAVERIA, J. M.; ANDREU, M. (1996). *Barcelona en lluita. El moviment urbà 1965-1996*. Barcelona: Editorial FAVB, amb la col·laboració de la Diputació de Barcelona i la Fundació Jaume Bofill.
- Ideal. Boletín del Hogar Social de Casa Antúnez*. Barcelona (1963-1967).
- La Voz de la Montaña. Revista del Centro Cultural Las Banderas*. Barcelona (1967-1969).
- LARREA, C. (2001). *Memoria y proyecto docente de la asignatura técnicas en antropología social*. Barcelona: Universitat de Barcelona (mimeo), pàg. 219.
- LEWIS, O. (1980). *Antropología de la pobreza: cinco familias*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- LÓPEZ PALOMES, M.ª P. (1990). *15 años en La Perona: 1974-1989. Una experiencia de trabajo social con gitanos*. Barcelona. Tesi no editada.
- MALDONADO, F. (1962). *La Verdad de Montjuich*. Barcelona: Ed. Gráficos.
- MARIA PLAJA, B. «Els caus de la misèria», a *Il·lustració Catalana*, núm. 147. Barcelona, 26 de març del 1906.
- MARICATO, E. (2001). *Brasil. Ciudades. Alternativas para a crise urbana*. Petrópolis: Vozes.
- MARTÍ COT, A. (1970). «Aportación municipal destinada a la absorción del chabolismo barcelonés», a *Vivienda. Boletín informativo del Patronato Municipal de la Vivienda de Barcelona*, núm. 33, 1r trimestre. Barcelona: Patronato Municipal de la Vivienda, Ajuntament de Barcelona.
- MARTÍNEZ, J. M. (1974). «Situación actual del chabolismo en Barcelona», a *Vivienda. Boletín informativo del Patronato Municipal de la Vivienda de Barcelona*, núm. 43. Barcelona: Patronato Municipal de la Vivienda, Ajuntament de Barcelona.
- MIR GARCIA, J. (2003). *Processos migratoris d'ahir i d'avui: participació ciutadania i immigració*. Barcelona: L'Espurna.
- MIRA, E. «Barracòpolis. La vida a les barraques de Barcelona», a *Justícia Social*, 24, IX, 1923; 22 XII, 1923; 5, I, 1924.
- MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, J. (1984). *L'escola a Catalunya sota el franquisme*. Barcelona: Edicions 62.
- MONTAGUT, T. (1994). *Democràcia i serveis socials*. Barcelona: Hacer.
- MORENO, M.ª C. (2010). «Las luchas vecinales en el barrio del Carmelo», a *Barraques. La ciutat informal*. Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona (pendent de publicació).
- MUNTAÑOLA, J. (1971). *L'estructura de la propietat en la formació del suburbi*. Barcelona: ETSAB.

- OLIVA VILÀ, M. (1995). *Parera. Els barris d'Adigsa, 2*. Barcelona: Adigsa, Departament de Benestar Social, Generalitat de Catalunya.
- OYÓN, J. L.; IGLESIAS, B. (2010). «Les barraques en la construcció de la ciutat, 1930-1950», a *Catàleg de l'exposició «Barraques: la ciutat informal»*. Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona (pendent de publicació).
- PATRONAT MUNICIPAL DE L'HABITATGE I ÀREA DE SERVEIS SOCIALS. *Conclusiones de las Primeras Jornadas Catalanas sobre Población Gitana*. Barcelona: Patronat Municipal de l'Habitatge. Àrea de Serveis Socials, abril del 1981.
- PATRONAT MUNICIPAL DE L'HABITATGE (1979-1990). *Memòries del Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona*. Barcelona.
- PATRONATO MUNICIPAL DE LA HABITACIÓN. *Comunicación sobre el acta de construcción de las Casas Baratas de Eduardo Aunós*. Barcelona: Patronato Municipal de la Habitación, juny del 1928.
- PATRONATO MUNICIPAL DE LA VIVIENDA. «Montjuïc, una experiència. El derribo de barracas y el traslado de sus ocupantes a un barrio normal de nueva creación», a *Vivienda. Boletín informativo del Patronato Municipal de la Vivienda*. Barcelona: Patronato Municipal de la Vivienda, tercer trimestre del 1964.
- PLUMMER, K. (1989). *Los documentos personales. Introducción a los problemas y la bibliografía del método humanista*. Madrid: Siglo XXI.
- PONS FREIXA, J.; MARTINO, J. (1929). *Los adueros de Barcelona*. Barcelona: Imp. La Ibérica.
- PREFEITURA DA CIDADE DE SÃO PAULO (2008). «Urbanização de favelas. A experiência de São Paulo», a *Boldarini Arquitetura e Urbanismo*. São Paulo.
- RAMIS, J. (2008). *Pere Calafell i la pediatria social. Dr. Pere Calafell i Gibert (1907-1984). En homenatge*. Barcelona: Col·legi Oficial de Metges de Barcelona.
- ROCA I BLANCH, E. (1994). *Montjuïc, la muntanya de la ciutat*. Barcelona: l'autor.
- ROCA, F. (1979). *Política econòmica i territori a Catalunya*. Barcelona: Ketres.
- SAGARRA, F. (2003). «Una aproximació a la història del Patronat. 1929-1979», a *De les cases barates als grans polígons. El Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona entre 1929 i 1979*. Barcelona: Patronat Municipal de l'Habitatge. Ajuntament de Barcelona.
- SAN ROMÁN, T. (1981). *Realojamiento de la población chabolista gitana*. Col·lecció Serveis Socials. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Àrea de Serveis Socials.
- SAN ROMÁN, T. (comp.) (1986). *Entre la marginación y el racismo. Reflexiones sobre la vida de los gitanos*. Madrid: Alianza.
- SAN ROMÁN, T. (1994). *La diferència inquietant. Velles i noves estratègies culturals dels gitans*. Barcelona: Alta Fulla.

- SANTOS, I. (2003). «El funcionament del Patronat als anys 1960 segons alguns dels protagonistes», a *De les cases barates als grans polígons. El Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona entre 1929 i 1979*. Barcelona: Patronat Municipal de l'Habitatge. Ajuntament de Barcelona.
- SECRETARIAT DE MISSION D'URBANISME ET HABITAT (SMUH) (1971). *Les formes de croissance urbaine sous-intégrées*. París.
- SEMPRONIO, Andrés-Avelino Artís (1960). *Secretos de Barcelona*. Barcelona: Barna, SA.
- SOCIETAT D'ESTUDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (2004). *Records de la lluita per un barri millor: l'Associació de Veïns de la Verneda Alta*. Barcelona: Associació de Veïns de la Verneda Alta, Ajuntament de Barcelona, Districte de Sant Martí.
- TARRAGÓ BALAGUÉ, M. (1971). «Els tres turons», a *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo*, núm. 26. Barcelona.
- TATJER MIR, M. (1973). *La Barceloneta. Del siglo xviii al Plan de la Ribera*. Barcelona: Gràfiques Saturno.
- TATJER MIR, M. «La inmigración en Barcelona en 1930: los andaluces en la Barceloneta», a *Estudios Geográficos*, XLI, núm. 159, maig del 1980.
- TATJER MIR, M. (1989). «Diferenciació social i davallada demogràfica al centre històric de Barcelona: el barri Gòtic (1888-1980)», a *Història urbana del Pla de Barcelona*, vol I. Barcelona: Institut Municipal d'Història, Ajuntament de Barcelona.
- TATJER MIR, M. (1998). «Barris obrers del centre històric de Barcelona», a OYÓN, J. L. (ed.). *Vida obrera en la Barcelona de entreguerras*. Barcelona: CCCB.
- TATJER MIR, M. (1998). «Los orígenes de la vivienda social en Barcelona. Las cooperativas de vivienda en Barcelona en el primer tercio del siglo xx», a CAPEL, H; LINTEAU, P. A. (coord.). *Barcelona-Montreal. Desarrollo urbano comparado*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona.
- TATJER MIR, M. (1998). «Noves formes d'habitatge per a la nova ciutat», a *Finestrelles*, núm 9. Barcelona.
- TATJER MIR, M. «La vivienda popular en el Ensanche de Barcelona», a *Scripta Nova. Revista electrónica de geografía y de ciencias sociales*, vol. VII, núm. 146, agost del 2003.
- TATJER MIR, M. «Entre la promoción pública y la promoción privada: la vivienda obrera en España (1853-1975)», a *Scripta Nova. Revista electrónica de geografía y de ciencias sociales*, vol. IX, 194 (23), agost del 2005.
- TATJER MIR, M. (2008). «Societat, ciutat i habitatge a Barcelona al segle XIX», a *L'arquitectura de l'habitatge al segle XIX a Barcelona*. Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, UPC.

- TATJER MIR, M. (2010). «Barraques i projectes de remodelació urbana a Barcelona, de l'Eixample al litoral (1922-1966)», a TATJER, M.; LARREA, C. (editors) (2010). *Barraques. La barcelona informal del s. XX*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, Museu d'Història de Barcelona.
- THOMPSON, P. (1993). «Historias de vida en el análisis del cambio social», a MARINES, J. M.; CATXAMARINA, C. (eds.). *La historia oral: métodos y experiencias*. Madrid: Debate.
- TORRES CLAVÉS, J. «L'organització col·lectiva de l'habitatge», a *Arquitectura i Urbanisme*, juny del 1936.
- TRÍAS BELTRÁN, C. (1949). «Las barracas ante el problema de la vivienda. Memoria presentada por D. Carlos Trías Beltrán, teniente de alcalde de la Ponencia de Urbanización y Reconstrucción». Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- UTRERA REDONDO, J. (2002). *El nieto del lector de periódicos*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Districte de Sant Martí.
- VALLÈS I PUJALS, J. «Les Hurdes barcelonines», a *La Veu de Catalunya*. Barcelona, 17 d'octubre del 1912.
- VALLS, X. (2001). «Quan l'habitatge fa ciutat», a *Quaderns de gestió*. Col·lecció Model Barcelona. Barcelona: Aula Barcelona.
- «Visita a la Montañeta (barrio de barracas al final del Paseo Nacional)», a *Destino*, febrer del 1949.

Barcelona ha vist néixer i desaparèixer nombrosos barris de barraques al llarg del segle xx, fet que va condicionar el seu desenvolupament urbà. *Barracòpolis* fou un dels noms més punyents que va rebre la ciutat per la magnitud del fenomen. Tot i ser una ciutat impossible a ulls de l'Ajuntament, la manca de polítiques d'habitatge va perpetuar la situació i va esdevenir una ciutat possible de barris consolidats que, malgrat que havien de conviure amb la desatenció, la por pel control i la repressió, van desenvolupar una vida social i veïnal activa en la lluita per aconseguir un habitatge. La seva experiència ha restat en l'oblit, sovint estigmatitzada pel desconeixement d'una història d'esforços i il·lusions que ara veu la llum quan la gent sense història pren la paraula.

Aquesta recerca es va fer entre els anys 2004 i 2008 impulsada per l'Inventari del Patrimoni Etnològic del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana (actualment Direcció General de Cultura Popular, Associacionisme i Acció Culturals), i va esdevenir la base de coneixement perquè el mateix equip de recerca fes l'exposició "Barraques. La Ciutat Informal" al Museu d'Història de Barcelona (2008–2009).

L'equip d'investigació està format per: Xavi Camino Vallhonrat, llicenciat en Antropologia Social i Cultural i diplomat en Estudis Avançats; Òscar Casasayas Garbí, llicenciat en Història; Pilar Díaz Giner, llicenciada en Antropologia Social i Cultural i diplomada en Treball Social; Maximiliano Díaz Molinaro, llicenciat en Història; Flora Muñoz, llicenciada en Sociologia i en Antropologia Social i Cultural; Cristina Larrea Killinger, doctora en Antropologia Social i Cultural, i Mercè Tatjer Mir, doctora en Geografia i catedràtica de Didàctica de les Ciències Socials a la Universitat de Barcelona.

